Colecţia PLURAL

De acelaşi autor :

1. *Viaţa lui Alexandru Macedonski*, Bucureşti, Edit. pentru Literatură, 1965
2. *Opera lui Alexandru Macedonski*, Bucureşti, Edit. pentru Literatură, 1967
3. *Introducere în critica literară*, Bucureşti, Edit. Tineretului, 1968; tr. ungară, Bucureşti, Kriterion, 1979
4. *Modern, Modernism, Modernitate*, Bucureşti, Edit. Univers, 1969
5. *Rumänische Erzähler der Gegenwart*, Gute Schriften, Bern, 1972 (antologie)
6. *Dicţionar de idei literare*, I, A–G, Bucureşti, Edit. Eminescu, 1973
7. *Critica ideilor literare*, Cluj, Edit. Dacia. 1974; tr. germană, Dacia, 1976 ; tr. franceză, Bruxelles, Complexe, 1978
8. *¡Olé ! España*, Bucureşti, Edit. Eminescu, 1974; ed. II-a, Craiova, Aius, 1995
9. *Carnete europene*, Cluj, Edit. Dacia, 1976
10. *Prezenţe româneşti şi realităţi europene*, Bucureşti, Edit. Albatros, 1978
11. *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, Cluj, Edit. Dacia, 1980; tr. franceză, Paris, Gallimard, 1981
12. *Littérature roumaine. Littératures occidentales. Rencontres*, Bucureşti. Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981
13. *Etiemble ou le comparatisme militant*, Paris, Gallimard, 1982; tr. japoneză, Tokio, Keiso Shobo, 1988
14. *Tendences esthétiques*, in: *Les Avant-gardes littéraires au XX-ème siècle*, vol. II, *Théorie*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984
15. *Hermeneutica ideii de literatură*, Cluj, Edit. Dacia, 1987; tr. italiană: *Teoria della letteratura*, Bologna, Il Mulino, 1994
16. *Comparatisme et Théorie de la Littérature*, Paris, Presses Universitaires de France, 1988
17. *Biografia ideii de literatură*, vol. I: *Antichitate - Baroc*, Cluj, Edit. Dacia, 1991; vol. II: *Secolul Luminilor, Secolul 19*, Cluj, Edit. Dacia, 1992; vol. III: *Secolul 20*, partea I, Cluj, Edit. Dacia, 1994
18. *Evadări în lumea liberă*, Iaşi, Institutul European, 1993
19. *Pentru Europa*, Iaşi, Polirom, 1995
20. *The Biography of "The Idea of Literature", from Antiquity to the Baroque*, New York, State University of New York Press, 1996

Adrian Marino

POLITICĂ ŞI CULTURĂ

Pentru o nouă cultură română

POLIROM
Iaşi, 1996

Editura POLIROM
B-dul Copou nr. 3, P.O. Box 266, 6600 Iaşi
Tel. & Fax (032) 214100; (032) 214111

ISBN: 973-9248-09-8

Printed in ROMANIA

Carte editată cu sprijinul
Fundaţiei Soros pentru o Societate Deschisă

PREFAȚĂ

Cartea de față continuă și – sub diferite aspecte – dezvoltă unele idei din Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale *(1995). Ambele lucrări, concepute în același timp, se inspiră în modul cel mai direct din realitatea totalitară și post-decembristă, pe care o examinează critic și, adesea, polemic. Declarăm fără nici o reținere: imaginea noastră despre structura și dezvoltarea politică și culturală a României actuale se deosebește – adesea în mod radical – de cele mai multe dogme, clișee și stereotipuri formate sau preluate din perioada comunistă.*

Propunem, cu alte cuvinte, noi perspective – ca să nu spunem „modele" politice și culturale – pentru societatea și viața noastră intelectuală. O carte fundamental critică față de trecut, profund implicată în realitatea imediată și energic proiectată spre viitor. Cultura română actuală are vitală nevoie și de astfel de cărți, cât mai „personale" posibil. Inconformiste și combative. Bine documentate și argumentate. Cât mai suple în dezbaterea de idei, dar intransigente în concluzii. Gândire liberă, onestă, bine intenționată, exprimată până la capăt și fără complexe. Capitolul final, Pentru o nouă cultură română*, este sinteza acestui proiect.*

Constatăm cu satisfacție că o întreagă nouă generație de eseiști, comentatori și politologi „tineri", de o evidentă valoare, gândește, scrie și acționează, cu mare convingere, în același sens. Nu ezităm să amintim numele lui Andrei Pleșu, H.-R. Patapievici, Alina Mungiu și Gabriel Andreescu, Andrei Cornea și Sorin Antohi, Stelian Tănase și Dan Pavel și alții. Toți au schimbat, în mod profund și cu evidentă eficacitate, modul de gândire și exprimare al comentariului ideologic, sociologic, politic și cultural ac-

tual. Un progres considerabil faţă de compilaţiile marxiste anterioare. Dar şi faţă de „tezele" naţionalismului şi iraţionalismului interbelic, revenite masiv la suprafaţă, fără însă nici o recepţie critică serioasă.

Două convingeri, simple şi profunde, inspiră această culegere organizată de texte din perioada anilor '80 şi '90. Ele se resimt, în mod evident, de impactul acestui moment istoric. Datarea lor precisă are, în unele cazuri, cum vom vedea, şi o anume valoare documentară.

Cea dintâi se referă la rolul activ, militant, al ideilor. Credem că orice idee, dacă este gândită coerent şi consecvent, până şi în ultimele sale consecinţe, îndeamnă şi la acţiune, la traducerea în practică, într-o formă sau alta. Nu este numai o chestiune, să spunem, de temperament. Ideile au şi o forţă energetică intrinsecă. A vorbi, de pildă, despre libertate, democraţie, drepturile omului etc. şi a nu face nimic, chiar nimic, pentru a încerca, fie şi într-o mică măsură, realizarea lor, este un nonsens, chiar o absurditate. Evident, un ideolog nu este neapărat şi un om politic şi, cu atât mai puţin, un „elector de mase". Dar el nu poate să nu tragă, într-un spirit de consecvenţă logică, şi unele concluzii de ordin practic. Însuşi faptul că el critică, se opune, combate în mod deschis, prin diferite metode, ideile adverse, asumându-şi şi riscuri, reprezintă nu mai puţin o formă de acţiune.

Nu poate fi trecut cu vederea nici faptul că o astfel de tradiţie ideologico-militantă – în genere uitată, ocultată, minimalizată – a existat totuşi în cultura şi istoria noastră spirituală. A o supralicita reprezintă, fără îndoială, o exagerare. Dar a o ignora total, mai mult: a o respinge cu suficienţă – în general prin necunoaştere – este o eroare. Căci în nici o cultură din lume nu se „începe" cu fiecare generaţie, care ia totul, cu inocenţă, de la capăt, în toate domeniile. Există, peste tot, şi fenomene de continuitate, de recuperare selectivă, de „tradiţie" valorificată critic, readaptată şi modernizată.

Despre Pentru Europa *s-a spus, uneori, că a fost scrisă de „ultimul iluminist", de un „paşoptist întârziat". Este cel mai mare... „elogiu", fără nici o butadă, ce ni se poate aduce. Căci acest spirit iluminist-paşoptist – repetăm: „spirit" – are încă vitalitatea şi, mai mult decât atât,*

necesitatea sa actuală, după noi evidentă. Mai ales, după o perioadă de cruntă dictatură. Luaţi orice critică a „tiraniei" şi „intoleranţei" din secolul 18 şi veţi vedea că ea este perfect aplicabilă şi regimurilor totalitare moderne. Evident, programul iluminist, politic mai ales, a fost de mult realizat, în lumea democratică occidentală. Dar, în Est, ideile de libertate, difuziunea „luminilor", drepturile omului, toleranţă, progres şi toate celelalte au avut şi au încă sensul lor actual profund. Atât în perioada totalitară, cât şi în cea post-totalitară, unde aceste valori democratice nu sunt – cel puţin deocamdată – nici pe departe bine consolidate.

Dar se poate invoca şi un al doilea argument pro-„iluminist". Cultura, educaţia intelectuală şi civică etc. nu rezolvă, bineînţeles, toate problemele. Structura socială şi economică este hotărâtoare. Totuşi, „luminarea" spiritelor aduce câteva contribuţii esenţiale, indispensabile oricărei acţiuni: 1. Clarificarea ideilor şi deci a scopurilor de bază; conştiinţa limpede a obiectivelor urmărite, a valorilor şi sensurilor ultime elimină ezitările şi precizează direcţia de înaintare; 2. Formularea ideilor într-un limbaj cât mai accesibil; 3. Determină difuzarea lor; o idee „închisă" în sertar, chiar „genială", este o idee moartă; 4. Apără ideile noi de atacurile celor vechi şi îndepărtează, pe cât posibil, rezistenţa şi influenţa lor negativă. Se vede, cu uşurinţă, că am rezumat, de fapt, condiţiile elementare ale dezbaterilor ideologice de pretutindeni şi dintotdeauna. Actualitatea lor „românească" este mai mult decât evidentă.

Citim, cu multă tristeţe, rezultatul unei anchete sociologice recente: „Sensibilitatea la valori abstracte e absolut nulă (aproape nimeni nu citează printre defectele regimului Ceauşescu absenţa democraţiei – «Libertatea nu-mi lipsea prea mult», «Libertatea nu este de nici un folos»)." (Alina Mungiu, România mod de folosire, *Bucureşti, 1994, p. 106). O declarăm pe faţă: vrem să reacţionăm şi să combatem această stare de spirit pasivă, subdezvoltată, dominată exclusiv de „grijile zilnice". A trăi doar la nivel visceral, „vegetal", ca urmare a „lipsei de consistenţă a societăţii civile româneşti" (Ana Blandiana), reprezintă un „ideal" primitiv, respins de orice fiinţă civilizată.*

Compatrioţii noştri merită cu mult mai mult decât acest tip lamentabil, subdezvoltat, de „existenţă”.

A doua convingere fermă, care ne orientează, priveşte valoarea precursoare a ideilor. Ideile anticipă. Ele sunt, prin diferite forme de mediere, în „avangarda” istoriei. Ca să dăm un exemplu concludent, verificabil şi sub ochii noştri. A existat, mai întâi, ideologia politică iluministă şi apoi constituţia SUA, pe care a inspirat-o în mod direct. Ea funcţionează şi azi. Strălucit. Un adevărat far al lumii moderne. Dar revoluţia de la 1848 de la noi? Şi ea a fost rezultatul unui act ideologic revoluţionar, ce a anticipat multe din realizările istorice zise „organice”.

Toate reformele României moderne au avut ca puncte de plecare acte de „imitaţie” şi „sincronizare” ideologico-politică. Oricât ar nega acest fapt – în mod profund irealist, utopic – ideologia antiliberală, antidemocratică, antieuropeană, de extremă dreaptă, în frunte cu Nae Ionescu, scos inoportun şi cu elogii neîntemeiate de la naftalină. Că s-au făcut şi se pot face şi erori, nu negăm. Că pot interveni şi corecţii necesare, nu mai puţin. Dar fără o proiecţie energică a unui ideal, cât mai bine studiat, nici o acţiune constructivă, regeneratoare, nu este posibilă. Deci, idei precise, idei precursoare, idei novatoare. Cât mai multe. Trebuie repetat mereu: bine gândite, limpede definite, solid argumentate şi documentate. Istoria va veni, cu certitudine, din urmă, cu toate corectivele sale. Un proiect poate fi oricând amendat şi îmbunătăţit. Un proiect inexistent face loc doar vidului şi sterilităţii totale. Doar ideile ne scot, în esenţă, din neant şi subistorie.

După cinci decenii de totalitarism, într-o nouă fază istorică, avem nevoie nu numai de un nou model politico-social, dar şi cultural. De fapt, între cele două structuri există o foarte strânsă interdependenţă. Cum ar putea exista o cultură română deschisă, neprovincială, cu personalitate proprie, competitivă, cât mai aproape de standardele „internaţionale”, fără o societate orientată de aceleaşi valori? Instituţiile societăţii libere, pluraliste sunt deci şi ale culturii române pluraliste. Valorile sale („absolute” sau nu) sunt chemate să circule liber, atât în interiorul cât şi în afara frontierelor lingvistice. Iar

raportul dintre cele două culturi – antagonism specific regimurilor totalitare, dintre cultura „oficială" şi „alternativă" – trebuie răsturnat, în mod hotărâtor, în favoarea celei din urmă. Este, de fapt, problema culturală centrală a perioadei de după 1989. Din această cauză, ea revine în discuţie – am spune, inevitabil – ca o temă cu variaţiuni.

În acest spirit, de libertate şi deschidere, partizan al ideilor clare şi distincte, în speţă anti-dogmatice şi anti-conservatoare în toate sensurile, cartea de faţă exprimă, fără inhibiţii, reacţii şi puncte de vedere personale. Un intelectual român ce n-a ocupat niciodată nici o poziţie „oficială", dar nici măcar una socială, de nici un fel – şi care poate spune că sub dictatură doar... j'ai vécu *(ca să reluăm o vorbă celebră) – îşi exprimă convingerile şi ideile despre cultura română, în condiţii de libertate. Dacă vom convinge, integral sau nu, rămâne – ca totdeauna – o problemă deschisă.*

Situaţia fundamentală este următoarea: dacă sunt de dorit cât mai multe „întreprinderi" şi „iniţiative particulare" în domeniul economic, de ce n-ar fi ele posibile – chiar de dorit – şi în sfera culturală? Concurenţa este şi aici liberă şi bine venită. Iar la „bursa valorilor", aşteptăm cu încredere ca „acţiunile" noastre să fie „cotate" şi să „crească"... Se va vedea, de altfel limpede, din cele ce urmează, că nu suntem în nici un fel adepţii economiei de Stat, centralizate, de comandă. Suntem, dimpotrivă, pentru privatizare. Pentru privatizarea ideilor liber asumate. Cu întreaga lor subiectivitate şi mod personal de exprimare, specifice unei astfel de condiţii spirituale.

Convinşi că, în stadiul actual, textul ideologic – pentru a fi pe deplin accesibil unui nivel mediu cât mai înalt şi larg posibil – trebuie să fie mai mult decât un simplu editorial de ziar, dar mai puţin decât un studiu savant, am încercat (ca şi în cartea precedentă) o formulă intermediară. Un aparat redus de referinţe şi date explicative au fost expediate într-un compartiment final de Note. *În unele cazuri, o serie de precizări bibliografice au o semnificaţie particulară. Am atras atenţia asupra lor fără nici o ostentaţie. „Rezistenţa culturală", de pildă, poate fi, în acest mod, ceva mai bine înţeleasă şi do-*

cumentată decât până acum. Fără îndoială că acest gen de contribuţii vor continua să fie publicate.

În sfârşit, fiind vorba şi de texte fragmentare, unele ocazionale, repetiţia unor idei este, pe alocuri, inevitabilă. În acest tip de „culegeri", un astfel de „accident" rămâne însă secundar şi deci, sperăm, tolerabil.

A.M.
Cluj, 10 februarie 1996

I. REZISTENȚĂ ȘI CULTURĂ

Argument

Secţiune predominant introductivă şi documentară, cu două preocupări centrale :

1. O definiţie analitică dezvoltată, strictă – sunt introduse în discuţie şi unele elemente noi – a ideii centrale de *rezistenţă literară* şi *rezistenţă culturală*. Problemă esenţială, una din cele mai controversate, a discuţiilor ideologice de după 1989. O punere în gardă împotriva folosirii abuzive a acestor noţiuni elastice este în mod explicit formulată.

2. Îmbogăţirea „dosarului” istorico-literar al acestei *rezistenţe literare* şi *culturale*, cu unele noi piese, inclusiv din arhiva personală. Precizăm cu maximă claritate : este vorba exclusiv de contribuţii pur documentare şi bibliografice ; scopul lor este doar completarea informaţiilor existente şi, în parte, proiectarea unei noi lumini asupra unor aspecte ignorate sau încă insuficient cunoscute. Toate de natură să precizeze şi să amplifice imaginea ideologică a epocii. Oferim numai simple documente de epocă, de gândire liberă, alternativă. Fără nici o exagerare sau supralicitare.

1. Rezistenţa intelectuală : două generaţii

În legătură cu rezistenţa intelectuală din România se fac, în mod interesat sau nu, şi o serie de confuzii şi mai ales de omisiuni. Notez, deocamdată, doar două dintre ele, care mi se par esenţiale. Opinia publică trebuie bine informată :

1. Rezistenţa intelectuală n-a avut ca obiect numai răsturnarea a doi tirani odioşi şi a clanului lor. Ea s-a îndreptat şi împotriva sistemului care a făcut posibilă această dictatură. Rezistenţă, deci, nu numai împotriva unor persoane, ci şi a sistemului, care le-a produs. Iar acesta are un nume precis : comunismul şi marxismul. Rezistenţă, deci, nu numai anticeauşistă, ci şi anticomunistă şi antimarxistă. Acest lucru trebuie să fie foarte limpede pentru toată lumea. Repet : pentru toată lumea.

2. Această rezistenţă n-a început nici în ultimul an, nici în ultima decadă, nici chiar în ultimii 25 de ani de ceauşism. Ea a început de fapt încă de la 6 martie 1945, de la instaurarea Guvernului Petru Groza şi chiar ceva mai înainte. Ea nu are doar 25, ci 45 de ani de luptă. Şi la ea au participat, în ultimul timp, nu numai un grup de scriitori, cu merite deosebite şi uneori chiar excepţionale, ci şi alţi intelectuali, inclusiv din generaţia anterioară, şi mai ales muncitori, prin demonstraţii de masă (Valea Jiului, Braşov) şi organizaţii spontane. Acţiunea lor nu este încă recunoscută aşa cum ar trebui. A depune o scrisoare de protest la Uniunea Scriitorilor este una! Foarte frumos! A răspândi însă manifeste în capitală şi în ţară în condiţii de teroare şi a da foc „Arcului de Triumf" din fosta Piaţă a Scânteii este însă alta. O activitate mult mai periculoasă, cu riscul vieţii. Şi de ce nu se mai aminteşte nimic, dar absolut nimic, de splendida acţiune a

lui Radu Filipescu care, de unul singur, a răspândit mii şi mii de manifeste? A apărut în prima zi, o singură dată, fugitiv, la TV. Apoi a ieşit total din circulaţie. De ce este uitat Radu Filipescu? Ce se întâmplă de fapt cu acest brav şi adevărat erou al luptei anticomuniste? Avem dreptul la un răspuns clar[1]!

Aceste rânduri sunt scrise în special pentru generaţia intelectuală tânără. Ea – de bună credinţă fiind – n-avea cum să cunoască *toate* actele de rezistenţă ale generaţiei azi în vârstă. În plus, intervenţia televiziunii a scos pe primul plan al popularităţii doar un număr redus de persoane, multe ambiţioase şi cu simţul acut al publicităţii. Sunt însă tot mai numeroase mărturiile, adesea pline de dezgust şi indignare, împotriva înghesuielii de la porţile studioului 4. Împotriva cinismului şi oportunismului atâtor declaraţii, de la înalte feţe bisericeşti, la nu puţini oameni de cultură şi scriitori. Despre această din urmă categorie doresc să spun acum doar câteva cuvinte, în spirit independent şi liber. Revoluţia nu face doi bani dacă nu îngăduie şi nu stimulează şi schimbul liber de idei şi opinii.

Se uită, în primul rând, numărul enorm de intelectuali, scriitori care au înfundat închisorile regimului Dej, care au murit la Aiud, Gherla, Sighet, Canal („mormântul burgheziei româneşti") etc. A aprins cineva o lumânare şi pentru aceşti morţi? S-a urmărit exterminarea efectivă a întregii vechi clase intelectuale româneşti. Am stat în închisoare cu sute de astfel de intelectuali, cu zeci de scriitori de toate orientările şi calibrele: de la Mircea Vulcănescu la Nichifor Crainic, de la I. Petrovici la N. Davidescu, de la Radu Gyr la Marin Simionescu-Râmniceanu, nume ieşite azi din circulaţie, dar prezente, la locul lor, mai mare sau mai mic, în istoria literaturii române. Unii au trebuit să îndure şi umilinţa „colaborării" constrânse, după eliberare, la *Glasul patriei*. Cei mai tineri, foarte puţini, au apucat, spre norocul lor, mica perioadă de destindere dintre 1964-1971 şi, într-un fel sau altul, s-au salvat, poate chiar realizat în parte. Dar cine poate pune, într-o cumpănă egală, sacrificiul suprem al acestei categorii exterminate cu represiunea din ultimul an? Şi aceasta din urmă a fost odioasă. O respingem cu

toţii, plini de revoltă şi de indignare. Ceea ce nu ne împiedică să ne amintim şi de unele fapte şi să facem unele comparaţii involuntare.

Un număr de scriitori n-au avut dreptul la semnătură aproape un an! Măsură mizerabilă! Dar scriitori mult mai importanţi, ca Tudor Arghezi, au fost interzişi mult mai mult timp. În plus, au fost şi obiect de campanii oficiale odioase! La fel, Blaga, Voiculescu şi alţii. Cunosc autori care au fost interzişi timp de două decenii, pe muchie, şi nu-şi „exploatează” interdicţia. De ce nu s-au înghesuit la TV? Nu s-au bătut în piept cu anii lor de închisoare şi de Bărăgan? Foarte simplu: din discreţie, pudoare, bun simţ şi, în ultimul rând, dintr-o rezervă extremă faţă de vedetismul literar dezlănţuit, în treacăt fie spus, de ambe sexe. Orice s-ar spune, nouă luni de arest la domiciliu, în unele cazuri, este una, douăzeci de ani, mulţi de temniţă grea, cu totul alta. [...] Se numeşte „rezistent” doar cine a căzut în dizgraţia lui Ceauşescu la un moment dat?

Goana după poziţii este în toi. Reviste, posturi de conducere la Uniunea Scriitorilor (o instituţie de reformat urgent, tipic comunistă, pur stalinistă la origine, de încadrare, control şi dirijare a scriitorilor, dublată de o vacă grasă de muls: Fondul Literar), în Front, în Guvern, oriunde. Adevăratul scriitor doar scrie şi numai în mod excepţional şi pentru o scurtă durată devine şi om politic. Mă întreb dacă un Constantin Noica s-ar fi bătut pentru vreo poziţie. Personal, n-am nici o revendicare practică de făcut. Dar am, şi avem cu toţii, dreptul la memorie. Inclusiv la memoria sumarului atâtor volume de *omagii* şi numere omagiale de reviste (unde vom găsi şi nume de „rezistenţi”, azi de mare circulaţie), la conţinutul unor cărţi sau articole din *Scînteia* şi chiar din *România literară*, la multe, multe altele. Rezistenţa intelectuală română nu poate fi confiscată cu sprijinul complezent al unor *media*, doar de câteva „vedete”!

Vorbeam de două generaţii de rezistenţă intelectuală. Cea de-a doua ignoră, practic, pe prima. Ar fi trebuit să scriu, de fapt: trei generaţii. Ultima simbolizată de memoriul celor 18 scriitori şi cercetători tineri. Mai ales aceşti tineri ar trebui să fie convinşi că rezistenţa intelectuală nu s-a redus la noi, la câteva nume, azi, de mare

actualitate, probabil efemeră. Căci ce va fi după alegeri, vom vedea. Şi, mai ales, că rezistenţa adevărată a fost îndreptată şi se îndreaptă mereu împotriva unui sistem şi a unei ideologii şi ea nu se reduce la vechiul, tradiţionalul obicei: scoală-te tu, să mă pun eu. Sau cum ar spune un franţuzit director de revistă: „Ôtes-toi, que je m'y pose."

(1990)

2. Coşmarul literaturii : reînfiinţarea P.C.R.

Dezgust, consternare, indignare şi revoltă. Aceasta este reacţiunea oricărui scriitor român – care a simţit din plin şi pe pielea sa instaurarea regimului comunist din România – la reînfiinţarea p.c.r.-ului. Nu este vorba de a recunoaşte sau nu libertatea democratică pur legală şi abstractă, de asociere, garantată tuturor partidelor, ci de amintirea încă foarte vie a unor ravagii precise. Ele au mutilat întreaga cultură şi literatură română din 1947 încoace. Şi sub Dej, şi sub Ceauşescu. Cine poate uita cenzura sălbatică, stalinistă, interzicerea şi masacrarea clasicilor, aruncarea atâtor scriitori în închisoare, normativele şi propaganda primitivă, alungarea în exil şi multe, multe alte orori? Practic, totalitarismul şi dictatura comunistă au urmărit deznaţionalizarea şi distrugerea vechilor rădăcini, şi apoi remodelarea stalinisto-ceauşistă a întregii culturi române. Ne amintim cu toţii de formula : „Naţională în formă, socialistă în conţinut". Ne este dat să trăim a doua oară aceeaşi cruntă aberaţie?

De p.c.r. este strâns asociată suprimarea brutală a libertăţii de gândire şi de exprimare în România, fără de care nu poate să existe o literatură română. Comunismul în cultură şi literatură înseamnă suprimarea libertăţii comunicaţiilor şi a deplasărilor[1], cenzură sălbatică, dogme, normative, dirijism birocratic, limbă de lemn, lozinci goale, eroi pretins „pozitivi", propagandă, aşa-zisul „spirit partinic în literatură". Nu cred să existe scriitor din generaţia mea – care a trecut sau nu prin închisoare sau domiciliu obligatoriu – care să nu respingă definitiv aceste odioase constrângeri. Amintirea lor ne umileşte, ne jigneşte, ne doare şi acum. Nu putem rămâne indiferenţi la reapariţia acestor fantome sinistre, cărora trebuie să li

se dea o replică hotărâtă. Ea depinde însă în primul rând de noi. Libertatea literaturii române nu ne-o va da şi apăra nici America, nici Parisul, nici un post de radio. Toţi ne pot ajuta mult, este adevărat. Adesea chiar o şi fac. Dar numai forţa rezistenţei noastre morale şi spirituale, civice şi politice ne va putea salva, în primul rând, de acest ultim asalt al neocomunismului totalitar.

Comunismul în literatură mai înseamnă suprema oroare pentru orice scriitor care concepe şi scrie liber şi independent, în demnitate: transformarea sa în funcţionar literar şi în instrument docil de propagandă. I s-au aruncat câteva avantaje materiale. Dar în schimb i s-au impus odiosul cult al personalităţii, omagii servile, teme şi eroi pe „linie”, proiectul său creator personal i-a fost negat în esenţă. A fost constrâns – mai ales la cei ce păstrau încă un reflex de independenţă – la duplicitate şi ipocrizie, la oportunism şi cinism. Aceste ravagii au viciat aproape întreaga conştiinţă literară a ţării. Ele sunt vizibile şi azi cu ochiul liber. Zeci, sute de scriitori şi, mai ales, de autori (noţiunile nu pot fi confundate) au păstrat şi continuă încă această deprindere. Dovedesc aceleaşi reflexe de prudenţă şi duplicitate, de relaţii ambigue şi adesea profitabile cu Puterea. Singura care poate, de altfel, plăti cu posturi şi poziţii, cu demnităţi, cu titluri, onoruri şi premii. Corupţia literară este şi azi în floare. Este una din urmările cele mai grave ale comunizării culturii şi literaturii române.

Ierarhiile oficiale au fost, au rămas încă în conştiinţa multora, mai ales în provincie, o realitate. Nişte profesoraşi de provincie nu acceptă noile manuale. Nu o vor, de pildă, pe Ana Blandiana. Reconsolidarea vechilor structuri este de netolerat. Menţinerea şi readucerea la putere a vechii clase literaro-nomenclaturiste şi a mentalităţii sale trebuie respinse energic. Printre întemeietorii „noului P.C.R.” se află, dacă am reţinut bine, şi un oarecare scârţa-scârţa pe hârtie. Este întâmplătoare această revenire la suprafaţă? Evident că nu. Dar şi azi mai au loc uneori comemorări şi sărbători, şi după cel mai tipic ritual comunist, la unele *Asociaţii* de scriitori nomenclaturişti, poeţi de mâna a treia, foşti în C.C., foşti în Comisia de revizie a P.C.R., foşti deputaţi M.A.N. etc. Nu mai vrem ca

această nouă clasă, pretins literară, să conducă asociaţii, reviste ale Uniunii, să deţină în continuare aceleaşi poziţii. Cu ce protecţie? Nomenclatura literară, mai ales provincială, nu poate sfida la nesfârşit cu aroganţa, suficienţa şi mediocritatea sa profundă şi agresivă.

O altă consecinţă gravă a organizării comuniste a literaturii a fost şi este transformarea scriitorului în salariat, birocrat, funcţionar de stat, dirijat şi asistat de Stat, de la debut şi până la moarte. Orice s-ar spune: o societate pluralistă, democratică şi o economie de piaţă promovează, în primul rând, tipul scriitorului profesionist. El singur reprezintă realitatea profesional-literară fundamentală a întregii lumi libere. La noi, mentalitatea scriitorului funcţionar, cu sau fără talent, este apăsătoare. A scriitorului care mulge avid „fonduri”, în goană eternă după „decontări”, „împrumuturi”, „ajutoare” etc. Fără îndoială: o anume protecţie socială trebuie acordată şi scriitorului. Subliniem acest lucru. Dar pusă pe baze noi, în primul rând strict profesionale, sindicale şi controlate public. Şi, în orice caz, radical depolitizate. Având în mâinile sale întreaga putere economică, p.c.r.-ul putea însă foarte bine să disciplineze şi să şantajeze mai pe toţi scriitorii. „Le arunc un milion şi le închid gura”, spunea şi odiosul executat Ceauşescu. Avea, el, experienţa sa.

Generaţia tânără de scriitori n-a fost contaminată în bloc, spre meritul său, de ceauşism şi de mentalitatea sa servilă şi timorată. Este aproape un miracol. De generaţia mea, în vârstă, nici nu mai vorbesc. Dar mulţi din cea intermediară, medie, formată integral în patru decenii de comunism şi ceauşism, care nu au cunoscut alte forme de viaţă literară, ei nici nu-şi dau seama cât de comunizaţi şi ceauşizaţi sunt de fapt în bună parte.

Sub ceauşism, estetismul servea drept ultim refugiu. Cultivăm criteriul estetic şi ne salvăm. Acum, acelaşi profesionalism serveşte la nu puţini, un alibi, conştient sau nu, al dezangajării civice, iar apolitismul echivalează cu fuga, ba chiar cu respingerea plină de avantaje a oricăror forme de opoziţie. Pe scriitorul activist, fost membru şi cadru p.c.r., evident, nu se poate conta. El se regăseşte, în mod firesc, în noul aşa-zis „Partid Socialist al Muncii”, al vechii garnituri comuniste nomenclaturiste.

Forumul Democratic Antitotalitar şi *Alianţa Civică*, la care au aderat mulţi scriitori, gândesc însă cu totul altfel. Uniunea Scriitorilor, desigur, se va pronunţa în acelaşi sens.

Avem acum nu unul, ci două partide comuniste care-şi împart rolurile. De ce, imediat după 22 decembrie, n-a fost desfiinţat p.c.r.-ul formal şi legal se explică abia acum. Manevra poate întârzia sfârşitul, este adevărat. Dar – apare limpede pentru orice spirit lucid – că nu-l mai poate opri. Iar acesta este moartea şi eliminarea din istorie a comunismului. Procesul este ireversibil. Că destui scriitori nomenclaturişti refuză încă această evidenţă este într-un fel explicabil. Chiar dacă nu au fost comunişti convinşi, ei au fost, vrând-nevrând, complici, executanţi şi beneficiari ai acestui sistem, timp de decenii. Situaţia este de altfel generală şi în F.S.N. Scriitorul român independent, democrat, onest şi cu personalitate refuză, însă, orice reînviere a comunismului. El nu se mai lasă nici ameninţat, nici şantajat, nici intimidat, nici cumpărat. El ştie mai ales că dreptatea şi istoria sunt de partea sa.

(1990)

3. Rezistenţa literară

Nu din intenţii polemice scriu acest articol. Încerc doar să văd şi să definesc – cu oarecare claritate – o anume situaţie literară. Să analizez un termen şi să găsesc, pe cât posibil, criterii obiective în vederea descrierii şi evaluării exacte a „rezistenţei literare”. Încerc şi un mic examen de conştiinţă, colectivă şi personală. Dar, în primul rând, urmăresc ieşirea din aproximativ şi vag, din stadiul de „impresie”. Pe scurt, o încercare de precizie semantică. Mă preocupă de mai mult timp proprietatea termenilor şi formulelor, în primul rând literare. Şi mai cred cu tărie că prima datorie a unui critic, ideolog şi, dacă vreţi „înţelept”, este să restabilească înţelesul cuvintelor. Câte nu se înţeleg azi, la noi, de pildă, prin „democraţie”...

Deci, ce înseamnă – foarte pe scurt – „rezistenţă literară” şi, implicit, „rezistent literar”? Intră în această categorie toţi scriitorii şi publiciştii literari de orice categorie care au refuzat, direct sau indirect, tacit sau declarat, să scrie în favoarea regimului totalitar comunist. Care s-au opus, într-o formă sau alta, transformării literaturii în instrument de propagandă. Care au protestat şi rezistat, într-o măsură sau alta, indicaţiilor, normativelor, cenzurii, dispoziţiilor administrative şi legale, care au subjugat şi umilit literatura română timp de peste patru decenii. Intervin, bineînţeles, o serie întreagă de distincţii şi nuanţe. Dar se poate ajunge, cred, cu destulă uşurinţă, la o „grilă”, care să acopere pe deplin realitatea deosebit de complexă a acestei epoci. Ea nu poate fi bine surprinsă şi corect evaluată decât din interior, de cei ce au trăit-o efectiv, au suportat-o decenii de-a rândul şi pe pielea lor. Numai experienţa directă este cu adevărat hotărâtoare în aceste domenii şi situaţii, uneori limită.

Propun deci următoarea schemă de orientare, bineînţeles perfectibilă, ca bază corectă şi, aş spune, destul de studiată de discuţie:

I. O primă categorie este constituită din ceea ce se poate numi *rezistenţa pasivă*. Abţinerea, refuzul într-un fel sau altul al colaborării, eludarea, sustragerea de la o serie întreagă de „obligaţii", uneori chiar duplicitatea şi în orice caz „disimularea onestă" sunt trăsăturile cele mai generale ale acestei categorii. Nota esenţială a acestui tip de rezistenţă este menţinerea sa constantă în sfera strict culturală şi literară, fără nici un angajament ideologic şi cu atât mai mult politic, precis şi declarat. Deosebim în mare, în interiorul său, două situaţii tipice:

1) Pe treapta cea mai de „jos" se situează rezistenţa tacită, pasivă, aşa-zicând *spontană, inocentă*. Ea se traduce prin refuzul participării la vreo formă de colaboraţionism literar, prin abţinerea de la orice implicare „oficială". Dar totul în mod discret şi organic, fără ostentaţie şi gesturi spectaculoase. Refuzul de a scrie la comandă pleacă, în primul rând, dintr-o imposibilitate interioară autentică. Este specia eternă – şi greu de culpabilizat – a scriitorilor apolitici din vocaţie, indiferentă la soarta cetăţii (zeci, sute, mii de exemplare în literatura universală), a „turnului de fildeş", a „refugiului în cultură". Literatura apolitică – „evazionistă" după estetica oficială – aparţine acestei categorii. Ultima expresie ar defini, după mulţi, însăşi forma tipică a rezistenţei literare româneşti din ultimele decenii.

Nu-i mai puţin adevărat că această formă de rezistenţă – comodă, prudentă, fără mai riscuri, uneori chiar de-a dreptul timorată – poate fi şi ironizată şi chiar acoperită de sarcasme. A făcut-o recent, într-un excelent articol, Virgil Ardeleanu: „Rezistenţa prin cultură" (*România liberă*, 18 aprilie 1991). Uneori, este adevărat, ea acoperă şi multă ipocrizie. Alteori „teoreticienii" săi nu fac decât jocul politic, bine remunerat, foarte rentabil, al guvernului, antidemocratic, antiopoziţie. Sensul este limpede: scriitorii să facă *doar* literatură, cultură. Să nu se „bage" în politică. Adică: să nu se înscrie în partide de opoziţie, să nu critice deschis guvernul. În acelaşi mod acţiona şi

regimul ceauşist: scriitorii să se ocupe *doar* de „literatură”. Recent a avut loc şi o polemică pe această temă chiar în paginile *României literare*. Este absolut evident că G. Dimisianu avea dreptate.

2) Pe o treaptă ascendentă, mai înaltă, se află refuzul discret, dar *conştient, asumat*, de a scrie la comandă, de a semna articole festiviste, de a colabora la *Omagii* etc. Şi această formă de rezistenţă este tot pasivă. Ea rămâne la fel, doar în domeniul strict literar. Dar ea implică riscuri mai multe: note proaste, admonestări, „voturi de blam” şi alte asemenea sancţiuni tipice ordinii culturale comunisto-ceauşiste. Cel ce refuza „cultul personalităţii”, chiar dacă o făcea în mod tacit, nedeclarat, dovedea totuşi un început de conştiinţă politică sau cel puţin un minimum de decenţă şi pudoare. Cunoaştem o serie de astfel de cazuri. Să rămânem – deocamdată – numai la schema generală. După cum avem cunoştinţă şi de cazuri de scriitori (salariaţi, membri de partid, unii şi cu funcţii etc.) care, aflaţi într-o astfel de situaţie, au cedat ameninţărilor şi şantajelor şi, până la urmă, au semnat texte împotriva conştiinţei lor.

Mi se pare însă nedrept să ţintuim inflexibil la stâlpul infamiei astfel de cedări, evident regretabile, şi a nu pune, în primul rând, sub acuzaţie sistemul care obligă la astfel de constrângeri odioase şi mutilări morale. Marele vinovat este şi de departe sistemul comunist, totalitar şi abia în al doilea rând scriitorul total dezarmat, fără mare conştiinţă politică, slab moral şi fizic, suplu şi adaptabil. Puţini sunt eroi, ceva mai mulţi cei doar corecţi şi oneşti. Restul, imensa majoritate, a dus politica mediocră a supravieţuirii, cu consolarea că arta, până la urmă, salvează totul. Se uită slăbiciunile umane şi se salvează în timp doar opera rezistentă (numeroase exemple ilustre). Din perspectiva istoriei literare, lucrurile pot fi (şi uneori chiar stau) astfel. Doar că momentul politic dramatic, hotărâtor pentru soarta culturii române sub regimul totalitar comunist, cerea, în primul rând, un alt tip de rezistenţă literară: deschisă, exemplară, organizată, europeană, de confruntare directă. Dar şi în această împrejurare intervin o serie de distincţii.

II. Trecerea de la *rezistenţa pur literară, pasivă* la *cea activă: politic-literară* şi, în cele din urmă, la *rezistenţa politică prin literatură*, reprezintă pragul hotărâtor al acţiunii de rezistenţă. Ea presupune trecerea de la potenţialitate la act, de la implicit la explicit, de la gestul discret la acţiunea publică. Dar şi de această dată întâlnim alte situaţii particulare, specifice. Ele pot fi definite, credem, astfel:

1) În locul refuzului tacit, retractil şi prudent, apare *refuzul explicit*: de a semna, a colabora şi, în destule cazuri, a deveni informator etc. Unii s-au neurastenizat, alţii s-au sinucis sau au murit în condiţii dubioase (Marcel Mihalaş, Marius Robescu, Virgil Mazilescu). Sunt adevăraţi eroi, aproape uitaţi, ai rezistenţei literare române. Scriitorii în această situaţie şi-au asumat riscul rezistenţei declarate, fără a merge totuşi, din diferite motive, până la capăt: implicarea politică directă. Grupul „oniric" animat de D. Ţepeneag mi se pare cel mai caracteristic pentru o astfel de atitudine. Ei acţionau, în primul rând, în numele libertăţii de expresie, marele, fundamentalul principiu al oricăror forme de rezistenţă literară. De la cele mai spontane şi benigne, până la cele mai declarate. Intervine însă acum încă un prag, pe scara noastră gradată a treptelor şi nuanţelor pe cât posibil exacte:

2) *Călcarea unei dispoziţii legale*: ordinea comunisto-totalitară este sfidată nu numai deschis, dar şi în una sau alta dintre reglementările sale oficiale, restrictive, multe sub incidenţa legii penale. În cazul literaturii este vorba de publicarea clandestină a unor texte, de trimiterea unor articole şi cărţi în străinătate, de colaborări la *Europa liberă* şi alte posturi de radio, de subtexte politico-ideologice evidente, inclusiv în texte care au scăpat vigilenţei cenzurii etc. Trebuie precizat, în acelaşi timp, că, pe măsură ce urcăm pe această scară gradată, numărul cazurilor efectiv citabile se împuţinează. Dar, în nici un caz până acolo, încât nu s-ar putea vorbi de o rezistenţă literară română adevărată. Intervin însă şi acum cel puţin două noi situaţii tipice:

a) A existat o categorie de scriitori care, deşi au refuzat cenzura şi, în general, ordinea comunistă, înţele-

geau să acţioneze, în primul rând, pentru salvarea unor texte pur literare sau predominant literare. Rezistenţa lor a constat în încercarea de a salva literatura de instrucţiuni, normative, poncife pe linie, din refuzul culturii dirijate, propagandistice, din a milita mai ales pentru principiul libertăţii de creaţie şi expresie. *Ostinato* de Paul Goma, care a deschis seria, a reprezentat, dacă nu mă înşel, cazul cel mai caracteristic al acestei categorii (încercăm o tipologie, nu un tablou exhaustiv; un articol cuprinzător, cu unele mici generozităţi delicat-feminine, la Ileana Mălăncioiu, „Imaginea coloniei penitenciare în literatura română", în: *22*, 3 iunie 1991). Dar o linie riguroasă de demarcaţie este greu de trasat. Însuşi faptul de a evoca, fie şi cu intenţii predominant literare, un mediu de închisoare, mutat chiar şi la „dreptul comun", avea în acel context politic restrictiv şi totalitar şi un sens net de rezistenţă şi subversiune. De unde, atât în cărţile ulterioare ale lui Paul Goma, dar şi în ale altora, trecerea firească a ultimului prag. El se află în vârful literaturii de rezistenţă şi constă din:

b) Publicarea, în condiţii ilegale, de texte literare cu implicaţii direct şi predominant politice. *Le second messager*, de Bujor Nedelcovici (1985) mi se pare exemplar pentru această categorie: o „utopie" critică a regimului totalitar românesc. Este, cred, prima denunţare literară de ansamblu a sistemului comunist-ceauşist şi a modului său de funcţionare. Poeziile Anei Blandiana, articolele şi declaraţiile lui Dorin Tudoran şi Mircea Dinescu aparţin aceluiaşi tip de literatură de rezistenţă. Ea singură este cu adevărat de „rezistenţă", în sensul plin, tare, al cuvântului.

Tot în această categorie, cred, intră şi textele net de rezistenţă, inedite, unele scoase peste graniţă sau scrise în străinătate, jurnale, autobiografii, amintiri din închisori, alte lucrări etc., care abia acum sunt date la iveală. Ele au început să fie publicate, în parte, mai ales în *Memoria, Jurnalul literar, Convorbiri literare*. Este un capitol încă nescris – şi care de fapt nici nu poate fi încă scris – al literaturii române de rezistenţă. Ea ne rezervă însă de pe acum destule surprize. Am cunoştinţă directă de astfel de texte. Unele sunt încă în străinătate, altele în curs de transcriere, în ţară. *Jurnalul fericirii* de N. Steinhardt

reprezintă, deocamdată, opera cea mai reprezentativă a „sertarului". (Cartea lui M. Niţescu, *Sub zodia proletcultismului*, 1995, vine să i se adauge – *n.n.*, 1996.)

Dar, căci există mereu un mare „dar", trăim nu numai în România, însă şi într-o cultură cu tradiţii (sau mai bine spus cu netradiţii) specifice, cu multe ambiguităţi, duplicităţi şi jocuri de culise. „La porţile Orientului", nimic, sau aproape nimic, nu este şi nu poate fi descris în culori riguros tranşante, în alb şi negru, prin disocieri radicale perfect delimitate. Intervin mereu nuanţa, aproximativul, chiar echivocul. Iată, de pildă, cazul unui romancier (facem numai tipologie), care a făcut adesea aluzii anticeauşiste, dar nu şi radical anticomuniste. El a criticat aberaţiile sistemului, dar n-a respins *niciodată* sistemul însuşi, ca atare. Literatura sa poate fi deci clasată la „rezistenţa anticomunistă" doar în măsura în care Ceauşescu şi clanul său reprezentau simbolul sistemului comunist. Dar nu mai mult.

Dar cazul falşilor dizidenţi şi rezistenţi? Nu se poate nega, de pildă, că Adrian Păunescu a publicat, înainte de 22 decembrie, unele „poezii de rezistenţă", *Analfabeţilor*, de pildă. Poate fi socotit, totuşi, un „scriitor de rezistenţă", cum încearcă acum să pozeze? Evident că nu. Un gest izolat, calculat şi mai ales duplicitar, nu este şi nu poate fi concludent. Cum situaţia este mai generală, aş propune următoarele criterii destul de precise pentru astfel de cazuri, cel puţin ambigue (în proză şi în poezie). Să ne întrebăm deci:

– care a fost şi este atitudinea generală a scriitorului, înainte şi după 22 decembrie (evit dintr-un scrupul semantic să vorbesc de o adevărată „revoluţie")? Se poate constata cu uşurinţă că toţi sau aproape toţi scriitorii echivoci, oscilanţi, prudenţi, calculaţi au fost recuperaţi cu uşurinţă şi recompensaţi de noul regim;

– care este proporţia reală, în opera scriitorului, a poetului în cauză, a „poeziilor de rezistenţă" şi a celor oficiale, delirant omagiale, cu elogii ceauşiste pe sute de strofe? În cazul Adrian Păunescu răspunsul vine de la sine;

– care este proporţia dintre sinceritate şi oportunism, dintre rezistenţa spontană, sinceră şi tentaţia constituirii „dosarului" invers, cu piese pentru orice situaţii? Căci a

existat şi o categorie restrânsă, foarte restrânsă, de „oportunişti ai viitorului", ca să reluăm o expresie vehiculată încă din deceniul al patrulea;

– care au fost coerenţa, consecvenţa şi continuitatea în timp – chiar cu momente de discontinuitate – a atitudinii publice, sociale şi, bineînţeles, literar-culturale a unor scriitori? Închisoare, domiciliu obligatoriu şi totuşi liber profesionişti până la capăt, texte publicate în străinătate, peste cenzură, fără nici un text, dar absolut fără nici un text de renegat etc.? Iată câteva repere, riguros verificabile, care pot trasa un profil literar, dar şi unul moral şi civic. De „rezistenţă" – cu nuanţe de independenţă – cu certitudine;

– care este direcţia generală şi esenţială a mesajului de rezistenţă şi a aluziei politice? A fi anticeauşist este una, a fi anticomunist, alta. Din acest punct strict de vedere, unele scene din C. Ţoiu şi chiar din Sorin Titel mi se par mai de „rezistenţă" decât ale lui A. Buzura.

Nu fac însă, repet, „procesul" nimănui, nu dau nici măcar note. Nu mă consider nici judecător, nici arbitru, nici instanţă morală infailibilă. Am încercat, doar, să introduc într-o discuţie cu multe aproximaţii şi sentimentalisme, cu gesturi colegiale şi destul de complexe – de înţeles într-un fel în „viaţa literară" – o oarecare rigoare şi disciplină a criteriilor. Atât şi nimic mai mult. Cât priveşte o eventuală ierarhie, pe care o las pe seama istoriei literare, ea decurge doar din gradul implicării şi al meritelor pe scara gradată a „rezistenţei literare" pe care am încercat s-o descriu în câteva linii schematice.

(1991)

4. Rezistenţa culturală, o problemă deschisă

La cinci ani de la primul articol din *România literară* despre „Rezistenţa literară" (1991) – în treacăt fie spus, cea dintâi „sinteză", fie şi concisă, pe această temă şi care n-a fost contestată, în esenţă, cel puţin deocamdată, de nimeni – pot fi şi chiar trebuie aduse unele completări, precizări şi nuanţe suplimentare. „Sinteza" rămâne, în esenţă, valabilă. Între timp, au apărut o serie de noi date, reflexii şi puncte de vedere pe aceeaşi temă. Mereu incitantă, provocatoare, tema indică, de fapt, o criză permanentă a conştiinţei civice, obscură în resorturile sale profunde. Intuiţia şi convingerea acestei conştiinţe îi spun că ea a existat efectiv, dar încă fără suficiente dovezi documentare. Toate contribuţiile sunt deci bine venite, deoarece numai în acest mod conceptul de „rezistenţă literară" şi „culturală" poate fi definit cu mai multă rigoare. Cât sunt de utile astfel de clarificări terminologice nici nu mai trebuie subliniat. Problema ne interesează *exclusiv* din perspectiva istoriei culturale, ideologice şi literare. Precizările care urmează sunt doar simple contribuţii analitice şi documentare şi nimic mai mult.

Se observă, mai întâi, o evoluţie şi o dilatare evidentă a conceptului: de la rezistenţa *literară* la rezistenţa *culturală*. Evoluţia nu este deloc inocentă şi vom vedea imediat şi din ce motive. „Cultura" are un sens atât de larg, încât *orice* poate deveni act de... „rezistenţă". Dar să nu anticipăm.

În al doilea rând, pare în general admisă tipologia pe care am propus-o şi care – credem – îşi păstrează valabilitatea. Ea presupune o distincţie netă, riguroasă, între rezistenţa *activă* (respectiv orice acţiune „literar-culturală", contrară unei dispoziţii legale, juridice sau admi-

nistrative) şi cea *pasivă*, redusă la refuzul colaborării, la eludarea spontană, inocentă ori conştient-asumată, a ordinii ideologice existente. Rămânem fermi la convingerea că sensul prim, tare, al acestui tip de „rezistenţă" este încălcarea voită, asumată, a unei dispoziţii legale restrictive, emanând de la o instituţie a ordinii totalitare.

Se poate introduce, totuşi, la acest punct şi precizarea – evident, importantă – că şi unele acte, chiar dacă au fost, sunt şi rămân efectiv *pasive*, din punct de vedere juridic-administrativ, ele au fost, sunt, sau pot deveni, în anumite condiţii, şi *active*. Cel puţin în sensul ideologic al cuvântului. Vom reveni şi asupra acestei situaţii, de evaluat cu obiectivitate. Ar mai fi de adăugat, în sfârşit, şi un dublet terminologic : rezistenţei *active* sau *directe* i se mai poate spune şi *primară*, iar celei *pasive* şi *indirecte*, *secundară*. Detaliul nu este foarte important. Esenţa problemei rămâne aceeaşi.

Se observă, în ultima perioadă, o evidentă tendinţă de exagerare, idealizare şi chiar mitizare a acestui concept de „rezistenţă prin cultură" sau „opoziţie intelectuală", după altă formulă. Ea a existat, într-adevăr, într-un anume sens. Dar nu ferită de un echivoc profund şi nici de o ambiguitate fundamentală. Căci se ajunge adesea până acolo încât se poate pretinde că *orice* act de cultură, sub vechiul regim, a constituit un act de „rezistenţă". În acest sens, „rezistenţi" au fost şi oficialii, şi rezistenţii adevăraţi, şi cei ce au beneficiat de graţiile regimului, şi cei ce au suferit din cauza lui etc. Orice linie de demarcaţie dispare.

Proprietatea termenului – devenit extrem de elastic – trebuie deci restabilită. Iar expresia, supralicitată, „rezistenţă prin cultură" trebuie redusă la proporţiile sale reale, redefinită şi reevaluată obiectiv. Operaţie nu chiar foarte simplă. În plus, între timp, noţiunea pare uneori chiar să se fi „mondenizat". Intelectualitatea, „lumea bine" a culturii, ar fi făcut totdeauna parte – de drept şi de fapt – din „clubul" select al „rezistenţei" cultural-literare. Ea dă uneori semne vizibile, uşor infatuate, că are o astfel de conştiinţă elitistă. Mai mult : că este chiar pătrunsă de convingerea de a fi adus mari contribuţii „rezistente". Despre ce este însă vorba în realitate?

Pare mai întâi complet uitată o primă dezbatere de acest gen de după 1989, o serioasă discuţie publică: masa rotundă cu tema *Rezistenţa culturală (literară şi artistică) în România*, organizată în cadrul celui de al 16-lea *Congres al Academiei româno-americane (ARA)*, (27 iunie – 2 iulie 1991), care a avut loc la Bucureşti. Au participat: Mihai Şora, Andrei Pleşu, Marian Papahagi, Tiberiu Avramescu, Ana Lupaş, Ion Bogdan Lefter, Anca Oroveanu şi autorul acestor rânduri. Cu acest prilej, Andrei Pleşu, recunoscând că... „va fi antipatic", a denunţat – în termeni precişi şi energici – „pericolul" unei inflaţii a rezistenţei. Reacţie oportună şi bine justificată. Categoriile acceptabile sunt: a. atacul direct la putere; b. solidaritatea cu cei ce au atacat direct puterea; c. atacul indirect; d. exilul interior, cu oscilări, mişcări tactice între abilitate şi concesie. După un observator al acestei mese rotunde (Dan Pavel), „intervenţia domnului Pleşu a fost făcută atât împotriva excesului în fabricarea unor false pedigriuri de rezistenţă, cât şi a excesului de culpabilizare"[1]. Este, fără îndoială, poziţia cea mai echilibrată în astfel de cazuri. Din păcate, exigenţa n-a fost mai târziu respectată.

Este de observat, în acelaşi timp, că supralicitarea rezistenţei nu reprezintă, câtuşi de puţin, un fenomen specific naţional. J.-P. Sartre o semnala, sarcastic, în Franţa, imediat după 1945: „...Nu există azi scriitor în activitate, care să nu fi cooperat, de aproape sau de departe, cu mişcările de rezistenţă; ei au avut cel puţin un nepot în *maquis*. În felul acesta, în mediile literare a scrie şi a fi rezistent au devenit sinonime"[2]. Ceea ce, în mod evident, constituie o absurditate. Întreaga cultură „făcută" sub regimul Ceauşescu devine astfel de... „rezistenţă". Unul din cele mai radicale proteste împotriva acestei aberaţii, al lui Virgil Ardeleanu, „Rezistenţa prin cultură" datează din aprilie 1991[3]. Deci, dintr-o perioadă când fenomenul nu căpătase încă, nici pe departe, dimensiunile actuale. Ele ies bine în evidenţă şi în culegerea de interviuri, rămasă neobservată, *Dizidenţă sau rezistenţă prin cultură*, de Gabriela Rusu-Păsărin (1994), la care am participat cu precizări în sensul de mai sus[4]. Culegere semnificativă, în felul său, totuşi, pentru întregul echivoc al „întrebărilor" şi „răspunsurilor". Ce se

dădea cu o mână se lua cu alta. Noţiunea de „rezistenţă culturală" apăruse deja. Nu mai putea fi negată şi respinsă. Dar nici acceptată integral şi mai ales de toţi comentatorii. De unde, multe oscilaţii şi ambiguităţi, de formule dilatorii. Tendinţa aproape generală era de a turna cât mai multă apă în vin. Pe scurt, un concept foarte incomod şi iritant, de înecat, foarte repede, pe cât posibil, precum peştele în apă...

O evaluare lucidă, exactă, cât mai puţin polemică şi partizană, a psihologiei sociale şi culturale a „intelectualităţii umaniste", din perioada dictaturii, este – să recunoaştem – încă destul de dificilă. În ce măsură, şi mai ales în ce mod, a fost ea efectiv „rezistentă", fie şi „prin cultură"? Un mare scepticism este nu numai permis, dar – adesea – chiar obligatoriu. Un observator din ultima generaţie – maliţios, foarte distant, extrem de critic, dar şi de lucid (am numit-o pe Alina Mungiu) – a pus, cred, diagnosticul cel mai exact. Tabloul său nu este deloc *rose bonbon*. Dar cum ar putea fi?

„Din epoca anterioară, acesta (omul de cultură, *n.n.*) venea cu autismul şi izolarea de fenomenul social care îl ajutaseră să supravieţuiască cultural, cu exerciţiul îndelung al măcinării sterile în discurs (Uniunea Scriitorilor, cenacluri etc.). Cu excepţii notabile care se cunosc (Paul Goma, Mihai Botez), intelectualitatea a fost total dezinteresată de ceea ce se întâmpla cu poporul român, reacţionând doar la încălcări ale prerogativelor ei specifice de grup (scrisoarea celor şapte şi a celor optsprezece), nefiind interesată de a acţiona pragmatic şi eficace, de a combate dictatura, cât de «o dizidenţă de tip intelectualist», «de demonstraţii intelectuale», de «un scenariu al dizidenţei pseudo-savante». În analiza retrospectivă a acestui fenomen va fi greu de stabilit «cât era vorba de orgoliu» şi câţi dintre dizidenţii intelectuali au fost interesaţi să dea o utilitate socială gestului lor şi cât să trăiască «vanitatea cuvântului» (cf. Gabriel Andreescu – *Filozofia dizidenţei*) de dizident"[5].

Evident, în astfel de condiţii, nu mai poate fi vorba de o implicare socială şi politică practică, de opoziţie directă. Totuşi, unele acţiuni indirecte – nu foarte multe, într-adevăr, dar nici total inexistente, pe care nu le-am minimaliza

excesiv – au existat. Şi toate se încadrează în ceea ce se poate numi cultură paralelă, alternativă, într-un *underground* intelectual-literar. Fenomen descris pe larg, într-un alt capitol, prin opoziţia dintre *cultură oficială/cultură alternativă*. O astfel de cultură alternativă a existat cu certitudine şi înainte de 1989 – în modalităţi şi proporţii specifice – chiar dacă se constată şi tendinţe evidente de supraevaluare. Ar putea fi amintită, între altele, şi o întreagă pagină a *României literare*, din 1969, semnată de Ion Negoiţescu, Petru Popescu şi de autorul acestor precizări, pe tema „literaturii de inspiraţie citadină”. Spiritul său era insidios-polemic împotriva neosămănătorismului şi ruralismului naţional-comunist. Intervenţie profund necanonică, tolerată la limită, acceptată cu greu de redacţie şi „foruri”, voit ignorată şi neluată în discuţie[6]. Tema va fi examinată pe larg şi în capitolul final al cărţii.

Se pot identifica mai multe nuanţe de exprimare, cu un procent mai mare sau mai mic de adevăr şi exagerare. Şi se pot aduce, în acelaşi timp, şi noi dovezi strict documentare că o astfel de rezistenţă culturală – repetăm: aproape totdeauna indirectă, marginală – a constituit, totuşi, o realitate, nu chiar de tot neglijabilă. Nu este vorba de *dorer la pilule*, nici de a elibera brevete ori certificate de bună purtare, ci de a contribui la prezentarea unei imagini ceva mai complete a culturii alternative din perioada dictaturii. Unele detalii – şi mai ales nuanţe – se cer analizate cu oarecare atenţie. Ceea ce nu înseamnă, câtuşi de puţin, că privirea de ansamblu, definitorie, de esenţă, a culturii din anii comunismului nu rămâne profund negativă. O sumbră realitate.

Privind foarte, foarte de sus, ca dintr-un satelit de spionaj, s-a exprimat teza în legătură cu *Cartea albă*, că – exceptând masivele mişcări muncitoreşti de pe Valea Jiului şi de la Braşov, – opoziţia intelectuală a fost singura rezistenţă serioasă împotriva regimului Ceauşescu. În primul rând, pentru că a fost „conştientă”[7]. Fără îndoială că, înţeleasă într-un spirit de mare, foarte mare generalizare, afirmaţia nu este greşită. Dar cu un amendament esenţial: o astfel de opoziţie a fost tolerată, acceptată, suportată la limită de regimul Ceauşescu (toate aceste adjective şi altele sunt posibile) dintr-o cauză ideologică

precisă: orice represiune globală, „de grup”, ar fi pulverizat mitul fundamental al regimului: „Strâns uniţi în jurul Partidului şi Secretarului său general”. Faţada unităţii de monolit s-ar fi prăbuşit. Din care cauză, memoriile şi demersurile „scriitorilor comunişti” din cadrul Uniunii n-au avut niciodată vreo şansă. Pentru simplul motiv că acceptarea lor ar fi reprezentat recunoaşterea publică a fracţionării, deci ruperea unităţii „frontului ideologic”, existenţa intolerabilă a „grupurilor” şi „aripelor” în Partid etc. etc. Ceea ce regimul urmărea să anihileze şi, mai ales, să nege cu orice preţ, din raţiuni de pură propagandă.

Într-o altă formulare, mai nuanţată – foarte apropiată de ceea ce se poate numi „cultura alternativă” – aceeaşi teză reapare şi sub forma:

„Rezistenţei armate faţă de comunism din anii ’50 i se poate adăuga rezistenţa din anii ’60-’80. Cultura era atunci cenzurată sau mutilată, dar nu marginalizată, în sensul că ea a reuşit, înfrângând obstacolele ideologice, să fie trestia prin care un popor întreg putea să respire, înecat cum era în apa mâloasă a frigului, foamei şi umilinţelor de tot felul”[8].

Din nou, se poate da un sens mai precis acestei „rezistenţe culturale”. Admitem, în acelaşi timp, că un singur „editorial” nu poate oferi, prin înseşi dimensiunile şi natura sa, o analiză în adâncime. Se pot repera, cred – în acelaşi spirit al culturii „alternative”, independente, net opuse celei oficiale – cel puţin patru aspecte importante. Cu o precizare esenţială: orice evaluare în termeni statistici, cantitativi, a acestor reacţiuni este practic imposibilă. Rezistenţa culturală este, în primul rând, o stare de spirit necuantificabilă:

a. Spiritul critic liber, manifestat prin ignorarea, eludarea, uneori contestarea indirectă a normelor, dogmelor, directivelor, ierarhiilor oficiale; omisiunea lor sistematică; refuzul tacit al pseudo-valorilor oficiale face parte din aceeaşi atitudine critică definitorie; ea s-a manifestat în cerc restrâns, doar în unele redacţii, este adevărat, dar a existat efectiv;

b. Folosirea unui alt limbaj decât cel de lemn, al criticii oficiale; un limbaj critic independent, personalizat

şi, în unele cazuri, cu inflexiuni originale; din punctul de vedere oficial, iritarea devenea, în astfel de împrejurări, maximă; rezistenţa prin cultură are şi acest aspect stilistic, specific, de neconfundat;

c. Punerea în circulaţie, în special în paginile de „literatură străină" ale revistelor neconformiste, uneori chiar în premieră românească, a cât mai multor valori literare liberale occidentale; conferirea unor premii Nobel constituia, de pildă, bune prilejuri de a evada din conformism şi constrângerea apăsătoare; „evadarea în lumea liberă" se făcea prin Stockholm, prin alte metropole occidentale, de predilecţie Paris şi New York;

d. De aceeaşi esenţă inconformistă, nealiniată, evident „alternativă", a fost şi introducerea în discuţie a cât mai multor teme literare marginale, necanonice sub nici un aspect: redescoperirea avangardei literare, de pildă, sub alibiul-pretext al istoriei literare sau al „literaturii comparate" (noi înşine am participat, în 1982-1983, la un astfel de exerciţiu[9]), făcea parte din aceeaşi regulă a jocului; ea includea şi antologii, unele reeditări, traduceri, o primă „Cronică a ideilor literare" (*Cronica*, 1967-1969) etc.;

e. Deşi nu există încă nici o posibilitate de evidenţă şi documentare serioasă, pot fi înregistrate, în sfârşit, şi unele cazuri de transgresare şi chiar de eludare, de către anumite redacţii de edituri şi reviste, ale unor dispoziţii ale cenzurii: cărţi destinate „topirii", ascunse sau salvate într-un fel sau altul, capitole cenzurate din unele cărţi, publicate fragmentar şi cu titluri schimbate în reviste din afara razei vizuale vigilente etc.; la un nivel mai jos au existat şi tranzacţii, la mica învoială, între anumite redacţii şi autori, dispuşi la compromisuri pentru a-şi salva cartea; în astfel de „operaţii" – mai mult sau mai puţin curente, uneori efectiv amicale – au fost implicaţi mulţi scriitori. În astfel de situaţii, rolul esenţial l-au jucat relaţiile personale şi o gamă foarte largă de cointeresări şi reciprocităţi. În societatea şi cultura română, predominante, chiar şi sub comunism, n-au fost niciodată normele generale, abstracte, ci relaţiile personale şi de clan. Ele au mereu o valoare şi funcţie de adevărat arhetip naţional.

Probabil cel mai profund sens al acestei „rezistenţe culturale" este însă de ordin moral. Dar, în acelaşi timp, şi

cel mai greu de analizat şi dovedit prin texte categorice, irefutabile. Intrăm într-o zonă de confesiuni şi procese de conştiinţă, complexe şi obscure, în care sinceritatea şi automistificarea inocentă coexistă, mai totdeauna, în mod inevitabil şi nedisociabil, cu ambiguităţile cele mai evidente şi deschis asumate. O notabilă definiţie a intransigenţei morale riguroase, formată şi trăită „în anii cei mai sumbri ai ceauşismului", întâlnim la Matei Călinescu, în recenta sa corespondenţă, reluată cu Ion Vianu. Este vorba de generaţia „optzecistă". Ea se caracterizează printr-o „opoziţie mută dar admirabil de dârză faţă de cultura oficială, faţă de paternalismul grotesc al partidului, faţă de întreaga farsă stridentă a naţional-comunismului pe un fond social tragic, cu aproape toate caracteristicile unei situaţii concentraţionare"[10]. Valorile morale supreme se numesc: rigoare, fermitate, consecvenţă, spirit de sacrificiu. Au fost rare, extrem de rare, într-adevăr. Dar ele au definit nivelul maxim de exigenţă al unei generaţii, respectiv al unei epoci întregi.

Pentru a fi totuşi obiectivi până la capăt, o anume conştiinţă morală se făcea simţită (şi chiar exprimată în forme indirecte), chiar şi în cazurile evidente, să le spunem, de „laxism" şi „pragmatism", care erau „departe de etică" (după caracterizarea unui discipol). Am analizat pe larg o astfel de situaţie şi comportament în „Cazul Constantin Noica". Cel puţin de două ori ne-a declarat că el stă de vorbă cu „organele". Cu înţelesul (sau mai exact cu subînţelesul), că el ar „avea voie", că în cazul său această „licenţă" (să-i spunem) i „se permite", că este vorba de o relaţie „normală", firească etc.

Departe de a o considera o dovadă de cinism şi amoralism, interpretăm – dimpotrivă – o astfel de confesiune tot ca o exigenţă a conştiinţei morale. Doar răsturnată, în sens invers, un fel de *retour du refoulé* etic. La un om de cultură de calitatea sa, ea nu putea să dispară integral. Şi această cazuistică morală refulată se traducea prin două alibiuri psihologice, mai întâi în faţa propriei conştiinţe: 1. tocmai fiindcă această conştiinţă morală exista, într-adevăr, „subiectul" nostru se credea absolvit, exceptat de la orice exigenţă radicală, exterioară, deoarece nu se considera ca făcând parte din categoria

celor vizaţi sau vinovaţi; o autoiluzionare morală compensatorie îl salva de la dezastrul etic; 2. a sta de vorbă cu „organele” sistemului însemna, în conştiinţa sa, dimpotrivă, disocierea, delimitarea, distanţarea netă de sistem, definit în mod precis ca principiul „răului”; o rezervă de puritate funciară îl făcea deci să se considere distinct, nepoluat, chiar şi după astfel de contacte profund impure; o *altă* lume, cu care – dintr-un motiv sau altul – eşti obligat să intri în legătură în mod întâmplător şi fără nici o consecinţă. Cu un funcţionar imbecil, de pildă.

Putem fi însă de acord că astfel de nuanţe sunt şi rămân, în mod inevitabil, foarte controversabile. Nu acesta este şi cazul, din fericire, al evidenţelor strict documentare. Dar, un serios handicap împiedică – deocamdată, cel puţin – o sinteză completă şi în acest domeniu: a manifestărilor controlabile, bine atestate, ale „rezistenţei culturale”. O „bibliografie”, fie şi sumară, lipseşte încă. Sondaje prealabile şi unele mici investigaţii personale (departe de a fi exhaustive) duc la precizarea câtorva categorii. Orice rectificare şi completare este, se înţelege, oricând foarte bine venită.

1. Categoria cea mai importantă, „clasică” într-un fel, este a „literaturii de sertar”. Scrisă în secret, în anii dictaturii şi dezvăluită editorial după 1989. Cazul lui I.D. Sîrbu este, deocamdată, cel mai reprezentativ. Ne-am ocupat de două astfel de texte: Costin Merişca, *Tărâmul Gheenei* (1993) şi Ioan Victor Pica, *Libertatea are chipul lui Dumnezeu* (1993)[11]. Evident, ne aflăm în faţa unei specii mult mai largi, exemplare în felul său, care se îmbogăţeşte. Ea va spori cu certitudine şi în viitor. Texte de genul *Sub zodia proletcultismului. O carte cu domiciliu forţat* (1979-1995) şi *Dialectica puterii. Eseu politologic* (1975, 1988), de M. Niţescu, au produs, cum se ştie, o adevărată senzaţie. O notă esenţială a acestor texte este că ele au rămas ascunse în ţară.

2. Scrise tot în condiţii de maximă discreţie – ca să ne exprimăm astfel – sunt şi textele „scoase” clandestin peste graniţă în scopul publicării în lumea liberă. Genurile sunt aceleaşi: literatură, bineînţeles, dar şi amintiri din detenţie şi chiar politologie. Sunt, mai întâi, cazurile de pionierat,

foarte bine cunoscute: Paul Goma şi Bujor Nedelcovici. Dar nu poate fi omisă, în nici un caz, nici *Cetatea totală*, de C. Dumitrescu, prima critică sistematică a regimului ceauşist. Expediată şi editată iniţial în Franţa, apoi în emigraţie, ea a avut în străinătate trei ediţii (Paris, Seuil, 1980; ediţia originală în limba română, München, Ion Dumitru Verlag, 1982; ulterior, Bucureşti, Eminescu, 1992).

Uneori apar şi mici elemente de adevărat roman poliţist. Că *Secu* ştia absolut tot este un mit. Astfel, amintirile *Cinci ani şi două luni în penitenciarul de la Sighet*, de Constantin C. Giurescu, au fost redactate confidenţial după eliberare şi... îngropate. Apoi au fost „scoase", în SUA, de profesorul american Paul Michelson, de unde au fost recuperate. Dar, deocamdată, complet necunoscut este un alt caz, poate şi mai „senzaţional": micul roman *Izidor Mânecuţa-Cioburi*, de Mircea Saucan, scris în 1975, scos sub formă de microfilm din ţară şi editat în Israel abia în 1991[12]. Există, de altfel, în Israel, o editură şi o presă literară de limbă română ce se încadrează, sub multe aspecte, în ceea ce numim, în ţară, în modul cel mai propriu, „cultură alternativă". Acest capitol, care aparţine efectiv *şi* culturii române, nu poate fi în nici un caz neglijat. O despuiere atentă a acestei zone publicistice ar rezerva surprize. O astfel de explorare în adâncime totuşi întârzie.

3. Încă o precizare strict documentară, pur bibliografică. Ea este total în afara oricărei supralicitări şi puneri posibile în valoare: categoria (restrânsă) de texte scrise în străinătate, în libertate şi readuse în ţară abia după 1989, sub formă de „inedite". Dintre acestea fac parte şi unele dintre jurnalele personale (scrise la München, în 1987, şi amintiri din detenţie şi deportare, redactate tot în străinătate, dezvăluite (doar parţial), în 1990, în *Jurnalul literar*, apoi în *Evadări în lumea liberă*[13]. Ne servim de un astfel de exemplu şi din raţiuni practice: el ne este mult mai... accesibil. Mai uşor de verificat decât altele. Nu ascundem, pe de altă parte, că resimţim situaţia noastră, în astfel de împrejurări, ca destul de ingrată, incomodă în orice caz. Dar, *cine* şi *cum* ar putea vorbi mai îndreptăţit *şi* despre astfel de date precise, în general foarte puţin cunoscute?

4. Din aceleaşi raţiuni – şi cu aceeaşi motivare strict ilustrativă, ferită de orice exagerare şi intenţie de valorificare personală – înregistrăm şi existenţa (în genere ignorată până acum) a unor texte de critică literară netrecute prin cenzură şi publicate în reviste din străinătate, franceze în speţă (*Dialogue*). Este vorba de autori interzişi în ţară. Reproducem, de pildă, mai jos, în acelaşi compartiment al cărţii, două „cronici clandestine" (despre Bujor Nedelcovici, 1985, şi D. Ţepeneag, 1989), dar astfel de recenzii, care sfidau cenzura, sub proprie semnătură, au fost mai numeroase[14]. Este de dorit ca o bibliografie completă a unor astfel de aventuri publicistico-literare să le ia şi pe acestea, cândva, în consideraţie, fără nici o supralicitare. A fost repus recent în circulaţie şi un text al lui N. Steinhardt, publicat tot clandestin, sub pseudonimul „Nicolae Niculescu": *Secretul „Scrisorii Pierdute"*, în revista *Ethos* de la Paris, în 1985, condusă de V. Ierunca[15]. Avem motive să credem că astfel de dezvăluiri vor continua.

5. Şi mai neobişnuite – evocate în acest cadru exclusiv sub emblema unor (cum să le spunem?) efectiv riscate, periculoase chiar, „escapade radiofonice" – sunt şi unele colaborări, sub pseudonim, bineînţeles, la *Europa Liberă*. Nu există încă, în mod regretabil, o minimă evidenţă nici a unor astfel de colaborări ocazionale din ţară. Ele au fost expediate redacţiei de la München pe diferite căi, sau scrise pe loc *ad hoc*, apoi distruse. S-a întâmplat ca un text personal, din 1982 (data spune „ceva") să se fi păstrat, din fericire, graţie dactilogramei prietenului Mircea Carp (pe foi cu... antetul *Voice of America*, aduse în ţară, după 1989, în copii xerox, oricând consultabile), prin a cărui voce el a şi fost transmis. Este vorba de „Situaţia culturii române actuale", reprodus şi acesta mai jos. Dar un alt text, din 1986-1987, sub directoratul lui Vlad Georgescu, transmis şi comentat de acesta, s-a pierdut definitiv. „Undeva" trebuie să existe totuşi o „urmă" şi a unui astfel de episod marginal. Colaborările de acest tip au fost însă, cu certitudine, mai numeroase. Oricum, într-o sinteză de ansamblu, ele nu pot fi chiar total ignorate. Simple „fişe", desigur. Nimic mai mult decât „fişe". Dar reale.

6. Unde poate fi „clasată” şi o altă situaţie ca aceasta, de un insolit total? O curiozitate a epocii. În disperare de cauză, suntem constrânşi să aducem în discuţie, cu toată modestia, şi exemple personale. Capitolul „Autonomia literaturii”, scos de cenzură din vol. *Hermeneutica ideii de literatură* (Cluj, Dacia, 1987), a apărut totuşi integral, prin grija prietenului Mircea Braga, dar fragmentat şi cu titluri improvizate, în revista *Transilvania*, în acelaşi an. Scopul era de a evita, mai ales, cu orice preţ, cuvântul... *autonomie*, riguros interzis. *Hermeneutica*, în textul său integral, a apărut abia în versiunea italiană, sub titlul *Teoria della letteratura* (Bologna, Il Mulino, 1994), în traducerea lui Marco Cugno. O notă la pagina 13 precizează această situaţie, total neobişnuită. Şi cum poate fi definit şi încadrat – mai ales „istoric literar” – faptul că prima ediţie *integrală* a unei lucrări româneşti, cenzurate sub dictatură, apare în străinătate şi nu în ţară?

7. Precizările strict bibliografice de mai sus, încă sumare, au sensul de a completa şi nuanţa, pe cât posibil şi cu bune argumente, imaginea „rezistenţei culturale”. Diversitatea sa este, în orice caz, o realitate incontestabilă. Ea dobândeşte însă un sens propriu abia după 1947-1948, după instaurarea efectivă a dictaturii comuniste. O menţiune specială, totuşi, pentru *Asociaţia de rezistenţă culturală Mihai Eminescu*, activă între 1945-1949. Ultimii săi supravieţuitori, Iordan Chimet şi Pavel Chihaia, depun o mărturie sobră şi convingătoare[16]. Însă de pe atunci încep să se adune note, însemnări, jurnale, amintiri, corespondenţă şi documente foarte diverse, texte literare şi mai ales memorialistice. Această masă publicistică face o adevărată erupţie după 1989. Am notat peste 25 de titluri şi ne-am bucurat că tema formează de pe acum şi obiectul unui studiu sistematic şi chiar o promiţătoare teză de doctorat: *Gulagul în conştiinţa românească*, de Ruxandra Cesereanu. Autoarea propune şi o tipologie: „Cruciaţi, amorali şi decăzuţi”[17]. Se pregătesc, după unele informaţii, şi alte cercetări pe această temă importantă. (Între altele, şi un colocviu recent, la Constanţa, pe tema *Cărţii de rezistenţă şi de detenţie*; 1996, *n.n.*).

Riscul idealizării, al acceptării literaturizării – inocente, involuntare sau programate, „păcatul originar” al acestor

mărturii, neeliberate de complexul literar şi fără nici o noţiune de autenticitate, singura care le salvează de fapt – rămâne însă real. El ar trebui, pe cât posibil, evitat. Este greu de acceptat orice idealizare. Cu atât mai mult cu cât, după cum observă lucid şi Virgil Ardeleanu, chiar şi unii dintre aceşti eroi, efectiv partizani, precum Ion Gavrilă Ogoranu, se deosebesc de alţi memorialişti „prin lipsa de menajamente cu care îşi privesc semenii”[18]. Trucarea eroizantă, înfrumuseţarea emfatică şi „literaturizarea” amatoristică sunt cele trei mari capcane ale acestei (adesea) pseudo-„literaturi de rezistenţă”. Mitizarea şi idealizarea stereotipă a închisorii sub pretext educativ sunt, oricum, inacceptabile. Mistificarea, chiar şi inocentă şi cu bune intenţii, nu poate fi nici pedagogică, nici civică. O „Cântare a României”, în sens invers, nu este deloc recomandabilă.

(1995)

5. „Dosarul” Mircea Eliade

Parcurgem, fără îndoială, o epocă, agitată şi controversată, între altele şi a „dosarelor”. Istoria literară nu putea nici ea să lipsească de la apel. De fapt, ea a lucrat totdeauna cu un anumit gen de „dosare”. Numai că în cazul lui Mircea Eliade este vorba de cel puţin două dosare, foarte deosebite între ele. Unul, întocmit de D.I.E, de natură strict politică, informativă – despre a cărui existenţă nu am nici cea mai mică îndoială şi care va fi dezvăluit cândva – şi un altul de interes general – istoric literar şi cultural – care se publică acum din iniţiativa şi prin eforturile lui Mircea Handoca[1].

Textul său introductiv are însă nevoie de unele dezvoltări şi precizări. Exact în esenţă, el nu putea intra în unele detalii şi analize. Adevărat document de epocă – de cultură paralelă în plină perioadă ceauşistă –, corespondenţa lui Mircea Eliade a fost salvată printr-o pură întâmplare. Un rol l-a jucat şi întâlnirea mea, în trenul Cluj-Bucureşti, cu G. Stempel, Directorul Bibliotecii Academiei Române, cunoscut de mult. Din motive pe care le voi evoca mai jos şi despre care am vorbit pe larg şi mai înainte – într-un interviu în *Cotidianul*[2] – am fost pe punctul, de două ori, să distrug, „exasperat”, acest „dosar”. Un obscur instinct arhivistic m-a împiedicat totuşi. Ca să nu mai fiu „tentat”, am donat întregul dosar Academiei. Dar întreaga experienţă şi „aventură Eliade” mi-a lăsat un gust amar. Foarte amar. Despre *Hermeneutica lui Mircea Eliade* (1980, tr. fr. 1981), am, sincer spus, cele mai proaste amintiri. Mai proaste chiar decât despre *Viaţa lui Alexandru Macedonski*, scrisă în 1945-1946 şi apărută abia după două decenii (1965). Povestea acestei cărţi, la fel de neplăcută, poate cu altă ocazie.

Aproape că regret că am scris această carte despre Mircea Eliade, căzută în total contratimp şi care mi-a

produs mari neplăceri, conflicte morale interioare şi iritări. Reacţia pare, la prima vedere, greu de înţeles. Totuşi evocarea contextului în care a fost concepută, scrisă, publicată şi tradusă explică totul. O astfel de analiză spune „ceva" şi despre ambianţa epocii, care nu poate fi evocată numai în alb şi negru. Evident, intervin şi un număr de reacţiuni şi sensibilităţi subiective. Dar dacă proiectăm întreaga corespondenţă pe fundalul foarte complex al epocii, al anilor '80, putem înţelege mult mai bine şi sensul apropierii mele de opera lui Mircea Eliade şi decepţiile care i-au urmat. Mă grăbesc totuşi să precizez: „vinovat" personal nu este însă de fapt nimeni. Doar sistemul şi situaţia generală, represivă, care duceau – pe multe planuri – spre neînţelegeri, ambiguităţi şi conflicte inevitabile. Să privim deci întreaga situaţie în faţă cu răceală. Nu este chiar foarte simplu, dar să încercăm.

1. Autor iniţial interzis, Mircea Eliade intrase, ca să mă exprim astfel, în „planul de recuperări" al regimului Ceauşescu, alături de Blaga, de mulţi alţii. Reputaţia sa internaţională constituia un argument foarte serios, mai ales într-o perioadă în care dictatorul multiplica vizitele şi „deschiderile" spre exterior. Proiectul se lovea însă de rezistenţa furibundă a vechilor marxişti, colegi de generaţie, dintre care Gogu Rădulescu şi Miron Constantinescu au jucat rolul cel mai nefast. Inclusiv prin demersuri personale, directe, la cabinetul nr. 1. O serie întreagă de intervenţii şi proteste, de oscilaţii şi contradicţii, de „aprobări" urmate de „interziceri" (inclusiv ale cărţii mele) se explică prin acest joc obscur de culise. Uneori, încă înainte de 1980, puteau fi semnalate şi ecouri negative de presă, de pildă un atac violent al lui Miron Constantinescu împotriva unui text al lui D. Micu, în *România literară*.

Soarta traducerii volumului *Aspects du mythe*[3] este, între toate – concludentă. Traducerea „stătea" în editură de ani de zile. Iniţial, ea trebuia să apară cu o prefaţă de Zoe Dumitrescu-Buşulenga, care, prudentă, să-i spunem totuşi „diplomată", s-a retras strategic la timp. Obstacolul esenţial era, între altele, şi un pasaj antimarxist la care Mircea Eliade a renunţat: „Am decis-o eu însumi şi la

sugestia mea a fost suprimat citatul litigios"[4]. Mi-a declarat-o şi personal, considerând-o ca o concesie oarecare. Era, poate, necesară, dar ea deschidea poarta tuturor compromisurilor şi ambiguităţilor.

Adevărul este că M. E. dorea cu ardoare să fie editat *şi* în România, în patria sa, precum în alte ţări socialiste, dorinţă cum nu se poate mai îndreptăţită, fără să înţeleagă totuşi mecanismul adevărat al „recuperărilor" totalitare. Ne aflăm încă – să nu uităm – în plin „război rece" şi orice negociere, mişcare tactică duceau doar la concesii aparente. Joc de poker diplomatic. Editarea *Aspectelor* se înscria şi ea în această logică. „Prefaţa" era diletantă, incompetentă, vag eseistică, dar autorul, Vasile Nicolescu, personajul-cheie al întregii afaceri – pe atunci director al Publicaţiilor din fostul Comitet de Cultură şi Educaţie Socialistă – putea susţine că, în felul acesta, el a „salvat" totuşi cartea, propulsându-se în acelaşi timp şi ca prim exeget al unei opere „interzise", prilej şi de mică glorie personală. Toate acestea se pot susţine, într-adevăr. Personaj ambiguu, cu calităţi şi defecte, agravate – să recunoaştem – şi de poziţia sa oficială total ingrată, plin de oscilaţii, de care nu era răspunzător decât în parte, el a jucat acelaşi rol duplicitar inevitabil şi în „aprobarea" şi „interzicerea" şi din nou „aprobarea" *Hermeneuticii*, ca şi a operei literare a lui Mircea Eliade. Înţelegând bine întreg acest mecanism şi rolul său de executant docil, nu-i port nici un resentiment. Vasile Nicolescu, azi decedat, a fost de fapt încă o victimă a presiunilor şi tensiunilor unui sistem odios, care l-au doborât. Căci comunist nu era. Dar să rămânem lângă Mircea Eliade şi să-l „înţelegem". Nu este prea uşor.

Dintr-o destul de lungă frecventare, după mai multe convorbiri directe şi schimburi epistolare, mi-am format convingerea că el era dispus să meargă departe, chiar foarte departe, în „colaborarea" sa cu regimul ceauşist. Nu poate fi însă vorba, în acest caz, nici de „acuzare", nici de „apărare": „Poziţia mea este clară: colaborare culturală, neutralitate politică în relaţiile cu ţara" (scrisoarea din 5 decembrie 1980, absolut esenţială pentru precizarea atitudinii lui M. E.). Ca autor român, ce poate fi mai legitim decât dorinţa de a reveni în propria cultură? Dar unde

încep ambiguitatea, candoarea şi echivocul de neocolit al unor astfel de confesiuni şi demersuri? El era convins (şi în acest punct greşea, supraevaluându-se) că regimul dorea să facă totul ca să-l „recupereze". Scrisoarea din 5 decembrie 1980 precizează foarte clar şi „condiţiile": susţinerea candidaturii la premiul *Nobel*. Fireşte, o imposibilitate. După cum, la fel de candidă, era şi mărturisirea pe care mi-a făcut-o altădată, într-un elan de sinceritate: „M-aş face forte să asociez pe Cioran şi Ionescu la o declaraţie, dacă în ţară ar fi mai multă libertate". Ca şi cum un sistem totalitar se poate... liberaliza. Şi încă după o astfel de... declaraţie! Credea că eram „intermediarul" unor astfel de „negocieri"? Jurnalul său este de altfel plin de „invitaţi", „mesageri", interlocutori din ţară etc. Exprima în primul rând o convingere şi iniţiativă personală, cum cred şi acum cu tărie? Mai ales că nu o dată mi-a repetat că „reţinerea" sa de a „vizita"[5] ţara, chiar şi în scopuri strict profesional-culturale, era singura sa „armă", unicul său mod de a fi editat şi totodată de a supravieţui moral. Dar şi de a rezista unei duble presiuni: din partea regimului, pe de o parte, a „diasporei", pe de alta. Odată chiar a izbucnit iritat: „Nu vezi ce-mi fac ăştia?" Astfel de reacţii se pot întâlni şi în jurnalul său[6]. Atitudine cu atât mai de înţeles pentru mine, aflat aproximativ în aceeaşi situaţie, prins între două focuri. Ambiguitate inevitabilă, care mă dezgusta tot mai mult. Dar momentan nu mai puteam da înapoi.

Pe scurt, împrejurările erau următoarele: fost deţinut politic şi deportat mulţi ani, fără a fi totuşi propriu-zis un „om politic", acţionam după eliberare dintr-un dublu impuls: realizarea unui proiect „critic" personal, în cadrul unui efort de recuperare pe care unii l-ar numi „disperat", şi salvarea, cu orice preţ, a cât mai multor posibilităţi de libertate şi de creativitate culturală. Era o stare de spirit care caracteriza, de fapt, pe destul de mulţi scriitori şi oameni de cultură foşti deţinuţi politici. Nimeni dintre noi – nici chiar oamenii pur politici – nu vedeam încă sfârşitul acestei situaţii tragice, capătul tunelului. Mulţi credeau chiar că regimul este ireversibil. Am discutat în altă parte această problemă capitală[7]. Alţii, printre care mă număram, admiteam, visam, speram etc. doar într-o

schimbare, o eliberare cândva, teoretică, ipotetică, imposibil totuşi de prevăzut în timp. După război mulţi viteji se arată. Dar pe atunci aceasta era starea de spirit a unei largi categorii intelectuale, care-şi salva şi „vocaţia” şi idealul civic, fiecare cum putea, în condiţii date, extrem de dificile. A nu pune însă în discuţie regimul, opresiunea sistemului, a nu-l acuza pe faţă şi în primul rând şi a te lupta doar cu unii care au supravieţuit şi s-au realizat cum au putut mi se pare şi absurd şi nedrept. Întâi procesul cauzelor, apoi al efectelor, apoi al „instrumentelor”. Am susţinut acest punct de vedere şi anterior.[8] Dar în astfel de cazuri nu era vorba nici măcar de o „capitulare” şi „adaptare”, ci de un act de reală iniţiativă şi independenţă culturală. El se producea chiar în interiorul unor structuri totalitare contestate frontal, dispuse tactic doar la mici flexibilităţi.

În acest cadru general şi într-o astfel de epocă total ostilă iniţiativelor creatoare personale am conceput deci *Hermeneutica lui Mircea Eliade* şi am intrat în legătură cu el. Prima scrisoare primită datează din 12 ianuarie 1971, dar este evident (chiar din această referinţă) că un anumit contact fusese stabilit şi anterior, fără a putea preciza detaliile. Din *Fragments d'un journal*[9] rezultă că-i expediasem *Viaţa lui Alexandru Macedonski*, pe care a citit-o înainte de 17 mai 1968, şi *Dicţionarul de idei literare*, I, chiar la apariţie, în 1973 (scrisoarea din 19 aprilie/73). Conţinutul scrisorii din 1971 arată care erau preocupările mele de atunci: „istoria ideilor” şi A.O. Lovejoy, ale cărui opere, inaccesibile în România, Mircea Eliade mi le-a procurat. În orice caz, de hermeneutica sa m-am apropiat treptat, ocupându-mă tot mai intens de „critica ideilor literare” şi de „dicţionarul de idei literare”. Preocupările ulterioare insistente de „hermeneutică” dovedesc din plin că aceasta era realitatea. În acelaşi timp – dar astfel de reacţiuni disociabile azi doar prin analiză erau, pe atunci, total indistincte – simţeam tot mai imperios şi impulsul sfidării unei interdicţii şi al ruperii tăcerii din jurul unui nume ostracizat şi al unei opere interzise. Gest de protest şi de insubordonare directă/indirectă. Aceasta a fost una din formele inconformismului meu şi ale angajamentului ideologic împotriva regimului. Nu-l supraevaluez deloc,

dar nici nu-l pot ignora total. Nu fac decât să repet ceea ce am declarat şi în *Cotidianul* şi în scrisoarea către Mircea Handoca. Reiau deci din primul text: „Am scris-o (*Hermeneutica lui M. E.*, n.n.) cu intenţiile cele mai bune din lume: să sparg o blocadă. Cartea a fost scrisă în '79 şi editată în '80, într-o perioadă de ceauşism-stalinism pur, când Eliade era anatemizat, dar pe care unii încercau să-l recupereze". În felul acesta am intrat din plin în atenţia „autorităţilor". Am avut toate motivele s-o regret în mod profund. Dar faptul, în sistemul editorial şi cultural totalitar de atunci – unde totul era interdependent, subordonat şi riguros centralizat – nu putea fi decât inevitabil.

Deci am scris *Hermeneutica* repede, cu un anume entuziasm şi cu toată convingerea, şi am predat-o, în 1978, editurii Dacia. Pentru „aprobare" a fost trimisă la „Consiliu", respectiv la Vasile Nicolescu. Acesta a „oprit-o" din prudenţă şi vigilenţă profesională, dar şi pentru consultări interioare strict necesare, mai ales într-un astfel de caz delicat. Că manuscrisul a circulat pe la „secţiile" C.C. faptul este absolut sigur. S-a obţinut o „aprobare" – în cadrul manevrelor descrise mai sus – apoi s-a revenit asupra sa, apoi iar s-a „aprobat". În sfârşit, cartea a apărut, a fost din nou retrasă, apoi a fost pusă definitiv în circulaţie. Forţe pro şi contra se anihilau reciproc. „Salvarea" sa efectivă a venit însă din partea iminentei versiuni franceze, apărută de fapt în iarna lui '80[10]. Intrată în circulaţie internaţională, interzicerea cărţii – din cauza notorietăţii lui Mircea Eliade – nu mai era practic posibilă. Despre etapele şi detaliile traducerii franceze vorbesc scrisorile din 7 iulie '79 şi din 16 ianuarie, 31 martie, 11 aprilie, 22 iulie şi celelalte din '80. Se mai poate vedea din aceste texte că aveam nevoie, pentru a veni la Paris, de o „invitaţie", de o intervenţie la G. Macovescu, preşedintele de atunci al *Uniunii Scriitorilor*, etc.

Să nu uităm, mai ales, că intrasem şi în plină perioadă de „destindere", când o anume „speranţă" şi chiar „naivitate" erau nu numai permise tuturor, dar şi încurajate. Ştiu bine, pe de altă parte, că privită azi, de la distanţă, şi cu criterii rigide, absolute, întreaga situaţie părea (şi chiar aşa era, în bună parte) profund echivocă. Nu altul era

însă „preţul" pe care epoca îl impunea tuturor acestor întreprinderi riscate, lui Mircea Eliade în primul rând. Trebuie mereu căutat „marele vinovat". Trântitul brutal al uşii ar fi echivalat cu o adevărată catastrofă. Întredeschisesem, jumulit de pene, o uşă. Riscam s-o închid acum definitiv. Cultura română, cred, a câştigat totuşi, una peste alta, efectiv vorbind, din această situaţie-limită, profund traumatizantă şi profund ambiguă. În felul acesta a apărut nu numai prima carte românească, dar şi prima carte franceză despre Mircea Eliade. În acest mod au apărut şi alte cărţi importante. Este mult, puţin? Este sticla pe jumătate plină sau pe jumătate goală? Cine poate decide definitiv în astfel de împrejurări atât de ambigue? Dar tot entuziasmul meu a fost ucis, strangulat. Intrasem conştient în gura lupului, animat de cele mai bune intenţii. Am început deci să nu mai „iubesc" *Hermeneutica lui Mircea Eliade*. Cele ce s-au întâmplat în Franţa m-au dezgustat şi mai mult de această carte, de care pur şi simplu n-aş mai vrea să aud.

2. Mă aşteptam ca prima carte română şi franceză, editată la Paris despre Mircea Eliade, după decenii de proteste – pe deplin îndreptăţite de altfel împotriva „interzicerii" acestui nume în ţară – să fie privită cu simpatie sau cel puţin cu o anumită bunăvoinţă. Dimpotrivă, o „tăcere" lugubră, plină de *hargne*, de ifose, de suficienţă, a întâmpinat această premieră riguros absolută. Mi-am dat seama repede că eram acuzat că... „recuperam" *(sic!)* pe M. E. în contul regimului etc. Ce puteam să răspund? Citez din nou protestul meu reprodus şi în *Cotidianul*: „Nu recuperez pe nimeni, nu transmit nici un mesaj, cartea îmi aparţine integral ca iniţiativă, dar mă întreb: Domnilor de la Paris, de ce Dvs. n-aţi făcut-o întâi? N-aţi făcut nici puşcărie, aţi avut şi posibilităţi de documentare superioare. De ce a trebuit să vină un român din Est, care să facă prima carte despre Eliade, nu doar din ţară dar şi prima carte care a apărut la Paris?"

Înţeleg – la limită – şi invidia, şi antipatia personală, şi procesele de intenţii, dar o minimă solidaritate – dacă nu pentru autor, măcar pentru subiectul cărţii – parcă se impunea. Trec peste boicotul publicistic şi radiofonic,

peste influenţarea negativă a recenzenţilor străini, peste nu puţine acte ostile, pentru a reţine în primul rând un document de mentalitate sectară, primitivă, josnică: reacţia primară a fiicei unui ilustru dramaturg francez-român. Interesându-mă la telefon dacă au primit cartea, mi s-a răspuns obraznic, în termeni dezgustaţi şi dispreţuitori. Cine dădea dreptul unei tinere mediocre oarecare, respinsă (după cum mi s-a spus tot la Paris) la examenul C.A.P.E.S., să insulte un scriitor român cu unele realizări, trecut pe deasupra şi prin multe? Din păcate, această stare de spirit, pretins de „rezistenţă”, era – şi încă mai este – foarte răspândită...

Credea şi Mircea Eliade – supus evident unei presiuni convergente – toate aceste mizerii? Totdeauna extrem de prudent, de sibilinic, înclin până la urmă să cred că s-a lăsat influenţat într-o oarecare măsură. Dar de ce corespondа, totuşi, cu un „suspect”, îi oferea chiar şi ospitalitate etc.? Ce se poate înţelege, de fapt, dintr-un pasaj ca acesta din jurnalul său (19 sept./79): „O vizită a lui Adrian Marino, între alţii. El este sigur (*sure*, subliniat în text, *n.n.*) că va fi în stare să publice opera sa voluminoasă *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, în România”[11]. Sigur că eram... *sure, sigur*, când aveam nu numai toate „aprobările”, dar cartea intrase chiar şi în „producţie”! Insinuarea rămâne... insinuare şi o trec, în primul rând, pe seama ambiguităţilor inevitabile, tipice situaţiei de care am amintit. Fără însă transpunerea şi înţelegerea acestei situaţii, repet, esenţa momentului istoric – fapt ce nu poate fi îndeajuns subliniat – este imposibil de înţeles. Judecăţile şi criteriile abstracte *post festum* sunt total irelevante şi inconcludente în astfel de împrejurări.

Mă simţeam însă cu atât mai nedreptăţit, cu cât nu făceam nimic, dar absolut nimic de natură să justifice asemenea opinii şi reacţii. Stăteam toată ziua în bibliotecă, vedeam foarte puţină lume din „diaspora”, nu căutam noi „relaţii” etc. etc. Nu acţionam, mai ales, câtuşi de puţin, în sensul „ideilor şi sugestiilor lui Noica în ce priveşte «colaborarea culturală» pe care el o preconizează între cei din exil şi regimul actual”[12]. Mircea Eliade însuşi se declarase dispus – cum am amintit, în acelaşi sens – la o „colaborare culturală” (scrisoarea din 5 dec./80), al cărui

mesager nu eram. Dar de ce, în definitiv, în astfel de cazuri (Constantin Noica) faptul era licit, posibil, permis, onorabil mai ales etc. și în altele nu? Și apoi *Hermeneutica* apăruse în țară. Nici un factor din „diaspora”, din exil, nu contribuise în vreun fel la inspirarea, editarea și traducerea sa. Jean Gouillard era francez, prieten personal al lui Mircea Eliade. Cartea mea nu se putea încadra câtuși de puțin în categoria „colaborării culturale”. Oricum ar fi fost, întreaga poveste mă dezgustase total și definitiv.

Relațiile mele cu Mircea Eliade s-au răcit deci treptat, în mod inevitabil, inclusiv din cauza bolii sale (scria de altfel tot mai greu; scrisorile din 5 dec., 4 ianuarie, 14 feb., 6 apr., 17 iulie, 20 aug., 21 dec. 1981 sunt edificatoare). Am mai mult decât impresia că după apariția cărții (singura care de fapt îl interesa), autorul său pierduse orice... „atracție”. După 21 mai ’82 (ultima scrisoare păstrată), corespondența se întrerupe definitiv. Pentru ca în vara lui 1984, ultima dată când puteam să-l mai văd la Paris, să refuz pur și simplu să-l mai vizitez. Am primit invitații, mesaje, dar am rezistat până la capăt. Inclusiv pentru a nu fi obligat, eventual, în țară, la nu știu ce „relatări”. Cel puțin două persoane își amintesc desigur foarte bine de acest episod parizian. Dacă va fi nevoie le voi da și numele. Una dintre ele mi-a trimis și o reflecție a lui M. E.: „S-a supărat pe mine”. Alta, admițând supărarea mea, a adăugat: „Este totuși mai bătrân”. Întregul comportament mi s-a părut nu mai puțin nedrept și profund ingrat. În această „afacere” eram – și de departe – „creditor”, nu „debitor”.

3. La toate acestea se adaugă atacurile violente din presa din țară, boicotul unora, totala neasimilare a proiectului meu, cel puțin inconformist-ideologic și mai ales critic. *Hermeneutica lui Mircea Eliade* căzuse efectiv în gol, pe un teren nu numai ostil, dar și total nepregătit. Cine se ocupase mai înainte, la noi, de „hermeneutică”? Nimeni. Eram totuși acuzat – între alte inepții – de... „imperialism hermeneutic” (scrisoare din 14 august ’80). Aceasta într-o critică predominant publicistică, foiletonistică, impresionistă și „creatoare”, cu desăvârșire străină de astfel de preocupări, lipsită de orice pregătire în aceste

domenii. Să mai reamintim atâtea atacuri răuvoitoare, incompetente? Am un întreg dosar, pe care nu l-am redeschis de un deceniu. Un prieten – citez tot o reacţie tipică a epocii – m-a „acuzat” amical că am „marinizat” pe Eliade. Până la un punct este adevărat. Dar dacă se admite existenţa „criticii creatoare”, în sens beletristic, de ce nu s-ar admite o „critică creatoare” şi în sens hermeneutic? O re-creare din interior? Şi deci o „continuare” (într-un fel) a operei şi ideilor lui M. E.? Este de remarcat că un recenzent american, total străin de micile noastre polemici balcanice, a făcut tocmai o astfel de observaţie pătrunzătoare. Detalii, poate cu alt prilej[13].

Ceea ce mă dezgusta cel mai mult era reacţia de iritare nedisimulată a unora ce visau fie monopolul „recuperării”, fie priveau cu neacoperită antipatie iniţiativa--surpriză a unui „intrus”, „marginal”, pe deasupra şi „neistoric al religiilor” (ca şi cum despre asta era vorba), care invadase fără permisiune – crimă de neiertat – *une chasse gardée.* Toate acestea întreţineau în jurul cărţii o atmosferă de ostilitate. I-am scris lui Mircea Eliade despre întreaga situaţie. Răspunsul a venit lucid şi exact (scrisoare din 22 iulie ’80): „Nu mă surprinde lipsa de ecou a *Hermeneuticii.* În afară de d-ta şi E. Simion, majoritatea articolelor privitoare la scrierile mele se datoresc câtorva diletanţi şi amatori bine intenţionaţi. În fond, nu sunt încă *luat în serios* în ţară. În cel mai bun caz sunt «discutat» în felii: «nuvelist», dramaturg, folclorist, cercetător al miturilor etc.”

Nu pot fi uitate nici reacţiile produse în ţară („umane, prea umane”, vorba lui Nietzsche) de astfel de apariţii în străinătate. Între 1978-1982, publicasem la Paris – ilustru necunoscut, neajutat de nimeni – trei volume. Cine putea ierta? Şi alţi scriitori români editaţi în Franţa au făcut aceeaşi tristă experienţă. „Cine le-a dat voie?” Cine interzice însă ca o carte tipărită *întâi* în ţară să fie tradusă apoi în străinătate? Nici cel mai rigid regim totalitar din lume nu poate opri o astfel de operaţie. În rest, fiecare proceda cum putea, de la caz la caz, *à ses risques et périls.* Noi spărgeam o blocadă, menţineam de bine de rău legăturile intelectuale cu Occidentul. Dar... psihologia omului de litere român era mai puternică...

4. Alunecat pe panta confesiunilor „sentimentale", să adaug, în sfârşit, şi o ultimă – să-i spun – „întâmplare", pe care nu vreau s-o iau în tragic. Cuvântul exact este însă altul. Este vorba de o reacţie strict personală şi nu de una impusă de contextul istoric. Un foarte cunoscut filozof român, bun prieten cu Eliade, al cărui nume îl trecem sub tăcere (este vorba de Constantin Noica; 1996, *n.n.*), îmi scrie o scrisoare iritată (ea a intrat recent într-un fond arhivistic), cerându-mi imperios versiunea franceză a *Hermeneuticii*. Părea aproape scandalizat de iniţiativa mea. Deşi surprins, am făcut un mare efort (având foarte puţine exemplare) şi i-am trimis-o totuşi. Pentru ca să nu-mi mulţumească şi nici măcar să nu-mi confirme primirea. Ba, mai mult, s-o dăruie – debarasându-se de ea, în stil disponibil-neglijent – primului vizitator ieşit în cale. S-a întâmplat însă ca acesta să fie un... corespondent al meu, care mi-a relatat întreaga scenă. Lumea este mică, într-adevăr. Când l-am revăzut nu mi-a spus un cuvânt despre carte. Filozoful a răsfoit-o, a văzut că nu corespunde deloc imaginii ce şi-o făcuse despre Eliade şi... a aruncat-o, cum s-ar spune, la coş. Viaţa intelectuală, şi nu numai la noi, este făcută şi din astfel de durităţi jignitoare. Pe scurt: o pagină întoarsă. Definitiv. Nimic de adăugat în plus.

(11 august 1992)

6. Situaţia culturii române actuale

Observatorii vieţii intelectuale româneşti, din ţară şi străinătate, sunt confruntaţi în ultimul timp cu o serie de realităţi care se impun tot mai mult atenţiei. Este vorba, în esenţă, de delimitarea tot mai netă a conţinutului real al culturii române actuale, care prezintă – în mare – trei compartimente bine distincte: cultura exilului şi a diasporei, cea oficială, propagandistică, şi o a „treia forţă", tot din ţară, în genere mai puţin cunoscută, dar care prezintă o serie de note particulare ce o individualizează. Asupra acestui fenomen, tot mai bine conturat în ultimul timp, dorim să atragem atenţia, fără a pretinde şi epuiza descrierea şi analiza.

Caracterele acestei „a treia culturi româneşti", alternative – fără a ignora spiritul şi realizările valoroase din exil şi diaspora, consider că o cultură românească liberă şi de înalt nivel poate şi trebuie să se facă, în primul rând, în ţară – sunt după opinia noastră următoarele:

1. Refuzul tacit, uneori şi declarat, al cultului personalităţii familiei Ceauşescu. Mulţi oameni de cultură din ţară, ca de altfel şi din străinătate, nu se asociază acestui cult grotesc. Ei fac tot ceea ce le este omeneşte posibil să i se sustragă. Nu se alătură nici unei manifestări festiviste, consideră umilitor şi ridicol un cult al personalităţii care este străin şi de tradiţiile poporului român şi chiar de esenţa marxism-leninismului. El nu are echivalent în nici una din ţările socialiste, cu excepţia Coreii de Nord. Brejnev, Kadar sau Jivkov au acest minim bun simţ de a nu inspira ode şi tămâieri tot mai stridente şi respingătoare.

2. Oamenii de cultură români din țară cu care am stat de vorbă fac o netă deosebire, după ei esențială, între permanențele poporului, istoriei și culturii române și episodul nefericit al „erei Ceaușescu”. Propaganda de partid urmărește prin toate mijloacele să identifice interesele grupului conducător cu istoria, tradițiile și aspirațiile întregului popor român. Or, reprezentanții de toate categoriile ai culturii românești neoficiale refuză această confuzie. Ei nu confundă o istorie și o cultură milenară – și care va continua cu certitudine și după încheierea acestei „ere” (căci experiența dovedește prăbușirea inevitabilă a tuturor regimurilor dictatoriale) – cu politica unui regim așezat pe baze represive, dar șubrede și efemere. Mulți intelectuali continuă să creadă, cu toată convingerea atât în continuitatea, cât și în viitorul liber al culturii române și consideră faza stalinistă și a cultului personalității doar episoade trecătoare, chiar dacă profund nefaste. Cine-și mai aduce aminte, în definitiv, de cultul lui Gheorghiu-Dej? Dictatorii vin și pleacă, poporul și cultura română își continuă existența. Acestui popor și acestei culturi române, neaservite și netotalitare, intelectualii care aparțin categoriei de care vorbim înțeleg să se devoteze în forme dintre cele mai diferite, dar pe cât le este posibil în afara cadrelor și directivelor culturii oficiale. Ei gândesc și în perspectiva viitorului, știu să continue tradițiile românești pozitive, reale (nu inventate), nu subscriu la doctrina oficială a „protocronismului” și trec, ori de câte ori au ocazia, *dincolo* de *normativele* ideologiei și ale propagandei de partid.

3. Cultura română neînregimentată – pe care o putem defini de tip umanist, liberal și pluralist – nu pune neapărat în discuție ordinea socială existentă, dar aspiră din toată ființa sa la umanizarea și liberalizarea actualului regim inutil și nefast represiv. Ea crede în libertățile și drepturile omului, care în ordinea culturală se traduc prin libertatea circulației ideilor și persoanelor, prin ridicarea restricțiilor de călătorie, documentare, corespondență și a tuturor contactelor intelectuale, prin asigurarea libertății de creație și cercetare, prin desființarea reală a cenzurii și normativelor care paralizează tot mai mult viața spirituală a țării.

Această cultură respinge categoric concepţia primitivă şi profund reacţionară conform căreia rolul literaturii şi artei este doar de a face educaţie şi propagandă, redusă numai la un simplu instrument ideologic. Adevăraţii oameni de cultură români, devotaţi culturii patriei lor (mulţi dintre ei şi ordinii sociale existente, în calitate de membri de partid) privesc ca o gravă frustrare şi umilire a demnităţii personale transformarea lor metodică în simpli şi servili executanţi. Adică în activişti docili şi obscuri, buni numai să aplice, să prelucreze şi să parafrazeze, fără nuanţe, limbaj şi interpretare personală, doar discursurile interminabile ale şefului statului. Opinia sa reală, de total dispreţ faţă de intelectuali, s-a manifestat o dată mai mult la recenta consfătuire cu activul de partid al Uniunii Scriitorilor. Scriitorii au fost insultaţi, dispreţuiţi şi desconsideraţi în bloc. Li s-a spus că ei nu valorează şi că nu merită nimic, că toate creaţiile sunt numai opera poporului, că rolul lor este doar să facă educaţie şi propagandă. Ideea de creaţie individuală – liberă, autonomă, de program estetic personal, a fost şi este, o dată mai mult, total exclusă. Ea a fost ameninţată cu cele mai grave represalii, de la luarea hârtiei la reducerea drastică a dreptului de autor şi chiar la desfiinţarea fondului literar a cărui soartă, după recenta consfătuire, continuă să rămână incertă. Discursul amintit, mai violent şi mai represiv chiar decât faimoasele „teze din iunie”, n-a fost publicat decât sub forma unui rezumat mult îndulcit. Dar participanţii care l-au ascultat au fost consternaţi şi revoltaţi. Iar cei ce au putut urmări reacţiile scriitorilor participanţi la această şedinţă de pomină (despre care s-a transmis doar un scurt reportaj TV) au fost surprinşi de „aerul fiert” şi deprimat al fizionomiilor, mai toate congestionate şi răvăşite. De pildă, D.R. Popescu a fost văzut cu gulerul cămăşii desfăcut şi cu cravata trasă nervos într-o parte. Scriitorii români asistau neputincioşi la propria lor execuţie. Mai umiliţi, divizaţi şi speriaţi ca oricând.

4. Nimic nu dovedeşte poate mai bine şi mai concret polaritatea celor două culturi din ţară – cea oficială şi cea care gândeşte şi creează, pe cât posibil, încă liber şi se consideră adevărata expresie a culturii române – decât

conflictul tacit, adesea şi manifest, dintre mediocritatea cadrelor de conducere culturală şi adevăraţii creatori şi oameni de ştiinţă români care activează în ţară. Acest antagonism dintre mediocritate şi competenţă, dintre incultură şi cultură, dintre impostură, superficialitate şi cea mai ieftină publicistică, dintre lozincă şi substanţă, dintre omul de cultură, de studiu şi bibliotecă şi activist, a luat în ultimul timp forme acute, dramatice, şi ele explică în bună parte hemoragia inteligenţei şi culturii româneşti care exasperată pleacă, din nefericire, peste hotare.

De o parte activistul cultural, suficient, superior, arogant şi abuziv, deţinător al puterii şi al avantajelor ei. De cealaltă, omul de cultură, dominat, timorat, desconsiderat, umilit, fără putere de decizie, victimă a birocraţiei şi ierarhiilor oficiale. Conflictul de valori este profund şi de rezolvarea sa depinde în bună parte viitorul culturii române actuale. Există o întreagă categorie de intelectuali şi creatori români care – scrâşnind adesea din dinţi – se încăpăţânează încă să înfrunte, de voie – de nevoie, planurile, ierarhiile, mediocritatea şi aroganţa suficientă a culturnicilor actuali, după fericita expresie a istoricului Vlad Georgescu, ce face tot mai dificilă existenţa scriitorilor români actuali.

Când numirile, avantajele, premiile, promovările, ocuparea posturilor au loc nu în funcţie de competenţă, de merite personale, de lucrări, ci exclusiv pe bază de dosar de cadre, este evident că întreaga ierarhie obiectivă de valori s-a prăbuşit. Când nimeni nu poate ocupa un post în învăţământ, cultură, presă, când nimeni nu are dreptul de a se înscrie la doctorat dacă nu este membru de partid, este limpede că principiile competenţei, al pregătirii şi meritelor personale sunt călcate în picioare şi că discriminarea este în floare. Or, tocmai împotriva acestei stări de lucruri reacţionează oamenii de cultură români cu conştiinţă umanistă, pluralistă şi liberală, prin memorii, scrisori, intervenţii, sesizări din public, inserate uneori şi în presă. Chiar şi prin recenzii negative, în măsura în care nu se simte periclitată, vizată sau are de plătit o poliţă. Nimic nu defineşte mai bine această situaţie decât replica unui şef de cadre dată unui cercetător ce solicită un post minor într-un institut: „Dar am trei lucrări tipărite”. „Poţi să ai şi şapte”, a sunat răspunsul.

Se creează tot mai mult convingerea că pregătirea, cultura, competenţa nu mai interesează, că intelectualul român a devenit un personaj inutil, incomod şi supărător, fiindcă se încăpăţânează să mai creadă încă în cultură şi spirit critic, în ierarhia şi selecţia valorilor şi fiindcă refuză „revoluţia culturală” din ţară, acum pe banca acuzării în China. Aceasta este starea de spirit a omului de cultură român, total înstrăinat interior de cadrele şi formele culturii oficiale, dar care crede că este încă de datoria lui să folosească chiar şi cea mai mică posibilitate de realizare onestă. El se delimitează în mod radical de aparatul de culturnici, tocmai prin această mentalitate care devine adevărata notă distinctivă a acestei clase intelectuale oprimate.

Despre unele aspecte mai importante ale acestei culturi româneşti, pe cât de periclitată în esenţa sa, pe atât de puţin cunoscută şi înţeleasă, vom reveni cu amănunte şi date concrete într-una din apropiatele noastre emisiuni viitoare.

*

Ne-am ocupat, în emisiunea precedentă, de caracterele culturii române actuale şi de activitatea culturnicilor din ţară. Promiteam să revenim cu unele detalii, pe care încercăm din nou să le prezentăm într-o formă rezumativă, fără a pretinde că epuizăm întreaga documentare posibilă. Ne mărginim, ca şi mai înainte, doar la un număr restrâns de exemple semnificative.

Situaţia literaturii române actuale atrage atenţia în primul rând. Nu se poate spune, în nici un caz, că toţi scriitorii români, fără excepţie, s-au transformat în scriitori oficiali, pur propagandistici, având ca personaj central, precum în aşa-zisul roman al lui Petru Vintilă, *Tinereţea unui erou*, biografia apocrifă şi hagiografică a şefului statului.

Întreaga literatură a lui A.E. Baconsky, de pildă, ca şi o bună parte din literatura lui Marin Preda, pentru a începe cu doi iluştri dispăruţi, dezminte o astfel de presupunere. *Cel mai iubit dintre pământeni*, ultimul roman al celui din urmă, s-a bucurat de un enorm răsunet, tocmai fiindcă evocă şi analizează în adâncime, şi cu mare curaj, drama intelectualului român, care-şi vede

distrusă independenţa intelectuală, realizarea personală şi puterea de creaţie de către sistemul comunist. Acest roman este, deocamdată, expresia cea mai convingătoare a scriitorului şi intelectualului român din ţară, stăpânit de o lucidă conştiinţă a situaţiei sale culturale, radical deosebită de aceea a culturnicilor. Nu întâmplător n-a mai fost posibilă nici reeditarea acestui roman, nici suplimentarea de tiraj cerută. Iar şeful statului a ţinut să-şi spună opinia negativă şi în această privinţă: „*Am în faţa mea un roman în trei volume; nu putea să apară şi într-unul singur?*"

Se ştie destul de puţin că Marin Preda a refuzat mult timp să devină membru de partid şi că în ultima perioadă trăia o adevărată dramă. Dispariţia sa, în plin succes al celui mai contestatar roman publicat (deocamdată, *n.n.*, 1996) în ţară, a produs un gol imens şi a căpătat dimensiuni simbolice. Un stâlp al culturii române independente se prăbuşea.

Evident, se pot da şi alte exemple de independenţă literară. Multe din piesele lui D.R. Popescu nu pot fi jucate, altele au finalul transformat. *Cezar, măscăriciul piraţilor* constituie o netă demistificare a dictatorului. Ultimul roman al lui Augustin Buzura, *Feţele tăcerii*, publicat cu mare greutate, constituie o puternică şi critică evocare a epocii staliniste. Aceasta, spre marea iritare a culturnicilor oficiali, care prin tovarăşul Florescu – adjunct de şef de secţie la C.C. – l-au şi atacat în *Flacăra*, luând ca pretext un articol publicat de acelaşi Augustin Buzura în *Secolul XX*, unde romancierul pleda, între altele, tocmai în favoarea unei culturi române nepoluate propagandistic. Romanele şi prozele lui N. Breban şi Ştefan Bănulescu se înscriu în aceeaşi orientare. Literatura lui Marin Sorescu şi Ion Caraion, poezia lui Ştefan Augustin Doinaş şi Mircea Dinescu – pentru a da doar câteva exemple – dovedesc că noţiunea de artă literară nu s-a pierdut încă în România şi că ea continuă să fie cultivată cu consecvenţă.

Bineînţeles, superoficialul Vasile Nicolescu, directorul publicaţiilor şi editurilor din Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste, a îndreptat un violent atac împotriva lui Doinaş cu prilejul Colocviului de poezie de acum doi ani, organizat la Iaşi de Uniunea Scriitorilor.

Evident, acest antagonism dintre oficialitate şi purtătorii săi de cuvânt literar conformişti şi restul scriitorilor care – respectând întreaga structură a statului şi a societăţii româneşti actuale – înţeleg să apere în acelaşi timp şi drepturile literaturii ca artă şi activitate specifică, precum şi drepturile scriitorilor ca grupare profesională bine distinctă, se reflectă şi în actuala situaţie, din ce în ce mai precară, a Uniunii Scriitorilor. Dincolo de toate polemicile şi conflictele generate de „afacerea" plagiatului lui E. Barbu, miezul confruntării este altul: de o parte oficialitatea, care vrea să modifice cu orice preţ statutele actuale ale Uniunii Scriitorilor, ce-i asigură încă o minimă autonomie, un fond literar în gestiune proprie şi dreptul de a-şi alege organele de conducere prin vot secret; de cealaltă, actuala conducere a Uniunii Scriitorilor, urmată de o bună parte a membrilor săi, minus fracţiunea opoziţionistă, manevrată din umbră, care înţeleg să apere aceste poziţii dobândite sub preşedinţia lui Zaharia Stancu, supuse unui permanent proces de eroziune după faimoasele „teze din iunie". Din păcate, actualul preşedinte, pseudo-diplomatul de carieră moartă G. Macovescu, nu este la înălţimea situaţiei: lipsit de orice prestigiu în faţa scriitorilor, deoarece el însuşi nu este un scriitor şi nu are nici o operă literară, G. Macovescu este lipsit de consideraţie şi de audienţă reală şi în faţa organelor de partid. Faţă de acestea din urmă, el a adoptat totdeauna o atitudine servilă, de „soldat credincios", fără personalitate, o poziţie de *activist* modest, nu de C.C. şi nici măcar de Capitală, ci de raion de provincie. Suntem departe, foarte departe, de atitudinea demnă a lui Zaharia Stancu care, la faimoasa şedinţă din octombrie 1970 (când A.E. Baconsky a ţinut un discurs memorabil), a avut curajul să ceară explicaţii şefului statului, declarând public că: „*Scriitorii nu înţeleg aceste teze*". La care răspunsul a venit tăios ca o ghilotină: „*Nu este de dat nici o explicaţie, ci de executat*". La plecare, şeful statului nici nu a mai dat mâna cu preşedintele Uniunii. Contrast izbitor: la recenta Consfătuire, G. Macovescu – în loc să apere Uniunea şi să se apere şi de atacuri personale, unele întemeiate, altele neîntemeiate – el nu a avut o altă reacţiune decât aceea de a-şi da, cu tremolo în glas, demisia. Pentru a ne da

seama de actuala degradare a unor membri ai Uniunii Scriitorilor, putem cita cazul lui Dan Zamfirescu, care l-a acuzat public pe G. Macovescu că informează... *Europa liberă* şi că este agent al C.I.A.-ului. Acuzaţie ridicolă, care merita un răspuns drastic, poate chiar o expresie neaoş românească. Dar G. Macovescu nu a găsit de cuviinţă decât să se ducă la şeful statului cu mâinile întinse şi să-i spună, ridicol şi melodramatic: *„Legaţi-mă !"* Apoi şi-a dat, pentru a cincea oară, demisia în public. *„Nu pleci când vrei d-ta, ci când vrem noi"* – a sunat răspunsul şefului. Episodul ilustrează încă o dată, dacă mai era nevoie, concepţia conducerii de partid şi de stat despre rolul, demnitatea şi independenţa scriitorilor.

*

Măsurile luate: desfiinţarea organizaţiei de partid a Uniunii Scriitorilor, a dreptului de a semna acorduri cu asociaţii şi organisme străine şi altele, arată foarte limpede că Uniunea, în forma sa existentă, a încetat să mai corespundă concepţiei despre cultură tot mai uniformizate şi totalitare a şefului statului. În ciuda tuturor carenţelor şi a originii sale staliniste, Uniunea reprezintă şi apără încă tendinţe perfect legitime de exprimare a unor drepturi literare specifice culturii şi literaturii profesioniste din ţara noastră. Asupra unora din aceste măsuri drastice, suntem informaţi, s-ar fi revenit sau s-ar fi amânat luarea de decizii definitive până în luna aprilie a acestui an, când ar urma să aibă loc următorul Congres al Uniunii Scriitorilor. Unii observatori, poate prea optimişti, pun această amânare a decapitării definitive a Uniunii şi în legătură cu evoluţia situaţiei din Polonia, precum şi cu viitoarea politică a administraţiei Reagan.

Episodul N. Dragoş, fostul director al *Luceafărului*, revista Uniunii, care refuza să execute indicaţiile conducerii sale, înlocuit în cele din urmă nu cu un scriitor, ci cu un activist de partid, un anume Nicolae Dan Fruntelată, sau episodul Dan Hăulică, destituit abuziv, peste capul Uniunii, de la conducerea *Secolului XX* şi reintegrat în condiţii la fel de obscure, dovedeşte că întregul aparat literar-redacţional este considerat ca fiind subordonat exclusiv partidului. Aceasta tinde să elimine până şi

ultimele resturi de autonomie din cultură. Ni se mai spune că aceeaşi manevră de subminare şi de desfiinţare a organizaţiei de partid a fost încercată recent, în luna noiembrie, şi în cadrul Uniunii Artiştilor Plastici. Aceştia, mai demni, nu s-au prezentat însă la şedinţă, care, deocamdată, n-a mai putut avea loc.

Acelaşi antagonism dintre vechile cadre staliniste, dintre activiştii culturali, şi restul creatorilor pe deplin conştienţi că ei reprezintă adevărata cultură română se manifestă şi în domeniul ştiinţelor sociale. La 5 septembrie 1980, cu prilejul unei consfătuiri la Bucureşti a cadrelor filozofice din învăţământul superior, „filozoful" stalinist Pavel Apostol a declanşat un violent atac împotriva lui Mircea Eliade şi a recentei lucrări *Hermeneutica lui Mircea Eliade*, de Adrian Marino, acuzată de toate păcatele (antimarxism, idealism, hermeneutică, mistică etc.), ca şi împotriva lui Constantin Noica şi Emil Cioran, Lucian Blaga şi Marin Preda. Acesta, în ultimul său roman, *Cel mai iubit dintre pământeni*, a evocat şi destituirea de la Universitate a lui Blaga, semnată de acelaşi Pavel Apostol, pe atunci decan al Facultăţii de Filozofie din Cluj. Oratorul a fost deseori întrerupt de asistenţă, în prima parte a discursului, iar la capitolul „Blaga" vociferările şi întreruperile au fost şi mai numeroase. Din sală izbucneau mereu întrebări şi apostrofe: „Cine l-a dat afară pe Blaga?". Şedinţa s-a încheiat într-o confuzie totală. Acestui fapt i s-a datorat, credem, nepublicarea acestei „demascări", concepută în cel mai pur stil jdanovist, în *Era socialistă*, conform ritualului binecunoscut. Episodul – care nu poate fi exagerat, dar nici minimalizat – dovedeşte că o conştiinţă intelectuală independentă există totuşi în România. La şedinţa amintită au luat parte peste 750 de cadre universitare.

Iată şi alte fapte. Mulţi se întreabă de ce faimoasele tratate ale Academiei, începând cu *Istoria românilor*, n-au fost încă publicate. Aceasta nu din lipsă de specialişti şi competenţă, ci numai din lipsă de libertate a cercetării ştiinţifice. Pus în alternativa de a redacta primul volum din *Istoria românilor*, consacrat perioadei antice, în stilul tezelor de popularizare patriotardă ale *Magazinului istoric*, şi nu ale exigenţelor ştiinţifice, academicianul D.M.

Pippidi a preferat să-şi dea demisia. Fapt şi mai remarcabil: întregul colectiv al acestui volum s-a solidarizat cu şeful său. Acad. Pippidi – o autoritate internaţional recunoscută în domeniul epigrafiei greco-latine – n-a acceptat, şi spre onoarea sa, rolul de activist istoric pur propagandistic.

Soarta tot mai precară a o serie de valoroase publicaţii literare şi ştiinţifice, subminate, dezorganizate, nepopularizate, abia tolerate, dovedeşte acelaşi clivaj existent între cele două culturi: oficială şi reală. *Secolul XX*, de sub conducerea lui Dan Hăulică, este supus periodic atacurilor şi presiunilor. Cenzura şi alte forme de control îi întârzie apariţia mult, la fiecare număr, hârtia adesea lipseşte. *Synthesis*, buletinul anual al Comitetului Naţional de Literatură Comparată, cel puţin nici nu se difuzează în ţară. Este imposibil să-ţi procuri un număr dintr-un chioşc sau dintr-o librărie. Revista, de bun nivel ştiinţific, care vegetează de ani de zile într-o ignorare aproape totală, sub conducerea efectivă şi competentă a lui Al. Duţu, nu este destinată decât „exportului”. O soartă abia ceva mai bună au *Cahiers roumains d'études littéraires* de la Editura Univers, al cărei director, Romul Munteanu, dă dovadă de un anume curaj intelectual, şi care apar sau apăreau, cel puţin din 1973, sub redacţia lui Adrian Marino. Revista, care circulă efectiv în străinătate şi ajunge şi la München, inclusiv la *Bayerische Staadtsbibliothek*, nu este deloc popularizată în ţară, unde face figură tot mai izolată, antipatizată pentru nivelul său internaţional. Cine ştie, de asemenea, în ţară, de ce recunoaştere oficială se bucură şi revista *Ethnologica*, o altă publicaţie confidenţială în sensul bun al cuvântului, de sub conducerea lui Romulus Vulcănescu, şi care a publicat chiar şi un număr omagial Mircea Eliade? Dar de *Revue des Études Sud-Est Européennes?* Este evident că, alungate din publicistica literară curentă, tot mai aservită actualităţii ideologico-politice, festivismului oficial şi cultului personalităţii, cultura, competenţa şi seriozitatea se refugiază inevitabil în publicaţiile de specialitate, de profil academic, de mică circulaţie. Se repetă, de fapt, fenomenul perioadei staliniste, când aproape singurele reviste onorabile, consultabile şi azi, erau cele aşa-zis religioase:

Mitropolia Moldovei, Ardealului, Munteniei etc. Aici au apărut zeci de studii serioase, de texte şi documente inedite privitoare la cultura românească veche şi care fac azi din aceste publicaţii, de circulaţie şi mai „internă”, un izvor fundamental de documentare pentru această perioadă a culturii noastre.

Dar cea mai bună dovadă că cele două culturi româneşti de care vorbim există, că cea serioasă, alternativă, se bucură de un mare prestigiu, iar cealaltă, oficială, este total compromisă, este dată de comportamentul – să-i spunem „editorial” – al unor poeţi şi scriitori din cei mai ortodocşi şi oficiali. Să începem cu inevitabilul Adrian Păunescu. Nu-i contestăm, în bună parte, nici talentul, nici vitalitatea, ci numai caracterul şi onestitatea, aviditatea şi venalitatea de care dă dovadă. Duplicitatea sa este totală şi caracteristică. Animator al „Cântării României” (ridiculizat de altfel, ca atare, recent la o şedinţă a studenţilor de la Arhitectură), el elimină din volumele pe care le publică toate poeziile omagiale, festiviste şi patriotarde. El are, deci, încă vie noţiunea artei, a poeziei neangajate, a libertăţii inspiraţiei. Ba mai mult, recent, în numărul din octombrie al revistei *Familia*, Adrian Păunescu publică poezia *Gramatică* şi diatriba împotriva *Analfabeţilor*, altfel spus contra activiştilor culturali, texte de inspiraţie net deosebită de „Cântarea României”. Numărul cu pricina din *Familia* a fost retras, de altfel, de pe piaţă, iar *Analfabeţilor* circulă în còpii manuscrise şi dactilografiate în toată ţara (...). Cât priveşte bizantinismul şi duplicitatea lui Vasile Nicolescu, ele sunt notorii. În particular însă, acest personaj cultivă poezia estetă, aulică, total dezangajată şi traduce ostentativ în special poeţi anglo-saxoni. Mai mult, când şeful statului – cu prilejul recentei şedinţe inchizitoriale – a somat pe faţă pe poeţi să se inspire numai din poezia populară românească, Vasile Nicolescu publică, în numărul următor din *Luceafărul*, aproape o pagină întreagă de traduceri poetice zis „cosmopolite”, arătând existenţa şi a unei alte surse necesare şi fecunde de inspiraţie poetică. Acesta este climatul intelectual oficial de la Bucureşti. Cu dublă faţă: una pentru şefi, alta pentru salvarea obrazului în ţară şi, mai ales, în străinătate.

Mult mai onestă a fost şi este atitudinea, să spunem, a unui Geo Bogza, care a avut curajul să elogieze deschis, cu tâlc, în vară, în *România literară*, personalitatea marelui chimist român Neniţescu, acela care a refuzat, în trecut, doctoratul unei... foarte cunoscute chimiste (...).

(1982, 1990)

7. O utopie politică

Literatura română s-a îmbogăţit de curând cu prima utopie politică de mare anvergură, scrisă cu o uimitoare stăpânire a scriiturii şi a „legilor” genului. Alături de *Insula frumoasă (Belle-Île)* a lui Bujor Nedelcovici, *Insula Prosta*, apărută cu un secol în urmă (tot o „insulă”) de Ion Ghica (inserată – ca din întâmplare – în *Convorbiri economice*), face o figură palidă prin accentele sale satirico-moralizante depăşite.

Despre ce este vorba, în câteva cuvinte? Danyel Rainal, un scriitor celebru, se reîntoarce în insula sa natală, din Pacific ; ea nu mai este cea de odinioară, „unde multe s-au schimbat”. În ce sens ? Al uniformizării, nivelării, minciunii organizate şi coerente, al dresajului mental, constrângerii totale, răsturnării tuturor valorilor etc. Pe scurt, personajul învaţă să cunoască, pas cu pas, o societate de tip nou – scenariul tipic al tuturor utopiilor unde, de această dată, domnesc mizeria, conformismul, teroarea morală, situaţie groaznică pe care cetăţenii insulei o acceptă, realitate inevitabilă pentru unii, normală sau aproape normală pentru alţii. Este ordinea totalitară împinsă la perfecţiune, care controlează, dirijează, ştie, prevede totul. Mecanismul acesta, bine rodat, înghite şi zdrobeşte individul ; i se opune în mod direct, desfiinţându-l ca persoană morală, prin spălarea creierului, înăbuşirea originalităţii şi prin „ideoterapie”.

Danyel Rainal descoperă toate acestea în noile instituţii unde vrea – de bună credinţă – să se integreze (universitate, edituri etc.), ca şi în cadrul noii vieţi sociale a insulei (hrană, locuinţă, piaţă, stradă). Prezentare metodică, lucidă, rece, necruţătoare, condusă de o mână expertă. Scenele rapide, scenele-cheie, dialogurile de şoc, situaţiile simbolice se succed vertiginos, evocate cu pricepere, cu un talent viguros, care şi-a dat deja măsura

(Bujor Nedelcovici a publicat 6 romane şi numeroase scenarii). Nici o fisură sau sentimentalism ieftin, nimic dintr-o polemică naivă sau lungimi inutile. Şi mereu perfecta legătură cu schema ideologică de bază (logica obligatorie a utopiei), de fapt esenţa romanului: mecanismul degradării, nivelării, încadrării rigide şi al „recuperării", instalat în insulă de iubitul său „conducător"...

Tot ce se întâmplă era prevăzut mai înainte: mai întâi punerea în scenă, apoi stupoarea, urmată de revoltă şi, la urmă, alinierea şi promovarea fulgerătoare în cadrul sistemului (din perspectiva eroului: Danyel Rainal); oferta de colaborare, manipularea, permisiunea simulată a protestului, apoi constrângerea progresivă şi totală, capitularea, reeducarea finală într-un „institut de orientare, educaţie şi învăţare" (din perspectiva „conducătorului"). În două întâlniri de neuitat de tip călău-victimă (scene asemănătoare n-au mai fost niciodată scrise în literatura română), se confruntă două sisteme de gândire. Adevărate bucăţi de bravură, de o claritate ideologică, de sinteză şi chiar de „politologie" şi de „luciditate istorică", în expresii percutante şi replici ce-ţi taie răsuflarea. Pagini antologice ce descoperă în Bujor Nedelcovici, alături de romancier, şi un ideolog şi un politician *raisonneur*.

Încă o surpriză: acest roman poate fi citit în mai multe „chei". Dar, deoarece el se prezintă ca o inocentă utopie (ceea ce ţine de regula jocului) să-l urmărim în acest sens. Scenariul se desfăşoară – scenă cu scenă – în mod implacabil, până la capăt. „Conducătorul" are nevoie de un scriitor celebru care să-i laude regimul şi să-i scrie „discursurile"; romancierul – la rândul său – trebuie să „plătească" pe loc catedra, pe care o revendică, precum şi publicarea romanului care aşteaptă de 11 ani. „Conducătorul" ştie dinainte că „criticul" va fi până la urmă îmblânzit prin sistemul său de constrângere şi represiune. „Revolta" va fi îngăduită pentru a simula libertatea, dar se iau măsuri ca nimeni să nu semneze memoriile de protest etc. Totul se desfăşoară conform programului: scriitorului i se taie, unul după altul, mijloacele de existenţă. Redus la mizerie şi izolare, se ştie foarte bine că până la urmă Danyel Rainal tot va ceda. Şi atunci el va intra, de bună voie (desigur), la *Institut*, de unde va ieşi, puţin mai

târziu, ... în calitate de consilier cultural şi artistic nr. 1 al „conducătorului”. Sistemul, care depăşeşte chiar şi pe „conducător”, poate deci totul. El distruge, manipulează, încadrează şi foloseşte, pentru scopurile sale, tot şi toate.

Aceasta este şi morala fabulei: amară, sfâşietoare, pesimistă, depresivă. O foarte vagă speranţă apare totuşi spre sfârşitul romanului. Dacă primul mesager al libertăţii ratează – şi, vai, cât de lamentabil – al doilea ajunge totuşi, chiar cu întârziere. Şi poate că el într-o zi... dar nimic nu este mai puţin sigur.

Această frumoasă construcţie-„demonstraţie” – să-i spunem fără greş – ridică, în acelaşi timp, şi câteva mici semne de întrebare. Dacă există o *Political Fiction*, pentru ce n-ar exista şi un *Criticism Fiction*? Să ne situăm deci în această perspectivă nu mai puţin „utopică” şi să începem prin a ne întreba – la început – care sunt cauzele menţionate de autor pentru a ne explica pasivitatea, resemnarea, capitularea totală a locuitorilor acestei nenorocite insule unde cartea de căpătâi ar trebui să fie *De la servitude volontaire* a lui La Boétie. Nici un singur gest de revoltă: nici o „contestare”, afară de aceea – cu desăvârşire simbolică şi gratuită – a eroului cărţii. Bujor Nedelcovici dă două explicaţii (p. 7, 103, 139, 200, 218-219, pagini de citit şi recitit) de ordin poliţienesc şi de psihologie colectivă şi naţională etc... S-ar putea adăuga şi alte multe ipoteze, care să nu aibă nici o legătură cu anumite realităţi. Este curios – totuşi – că, în acest roman modern, locuitorii insulei trăiesc, aşa zicând, în „vase închise”, în izolare, într-o epocă a electronicii şi *mediilor*; nici o comunicare posibilă cu exteriorul, nici presă străină, bineînţeles, dar nici radio şi televiziune. Şi dacă posturile străine sunt totuşi ascultate, nu e posibil să nu se ştie că, dacă „metropola” rămâne puterea dominantă a regiunii, există şi alte metropole şi că între ele există un raport de forţe, care se deplasează mereu în favoarea – să zicem – a Marii Metropole. De la acelaşi post de radio se pot auzi şi multe alte lucruri, precum slăbiciunile celorlalte „metropole”: laşităţi, capitulări, eşecuri diplomatice, greşelile unor „acorduri” sau „pacte”, de exemplu; ştiri ce pot avea un efect negativ asupra moralului insulei, unde tradiţiile locale par a spune că soluţiile nu pot veni decât

din afară. Dacă situaţia internaţională este într-adevăr ireversibilă, de ce am sufla contra vântului? Responsabilitatea „străinătăţii" este deci total trecută sub tăcere. Să presupunem, de asemenea – în cadrul scenariului nostru critic la fel de fantezist ca şi al romanului însuşi – că această insulă n-ar avea nici o tradiţie revoluţionară, reală; că ea nu *mai* are – mai exact spus – o astfel de tradiţie; că opozanţii reali sau virtuali au fost de mult anihilaţi; că tehnica revoluţiei şi a loviturii de stat ar fi, într-adevăr, doar treaba profesioniştilor (p. 218), şi astfel vom avea despre pasivitatea acestei frumoase insule o imagine mai credibilă şi mai adevărată decât cea care se lasă întrevăzută...

Ne mai putem întreba de ce eroul, romancierul Danyel Rainal, părăseşte de fapt aşa de repede partida şi trece de partea cealaltă, în mod odios, devenind la rândul său un călău. Mecanismul sistemului, angrenajul explică – desigur – multe lucruri. Dar nu pe toate. Este şi pentru că acest romancier de elită doreşte să publice, să aibă succes, poziţii sociale, bani etc. cu orice preţ. Orgoliul şi vanitatea scriitorului (situaţie aproape generală) sunt pe primul plan. Şi – desigur – totul se plăteşte, mai ales în acest tip de sistem. Dacă ar fi acceptat – ca mulţi alţi scriitori – o poziţie marginalizată, obscură, discretă, el ar fi evitat – fără îndoială – capitularea şi lamentabila sa schimbare la faţă. Pentru ce alţi eroi ai romanului, şi ei intelectuali, au ştiut să evite totuşi aceste primejdii? Pentru că ei n-au aspirat la poziţii sociale, la aşa-zisa „glorie", la celebritate. Se poate trăi şi fără aceste satisfacţii imediate şi până la urmă efemere. Unul dintre ei a fost găsit mort în condiţii mai mult decât suspecte. Există deci cazuri în care angrenajul nu poate totul, unde el poate face chiar destul de puţin... Şi apoi nu există boli, ci numai bolnavi, într-o insulă unde nu sunt decât „cazuri" particulare şi unde relaţiile sunt foarte, foarte personalizate şi uneori extrem de eficiente. Bujor Nedelcovici, credincios opticii sale intransigente, nu vede decât în alb şi negru. Există însă şi o întreagă diversitate de situaţii intermediare, care ştiu să evite cazurile-limită. Situaţia literară, de pildă.

Încă două exemple de logică foarte utopică, deci absolută, mecanică, împinsă la extrem. Să luăm cazul lui

Michel Fontaine, directorul faimosului *Institut*, cu cabinele sale electronice, cam prea orwelliene. El este pur şi dur, convins şi fanatic, o încarnare perfectă a sistemului. O invenţie de la un capăt la altul, fiindcă aşa ceva nu există nicăieri. Este „omul nou”, suprema glumă (*la suprême blague*). El este adevăratul personaj mitic al romanului, mai mult decât „conducătorul” care – şi el – are momente de luciditate, de cinism calculat, de gesturi şi vorbe omenoase şi chiar slăbiciuni. În sfârşit, acest mit care nu se potriveşte nici unei realităţi, al unui „sistem” perfect pus la punct, infailibil, de o precizie şi o eficacitate monstruoase.

Ca schemă utopică ea este posibilă, fără îndoială. Însă, în acelaşi timp, ea paralizează şi dezarmează. Ne putem deci întreba – în continuare – dacă răspândirea unei imagini atât de oribile, apocaliptice, invincibile nu vine în contradicţie cu o anumită polemică subtextuală care, uneori, pare că se profilează. Şi dacă, încă o dată, sistemul este prezentat ca invincibil, ireversibil, de ce să te mai revolţi, să-l răstorni, sau – mai ales – să-l reformezi, să-l umanizezi? Să-l faci mai acceptabil, mai eficace, în sensul bun al cuvântului? De ce să mai pui problema lui Nu? Mai ales dacă este vorba, într-adevăr, de un „Bordel în flăcări”, pentru a relua expresia lui E.M. Cioran, sau de o tiranie corcită, descompusă, arbitrară, personală, incompetentă, o impostură, o continuă improvizaţie şi dezordine. Aceste sisteme sunt în realitate mult mai şubrede decât cred unii romancieri utopici. Rigiditatea lor este reală, dar slăbiciunile, lipsa de combativitate, spiritul pragmatic şi de compromis al altor sisteme sunt şi mai reale. Puterea lor constă şi în slăbiciunea altora.

Nu facem – fără îndoială – procesul lui Bujor Nedelcovici, al cărui talent, acuitate spirituală, viziune socială şi politică, independenţă morală au, fără îndoială, toată adeziunea noastră. Punem în discuţie (în mod utopic!) doar o anumită viziune utopică şi literară, cam prea „speriată”, în mod fatal reducţionistă şi mecanică.

Mai ales când privim harta morală a lumii, unde tragicul şi grotescul, bufoneria atroce şi arbitrarul imposibil se întâlnesc, ici şi colo, într-o realitate sumbră şi ireală.

(1985, 1990)

8. Aventura limbajului

Este absolut sigur: cel mai bun – şi în tot cazul cel mai semnificativ text pe care l-a scris în limba franceză scriitorul român Dumitru Ţepeneag – este *Le mot sablier*: povestea (să-i spunem mai degrabă „aventura") trecerii de la o limbă la alta, de la română la franceză. Este – fără îndoială – cea mai dură experienţă a exilului, poate chiar „exilul" însuşi. Ajungem în această situaţie când părăsim limba ţării şi nu numai ţara respectivă. Dumitru Ţepeneag trăieşte dramatic această condiţie. Cu toate acestea, cartea sa este vie, volubilă, uneori strălucitoare, foarte aproape de limba vorbită, de argou, plină de vervă şi de bună dispoziţie. Toate acestea la o primă vedere. Pentru a rămâne la un nivel superficial al lecturii, la o primă „impresie", marota criticii române; nu este critic impresionist cine vrea...

Din perioada debutului suprarealist, autorul a reţinut esenţialul: dicteul automatic, liberul flux al cuvintelor, asociaţiile şi înlănţuirile spontane, „cuvintele dictează alte cuvinte autorului, i le impun" etc. Ele declanşează un mecanism şi textul se supune de bună voie legilor sale (p. 48). În cazul nostru, cum se produce acest proces?

La început există, în mod firesc, un prim flux al limbii, al memoriei, al fantasmelor: cel specific limbii române. Dumitru Ţepeneag gândeşte şi visează încă în româneşte. Acest text scris de el însuşi şi de Alain Paruit – eroul şi martorul acestei aventuri a cuvintelor, care-şi schimbă pielea – sau de oricine altul. Dar acesta nu este decât începutul. În acelaşi timp – şi ne găsim acum în faţa unui al doilea prag – scriitorul începe să scrie în mod spontan pe fragmente, accidental, prin influenţă culturală, prin practicarea limbii de adopţiune mai ales – direct în limba franceză. Acest text care ţâşneşte este imprimat în italice. Şi iată-l pe Dumitru Ţepeneag „călare pe două limbi"

(p. 63). Cum se descurcă? După toate aparenţele foarte bine. El a pus în mişcare un nou mecanism şi se supune lui de bună voie. Cu emoţie, surpriză şi ironie. Căci avem de-a face cu un autor foarte inteligent, caustic şi, când îşi scoase ghearele (sau... cuţitele), chiar muşcător. Dar esenţialul stă în altă parte. Situaţie suprarealistă tipică: scriitorul simte că renaşte într-o altă limbă; „inocent", pur, proaspăt, copilăros. Este o întoarcere la aurora conştiinţei, la starea spirituală primordială. Un mare topos al conştiinţei mistice de totdeauna şi de pretutindeni. Dar să rămânem la esenţial.

Le mot sablier: titlul îşi capătă acum întregul înţeles. Trecerea de la un regim lingvistic la altul este pusă sub semnul clepsidrei, al „nisiparniţei", unde firele de nisip (= cuvintele) curg, unul câte unul, dintr-un vas în altul. Imagine ingenioasă şi pe deasupra şi exactă. Iată deci pe Dumitru Ţepeneag devenit omul (mai bine spus scriitorul) – clepsidră. El „toarnă" româneasca sa originară într-o franceză din ce în ce mai sigură de sine şi mai stăpână pe noua sa „cucerire". Ceea ce face el cu „noua" sa franceză (al său pseudo „nou roman", de pildă) are mai mică importanţă. Să rămânem însă mereu cât mai aproape de sensul întregii întreprinderi.

Limba franceză domină tot mai mult conştiinţa scriitorului, în timp ce limba română este tot mai înlăturată. Să urmărim acum rezultatele. Asistăm la cel de-al treilea nivel de semnificaţie a textului: luarea sa la cunoştinţă, examenul punerii sale în ordine (p. 96), reflexia despre starea noului text (el nu este linear, nu are dialoguri tradiţionale etc.). Bun sau rău, el se prezintă ca atare: cu ezitări, cu pasaje de suprimat (p. 102) etc. Toate acestea se încadrează în categoria meta-discursului. Dumitru Ţepeneag îşi stăpâneşte jocul şi evită la limită – şi cu brio – orice senzaţie de redundanţă şi repetiţie. Metadiscursul său literar este bine şi frumos „încastrat" în text.

Acesta este – după opinia noastră – aspectul cel mai interesant şi original al cărţii: franceza – devenită recent stăpâna jocului – se lasă privită din interior, în mecanismele şi rezultatele sale, în structura sa specifică, în condiţionările şi exigenţele sale. Conştiinţa lingvistică a lui Dumitru Ţepeneag este remarcabilă, deşi total „sălba-

tică" : el înaintează pe un teren puţin defrişat (p. 12), pentru a scrie în franceză trebuie să te eliberezi de orice fantasme româneşti (temă obsedantă, pe care am putea-o psihanaliza, p. 12, 10). A-ţi însuşi imaginile venite dintr-un nou orizont, a înainta pe un nou teritoriu (p. 13), a înlătura un şir întreg de noi asociaţii în care răsar mici insule ale limbajului francez (p. 33), a alunga senzaţia de arbitrar care însoţeşte aceste noi formaţii lingvistice, iată în două cuvinte obiectivul urmărit. El este considerabil. Paginile în care autorul meditează asupra noii sale franceze, în care-şi explică „clepsidra textuală" şi unde el îşi compară noua cu vechea sa scriitură (pp. 101-109) sunt de prim ordin. Document, în primul rând, bineînţeles, dar şi ceva în plus : expresia unei conştiinţe autoreflexive ascuţite, lucide, pătrunzătoare, subtile. Dumitru Ţepeneag trăieşte şi gândeşte scriitura ca nici un alt scriitor român din diaspora. Aceste pagini vor fi citate, fără îndoială, în viitor.

A devenit el, totuşi, cu adevărat, un „scriitor francez" ? Ne îndoim. Confesiunea-inscripţie de pe ultima pagină a copertei nu lasă loc îndoielii. Autorul nu se poate „elibera" de limba sa maternă, româna, orice ar face şi ar zice. Uneori el are remuşcări de a fi renunţat la ea (p. 75). El ştie că va rămâne, totuşi, în „anticamera" limbii franceze (p. 87). Este lucid, dureros de lucid, de această mişcare a pendulei (p. 91). De unde încă o dată : la ce bun, la ce serveşte în definitiv exilul lingvistic şi chiar exilul pur şi simplu ? Întrebare dureroasă, insolubilă, pe care o simplă reflexie asupra scriiturii franco-române n-o poate rezolva. Mărturisirea lui Dumitru Ţepeneag merită – în tot cazul – stima noastră pentru sinceritatea, onestitatea sa, atenţie şi deseori chiar admiraţie pentru autenticitatea şi luciditatea sa intelectuală şi literară. Amândouă sunt remarcabile. O analiză aprofundată a ideologiei literare (şi nu numai) a autorului nostru poate fi găsită în studiul lui Sorin Alexandrescu : „D'une mouvence textuelle bien tempérée. Et de l'exil. Réflexions sur un roman de Dumitru Ţepeneag", în *Présence de la Roumanie en France et en Italie*. Colloque international franco-italo-roumain, 9-10-11 mai 1984. Université de la Sorbonne Nouvelle, Paris III, pp. 137-140.

(1989, 1991)

9. „Cetatea totală”. O carte uitată

Nu ştiu dacă poate fi vorba de o omisiune voită. Cea mai bună, sistematică şi acută critică a sistemului totalitar ceauşist, publicată până acum, nu este încă amintită la noi de nimeni. Nici în presa scrisă, nici în cea vorbită. A fost discutată la *Europa liberă*, dar de mult, apoi s-a aşternut tăcerea. Este vorba de *Cetatea totală* în versiune franceză: *La cité totale*, de Constantin Dumitrescu (1986)[1]. Lucrarea, documentată, gândită şi scrisă în ţară, a fost expediată clandestin în străinătate unde a şi apărut[2]. Drept urmare, autorul a fost imediat expulzat în R.F.G. Mai multe detalii nu cunoaştem. Dar pentru ceea ce urmărim în acest articol este de ajuns. Nu înainte însă de a reţine că autorul se declară nemulţumit în final şi de „această *diasporă* neunită, care n-a cunoscut niciodată teroarea totalitară; neautorizată deci moral să dea lecţii” (p. 295). Una din explicaţiile marginalizării care înconjoară numele lui Constantin Dumitrescu (pe care nu-l cunoaştem personal) s-ar putea să fie tocmai această independenţă de spirit.

Cartea, riguroasă şi acerbă în acelaşi timp, se citeşte cu interes şi pasiune. Argumentare şi expunere strânsă, tensionată, concentrată. Reţinem deocamdată, în acest cadru, doar capitolul „cultural” intitulat: „Apoteoza banalităţii” (pp. 255-280). Este cea mai riguroasă expunere critică a ceauşismului cultural, a „revoluţiei culturale” desfăşurată la noi de fosta dictatură, scrisă până acum. Se simte imediat experienţa trăită şi documentarea directă. Pentru a nu mai aminti de talentul de sinteză, dublat de unul de polemist ideologic, sobru şi de bună calitate. Subtitlurile capitolului sunt edificatoare şi ele subliniază ideile principale: „Cultura mumificată şi brigăzile de agitprop. Dublul limbaj”, „Propaganda şi stereotipia dinamică”, „Clocitoarele de stat”, „Miracolul explicabil”. Toate mecanismele culturii totalitare de tip ceauşist sunt ana-

lizate și demontate unul după altul. Măcar acest text ar trebui tradus și supus unei dezbateri cât mai largi în publicațiile noastre noi și libere.

Schema culturală a totalitarismului ceaușist este binecunoscută: cultura de masă, riguros dirijată și controlată, pur propagandistică și represivă. Ea este o derivație a tezei leniniste a celor două culturi, interpretată în stil festivist, grotesc și terorist. Totul pus sub emblema *cultului personalității*. La data redactării textului, fenomenul aberant al „Cântării României" nu se cristalizase încă. Dar toate notele sale sunt surprinse în germene: suprimarea culturii profesioniste și specializate, desființarea culturii clasice și a influențelor sale, naționalismul și șovinismul, negarea criteriului estetic. Acesta introduce și apără spontaneitatea, individualismul și libertatea. Adică tot atâtea primejdii grave pentru ordinea totalitară în cultură. Caracterele sale sunt: omogenizarea și controlul general, ficțiunea ideologică și clișeele propagandistice, logocrația și antiintelectualismul. Trei aspecte, mai ales, au lovit în însăși substanța vitală a culturii române. Îi va trebui un oarecare timp ca ea să-și revină, să-și recapete suflul.

Tirania represivă a urmărit izolarea culturii române de cultura mondială clasică și modernă. Operația a făcut ravagii: au fost tăiate unul după altul toate izvoarele de acces la marile opere și instituții culturale care contraziceau, într-un fel sau altul – de cele mai multe ori doar tacit –, dogmele culturale dominante. Nu voi mai evoca acum, pe larg, suprimarea importului de cărți și reviste străine, blocarea studiilor în străinătate, participarea la congrese și alte manifestări culturale, politica tot mai restrictivă a traducerilor etc. etc.

Urmările în ordinea spiritului au fost și, din păcate, au rămas încă mari: provincializarea, complexele de inferioritate și superioritate, desincronizarea, autarhia culturală sunt realități de care ne lovim mereu. Că unii dintre noi, foarte, foarte puțini, în condiții adesea rocambolești, au publicat totuși câte ceva în acești ani și în străinătate, ei n-au schimbat cu nimic situația. Cărțile lor străine n-au circulat. Ele au fost marginalizate. Acuzația de cosmopolitism a fost constantă. Trebuia pur și simplu să ieșim

din Europa, să fim protocronici în toate domeniile, să edificăm o „cultură nouă”. Sensul său era limpede: negarea întregii culturi anterioare, a face *tabula rasa* şi a porni de la zero într-o direcţie total opusă. Este logica revoluţionară radicală de totdeauna. În viaţa socială, ca şi în cea culturală şi artistică.

De unde al doilea aspect al culturii totalitare: caracterul propagandistic, îndoctrinarea sistematică, educaţia zisă „patriotică”, politizarea întregii culturi, citatele rituale şi manipulările grosolane de texte, fapte şi date istorice. A gândi în acelaşi timp ceauşist, naţionalist şi marxist, într-o sinteză grotescă ce va trebui într-o zi analizată pe larg, a fost obiectivul principal generalizat în proporţii de masă. „Învăţământul ideologic” a fost expresia cea mai caracteristică a acestei operaţii de spălare a creierelor. Că ea n-a reuşit este o altă poveste. Repulsia cu care a fost înconjurată a avut şi are însă ca efect, din păcate, între altele, la nu puţini, neîncrederea şi chiar respingerea oricărei dispute ideologice serioase, de principii. Cea mai ilustră victimă a exploatării propagandistico-ideologice a fost o parte din opera lui Eminescu. Latura sa xenofobă, ca să nu mai amintim de unele articole politice, a fost speculată şi actualizată fără scrupule. Un recent articol al criticului Mircea Martin a subliniat, cu discreţie, tocmai acest fenomen regretabil.

Exacte şi pătrunzătoare sunt, în esenţă, şi observaţiile lui Constantin Dumitrescu despre aparatul cultural al acestei culturi totalitare, a treia sa notă fundamentală. A fost o adevărată maşină a propagandei oficiale, depersonalizată, cinică şi amorală. Un amestec de servilism şi frazeologie, de complexe şi iresponsabilitate, de insuficienţă şi vid intelectual au constituit trăsătura de bază. Am cunoscut-o cu toţii. A fost expresia cea mai caracteristică a „omului nou” în cultură, instrumentul cel mai docil şi zelos al „revoluţiei culturale”. Va trebui cândva făcut portretul în mărime naturală şi al acestei fiinţe anticulturale şi subumane.

(1990)

II. ÎNTRE CONFORMISM ȘI LIBERTATE

Argument

Textele acestei secţiuni atacă frontal alte două teme extrem de sensibile. Sunt, de fapt, dilemele fundamentale ale epocii. Capitol, poate, cel mai dificil dintre toate. Sunt discutate două situaţii tipice regimului totalitar, prin analiza în adâncime a două cazuri-limită :

1. Colaboraţionismul, considerat inevitabil, soluţie necesară, de expedient, de supravieţuire, după unii chiar „creator" etc., de o evidentă şi complexă ambiguitate. Ea a produs, la rândul său, o serie de alte relaţii nu mai puţin ambigue. „Cazul" Constantin Noica, emblematic şi simbolic, pune în cea mai vie lumină atât drama, cât şi amoralismul acestui proces. Analiza s-a dorit cât mai rece şi obiectivă, lipsită de orice spirit partizan sau iconoclast.

2. Resemnarea istorică, pasivitatea, renunţarea la orice „rezistenţă", prin recunoaşterea generală a „situaţiei ireversibile". Constatare trăită cvasi-unanim sub forma unui mit colectiv. Fenomen capital, de esenţă, al societăţii totalitare. El explică, în cea mai mare parte, întregul comportament moral şi social, riguros condiţionat, al deceniilor de dictatură. Oferă explicaţia fundamentală a colaboraţionismului dominant şi pune probleme foarte delicate de ordin etic şi civic. Sistemul totalitar este profund detestabil, în primul rând, prin aceea că te obligă să faci ceea ce nu vrei şi apoi prin faptul că îţi interzice să faci ceea ce vrei.

Unele concluzii – de reluat şi documentat pe o bază mult mai largă – scot în evidenţă situaţii şi nuanţe intermediare. Culpabilizarea globală, radicală şi definitivă ignoră unele realităţi : a. inexistenţa conştiinţei civice dezvoltate ; b. pierderea colectivă a oricăror speranţe ; c. conformismul nu înseamnă neapărat şi în toate împrejurările şi capitulare laşă ; el cunoaşte o gamă întreagă de explicaţii şi metode de a-l atenua ; d. impulsul realizării personale este aproape totdeauna mai puternic decât reţinerea morală şi consideraţiile civice ; e. unii au făcut efectiv „tot ce se poate", chiar şi în condiţii date, extrem de dure. Este puţin ? Este mult ? Deocamdată, nu putem decide. Nu eliberăm nimănui certificate de bună purtare.

Pot fi introduse în discuţie, pe un plan mult mai înalt, şi teze de tipul *Della dissimulazione onesta* de Torquato Accetto (1641) ? Ea are legitimitatea sa permanentă, morală şi socială. Sub comunism, s-a trăit în regim de „disimulare" în proporţii de masă. Dar cât de „onestă" ? Fenomenul este însă mult mai vechi, de ordin istoric. Poporul român are, s-ar spune, un adevărat „geniu" al salvării aparenţelor şi „duplicităţii", al formelor goale, dar exterior convingătoare, al mistificării observatorilor străini cu o altă mentalitate etc. Din care cauză, el trăieşte permanent dialectica lui *être* şi *paraître*. O anumită subtilitate şi chiar rafinament, în unele împrejurări, nu sunt nici ele excluse.

Popor – stilistic vorbind – eminamente „baroc", pe un fundal de improvizaţie istorică permanentă. Poate că această notă îi defineşte cel mai bine personalitatea, „specificul naţional". Soluţie instinctivă dată „terorii istoriei", în general eludată, deviată, reconvertită în acceptabil şi suportabil, fără mari crize etice. Din care cauză, „sentimentul tragic al vieţii" lipseşte cu desăvârşire. Ca şi dramele interioare profunde.

1. Cazul Constantin Noica

Publicarea scrisorilor pe care Constantin Noica mi le-a trimis de-a lungul anilor – intrate recent în fondul de manuscrise al B.C.U. Cluj (Fondul „Adrian Marino”, Corespondenţă internă, nr. 23), împreună cu multe alte materiale – este un bun prilej de a readuce în discuţie întreg „dosarul” a ceea ce se poate numi „cazul” Constantin Noica[1]. El se alătură *„Dosarului” Mircea Eliade*, de aceeaşi natură (Biblioteca Academiei Române), scrisori inedite şi studiu introductiv[2]. Ambele „dosare”, împreună cu explicaţiile necesare, pot să arunce o lumină ceva mai exactă, mai nuanţată şi deci mai obiectivă, asupra istoriei unui întreg capitol al culturii noastre din ultimele decenii. Este vorba, în esenţă, de modul cum ea a reacţionat, a supravieţuit şi, în ultimă analiză, s-a salvat, plătind un anume „preţ”, în perioada dictaturii comunist-ceauşiste. Şi descrierea şi judecarea acestei situaţii-limită sunt deosebit de dificile. Nu este deci de mirare că nimeni, cel puţin deocamdată, nu a atacat încă frontal o astfel de temă deosebit de iritantă. Ea este discutată acum pentru prima dată, am spune, în adâncime.

După unii, acest examen ar fi deocamdată prematur. Ar lipsi şi perspectiva istorică şi criteriile stabile şi documentarea pe deplin concludentă. Evenimentele par, într-adevăr, pe un plan, prea aproape de noi. Reacţiile sunt încă mult prea emotive, prea pasionale, prea personalizate şi, mai ales, mult prea rigide. Liniştea de spirit strict necesară unei astfel de analize, în general, lipseşte. Distanţarea „istorică” încă nu s-a produs. Iar noi avem nevoie, în primul rând, de un examen rece, lucid, obiectiv. De o adevărată analiză şi reconstituire istorică a climatului moral şi cultural al unei întregi epoci.

Avem în schimb, din plin, doar şantaje şi polemici, procese de intenţii, recriminări brutale şi „demascări”

violente. Este însă mult mai uşor să acuzi decât să înţelegi. În adâncime, onest şi în cunoştinţă de cauză. Deci nici lamentări, nici condamnări, ci „înţelegere". Ceva în sensul acesta ceruse de mult şi Spinoza. Încercăm, prin urmare, să nu „acuzăm" şi să nu „apărăm" pe nimeni. Actor şi spectator al unei epoci extrem de dificile, încerc doar să văd, cu o oarecare claritate, într-o ceaţă deasă. Ştiu bine, cum spunea şi D-na de Staël, că „a înţelege orice ne face foarte indulgenţi" (*Corinne*, IV, 3). Dar un istoric nu poate fi nici acuzator radical, fanatic, nici semnatar al unor certificate de indulgenţă. Trecut, ca mulţi alţii de altfel, prin situaţii analoage, care vor fi evocate mai jos, dar mereu diferite de la caz la caz – în astfel de împrejurări nu există boli, ci numai bolnavi –, încercăm acum doar o schiţă de analiză istorică şi nimic mai mult. Ea nu poate fi nici exhaustivă şi nici, mai ales, definitivă. Dar niciodată esenţa relaţiilor culturale sub regimul defunct nu a fost încă analizată (la acea perioadă, în 1992, *n.n.*) atent şi la rece, fără prejudecăţi de nici un fel. Ca orice risc, încercarea merită să fie făcută.

„Cazul" Constantin Noica ni se pare exemplar şi paradigmatic mai ales în această privinţă. El a fost cel mai reprezentativ om de cultură român din ultimele decenii aflat chiar în centrul unei dispute: „acuzat" şi „apărat" deopotrivă de a fi „colaborat" cu regimul dispărut. Problema esenţială, care transformă un „caz" particular într-unul general, reprezentativ, este deci următoarea: cum poate supravieţui cultural şi implicit social un spirit creator în plin regim totalitar, de care totul îl desparte: şi trecutul şi formaţia cultural-ideologică, pentru a nu mai aminti de anii de închisoare.

Dar înainte de a „instrui" un „proces" – al lui Constantin Noica sau al altora, mai mult sau mai puţin în aceeaşi situaţie tragică – înainte de a „acuza" o persoană, oricare ar fi ea, este necesar să mergem la cauze, la esenţial. Este deci logic şi just să facem mai întâi procesul sistemului şi apoi al efectelor sale, oricare ar fi acestea. Întâi procesul terorii şi al constrângerilor totalitare de tot felul, apoi cel al concesiilor, adaptărilor, compromisurilor, colaborărilor etc. Am susţinut şi anterior acelaşi punct de vedere[3]. Întâi vinovatul principal, sistemul comunist totalitar, apoi toate

celelalte „vinovăţii”, în ordine descrescândă. Orice altă atitudine mi se pare şi nedreaptă şi neconformă cu realitatea. Procedând altfel, am face o gravă eroare şi nedreptate. N-avem dreptul să le facem. Un istoric al culturii şi al ideilor cu atât mai puţin.

O a doua eroare, care decurge în mod direct din prima, ar fi formularea de judecăţi radicale, intransigente, absolute, rigide, inflexibile. Ele nu au nici o pertinenţă într-o astfel de analiză. Ea cere doar judecăţi contextuale, istorice, deci suple, ale unor situaţii date, concrete, riguros determinate şi extrem de particularizate. Ceva în sensul „riglei lesbiene” a lui Aristotel, a virtuţii adaptate la împrejurări. Doar o asemenea analiză, aplicată la un obiect în bună parte încă difuz, făcută din interior, poate fi cu adevărat relevantă şi obiectivă. Numai o astfel de investigaţie poate să ”înţeleagă”, măcar în parte, ce s-a petrecut de fapt. Criteriile pur abstracte – o spun cât mai apăsat posibil – mi se par total inoperante, neadecvate. Există la noi o tendinţă spre radicalism etic, pe care o cred şi exagerată şi neistorică. Stimabilă însă, deoarece ea reflectă aspiraţia spre regenerare morală a poporului român, ulcerată sub comunism. Analiza strict istorică operează însă cu alte criterii. De procurorii din afară, în toate sensurile cuvântului, ne dispensăm.

Două cuvinte, în sfârşit – pentru a încheia acest necesar preambul – şi despre esenţa naturii culturale a regimului Ceauşescu, mai ales în ultimele două decenii, şi îndeosebi în faza sa finală de descompunere. Eram convinşi cu „toţii” – vorbim bineînţeles de intelectualii de aceeaşi formaţie şi orientare şi, aproximativ, de aceeaşi vârstă – că ne aflăm, orice s-ar spune, mereu „la porţile Orientului”, în ţara lui „pseudo”, a „formelor fără fond”, că am fost şi am rămas „balcanici” iremediabili etc. Această stare de fapt explica, chiar dacă nu scuza, în conştiinţa noastră, o serie întreagă de contradicţii şi ambiguităţi, de duplicităţi şi simulări, de compromisuri şi adaptări, care au caracterizat, în general, practica vieţii culturale, sub ceauşism, zi de zi. Situaţie odioasă, insuportabilă, pe planul conştiinţei morale rigide, inflexibile. Inevitabilă însă în realitatea cotidiană. Alternativa supremă era: tăcerea, ratarea, izolarea, ieşirea din actualitate, deci

condamnarea definitivă la sterilitate, la sinucidere literară, sau acceptarea dureroasă a unor situaţii date.

Fiecare a rezolvat această dilemă în felul său. Reguli rigide nu puteau fi impuse nimănui. Iarăşi: nici nu acuzăm, nici nu scuzăm pe nimeni. O ţară *numai* de „eroi" nu s-a văzut, încă, nicăieri în lume. „Eroismul" este privilegiul doar al unei foarte restrânse elite. Dar există, de fapt, două feluri de eroisme: unul sublim, spectaculos, al marilor gesturi şi sacrificii, şi un altul modest, cotidian, obscur, adesea anonim, al sacrificiului şi mortificării zi de zi. Iar acesta a existat într-o măsură, orice s-ar spune, şi pe durata dictaturii ceauşiste. În edituri şi redacţii şi chiar în unele instituţii centrale de cultură. Nu la nivel de conducere, fireşte, ci la unii redactori şi funcţionari de rang mediu şi mai ales inferior, care, nu o dată, au „salvat" destule situaţii dificile. Evident, cu preţul unor simulări şi duplicităţi. „Rezistenţa culturală", câtă a fost, în această zonă ea a constituit – *verbi gratia* – o realitate.

Care era esenţa regimului cultural ceauşist? La suprafaţă, el devenea tot mai rigid, mai absurd, mai totalitar. Dar în interior, în subteran, el devenea tot mai şubred şi mai nesigur de sine. Funcţiona mai ales o serie întreagă de relaţii personale şi complicităţi, de toleranţe tacite şi cointeresări, de ipocrizii şi ambiguităţi, de simulări şi chiar farse administrative. Toate acestea amortizau, într-o oarecare măsură şi de la caz la caz (căci în România totul a fost, este şi, probabil, va rămâne multă vreme extrem de „personalizat"), şocurile şi absurdităţile venite de „sus". Vom aminti, poate, altădată, cu titlu de exemplu precis, în detalii, condiţiile adesea rocamboleşti în care am editat, între 1973-1980, *Cahiers roumains d'études littéraires*, de departe cea mai deschisă şi mai europeană publicaţie românească în limbi străine a epocii. Operaţia n-a fost posibilă fără „colaborarea" la diferite nivele de complicitate, cel puţin tacită, a lui Mihnea Gheorghiu, Romul Munteanu, Vasile Nicolescu şi Olga Zaicik. Nu avem calitatea să eliberăm certificate de bună purtare nimănui. Dar aceasta a fost realitatea. O epocă fără glorie, într-adevăr, în care însă nu chiar toţi au fost numai călăi şi canalii.

Aceasta a fost în esenţă, obiectiv vorbind şi spus fără nici o pasiune, cadrul general în care trebuie situat şi

„cazul” Noica. Situaţia sa a fost definită de un discipol, Gabriel Liiceanu, drept una de „tolerat şi niciodată beneficiar”[4]. În treacăt fie spus, singurul text care examina, pe atunci, atent şi cu luciditate, chiar dacă rapid, întreaga situaţie. Acceptând, în esenţă, această caracterizare, ea cere totuşi unele completări şi nuanţe. Căci imediat se pun două întrebări acute, care, oricât de „brutale” ar fi sau ar părea, trebuie totuşi puse: 1. *de ce* regimul totalitar, ceauşist, l-a „tolerat” totuşi pe Constantin Noica? 2. *în ce forme* s-a manifestat, din partea regimului, această „toleranţă”? Întrebări foarte dificile, într-adevăr, căci ele ridică încă un foarte mare şi dureros semn de întrebare: ce „preţ” – să spunem metaforic – a fost plătit pentru această „toleranţă”? Căci un regim totalitar nu dă niciodată nimic pe „gratis”, ci doar în avantajul său exclusiv, pe termen lung sau scurt. Nu presupune ea şi o anume „colaborare”? Şi, mai ales, în ce a constat ea, de fapt? Că a fost inevitabilă, în condiţiile ştiute, se înţelege. A fost ea însă pozitivă sau negativă? Cum se explică ea în cazul Noica? El n-a fost, bineînţeles, singurul. Dar a fost cel mai reprezentativ, tipic, simbolic dintre toate. Şi, de departe, cel mai notoriu. Este chiar miezul problemei noastre.

Un răspuns – în parte întemeiat, în parte nu integral la obiect, poate chiar uşor avocaţial-sofistic – a dat Andrei Pleşu, cu abilitate, în dialogul amintit mai sus: „Dacă un chirurg operează sub comunişti şi în felul acesta el «cauţionează» comunismul şi se cheamă că face concesii, atunci şi Noica a făcut concesii. Pentru că a înţeles să opereze sub condiţiile date şi să facă posibilă cultura, dialogul, publicarea de cărţi, într-un moment în care lucrurile acestea erau prohibitive. A vedea colaboraţionismul în această insistenţă a lui de a fi prezent şi de a-i face şi pe alţii posibili, ca prezenţi în această lume, nu e corect decât din partea unor oameni de rea credinţă şi care n-au trăit cu adevărat pe lumea asta. De altfel, reproşurile cele mai mari pe această linie i le făceau cei ce stăteau în străinătate (...). Noica n-a înţeles să practice demisia”. Respectiv „boicotul”, tăcerea, ieşirea din istorie etc., etc.

Totul este, în parte, foarte adevărat. Din străinătate, mai ales, aceste realităţi nu pot fi bine percepute şi

intuite. Este nevoie de o experienţă directă, cotidiană, din interior. Dar imaginea nu este completă, căci ea omite unele aspecte, să recunoaştem, spinoase, dureroase, dar absolut tipice pentru epoca în cauză. Sunt trecute cu vederea, pe de o parte, unele motivaţii pe care le-a dat Constantin Noica însuşi, pe de alta o serie de acte, explicaţii, comportamente precise, riguros verificabile, inclusiv pe texte, care ne ajută să „înţelegem" mai bine întreaga situaţie. Să mai adăugăm, încă o dată, că nu adoptăm în nici un caz ţinuta procurorului, care nu a trăit „pe lumea asta"? Căci numai cine a trăit sub Ceauşescu poate înţelege, în profunzime, cu adevărat, o întreagă dramă.

În ce condiţii deci s-a stabilit, să spunem, „dialogul" lui Noica cu „puterea"? *Cum, când* şi *de ce* acest dialog a fost posibil? Să amintim mai întâi câteva fapte mai mult sau mai puţin „explicabile" şi „imputabile".

La expirarea condamnării, Constantin Noica se oferă să devină, din proprie iniţiativă (detaliul este esenţial), „antrenor" de... „marxism" *(sic!)*. (Nu mai cităm întreg pasajul care, orice s-ar spune, sună azi destul de penibil[5]. O mică paranteză pur personală: cel mai „scandalos" aspect al dialogului de atunci este, după noi, cel care se referă însă la cei ce au avut „generozitatea să ne elibereze"; cu alte cuvinte, o eliberare la sfârşitul unei condamnări expirate *legal*, după un proces înscenat, devine un act de... „generozitate" [o ironie?]; vom reveni şi asupra unui alt aspect, foarte important, după noi, pentru evaluarea obiectivă a unor astfel de afirmaţii: semantica cu totul particulară a lui Constantin Noica). Se mai vorbeşte acolo de eventualitatea de a deveni „agent" *(sic!)* cultural, intelectual. Dar totul este atât de fals şi echivoc, încât nu mai insistăm asupra acestui episod atât de controversabil. Ce procese sufleteşti obscure l-au determinat? Reţinem doar faptul că filozoful se declarase dispus la pasivitate totală, la renunţarea la orice gest ostil faţă de regim, la o izolare socială completă („nu aveam de gând să duc nici un fel de viaţă socială"). Era, să recunoaştem, dreptul său.

Că Noica s-a ţinut de cuvânt este iarăşi incontestabil. Dar că el a frânat şi descurajat unele acte de rezistenţă

intelectuală ale altora este la fel de adevărat. Să ne reamintim, de pildă, doar chemarea energică la ordine a lui Andrei Pleşu în urma unui articol al său mai îndrăzneţ[6]. Prudenţa excesivă, pasivitatea, dezarmarea morală a unor „rezistenţi" potenţiali par evidente. Vom reveni şi asupra argumentării, de esenţă, a unei astfel de atitudini, care cere de fapt o explicaţie mai complexă. Transformă ea pe Constantin Noica – vrând-nevrând – într-un, să spunem, aliat obiectiv al regimului? Credem că da...

Nu mai puţin semnificative – şi pe deplin lămuritoare – sunt şi cauzele pentru care regimul, în acea fază de deschidere (să nu uităm că toate acestea se petreceau după 1964), era viu interesat să obţină „colaborarea" lui Noica.

Prestigiul său moral şi intelectual era considerabil. El crescuse şi mai mult după anii de închisoare. Capacitatea lui de polarizare era pe deplin verificată. Putea fi deci „folosit", eventual, potenţial, ca un centru de „raliere" şi „recuperare". Iar acesta era uşor de controlat şi supervizat (să ne amintim doar de... microfoanele din vilele de la Păltiniş şi de mutarea intempestivă a filozofului într-una mai... „adecvată").

Două au fost, după noi, punctele esenţiale imediate de contact, de convergenţă şi „colaborare" dintre Constantin Noica şi regimul ceauşist.

Cel dintâi – probabil determinant, fundamental – priveşte orientarea „naţionalistă" a studiilor sale, numeroase şi pasionate, pe tema „fiinţei româneşti" şi a „limbii române", publicate după eliberare. Nu insistăm acum asupra tuturor complexelor şi preconceptelor care animă aceste cercetări-eseuri. Într-o mare cultură filozofică *scrisă*, într-o cultură majoră, ele n-ar fi fost posibile. Să nu uităm totuşi că întreaga generaţie a lui Noica, atmosfera spirituală în care s-a format au fost în mod incontestabil naţionaliste, etniciste, izolaţioniste, ortodoxiste, antieuropene etc., sub influenţa directă a lui Nae Ionescu. Textele, între altele, din *Roza Vânturilor*, sunt cu totul revelatoare.

Constantin Noica, din acest punct de vedere, a rămas, în continuare, fidel sie însuşi. Îşi reluase preocupările şi ideile anterioare în noile condiţii date. Iar acestea erau, nu mai puţin, naţionaliste: apelul la tradiţie şi voievozi în

fruntea cărora se pusese modest Nicoale Ceauşescu, la independenţă naţională, la pretinsa „rezistenţă" faţă de U.R.S.S. etc. Toate acestea sunt bine cunoscute. O astfel de politică, inclusiv culturală, putea deci să „recupereze" şi chiar să încurajeze tot ce Noica scria şi publica – chiar dacă la un cu totul alt nivel – despre „sufletul românesc" şi „spiritul românesc în cumpătul vremii". Ambiguitatea şi echivocul unor astfel de idei totuşi rămân. Incontestabile. De altfel, întregul „caz" Noica este de o ambiguitate tipică, exemplară. Un model de ambiguitate perfectă, în stare pură. Această situaţie n-a servit, în multe cercuri, reputaţiei *ideologice* – trebuie subliniată această nuanţă – a lui Constantin Noica, în ţară şi în străinătate. Am aminti, în acest sens, deocamdată, doar reacţiile unui etnolog francez, care ne cunoaşte bine limba şi care a făcut cercetări în Maramureş: Claude Karnoouh, *Constantin Noica et la quête d'une essence de la tradition roumaine* (Comunicare la colocviul *Identité Roumaine*, Paris, 27-28 mai 1988) şi *Constantin Noica: Métaphysicien de l'ethnie-nation* (*Inalco*, nr. 6). Un necrolog sensibil (*Lupta*, Paris, martie 1988) retuşează ceea ce ar fi putut părea o polemică agresivă chiar în momentul decesului.

Echivocă, să recunoaştem – în primul rând din cauza contextului politico-ideologic din ţară – era şi o a doua acţiune, la fel de controversată. Este vorba de planuri de colaborare cu exilul. În *Fragments d'un journal*[7], de Mircea Eliade, găsim următoarea însemnare, datată 26 iunie 1972 (deci cu prilejul primei „ieşiri" a lui C. Noica în Occident după eliberare): „Îmi propun să redactez, de îndată ce mă întorc la Chicago, o dare de seamă minuţioasă a ideilor şi sugestiilor lui Noica privitoare la «o colaborare culturală» pe care el o preconizează între cei din exil şi regimul actual". Sugestie oficială? Iniţiativă personală? Convergenţă a două gesturi cu motivaţii evident deosebite, dar care duceau practic la colaborare şi deci la acelaşi rezultat? Este greu de spus. Toate ipotezele sunt permise. Convingerea noastră este că, din motive profunde pe care le vom analiza mai jos, Noica acţiona din convingere şi cu sinceritate. Doar că bunele sale intenţii puteau şi au şi fost de altfel din plin speculate. Operaţie cu atât mai uşoară cu cât ele erau

efectiv exploatabile în sensul politicii culturale a regimului. Toate acţiunile culturale externe ale epocii – chiar şi cele mai oneste – aveau din păcate şi acest viciu originar inevitabil: erau corupte din start. Trebuie avute însă în vedere, în primul rând, în toate împrejurările, condiţiile şi constrângerile cu totul specifice ale celui mai totalitar şi represiv regim din sud-estul Europei.

În cazul Constantin Noica, pentru a fi drepţi şi oneşti până la capăt, se cere luată în considerare şi o altă împrejurare. Într-un fel, ea este hotărâtoare. Ea explică, în esenţă, întregul său comportament şi limbaj, uneori – pentru mulţi – derutant, chiar straniu. Pentru noi, nu mai există însă nici o îndoială: semantica lui Noica era cu totul particulară. El dădea, adesea, *alte* înţelesuri – uneori total arbitrare – unor idei şi cuvinte. Şi rămâne o întrebare dacă o semantică atât de „laxă", de „elastică" etc. este cu adevărat specifică unui filozof în sensul clasic al cuvântului. La prima vedere, unele accepţii şi afirmaţii pot părea chiar scandaloase. Iată doar câteva exemple. Într-un loc din *Jurnalul de idei*[8] se reproduce o confesiune făcută tot cu prilejul primei călătorii în Occident: „Le spun că fericirea are mai multe gusturi şi comunismul mi l-a dat pe cel mai bun". Să înţelegem de aici că... „comunismul" are gustul cel mai bun? Ceea ce ar fi o aberaţie. Sau că, dimpotrivă, prin contrast, prin confruntare, prin experienţa directă a comunismului, Noica a aflat sensul adevăratei fericiri? Undeva la antipod? Este, credem, interpretarea cea justă. Dar cine stă să facă astfel de analize, să taie firul în patru?

Într-un alt loc, el recunoaşte că a fost „fericit" chiar şi în închisoare. Totul, până la urmă, poate fi şi o chestiune de temperament. Un om deschis congenital fericirii o regăseşte oriunde. Napoleon exilat pe insula Elba săpase o inscripţie în casa unde stătea: *Napoleon ubicumque felix*, „Napoleon este fericit oriunde". Ca şi Noica. Sau invers. Astfel de confesiuni au mai fost făcute şi de alţii. Reacţiune de altfel clasată, studiată[9]. Ce poate fi, în definitiv, mai personal, subiectiv şi incomunicabil decât „fericirea"? Dar echivocul rămâne.

Înţelegem şi mai bine astfel de atitudini, inclusiv verbale, citind încă o confesiune[10]: „Ce limpede mi-e că limitele sunt lăuntrice. Ori de câte ori mi se plânge câte

cineva de limitele exterioare, îl plâng că nu ştie de cele interioare". Deci constrângerile regimului n-ar avea de fapt nici o importanţă. Ele pot fi mental abolite. Sau că o ţară, transformată într-o vastă închisoare, poate fi totuşi fericită. Sau că oricine ignoră sau recunoaşte ca inexistente limitele exterioare poate fi fericit etc. În acest punct, Noica reia, în realitate, – regretăm că facem şi astfel de „descoperiri" – teza pur marxistă a libertăţii ca necesitate înţeleasă. Înţeleg că *trebuie* să stau în lanţuri. Şi atunci sunt împăcat cu existenţa, pot fi chiar fericit etc. Cazuri-limită, extreme, posibile totuşi. Să admitem. A generaliza însă o astfel de filozofie a „limitelor" ar fi o adevărată catastrofă. Gabriel Liiceanu a reflectat (şi chiar a scris) despre „limite"[11]. Am fi curioşi să-i cunoaştem opinia şi în acest caz precis. Nu este o epigramă, ci o simplă curiozitate intelectuală.

În sfârşit, un ultim exemplu de semantică abuzivă, oricum specioasă, exploatabilă în toate sensurile. O carte a lui Noica se intitulează: *Simple introduceri în bunătatea timpului nostru*[12]. La prima vedere, cineva – nu neapărat maliţios – se poate întreba perplex: care „bunătate"? A lui... Ceauşescu? Sub Ceauşescu? Şi care a „timpului nostru"? A... „epocii de aur"? Simţind dificultatea unui titlu mai mult decât ambiguu, profund echivoc, editorii încearcă să-l explice. Ar fi vorba, de fapt, de însemnări despre tot ce în cultura europeană şi a noastră „a însemnat reuşite, promovare, redresare sau remedieri". „Bunătate" deci în sens de creaţie *malgré tout*, argument şi pentru o „jubilaţie nesfârşită". S-a spus de altfel despre Constantin Noica, în mod pătrunzător, că era incapabil să vadă, să simtă, să realizeze „răul". Nici cel „comunist", nici un altul. Aşa este. Ceea ce nu înseamnă că nu ne aflăm în faţă unei evidente deformaţii. Sau mai bine spus a unei lipse de priză la realitate. Căci răul există – vrem, nu vrem – în lume. Zeci de teologi şi filozofi iluştri i-au recunoscut existenţa. Noica nu-l percepe totuşi, nu-l recunoaşte, nu-l realizează, mai ales. Este cea mai bună dovadă că ne aflăm în faţa unui *esprit faux*. Definiţia lui Al. Paleologu (din *Despărţirea de Noica*) ni se pare şi exactă şi definitivă. Vom aduce şi alte argumente în acest sens. Nu din intenţii polemice, bineînţeles, ci pur analitice. Vrem doar să „înţelegem".

Atitudinea faţă de „istorie” a lui Noica constituie, după noi, dovada supremă nu numai a unui irealism şi iluzionism integral, dar totodată şi explicaţia unui anume „amoralism”, care oferă – credem – încă o cheie a multor atitudini. „Dispreţul” pentru „oamenii politici” şi „istoria politică” este desăvârşit. Pe aceasta din urmă, Constantin Noica pur şi simplu „scuipă”. O dispreţuieşte total. O desconsideră. Nu-i recunoaşte realitatea. Nu poate deci citi cartea lui Orwell, *1984*, care nu-l interesează, deoarece este despre... „nefiinţă”, „despre ce nu este” [13]. Nu se discută, într-adevăr, acolo, despre esenţe, idei, realităţi ultime, absolute, singurele „realităţi” luate în considerare de filozof. Ca şi cum existenţa, respectiv sistemul totalitar, ar fi numai obiect de cunoaştere absolută. Cecitate de-a dreptul stranie? Sau „alibi” filozofic de a refuza o critică deschisă a sistemului totalitar? Cum de altfel şi credem...

Neadecvarea la realitate, „defectul”, „viciul” sau „specificul” fundamental al lui Constantin Noica, se vădeşte şi în evaluarea situaţiei României. Ea „trăieşte în posibil”, nu „în real”. Ţara noastră s-ar consuma la nesfârşit doar în posibilităţi ratate („n-a fost să fie”). Situaţie la care Noica se resemnează însă mult prea uşor. Ea este acceptată cu seninătate de unul pentru care istoria, inclusiv a României, de fapt nici nu „contează”. Fiindcă în realitate ea nici nu... există. Nu spune, cu alte cuvinte, nimic despre esenţele ultime. Rupând contactul cu „istoria comună”, Constantin Noica o înlocuieşte cu ceea ce Gabriel Liiceanu defineşte, în mod fericit (în dialogul din *Euphorion*), drept „suprarealitate culturală”. După unii, „nebunia” ar fi chiar „pierderea funcţiei realului”. Constantin Noica se dovedeşte doar un spirit eminamente himeric, în seria celor câţiva utopişti şi iluzionişti ai culturii noastre, începând cu Macedonski.

O astfel de filozofie a „istoriei” are şi urmări practice imediate. Unele, din cele mai paradoxale, ca să nu spunem catastrofale. Dacă istoria şi oamenii politici, de fapt, nu există, atunci ne este indiferent cine ne conduce, cine formează guvernul, cine eventual ne arestează, ne aruncă în închisoare etc. etc. Acelaşi dispreţ acoperă şi aceste acte, şi pe agenţii săi. Şi cauzele, şi efectele. În consecinţă, într-o astfel de istorie, căreia de fapt nici nu merită să-i dăm atenţie, putem să ne comportăm oricum.

Să stabilim deci orice fel de relaţii, să ne supărăm pe ea sau să ne împăcăm. Să-i întoarcem spatele sau chiar să-i întindem mâna. Totul devine posibil şi disponibil, într-o indiferenţă desăvârşită. Şi, mai mult decât atât, perfect scuzabil. Fiindcă nimic nu contează. Ne mişcăm într-o lume a aparenţelor, nu a esenţelor, în care nimic nu are vreo valoare. Disponibilitate deci totală, dublată de un amoralism ingenuu şi foarte caracteristic. Dar care poate duce, uneori, din păcate, departe. Chiar foarte departe...

Constantin Noica, suntem siguri, a trecut şi prin astfel de stări de spirit. Am fi chiar curioşi să aflăm ce credea filozoful despre teza centrală a moralei existenţialiste. O formulează Simone de Beauvoir: „La drept vorbind, noi nu suntem niciodată constrânşi la nici o conduită într-un sens sau altul şi una din consecinţele concrete ale moralei existenţialiste este refuzul oricărei justificări prealabile pe care o scoate din civilizaţie, viaţă, cultură; este refuzul oricărui principiu de autoritate”[14]. Nu suntem deci autorizaţi să decidem *a priori* care este „binele” şi „scopul absolut” al unei acţiuni. Disponibilitate şi ambiguitate morală totală. Constantin Noica, în astfel de situaţii, nu era – cum de altfel şi credem – departe de o astfel de concepţie. O totală „roza vânturilor” morală...

Care erau, în concluzie, dilemele morale şi sociale „concrete” ale oricărui om de cultură sub regimul ceauşist, considerând mereu reacţiile lui Noica drept tipice, reprezentative şi simbolice? El se afla, pe scurt, în faţa unei triple alternative: 1) conformism integral, total, servil – atitudine extrem de răspândită; 2) refuzul oricărui conformism şi compromis – eroic, extrem de rar, cu rezultat direct: tăcerea, moartea intelectuală, ratarea; 3) conformism parţial, printr-o soluţie pur personală, resemnată la a face doar „ce se poate”, în condiţii date, de precizat de la caz la caz. Nici eroism spectaculos, nici capitulare totală, ci o supravieţuire activă, cu motivare complexă, profundă. Este chiar miezul problemei Noica, exemplară şi simbolică pentru o întreagă categorie de intelectuali care au supravieţuit sub ceauşism. Şi, în unele cazuri, chiar au produs, au creat, au „rezistat” efectiv, în felul lor, prin cultură. Nu în toate împrejurările, doar simplu pretext al neangajării lor în rezistenţa directă.

În cazul concret analizat de noi, fără complezenţă, dar şi fără rigorisme inutile (acestea fiind total în afara situaţiilor de fapt: „imperativul categoric” cedează terenul în faţa „moralei ambiguităţii” ca dialectică istorică a binelui şi răului), se mai adaugă – la exemplificarea convergenţei dintre politica culturală a regimului şi tendinţele gândirii lui Noica – încă o serie de cauze precise. Nu le ierarhizăm. Ele sunt toate intim solidare. Uneori predomină o motivare, alteori alta. Dar toate duc la o rezultantă, să-i spunem în lipsă de alt cuvânt mai bun, „cultural-colaboraţionistă”. Constantin Noica rămânea mereu consecvent cu sine. El a fost puternic marcat de ideologia sa de tinereţe, de închisoare, apoi de perspectivele nebuloase, ca să nu spunem total închise, ce i-au urmat. Este cazul deci de a fi, mai ales la acest capitol, cât se poate de precişi, pe „puncte”:

1. Împreună cu întreaga sa generaţie, cu Nae Ionescu în frunte, Constantin Noica n-a crezut niciodată în democraţia de tip occidental, bazată pe pluralism şi drepturile omului, socotite pure abstracţiuni raţionaliste. El a fost pe faţă, şi a rămas, un spirit de dreapta. Într-un articol[15], el scria între altele (dar astfel de exemple sunt mult mai numeroase): „(...) În faţa unei ideologii dizolvante şi atomizatoare, adică democratismul, proslăvitor al individului, există o singură soluţie: naţionalismul”. Acesta a îmbrăcat şi la noi formele totalitare cunoscute. În 1940, Constantin Noica a colaborat cu articole doctrinare la oficiosul legionar *Buna Vestire* şi a fost chiar redactorul său şef, o perioadă. Într-o scrisoare pe care ne-a adresat-o la 23 iulie 1986, de la Păltiniş, el nu ascunde această colaborare: „o duzină de articole”. Că nu credea în democraţie este sigur. Teoretic, era dreptul său. Continuitatea ideilor de tinereţe este evidentă[16]. După cum republicarea recentă a acestor articole în publicaţia pur legionară *Gazeta de Vest* (Timişoara, 1992) nu face decât să reactualizeze această orientare. Recent, *Mişcarea pentru România* (lider Marian Munteanu) declara că preia unele idei legionare, „idei susţinute de oameni ca: Eliade, Vulcănescu, Noica, Ţuţea”[17]. Din perspectiva actuală, o astfel de încercare de a descoperi şi relansa în şi prin Constantin Noica un doctrinar legionar ni se pare însă

profund abuzivă. Dar naţionalist, filozoful nostru, fără îndoială, a fost şi a rămas. Şi sub acest unghi el putea privi cu o anume simpatie şi înţelegere (măcar în parte) orientările naţionaliste ale regimului Ceauşescu. După cum şi acesta putea, la rândul său, „asimila" un anume naţionalism noicist, recuperabil, în total sau în parte, în sensul său. Mai ales că, între timp, el fusese făcut şi total inofensiv din punct de vedere practic-„opoziţionist".

2. Ideologia politică de dreapta a fost în acelaşi timp şi profund anti-occidentală, anti-europeană. Această atitudine „convenea" şi mai mult regimului, cu cât ea era făcută publică în diferite împrejurări. Ea a fost chiar încurajată. Constantin Noica a denunţat, de pildă, *Şase maladii ale spiritului contemporan* (Bucureşti, Univers, 1978). Occidental, bineînţeles. Ca şi cum spiritul – tot contemporan, dar estic – din zona comunistă n-ar fi avut şi el „maladiile" sale. Şi încă mult mai grave: intoleranţa, dogmatismul, ideea de represiune,cenzură, dirijism al culturii etc., etc. Parţialitatea şi *parti pris*-ul sunt vădite. A produs stupoare şi, în unele cazuri, chiar indignare (pe deplin legitimă), mai ales în exilul românesc, *Prefaţa la modelul european. Scrisoare către un intelectual din Occident*[18]. O diatribă gratuită, fantastă, împotriva societăţii pretins *bye-bye*, deci a capitulării totale, a Occidentului, contra „Europei untului" şi alte asemenea perle. Ca şi cum aspiraţia noastră europeană s-ar fi redus doar la buna sa stare. În realitate, Europa a reprezentat mult mai mult şi mai multe pentru noi, cei care am scris şi cărţi şi studii cu titluri declarat „europene" sub regimul ceauşist: cultură, libertate, creativitate, sistem de valori umaniste. Dar şi mai bizară este includerea acestui text în fruntea unei cărţi, editată însă doar în versiune germană, deci numai pentru „export": *De dignitate Europae*[19]. Este traducerea unei serii întregi de articole publicate anterior în *România literară* (1977). Multe idei pot fi într-adevăr discutate. Unele chiar acceptate. Dar întreaga operaţie părea – şi chiar a putut fi – o acţiune de propagandă externă. Una peste alta, un echivoc regretabil. Ne întâlnim mereu, în cazul în speţă, cu astfel de situaţii dificile şi profund ambigue.

Nu analizăm acum deloc „ideea europeană” în concepţia lui Constantin Noica. Ea este când „eurocentrică”, uneori în mod excesiv, când complexată, plină de toate resentimentele unui exponent al unei „mici culturi”, când – paradoxal! – admirativă. „Europa” însemna pentru Noica foarte multe lucruri, în acelaşi timp. Aceasta ţinea mai ales de semantica sa cu totul personală. Trebuie arătat în acelaşi timp, cu obiectivitate, că, în ciuda *etnicismului* şi *specificismului* său românesc atât de declarat, Noica a avut în permanenţă şi evidente aspiraţii culturale „europene”. Se observă la el, şi pe acest plan, o foarte specifică oscilare şi ambiguitate. Am notat câte ceva în acest sens şi în micul nostru necrolog[20]. Chiar şi cei mai apropiaţi discipoli n-au asimilat (şi spre meritul lor!) gesticulaţia verbală a acestui anti-occidentalism strident şi, în soluţiile sale practice, de-a dreptul utopic, himeric. Gabriel Liiceanu comenta în acelaşi sens, în dialogul amintit din *Euphorion*. Cititorii vor fi sensibili, desigur, la delicateţea formulărilor sale: „Aici e partea tristă a lucrurilor... Căutând un punct de echilibru între un Occident depravat şi un Orient trist şi mizer, căutând să întrupeze undeva măsura, o plasase în R.D.G. (*sic!*, n.n.). Acolo oamenii erau civilizaţi cât trebuie, fără să fie dezorientaţi. O aberaţie!... Căuta un punct dincolo de configuraţiile occidentale şi dincolo de neîmplinirile românescului... Dacă ar fi de luat o lecţie de la el, la ora actuală, la nivelul filozofiei istoriei ar fi că noi trebuie să ieşim din infernul comunismului fără să intrăm în pseudo-paradisul Occidentului” (*super-sic!*, n.n.).

Utopia celei de „a treia căi” – să recunoaştem, foarte tenace, dar raţional posibilă – bate însă la ochi. Mişcarea lumii „nealiniate” a urmărit şi ea acelaşi proiect himeric, realizabil cel mult pe mici porţiuni şi numai prin compromisuri tactice tranzitorii. În cazul specific al României, ea nu poate realiza în nici un caz o independenţă iluzorie, teză susţinută de altfel şi în multe cercuri ale puterii actuale, profund marcate de anti-capitalism şi anti-occidentalism. Am arătat şi anterior întreaga utopie a unui izolaţionism spiritual-politic românesc, tipică gândirii lui Nae Ionescu, patronul spiritual al acestei orientări în care extrema dreaptă şi stângă se întâlnesc[21].

Că Noica gândea mereu în acelaşi sens este evident. Prilej de a reafirma încă o dată şi cu toată tăria: atât raportul actual internaţional de forţe, după prăbuşirea blocului sovietic, cât şi interdependenţa economico-politică inevitabilă a lumii contemporane şi, mai ales, interesele imediate, dar şi de perspectivă, ale României, cer o orientare în mod decis, hotărât, europeană a ţării noastre. Pe toate planurile. (Este ceea ce cere cu claritate şi *Platforma Program a Convenţiei Democratice din România*. Nu este vorba însă – în acest cadru – de nici o „propagandă electorală", ci de reafirmarea, perfect legitimă, a unor poziţii strict ideologice.) În această perspectivă, „inactualitatea" – vorbind foarte eufemistic – a concepţiei lui Constantin Noica este mai mult decât evidentă. Ceva vetust, prăfuit, evităm pe cât posibil cuvântul „reacţionar" etc., circulă prin toate textele de acest tip, şoptite parcă la ureche, în stil iniţiatic-mistic, ale lui Constantin Noica. Nu ne face nici o plăcere să recunoaştem acest lucru.

3. Intrăm acum – dar trebuie s-o facem – într-o zonă şi mai „periculoasă". Asemenea marii majorităţi a poporului român şi a păturii sale intelectuale, Constantin Noica era convins că regimul comunist era ireversibil. Şi, în consecinţă, „trebuia" să ne resemnăm, să ne adaptăm şi să ne realizăm fiecare cum putem, în condiţiile impuse. Totul pornea, în fond, de la această constatare esenţială, transformată treptat în convingere, alibi practic şi moral, scuză, explicaţie, dogmă, tot ce vreţi... Nu spunem o noutate şi nici măcar nu formulăm o acuzaţie. Faptul a mai fost, de altfel, observat. Mircea Eliade, reîntâlnind pe filozof după decenii, constată (6 iulie 1972): „Într-un cuvânt, Noica, pentru care filozofia lui Hegel îi este atât de familiară, se supune Istoriei, ştiind bine că orice altă atitudine n-ar duce decât la tăcere, sterilitate sau nevroză"[22]. La întrebarea din acelaşi interviu din *Euphorion, Cum vedea Noica România post-comunistă?*, Andrei Pleşu răspunde şi el cu luciditate: „Noica nu-şi imagina deloc România post-ceauşistă. Era omul care să se adapteze la acest tip de lume şi făcea efortul să-şi imagineze cum te poţi mişca înăuntrul acesteia". Mai

simplu şi mai limpede spus nici că se poate. O schimbare radicală de regim nu era concepută.

Dar de ce am culpabiliza neapărat pe Noica şi am complexa aproape întreaga noastră intelectualitate, când până şi supravieţuitorii clasei politice democrate româneşti, cu infinit mai multă experienţă decât noi, au fost şi ei luaţi, efectiv, prin surprindere, de evenimentele de la 22 decembrie? Cine le-a prevăzut cu adevărat? Noi înşine, fără nici o ipocrizie fie spus (şi cazul în speţă este foarte general), n-am început să întrezărim capătul tunelului decât abia prin 1986-1987. Ne amintim foarte bine şi de condiţiile de totală improvizaţie şi de refacere precipitată a unor vechi legături, câte mai existau. Cu atât mai mult Constantin Noica, el ar fi rămas probabil impasibil şi ar fi dat, poate, chiar din umeri. Noi ştim că, pe politică şi pe oamenii politici, în general, el nu dădea doi bani: „Să-i lăsăm să se certe pentru dreptul de a mătura străzile”[23]. Ne îngăduim totuşi să afirmăm, în opoziţie directă cu astfel de opinii dispreţuitoare şi profund false, că a face politică înseamnă *cu totul altceva* şi că a mătura... regimul Ceauşescu însemna ceva mai mult. Infinit mai mult şi mai salubru. Un ecarisaj capital. Anacronismul total şi iremediabil, în contra-timp istoric, al „gândirii” politice a lui Constantin Noica ne pare dovedit încă o dată.

4. Una din explicaţiile capitale – căci mai există, cum vom vedea imediat, şi o a doua – ale acestei atitudini de „pasivitate” politică este că ea a făcut totuşi posibilă – în condiţiile unei feroce dictaturi culturale, fără precedent în România – şi existenţa unei culturi paralele, alternative. Măcar ca proiect şi intenţie, dacă nu ca realizare, deşi o serie de realizări precise au existat efectiv. Iar această cultură paralelă, prin faptul că nu era oficială, nu era dirijată central, nu cultiva deloc valorile propagandistice marxist-ceauşiste, ci clasice, fundamentale, umaniste, a fost, în mod indirect, şi una de opoziţie şi chiar de rezistenţă[24]. Aparatul cultural ceauşist a tolerat-o la limită, din motivele expuse mai sus. Problema capitală pentru Noica şi discipolii săi era deci următoarea: *ce* şi *cum* se poate face ceva, cultural vorbind, în condiţiile date? Explicarea esenţială a acestei atitudini este, după noi, dublă.

Mai întâi, cum exact defineşte Gabriel Liiceanu întreaga situaţie în dialogul citat, „Noica n-a plecat, pentru ca un fir esenţial al spiritualităţii româneşti să nu se rupă. Şi firul nu s-a rupt. Bănuiesc că măcar atâta am reuşit. Am obţinut o întreţinere a focului. Nu s-a stins ceva”. Ceea ce este adevărat. Acţiunea avea, să adăugăm, şi un caracter vag „esoteric”, iniţiatic, de semiclandestinitate, de confrerie cvasiocultă (unele scene şi propoziţii din *Jurnalul de la Păltiniş* stau mărturie, de pildă cea despre conştiinţa istoriei care se face „alături” etc.). O anume ambianţă de cerc sau club închis, care a marcat pentru totdeauna grupul de discipoli, i-a conferit şi o conştiinţă de „elită”, nu chiar de toţi prizată. Uneori – o astfel de atitudine părea unora chiar „infatuată”. Dar oricum ar sta lucrurile, activitatea grupului Noica a fost remarcabilă şi pozitivă. Mai ales în esenţă, pe plan strict cultural, în sfera valorilor clasice.

În acelaşi timp – deşi supunerea socială, practică, la istorie era totală – undeva, foarte vag, dar şi foarte tenace, era întreţinută şi speranţa unui „dincolo”. Un sfârşit al unei situaţii atroce era totuşi, uneori, imaginat într-un fel sau altul. De unde concluzia: „Trebuie rezistat în vederea acelui moment” (Gabriel Liiceanu). Sfârşit întrevăzut, de fapt, mai mult în spirit mesianic, milenarist, decât raţional şi motivat de fapte, este adevărat, dar a cărui speranţă (oricât de obscură, latentă, ocultă) n-a fost părăsită niciodată. Din acest punct de vedere, se poate deci vorbi, în mod obiectiv, de o stare de spirit de „rezistenţă”. Atitudine de altfel de o incontestabilă consecvenţă. În *Fragments d'un journal* de Mircea Eliade[25], găsim comentată, încă din 15 iulie 1947, o „scrisoare admirabilă de la D.(inu) N.(oica)”. Concluzia era: „Esenţialul este să ne păstrăm întregi (*intacts*) pentru viitor”. Continuitatea acestei atitudini este evidentă. Noi înşine, într-un mic „raport” inedit, redactat în limba franceză, şi expediat în 1986, cu prilejul constituirii dosarului premiului *Herder* pentru Constantin Noica, încheiam în acelaşi sens: „Marile valori, care asigură o continuitate şi un progres spiritual în profunzime, nu pot fi cultivate şi apărate sistematic decât din interior”[26].

Care au fost obiectivele şi realizările acestei „culturi paralele Noica” este cu totul prematur de enumerat şi de

studiat în detalii. Lipseşte şi perspectiva şi mai ales o amplă documentare. Dar o definiţie globală poate fi totuşi încercată: într-o perioadă de populism cultural egalitarist, de totală depersonalizare şi nivelare, Constantin Noica scria despre *Ce înseamnă cultură de performanţă* (1981), *Despre cei douăzeci şi doi sau cultura de performanţă* (1981). Textele au fost publicate recent în *Simple introduceri în bunătatea timpului nostru.* El patrona şi stimula, alături de P. Creţia, ediţia Platon, îndemna stăruitor pe tineri să înveţe greaca, latina, germana. Să facă, mai ales, în orice condiţii şi cu orice preţ (nota utopică reapare), „cultură". Această asceză şi fanatismul cultural au impresionat pe mulţi tineri, dacă nu în adâncime şi prin acte de consecvenţă şi continuitate, cel puţin la suprafaţă şi publicitar-„propagandistic". Un program cultural paralel, în plin ceauşism, a constituit un eveniment, pe care istoria culturală a epocii îl va reţine cu certitudine.

Se pune încă o dată şi din plin şi problema metodelor folosite, a gradului de toleranţă din partea regimului şi a „complicităţii" de care aminteam. Mărturisim că nu suntem deloc mari admiratori ai celor *Trei poeme filozofice pentru S.*(anda Stolojan). Ele oferă totuşi confesiuni precise asupra motivărilor „metodei Noica". Sunt deci citabile. Gestul constă, în esenţă, dintr-o acţiune de penumbră, discretă, voit marginală, în ton de umilitate-modestie: „...Putem face lăturiş câte ceva/şi putem pregăti o Carte a Faceri" (ceea ce este foarte adevărat). Dar mărturisirea şi argumentarea capitulării în stil resemnat, uşor lăcrimat, în genunchi, sincer spus, n-o gust. Deloc. *Apusul* ne-ar cere doar o „îndârjire goală", o „biată libertate" (calificativ cu totul inacceptabil), „spectacolul zbuciumului nostru gol" şi alte asemenea noicisme. N-ar mai fi, după Noica, absolut nimic de făcut. Mai mult: desolidarizare totală şi pe faţă şi de scriitori (ca Goma, Ţepeneag şi alţii) care au îndrăznit totuşi să protesteze: „Ce putem face noi? Ce putem denunţa/ca scriitorii aceia care vă plac, şi cui?/ Unei lumi obosite...". Deci din nou obsesia, fixaţia chiar, a *Apusului decadent*, extenuat, de unde nu ne mai poate veni nimic niciodată etc., etc[27]. Occident care a învins *totuşi* sistemul comunist şi de la care se aşteaptă mereu, prin *F.M.I.*, miliarde de dolari. În astfel de texte umile,

resemnate, penibile să recunoaştem, şi mai ales *total dezminţite* de istorie, Noica a mers – în mod regretabil – prea departe în sensul cedării, conformismului şi compromisului. Stare de spirit foarte generală, de altfel.

Realizarea sau măcar stimularea culturii paralele, cu dublă faţă ca mătasea, inclusiv de rezistenţă, rămâne nu mai puţin o realitate. Incontestabilă. Ea a fost posibilă numai prin toleranţa regimului, a cărei explicaţie credem că am dat-o, şi, mai ales, prin fisurile şi complicităţile care au existat, cu variaţii inevitabile, pe întreaga durată a regimului. Plasa avea uneori ochiuri mai strâmte, alteori mai largi. Despre unele demersuri şi convorbiri oficiale receptive se fac unele referinţe fugare şi în *Jurnalul de la Păltiniş*. Constantin Noica era primit adesea, în diferite birouri culturale, cu bunăvoinţă, înţelegere, uneori şi cu un fel de condescendenţă compătimitoare, alteori cu simpatie amuzată. Omul avea o anume forţă carismatică, polarizantă şi de persuasiune, ce l-a servit adesea. Discipolii săi au primit în astfel de condiţii burse Humboldt, de durată. Ceea ce a fost foarte bine. Dar paşapoarte în scopuri culturale au primit şi destui alţii, în aceeaşi perioadă. Membrii „grupului de la Sibiu", de pildă, care au ajuns în redacţia *Familiei* de la Oradea, au fost protejaţi din plin de Mircea Maliţa, pe atunci adjunct la M.A.E. Nu este un „secret". Şi este chiar un merit. În felul acesta, Ovidiu Cotruş, să spunem, pe care noi l-am întâlnit în închisoare la Ocnele Mari, atât de slăbit încât, la numărătoare, seara, doi colegi de celulă trebuiau să-l ţină de braţe – a putut călători adesea după „eliberare". Este doar un singur exemplu pentru a defini o situaţie nu totdeauna nici bine cunoscută, nici bine înţeleasă. Cine mai poate invoca în astfel de situaţii atât de ambigue criterii tăioase, superradicale?

În astfel de împrejurări, prin schimburi de cărţi, vizite la Păltiniş şi Cluj, discuţii, corespondenţă (păstrată din păcate doar în parte, cea dintre 1976-1987, dosar nr. 23), s-a produs şi apropierea mea de Constantin Noica. O relaţie şi ea profund, iremediabil şi inevitabil ambiguă, să recunoaştem. Nu este vina noastră. Pe de o parte, mă atrăgea şi admiram sincer unele cărţi şi acţiunea sa culturală, paralelă şi, implicit, de rezistenţă, la care voiam

să particip. Pe de alta, „discipol” însă nu eram şi nici nu puteam fi. În nici un fel. Orientarea mea ideologică „liberală”, deloc naţionalistă şi filozofic-raţionalistă, cu accente chiar „iluministe”, mă situa la ani lumină, în cel mai bun caz, de o ontologie la limita revelaţiei mistice şi a unei hermeneutici în care predomina nu metoda, ci, în cel mai bun caz, imaginaţia semantică.

Dar, una peste alta, un alt centru de raliere culturală anticeauşistă, posibilă, nu exista, de unde şi interesul şi solidarizarea reală şi deschisă. Cu câteva luni înainte de moarte, prin octombrie 1987, Noica mi-a propus chiar să ţin cursuri de teoria literaturii la „Şcoala de înţelepciune” de la Păltiniş, pe care o plănuia (după modelul probabil al „Şcolii de înţelepciune” de la Darmstadt, a lui Keyserling, de după primul război mondial). Am acceptat, fireşte, aflând însă foarte repede că totul urma să fie pus sub patronajul lui... Nicu Ceauşescu. Am mai evocat şi altădată acest episod grotesc[28]. Nu era, bineînţeles, singurul aspect de farsă tragică al acelei epoci. Mişcările lui Noica erau filate pas cu pas. Îmi amintesc, între altele, cum am primit o vizită, să-i spunem „literară”, chiar în ziua şi chiar în orele – ce coincidenţă! – în care Noica urma să mă viziteze la Cluj. Zâmbete stânjenite, vag complice, pretexte futile. Totul se desfăşura după un ritual bine stabilit, acceptat pe atunci de toate părţile interesate. Mic document de epocă mai revelator decât multe altele.

Ambiguitatea profundă a orientării cultural-ideologice „Noica” pare să continue. Sub Ceauşescu ea a fost, repetăm, global pozitivă. Reprezenta o alternativă, o formă de diferenţiere, de ieşire din normă, un proiect de contracultură, antitotalitară, anticeauşistă, extrem de binevenită. Chiar naţionalistă şi etnicistă cum era, deci de dreapta, rolul său pozitiv de rezistenţă era nu mai puţin incontestabil, într-un context totalitar de stânga. Dar a o prelungi şi azi, într-un alt context, pe care îl dorim democratic şi de centru, înseamnă a continua de fapt o ideologie şi o cultură de dreapta în condiţii radical schimbate: democratice, liberale, centriste, decis proeuropene. Deci continuarea mitului şi a orientărilor sale riscă să devină acum, din nefericire, „reacţionară” şi, la limită,

chiar antidemocratică. Şi ne întrebăm fără nici o urmă de intenţie polemică, de ce nu se editează, la Humanitas sau în altă parte (articol scris în 1992, *n.n.*), să spunem, şi istorii ale liberalismului, istorii ale doctrinelor politice, o teorie a democraţiei liberale, a liberalismului economic, o teorie şi o istorie a drepturilor omului etc. De ce neapărat doar ideologie predominant de dreapta, uneori nihilistă, negativistă, iraţionalistă etc.? Este chiar atât de capital, de indispensabil culturii române de a se edita tot *de* şi *despre* Nae Ionescu şi elevii săi? Un echilibru s-ar cere, credem, păstrat. Înţelegem, foarte bine, că trebuie recuperat tot ce a fost interzis sub Ceauşescu. Nimic mai legitim. Dar interzisă a fost, să spunem, şi o carte ca *Neoliberalismul* lui Ştefan Zeletin şi multe, multe altele, din direcţia opusă, democratic-liberală, democratic-creştină etc. De ce nu s-a reeditat chiar nimic şi din opera lui Virgil Madgearu? Noica n-ar trebui deci transformat, în nici un caz, într-unul din patronii spirituali ai iraţionalismului şi neodreptei româneşti. Acest risc ar trebui evitat cu multă grijă. Ajunge un Nae Ionescu...

5. Toate acestea sunt foarte adevărate şi cu motivaţie adâncă. Dar, în ultimă analiză, explicaţia ultimă, cea mai profundă dintre toate, stă totuşi în altă parte: în necesitatea – în condiţii de-a dreptul tragice – de a salva o operă personală în plin regim totalitar draconic de cenzură. Este, într-un sens, chiar miezul problemei noastre, situaţia cea mai tipică a omului de cultură român sub ceauşism. În acest punct funcţiona dilema crucială cea mai tragică şi şantajul cel mai odios al regimului. Câţi autori sau scriitori de vocaţie acceptă, în definitiv şi pentru totdeauna, tăcerea totală, sinuciderea creatoare şi culturală, intrarea voluntară în neant, în plină forţă de creaţie, atunci când au, efectiv, ceva de spus? Extrem, extrem de puţini, să recunoaştem onest. Dacă se poate deci vorbi de un „proces al comunismului” în domeniul cultural, acest odios şantaj poate constitui unul din capetele sale esenţiale de acuzare.

Constantin Noica a avut curajul moral să recunoască deschis, în faţa lui Andrei Pleşu, într-un acces de sinceritate: „Dragă, în fond n-am mai multe vieţi, nu pot să-mi rostesc cuvântul pe care-l am de rostit peste 20 de ani sau

peste o sută de ani, trebuie să-l rostesc acum, când mi-e dat să-l rostesc”[29]. Acest „egoism” creator, perfect normal, sănătos, defineşte pe creatorul de totdeauna. Mulţi gândesc, fie şi subconştient, la fel: „trebuie să-mi salvez opera”, nu vreau să fiu „periclitat”, „incomodat”, „deranjat”. *Noli turbare circulos meos...* Poate fi pusă oricând şi oriunde sub acuzaţie o astfel de mentalitate? Greu de spus. Evident, un „preţ” a fost plătit. Dar el făcea parte din „clauzele contractului” (ulterior, N. Breban a întrebuinţat, după cum vom arăta mai jos, aceeaşi formulă ambiguă), din „regula jocului”. Noica a putut publica. Mai mult, şi-a salvat şi o parte din manuscrisele confiscate la arestare: „Zi fastă”, notează el (la 30 IX 1968), „mi s-a restituit ce s-a păstrat din *Goethe*”[30]. Inutil să mai precizăm de către... cine. Că era vorba de a salva, cu orice preţ, o operă, stă mărturie şi dezavuarea unor „imprudenţe” publicistice ale aceluiaşi Andrei Pleşu. Acesta era apostrofat, în mod hotărât, asupra „pericolului de a-ţi rata traiectoria de dragul unui gest sublim”. „Ce preferi? Un destin cultural împlinit? sau unul care se frânge sub sublimul unei demonstraţii de o clipă?”[31]. Demobilizare şi defetism evident. Deloc recomandabile.

Dilemă atroce, într-adevăr. Ea poate fi – şi a şi fost! – în mod diferit înţeleasă. Căci o astfel de soluţie poate fi diferit interpretată: rigorism sau cedare tactică, curaj sau laşitate, rezistenţă sau capitulare etc.? Folosind – din plin – toate resursele eufemismelor posibile, chiar şi Gabriel Liiceanu recunoşte că: „Noica avea un pragmatism care era departe de etică”. Atunci când mai spunea: „În fond, calitatea de membru de partid a devenit astăzi identică cu una de sindicalist”. Deci, „n-are sens să-ţi pui în cumpănă o carieră pentru o gesticulaţie etică elementară”. În concluzie, „Noica avea o natură mai relaxată în privinţa asta”[32]. Poate constitui, totuşi, o astfel de... „relaxare” etică un *model de conduită*? Modelul generaţiei intelectuale tinere? „Dosarul” sau „cazul” Noica este de altfel plin de asemenea ambiguităţi. Totul depinde de unghiul şi criteriul nostru de percepţie. Descurajarea rezistenţei, deci capitulare şi chiar complicitate cu represiunea pe un plan, sau retragere strategică în vederea viitorului?

Insistăm asupra caracterului reprezentativ şi cu totul curent al acestei alternative, deoarece aproape toţi scriitorii români au trăit-o sub Ceauşescu, într-o formă sau alta, din plin. Cine poate deci arunca cu piatra? Mulţi dintre noi s-au regăsit, fie şi cu mare tristeţe, într-o confesiune de tip Noica. După unii, mai curând cinică, după alţii dimpotrivă, de o supremă înţelepciune. Dar extrem de puţini o recunosc pe faţă. Iată, totuşi, spre meritul său, o mărturie recentă a poetului Mihai Ursachi, care a făcut şi rezistenţă, s-a exilat etc. El declară într-un interviu[33]: „Am fost întrebat de ce în 1977 nu am semnat *Apelul lui Goma*: recunosc că am făcut un calcul oportunist – dacă l-aş fi semnat, după ce nu publicasem nimic de cinci ani pentru că nu mi s-a permis, nu mi-ar fi apărut cartea *Marea înfăţişare*. Este una din puţinele concesii, pe care o regret enorm din punct de vedere moral”.

Ştim bine că răscolim răni vechi şi amintiri dureroase. După cum, generalizarea tacticii şi salvării culturale cu orice preţ se poate dovedi – tot practic vorbind – la fel de periculoasă, mai ales prin aspectele sale politice. În astfel de cazuri, de mare dilemă şi îndoială, nu există – de fapt – decât răspunsuri şi soluţii strict individuale şi irepetabile. Căci la fel de justificate pot fi şi mărturisiri riguros în sens contrar, de altfel şi ele frecvente. Iată doar una, şi ea de publicitate recentă, a lui Camil Demetrescu: „Mă simt vinovat de mândria în care am fost crescut şi care m-a îndemnat întotdeauna să nu accept nici un compromis...”[34] Fiecare cu conştiinţa şi sistemul său de valori. Galileu, care a trecut printr-o situaţie riguros asemănătoare, a rămas nu mai puţin în istorie. În toate sensurile cuvântului. Cine n-a avut însă nimic „creator” de pierdut poate fi implacabil până la capăt. Riguros şi chiar fanatic. *Kein Talent doch ein Charakter*, vorba lui Heine. A da o judecată definitivă şi completă despre „cazul” Noica este, în încheiere, încă dificil.

Trei aspecte ni se par totuşi destul de bine stabilite şi pot fi reţinute, de pe acum, drept concluzii provizorii. Dar cu un mare grad de justificare şi verosimilitate. Toate acestea la capătul unei analize încă destul de incomplete, dusă însă fără fanatism, fără spirit partizan, *sine ira et studio*, cum se spune. Spiritul critic îşi cere însă mereu

drepturile. El a fost suprimat la noi timp de decenii; detestat de toate dictaturile. De ce n-ar fi permis şi în acest caz? Cultul afectiv, cvasi-mistic, al „magiştrilor”, cărora li se iartă totul, nu reprezintă, în nici un caz, o atitudine a conştiinţei critice. *Amicus Plato...*

Constantin Noica a fost, după noi, victima culturală cea mai notorie şi mai tipică a regimului ceauşist. Pe termen scurt, „compromisul” său ni se pare evident. Dar pe termen lung, în perspectivă istorică, el a fost, în linii mari, pozitiv, benefic. El oferă, într-un sens, chiar „norma” tuturor cazurilor de colaboraţionism cultural cu regimul. Dar imediat apare şi întrebarea: de ce Constantin Noica ar fi „scuzabil”, iar X, Y, Z nu? De precizat, în acelaşi timp, cu maximă rigoare, ce înseamnă „colaboraţionism cultural” într-un regim totalitar. A „colaborat” întreaga cultură şi literatură română, chiar şi atunci când a continuat să „funcţioneze”, cu regimul Ceauşescu?

Constantin Noica a satisfăcut, în acelaşi timp, în condiţii ambigue, echivoce – este adevărat – nevoia de absolut şi de mare cultură a unui grup de tineri de valoare. A reprezentat pentru ei o stea polară, un model, un reper, o referinţă. Mulţi s-au regăsit, moral şi spiritual, în comportamentul „înţeleptului” de la Păltiniş. Figura sa exotică, de *guru*, atrăgea şi intriga în acelaşi timp. Mesajul său presupunea afinităţi spiritualiste, mai mult sau mai puţin „iniţiatice”. Dar influenţa sa a fost, după noi, mai mult extensivă şi superficială, decât adâncă. Preocupările etico-estetice şi spiritul critic de care dau dovadă discipoli ca Andrei Pleşu şi Gabriel Liiceanu, pentru a nu mai vorbi de angajamentul lor civic, de frumoasă ţinută („oricât respect aveam pentru Noica, nu am putut să urmez acest sfat”, G.L.), nu par a avea afinităţi reale şi profunde cu „spiritul Noica”. Recunoaştem însă că demonstraţia s-ar cere dezvoltată. N-o facem acum.

Constantin Noica a fost, fără îndoială, exploatat din plin şi la sânge de regimul ceuşist. A fost preţul esenţial pentru salvarea unei zone culturale. Din acest punct de vedere, el poate fi dacă nu în nici un caz total absolvit, înţeles măcar în parte. Dar că a fost, ca să ne exprimăm astfel, jumulit bine de pene, este, iarăşi, incontestabil. Iar exploatarea sa a continuat chiar şi după... moarte. Ne

mărginim să reproducem doar scena finală a înmormântării, de la Schitul Păltiniş, aşa cum am descris-o în *Cotidianul*: „În munte se adunaseră, fără nici un anunţ de presă, vreo patru-cinci sute de persoane. A fost şi un mare sobor de preoţi, condus de mitropolitul Plămădeală. Nişte festivităţi religioase deosebite, care mi s-au părut exagerat de pompoase pentru modestia lui Noica, pentru modesta cruce de alături şi pentru sicriul simplu, simplu, simplu. Dar asta nu era destul. Întreaga ceremonie era filmată impasibil de trei operatori. Am crezut iniţial că sunt de la Interne şi ne filmează pe noi. O fi ajuns o copie şi pe la Interne, dar nu acesta era scopul. Am aflat ulterior că era o manevră mai grotescă. Mitropolitul Antonie Plămădeală făcea parte din delegaţia română la Conferinţa pentru Drepturile Omului de la Viena. Iar el avea nevoie de un document pentru străinătate care să arate că în România există libertatea religioasă. Deci săracul Noica a fost exploatat şi după moarte. Realizaţi humorul tragic şi cinismul acestei operaţiuni! Mai mult, mi-e greu să continui...”[35]

(17 septembrie 1992)

2. Mitul „situaţiei ireversibile”

Nu ezit să fac următoarea afirmaţie: una din „cheile” – poate cea mai importantă – ale explicaţiei întregului comportament politic, social, moral din ţara noastră, după 1944, ale mentalităţii publice dominante din ultimele patru-cinci decenii, a fost ceea ce aş numi: *mitul „situaţiei ireversibile”*. El explică, în esenţă, întreaga viaţă morală şi socială a României sub regimul comunist. Acest regim a produs şi s-a sprijinit în mod fundamental pe mitul „situaţiei ireversibile”. Cu alte cuvinte: regimul comunist este definitiv instalat la putere. Orice opoziţie şi rezistenţă devin inutile. Ruşii sunt „invincibili” şi prezenţi pentru totdeauna în zona noastră.

Această stare generală de spirit „explică” foarte multe cedări şi colaborări, oportunisme şi adaptări. În general, capitularea, apatia şi nu o dată servilismul societăţii româneşti sub vechiul regim comunist. Destul de puţini au avut şi au, mai ales, curajul s-o recunoască, măcar azi, pe faţă. Umilinţa şi amorul propriu, teroarea remuşcării, frica de compromitere sunt încă mult prea mari. Am arătat cu alt prilej că C. Noica a murit cu această convingere. Recent, în dialogul său cu Gabriel Liiceanu, Gabriela Adameşteanu are onestitatea să recunoască, deschis, realitatea generalizată a compromisului şi indiferenţei faţă de orice posibilă răspundere: „Îmi spuneam că un astfel de scrupul moral (înscrierea în partid, *n.n.*) e deja demodat pentru generaţia mea, căreia comunismul i se părea instalat pentru eternitate”[1].

Acestui mit – azi atât de evident dezminţit – nu-i putem însă opune un altul: al poporului de „eroi”, intransigent, care s-a bătut până la unul („pui de lei”, „viteji au fost, viteji sunt încă...”). Un popor numai de eroi nu există. Rămâne doar să înţelegem, pur şi simplu, ce s-a întâmplat de fapt. Cum s-a ajuns la această convingere

„ireversibilă”? La rece, fără pamflete şi recriminări inutile. Încerc deci o simplă schiţă, un mic exerciţiu analitic de „politolog” amator, oricând amendabil. Sunt chiar puţin intimidat în faţa numeroşilor politologi brevetaţi, care au apărut la noi în ultima perioadă. Silviu Brucan poate fi invidios pe „concurenţă”...

O primă cauză, pentru a începe în mod oarecum sistematic – dar toate „cauzele” sunt, şi în acest caz, interdependente şi formează o adevărată structură „politologică” – este de ordin extern. Am trăit cu toţii încă un mare mit, care a făcut, la fel, în treacăt fie spus, poate tot atât de mari ravagii, sau aproape: „Vin americanii!”. L-am trăit din plin după 1945, apoi în închisoare, pe Bărăgan etc. Unii nu s-au consolat nici până azi. Şi totuşi cei mai lucizi dintre noi începeau să presimtă, să vadă în faţă realitatea: fusesem definitiv abandonaţi la Moscova, apoi la Yalta, când s-au stabilit sferele de influenţă. Corneliu Coposu, la curent cu aceste culise, nu-şi ascunde nici azi – şi pe bună dreptate – amărăciunea: „Evident, loial ar fi fost ca această înţelegere să ne fi fost făcută cunoscută, mai ales că eram aliaţi fideli Occidentului – şi să fim avertizaţi la ce suntem sortiţi o perioadă de timp – adică discreţiei Moscovei – şi deci să nu ne cramponăm de iluzii”[2].

Mult timp, această situaţie n-a fost însă cunoscută. Apoi a început să fie intuită, presimţită, de unii, de alţii. Treptat, treptat, am văzut că americanii nu vin şi că n-au nici cea mai mică intenţie „să vină”. Constatarea a fost pentru foarte mulţi dintre noi profund traumatizantă. Un şoc greu de evocat. El a dezarmat moral, de fapt, un întreg popor, ale cărui tradiţii populare istorico-politice – ne place, nu ne place s-o recunoaştem, dar aceasta a fost realitatea – erau predominant „externe”. „Ordinele” au venit, totdeauna la noi, în trecut, de la Împărăţie, de la turci, de la ruşi, de la Viena, apoi de la marile puteri occidentale, de la Paris etc. Am aşteptat totdeauna un ajutor, o soluţie, o idee, din afară, adesea în spirit mesianic. Horia, când a plecat la Viena, la „Împărat”, era de perfectă bună credinţă. Generalul Rădescu, refugiat la Ambasada engleză, în 1945, la fel. Cum am fost trataţi de occidentali se ştie. Unii spun cu „cinism”, alţii spun doar

cu „realism” (o explicaţie nu exclude pe alta). Dar rezultatul şi într-un caz şi-n altul a fost, din punctul nostru de vedere, catastrofal. Grupurile de partizani care au luptat până prin anii ’50 au fost pătrunse de acelaşi mit „american”. Apoi s-a aşternut o tăcere grea, o disperare mută, o resemnare dureroasă, chinuitoare. Această stare de spirit a dus treptat, dar destul de repede, la convingerea, tot mai răspândită, că „situaţia nu se schimbă”. O convingere, o experienţă milenară, o resemnare ancestrală, era din nou reconfirmată. Ea explică multe, foarte multe capitulări şi compromisuri. Ne exprimăm cât mai eufemistic cu putinţă. Nu dăm verdicte, nici note la purtare. Vrem doar să înţelegem o realitate crudă şi dură. Atât şi nimic mai mult.

Dar nu numai atât. Acestei cauze externe i se adaugă o serie întreagă de situaţii interne de privit, la fel, cu oarecare atenţie. Străbatem o zonă cel puţin neplăcută, pentru care avem nevoie de multă luciditate şi de mult calm. De foarte mult calm. De spirit critic şi analitic în acelaşi timp.

1. Iată o primă evidenţă: regimul stalinist-ceauşist a fost cel mai dur dintre toate ţările din Est. Poate doar Albania să ne fi întrecut. El a instaurat constrângerea şi teroarea la scară naţională, tot mai perfecţionate şi în proporţie de masă. Frica, oribila frică, dar atât de firească instinctului de conservare, a pătruns până în ultimele noastre fibre. Ea a făcut ravagii, fiindcă toţi ne-am dat seama că în faţa aparatului represiv individul era lipsit de orice apărare. El a fost transformat în tipul uman al dezarmatului perfect, integral, incapabil de cea mai mică rezistenţă. Nu vreau acum să speculez (deşi faptul este posibil) pe tema fatalismului nostru congenital, a resemnării mioritice etc., etc. În definitiv, raportul de forţe în *Mioriţa* este doar de doi la unu. Deci partida putea fi jucată. (O opinie strict personală: ciobanul putea rezista, lupta, avea în orice caz o şansă; nu-i pretinde nimeni să fie *Rambo*, să se bată cu zece inşi deodată.) Ceea ce este însă absolut sigur – teroarea şi frica sunt urmarea brutalităţii extreme, sălbatice, a represiunii, colectivizării, deportării, execuţiilor (cazul Căciulaţi etc.), condam-

nărilor, regimului de exterminare din închisori etc. etc. În închisoare am auzit o formulă spirituală: „Victime ale statisticii”. Arestăm, cu alte cuvinte, 4-5% din populaţie, ca restul de 95-96% să stea cuminte. Să nu se opună. Să nu reziste. Să creadă că situaţia este efectiv ireversibilă. Cum să nu creadă cineva că situaţia este ireversibilă când a stat 15, 20, 25 de ani în închisoare? Şi această categorie a fost – cum bine se ştie – extrem de numeroasă.

În România comunistă a funcţionat deci perfect, impecabil şi implacabil, legea supremă a aparatului represiv al statului totalitar modern: *legea agravării crescânde-descrescânde*. Orice organ represiv şi de stat devine tot mai abuziv şi lipsit de scrupule, mai feroce şi mai fanatic, în funcţie de locul pe care-l ocupă în ierarhie. Când se află pe un loc inferior şi transmite ordine de sus, el supralicitează şi devine tot mai sălbatic; invers, pe măsură ce urcă în ierarhie, el devine tot mai supus şi mai slugarnic faţă de puterea supremă. Agravarea, în acest caz, se face prin alinierea la represiunea organizată de eşaloanele superioare. Funcţionarea fără greş a acestui mecanism terorist a fost repede percepută de populaţie. Ea şi-a dat iute seama că, prinsă într-o astfel de plasă, nu mai are nici o scăpare, nici în sus, nici în jos. O astfel de psihologie devine repede speriată, timorată, conformistă, definitiv resemnată. Speranţele dispar una după alta. Situaţia este declarată „ireversibilă”. Reacţie perfect explicabilă.

2. La brutalitatea feroce a represiunii se adaugă rigiditatea, coerenţa şi consecvenţa teribilă a sistemului. Sub Ceauşescu, el a mers – implacabil – până la capăt, „neabătut”. Această fermitate monstruoasă nu poate să nu impresioneze, să nu intimideze şi cu atât mai mult spiritele slabe de înger. Funcţionarea sa aberant de planificată, total reificată, abstractă şi impersonală – asemenea unui Moloh gigantic abia întors de la Plenară – pur şi simplu sperie. Pericol de proporţii monstruoase, obsesive. Şi asemenea oricărui mecanism formidabil care funcţionează *non stop*, zi şi noapte, el creează nelinişti automatizate, reflexe şi deprinderi definitive. Un sistem politic total represiv, care nu dă semne nici de şovăială,

nici de flexibilitate, nici de oboseală, injectează subconştientului social o teroare generală surdă, irepresibilă, de neşters. Ea ucide în germene orice speranţă de ameliorare, de clemenţă, de transformare. Ideea de viitor dispare. Este total abolită. Totul este prescris, dat, previzibil, impus odată pentru totdeauna. „Victoria socialismului" este ireversibilă.

3. Toată povestea aceasta sumbră şi feroce a ţinut apoi prea mult. Mult prea mult. Decenii întregi. Şi această situaţie teribilă a produs în mod inevitabil deprinderi şi dresaje, un mod profund condiţionat şi tipizat de a gândi şi de a reacţiona în sens unic. Mă întreb câţi au citit la noi (şi nu numai la noi) cartea complet uitată a lui Maine de Biran, *De l'influence de l'habitude sur la faculté de penser* (1802). Multe din trăsăturile psihologice ale statului totalitar modern sunt prefigurate aici. Teoria „omului universal" nu este chiar o simplă teorie.

Deprinderea a funcţionat impecabil în două domenii-cheie, fără de care nu poate exista şi acţiona nici un sistem totalitar din lume:

a. *Frica* permanent întreţinută, intrată efectiv în oase, frică de toţi şi de toate: de şef şi miliţian, de vecini, de microfoane, de Securitate, din ghearele căreia, odată intrat, nu mai poţi scăpa etc., etc. „Instituţia fricii" este unul din stâlpii de bază ai regimului comunist.

b. *Propaganda* ce spală zilnic creierele şi dresează vocabularul, care modelează şi uniformizează modul de gândire şi exprimare al unei populaţii terorizate şi imbecilizate de frică. Evident, o anume adaptabilitate superficială, pur formală, o anume superficialitate şi disimulare „specific naţională" ne-a ferit – şi adesea chiar ne-a salvat – de la perfecta automatizare şi abrutizare. Dar cât de adânc a pătruns ea în mase se poate vedea şi azi în atâtea sloganuri populiste şi naţionaliste („munca poporului", „nu ne vindem ţara" etc., etc.). Mitul statului, mare patron, proprietar, care are grijă de toţi, care „dă", de aici provine. Şi el continuă să facă adevărate ravagii.

4. Propaganda comunist-ceauşistă, ce se adresa în bună parte unei populaţii recent alfabetizate, proaspăt urbanizate mai ales, a fost mult mai eficace decât se crede

în genere. Nivelul său foarte jos o făcea imediat permeabilă şi receptivă la toate sloganurile simpliste şi aberaţiile ideologico-imagistico-literare. La aceasta a contribuit din plin şi izolarea aproape perfectă de civilizaţia şi cultura occidentală, de mentalitatea şi stilul de viaţă apusean. O presă riguros controlată, o *TV* şi un radio în sens unic, o cenzură draconică nu permiteau, la scară naţională, nici un alt termen de comparaţie, nici o reflexie critică prin confruntare şi experienţă directă.

Izolarea României a fost pentru imensa majoritate a populaţiei aproape ermetică. Posturile de radio străine, şi mă refer în primul rând la *Europa liberă, B.B.C.* şi *Vocea Americii*, palid, foarte palid ecou al gloriosului „mit american”, erau ascultate doar de o pătură intelectuală urbană destul de subţire. Şi chiar dacă „ascultau” şi alţii, la aceste posturi – vorba francezului – „se predica unor convertiţi”: toţi eram convinşi dinainte şi din principiu că aveau dreptate, că regimul Ceauşescu este o aberaţie etc. Şi poate că aceste posturi au contribuit, fără voia lor, şi la crearea, şi în tot cazul la consolidarea şi răspândirea unei profunde deprinderi româneşti, să recunoaştem cu tristeţe, salvatoare: duplicitatea. Românul a învăţat pe pielea lui – sub regimul comunist mai mult decât oricând – că „limba a fost dată omului pentru a-şi ascunde gândirea”. Una spunem la şedinţă, alta acasă. Să restituim lui Rivarol butada care-i aparţine, fiindcă am văzut-o atribuită, uneori, cu generozitate şi... altora.

Revenind la emisiunile amintite şi la propaganda anticomunistă ce a avut totuşi meritul esenţial, cel puţin teoretic, al demistificării: situaţia este *totuşi reversibilă*, poate fi *reversibilă*. Iluzia poate fi ruptă, ea a fost chiar uneori efectiv destrămată. În conştiinţa totalitară univocă, în sens unic, s-a produs o primă breşă: au apărut, fie şi potenţial, îndoiala, alternativa, ipoteza contrară: „Dar dacă... se schimbă”, totuşi. Proces obscur, oscilant, nehotărâtor şi deci nepericulos pentru regim. De reţinut, totuşi, cu importante urmări latente.

5. La toate acestea se adaugă şi dispariţia completă şi definitivă a opoziţiei, lipsa unei rezistenţe reale, smulsă din rădăcină, după anii ’50. Vechile partide erau complet

exterminate. Represiunea totalitară a fost radicală şi foarte eficace. Vechea pătură politică, nu foarte puternică, a fost repede eliminată. N-a existat la noi, pe de altă parte, nici un centru de rezistenţă „reformist" în cadrul sistemului, nici în afară, nici în interiorul *P.C.R.* Profunda mediocritate a cadrelor sale a împiedicat orice dizidenţă, aşa cum s-a întâmplat în mai toate celelalte partide comuniste din Est. Când Lucreţiu Pătrăşcanu şi-a permis luxul să gândească şi singur, a fost pur şi simplu executat. Dictatura *P.C.R.* s-a instalat deci la noi printr-o adevărată *tabula rasa.* Rezistenţa potenţială română n-avea nici o experienţă a conspiraţiei, nici legături externe, nici mijloace ; practic n-avea nimic. Ea era complet izolată şi, politic vorbind, aproape inexistentă, total ineficientă. De unde să vină atunci populaţiei un mesaj de speranţă, de încredere, de schimbare ? Că situaţia este, poate fi, va fi chiar într-o zi şi *reversibilă* ? Tot ce s-a făcut în acest sens la noi – şi mă gândesc în special, cu admiraţie, la Paul Goma – a fost efectul unor iniţiative pur individuale, fără continuitate şi fără o – imposibilă de altfel – reală organizare. Caracterul lor romantic-mesianic a fost manifest. Ele ne-au salvat onoarea, dar n-au schimbat şi situaţia din ţară. Şi, practic vorbind, doar această realitate are vreo importanţă politică.

În cazul intelectualilor, scriitorilor, oamenilor de cultură în general, pe lângă cauzele amintite au funcţionat din plin şi o altă serie de argumente în favoarea marelui mit al „situaţiei ireversibile". Într-un anume sens, această categorie specializată în mânuirea ideilor şi producerii valorilor culturale a introdus, apărat şi consolidat, la noi, chiar mitul de care vorbim. Responsabilitatea sa, în plan istoric, este mare, considerabilă. Dar, pentru a fi obiectivi până la capăt, trebuie analizate (ca să nu spunem descifrate) atent întreaga sa mentalitate şi întregul său mod de a gândi. Coordonatele sale sunt, după noi, următoarele :

1. Formidabilul alibi ideologic-filozofic al capitulării în faţa „ieversibilităţii" situaţiei istorice este specific marxismului hegelian : situaţia este „ireversibilă" deoarece acesta şi nu altul este „sensul istoriei". Se cunoaşte schema simplistă a istoriei : după feudalism „vine" burghezia,

după burghezie „vine" (inexorabil, „legic") proletariatul, deci socialismul etc. etc. Inutil deci să te opui, să rezişti. „Istoria" te mătură. Generaţia mea îşi aminteşte foarte bine de aroganţa, suficienţa, siguranţa cu care ni se debita o asemenea pseudo-filozofie a istoriei. Ea a dezarmat, totuşi, moral, pe mulţi. Eram arestaţi fiindcă totul era „legic". Aruncaţi pe Bărăgan fiindcă era „legic". Gheorghiu-Dej era la putere fiindcă era „legic" etc.

Azi aceste „teze" par adevărate parodii (cum şi sunt de fapt). Însă cu decenii în urmă ele erau realităţi de-a dreptul sinistre. Ofiţerul de securitate care ne lua de guler era convins că acţionează în... „sensul istoriei". Dar aceeaşi convingere, care le calma conştiinţa (în măsura în care o mai aveau), stăpânea şi pe „filozofii" oficiali ai regimului de tipul (de tristă memorie) C.I. Gulian. Dar nu numai pe el. Nu mă interesează polemica personală. Mulţi din aceşti „filozofi ai istoriei", ai „legităţii", s-au reciclat. Inutil să le mai demonstrezi că singura „lege" în istorie este că nu există în realitate nici o „lege" a istoriei. Totul este o succesiune irepetabilă şi ireversibilă de evenimente singulare. Lucrul acesta îl ştia la noi încă A.D. Xenopol când distingea între „fapte de repetiţie" şi „de succesiune". Din care cauză, în treacăt fie spus, nu cred deloc într-o restaurare integrală, de esenţă, a comunismului. Niciodată istoria nu vine total la loc. Faptul că se organizează febril un partid personal-clientelar (de altfel de cea mai pură tradiţie românească), preocupat doar de menţinerea puterii, stă – ideologic vorbind – pe o iluzie şi o himeră. Comunismul este mort în esenţă. Restauraţia, aparent oricât de dură, nu poate organiza decât structuri hibride, improvizate, neviabile. Totul se va prăbuşi. Haosul în gândirea oficială este de altfel evident. Peste tot numai cârpeli, improvizaţii, adaptări formale la exigenţe externe. Nimic nu poate să reziste în timp. Scadenţa pare destul de apropiată. Şi apoi ceea ce lipseşte acestor „restauratori" de duzină este tocmai o „filozofie a istoriei". Într-o lume tot mai inevitabil interdependentă, trebuie să fii un naiv sau un obtuz fanatic să mai crezi că se poate reorganiza în România o oază, o rezervaţie neocomunistă închisă ermetic, invulnerabilă şi invincibilă. Inutil a continua.

2. Un rol profund negativ l-a jucat şi lipsa unor mari exemple culturale, intelectuale, de rezistenţă sau măcar de independenţă spirituală fermă. Toată vechea generaţie intelectuală, după 1944, cu puţine excepţii, a crezut că situaţia este definitivă, „ireversibilă" şi a trecut cu arme şi bagaje la comunism. Tineretul a fost deci lipsit de reperul fermităţii şi consecvenţei. „Maeştrii" generaţiei mele au jucat o perioadă rolul de „tovarăşi de drum". Apoi au fost aruncaţi la coş sau puşi, mulţi dintre ei, în situaţii penibile, umilitoare. Personal am trăit din plin această realitate, care a făcut ravagii[3]. Naivitate a vârstei? „Idealism" sentimental? Pur şi simplu mă uluiau afirmaţii gen: „Te înşeli dacă crezi că fac pe gratis". Revelaţia acestui cinism este greu de descris.

La Iaşi, tot prin 1945-1946, auzeam elucubraţii şi mai mari: „Regimul comunist este cel mai ştiinţific din lume pentru că despre fiecare cetăţean se strâng 500 de informaţii". Şi o astfel de perlă incomparabilă ieşea din gura lui C. Balmuş, elenist, care a studiat pe Sf. Augustin! Nu mai intru în alte detalii. O voi face, poate, altădată. Constantin Noica gândea la fel: „Gabi dragă, în fond de ce să-ţi rişti o poziţie... etc." Acest *sauve qui peut* general, care echivalează practic cu linsul mâinii călăului, a dezarmat, dezorientat, legitimat multe, foarte multe capitulări. Intelectualitatea românească, în marea sa majoritate, a crezut, într-adevăr (în orice caz s-a comportat ca atare), că situaţia este total „ireversibilă". Unii, foarte puţini, salvau – sau credeau, se iluzionau de fapt că salvează – „ce se mai poate salva". Lipsesc încă elementele unei evaluări complete şi obiective şi a acestei situaţii-limită, pe care n-o exclud în mod radical. Pe ici, pe colo, câte „ceva" s-a făcut, nu contest. (Întreaga problemă a fost discutată pe larg, în capitolul anterior, *Rezistenţă şi cultură*).

3. Dacă vechea generaţie culturală era doar fundamental oportunistă, iar „ireversibilitatea" trecea în ochii săi ca o situaţie poate tranzitorie, de fapt, nu acelaşi lucru se poate spune despre generaţia intelectuală „tânără", formată sub ceauşism. Regimul a produs din plin o pătură de activişti culturali (scriitori, publicişti, cadre didactice etc.) care – neavând alt orizont cultural – au „crezut"

efectiv, şi mai cred poate şi azi în continuare, că o altă cultură în afară de Partid, de Ceauşescu, nu există, nu poate exista. Că ea este definitivă şi că rolul lor este de a o cultiva şi a se realiza numai în ea şi prin ea. O astfel de „filozofie" a „prins" în general la intelectualii la prima generaţie, de redusă cultură, mobilizaţi unii la „Şcoala de literatură", prin redacţii, pe la diferite instituţii culturale, la „Cântarea României", în *Uniuni* de creaţie, toate de pură inspiraţie şi schemă de organizare stalinist-sovietică. S-a ajuns astfel la tipul de scriitor funcţionar de stat, activist cultural de partid şi de stat, salarizat de stat. El nu cunoaşte şi nu recunoaşte un alt stil şi o altă formulă publicistică şi de viaţă. În conştiinţa lui, ea era şi este singura posibilă, acceptabilă, imaginabilă. Noţiunea scriitorului liber profesionist îi este complet străină. Toţi aşteaptă totul de la stat : salarii, posturi, carieră, consacrări oficiale. Înainte existau „Premiile de Stat". Azi apar tot felul de „academicieni", mediocri, obscuri, pe care nimeni, să fim sinceri până la capăt, nu dă doi bani. Metoda de a „cumpăra", „plăti" pe scriitori deci continuă. Cum să nu întreţină şi ei mitul „situaţiei ireversibile"? Cum ar putea face profunda, ireparabila eroare a vieţii lor să intre în „opoziţie"?

Îmi amintesc de o scenă petrecută, cu mulţi ani în urmă, în biroul lui Laurenţiu Fulga, pe atunci vicepreşedinte *fac totum* al Uniunii Scriitorilor. Apare furios, neanunţat, un poet proletar, în costum Mao şi cu o şapcă tot Mao, pe cap. Era întors recent dintr-o delegaţie de scriitori din China, despre care D.R. Popescu îmi povestea, la Cluj, detalii savuroase. Pe scurt, „poetul proletar", „al poporului", protesta violent împotriva unei cronici literare scrisă de „fiul burgheziei" N. Manolescu. Aşa ceva era inadmisibil. În zadar Laurenţiu Fulga invoca, puţin intimidat de violenţa erupţiei, „dreptul la opinie". Poetul recenzat negativ o ţinea brutal, grobian, pe a lui : „Lupta de clasă", „cultura socialistă". Cerea pur şi simplu să li se interzică „fiilor burgheziei" să mai scrie etc. Când în capul unui biet semidoct intră „legitatea dictaturii proletariatului" şi ideea represiunii, prin organe de stat, se produc astfel de ravagii groteşti. Şi azi poetul *P.S.M.* plânge şi deplânge : „Clasa muncitoare a pierdut puterea". Decepţie,

mare decepţie, într-adevăr... O idee simplistă a rămas totuşi „ireversibil” înfiptă într-o conştiinţă primară, de unde nu mai poate fi scoasă nici cu buldozerul. Un caz destul de general, de altfel.

4. Mult mai complicată, mai dificilă este situaţia oamenilor de cultură şi mai ales a creatorilor adevăraţi, care s-au lăsat prinşi – de voie, de nevoie – în angrenajul „situaţiei ireversibile”, dintr-un motiv absolut scuzabil: salvarea operei, intenţia de a construi, de a produce chiar şi în condiţii disperate. Am analizat în „Cazul Constantin Noica” un astfel de caz simbolic, paradigmatic. Am adus şi alte exemple. Unii au crezut efectiv, cu deplină convingere, că situaţia este definitivă, iremediabil pierdută. Că drum de întoarcere nu există. Au refuzat deci să fie autori doar „postumi”, să se rateze, să se sinucidă literar. Alţii, în plină putere creatoare, aspirau în mod legitim la exprimarea publică. La cei mai mulţi, vocaţia literară era mai puternică decât convingerea, să spunem, politică. Pot fi condamnaţi în bloc? Totul trebuie judecat de la caz la caz. Nu fac, bineînţeles, nici un „proces”. Analizez doar o situaţie-tip.

Unii, cei mai scrupuloşi, făceau concesii cât mai mici posibile, îşi luau tot felul de precauţii, strecurau chiar „şopârle”. Metoda este bine cunoscută. Cu toţii am trecut, de la caz la caz, şi prin astfel de situaţii. Cine însă poate da lecţii tuturor de eroisme obligatorii, sublime, admirabile? Şi, mai ales, continue? Ei pot fi număraţi pe degete. Poate fi condamnată, pe de altă parte, întreaga literatură publicată sub regimul comunist şi salvaţi doar câţiva puri? Greu de spus. De decis, mai ales. Ce atitudine a caracterizat imensa majoritate a creatorilor români sub regimul ceauşist? Într-un fel, se cauţiona, într-adevăr, în exterior, mai mult sau mai puţin aparent, o situaţie considerată ca „ireversibilă”. În „interior”, totuşi ea era refuzată, cu mai multă sau mai puţină convingere. Şi există un test absolut infailibil al onestităţii şi sincerităţii acestei categorii: atitudinea adoptată *imediat* după 22 decembrie. Când libertatea fusese dobândită, dar ea nu învinsese încă. Un mare risc era asumat pe faţă. Cine a rămas până azi pe aceeaşi poziţie poate fi considerat

drept onest şi „sincer”. El a refuzat, într-adevăr, *şi înainte şi după*, în conştiinţă, ideea „situaţiei ireversibile”. Altă dovadă obiectivă, cred, nu există.

Situaţia acestei categorii foarte numeroase este totuşi destul de dificilă, deoarece, formal sau nu, constrânsă sau nu, ea recunoştea *de facto* că situaţia era, vrând-nevrând, nu mai puţin „ireversibilă”. Că ea nu era deloc astfel ştim *azi* foarte bine. Dar în anii ’70-’80, puţini, foarte puţini, pot pretinde cu seriozitate că vedeau efectiv capătul tunelului. O serie întreagă de obstacole de ordin moral-social împiedică mereu o discuţie calmă, sinceră şi onestă pe această temă acută. Ea este făcută parcă să satisfacă toate complexele şi vindictele „vieţii literare”. O spun totuşi din nou şi cu energie : dacă este vorba de un „proces”, întâi al sistemului şi şefilor lui, apoi al executanţilor şi colaboratorilor. Circulă de altfel şi un alt „mit” sau, dacă vreţi, un „semi-mit”, al „vinovăţiei colective”. Repet : nu există boli, ci numai bolnavi. Dar tratatul de medicină, care procedează categorial şi tipologic, nu recunoaşte decât „boli”.

O „rea conştiinţă” a (pseudo) „colaborării” şi o „falsă conştiinţă” a (pseudo) „rezistenţei” caracterizează acest climat moral, una din rănile interioare cele mai profunde şi mai grave pe care ni le-a produs regimul totalitar. Cum putem s-o vindecăm? Nu există, încă, o adevărată soluţie. Timpul singur va da răspunsul. Deocamdată, totul depinde din ce direcţie priveşti şi evaluezi întreaga situaţie. Ambiguitatea este profundă şi momentan irezolvabilă. O adevărată *coincidentia oppositorum*. Vechea putere pare a spune şi uneori o şi spune : „Toţi au fost oamenii noştri, aţi colaborat cu noi” etc. Creatorii în cauză răspund : „Nu este deloc adevărat ; simulam de nevoie o falsă adeziune ca să supravieţuim ; eram duplicitari prin constrângere ; „am rezistat prin cultură” ; dovadă că, de îndată ce ne-am căpătat libertatea, ne-am manifestat convingerile anticomuniste pe faţă şi cu orice risc. Indiferent de ce am făcut sau n-am făcut, vrând-nevrând, înainte”. Alţii, destul de mulţi, au rămas însă în continuare „comunişti”, „oportunişti”, de partea Puterii. Această categorie bine dresată crede şi întreţine, în continuare, mitul „situaţiei ireversibile”. O hidră cu multe capete. Le putem tăia pe toate? Ele, se ştie prea bine, cresc la loc.

5. „Scriitori” fiind, suntem înclinaţi totuşi să dramatizăm, să exagerăm mult, foarte mult, situaţia şi dilemele scriitorului, în general ale omului de cultură sub regimul ceauşist. El nu este în realitate decât un caz marginal, destul de minor de altfel, al unei situaţii mult mai generale şi cu adevărat determinante. Mitul „situaţiei ireversibile” a fost şi este întreţinut, în primul rând, de „noua clasă”. De supravieţuirea, coeziunea şi puterea efectivă de care ea dă dovadă. Controlul aparatului de stat uşurează foarte mult această dominaţie. Este singura creaţie socială cu adevărat solidă a sistemului comunist. Aş fi chiar uneori înclinat să spun că nu dau *Noua clasă* a lui Milovan Djilas pe întreaga sovietologie occidentală şi, în special, americană. Singură această clasă – activistă, nomenclaturistă – a creat şi întreţine în mod esenţial vitalitatea mitului „situaţiei ireversibile”. Fiindcă doar acest mit îi legitimează apariţia, existenţa, supravieţuirea, viitorul.

Deşi experienţa istorică actuală îl dezminte categoric, „noua clasă” acţionează în continuare în sensul mitului „ireversibil”. Ea deţine încă puterea de fapt, convinsă că o merită, fiindcă, deşi nu mai este – o, vai! – în... „sensul istoriei”, o spune totuşi pe faţă: *j'y suis, j'y reste* („Sunt şi rămân la putere”). Cinic, definitiv şi cu toată vitalitatea şi tenacitatea unei clase tinere. Fiindcă ea este perfect conştientă şi de forţa şi de interesele sale. Ea nu poate concepe alternanţa puterii, reversibilitatea, deoarece pentru ea este o chestiune crucială, de supravieţuire, de viaţă şi de moarte. O revoluţie reală, în profunzime, nu s-a produs la noi, deoarece, printre altele, n-a avut loc încă un transfer real de putere, urmat de o schimbare reală de sistem socio-economic. Cât timp această situaţie nu se schimbă, mitul funcţionează în mod inevitabil. El confirmă şi acoperă de fapt o sumbră realitate obiectivă. Ea apasă în continuare conştiinţele româneşti, le condiţionează, le influenţează în sensul resemnării, pasivităţii şi defetismului: „nu se poate face nimic”, „nu este nimic de făcut”. Nu discut acum de ce o schimbare radicală n-a fost, deocamdată cel puţin, posibilă. Constat doar că „noua clasă” nomenclaturistă română la putere – cu garnitura sa a doua, a treia, faptul nu mai are acum nici o importanţă – nu poate admite că situaţia actuală ar

fi – măcar în principiu, teoretic vorbind – reversibilă, modificată în mod profund şi definitiv.

Ea dă dovadă, în continuare, de energie şi vitalitate şi prin aceea că este perfect capabilă să-şi refacă structurile, să acţioneze ca şi cum, în realitate, nimic esenţial nu s-a schimbat în România. Şi, în acest mod, brutal şi cinic, se comportă „noua clasă" şi în Rusia şi în toate ţările foste comuniste. Peste tot apar – şi uneori preiau chiar şi puterea – partide neo-comuniste-naţionaliste, care sunt expresia directă a acestei „noi clase". Ea este garantul stabilităţii şi ireversibilităţii situaţiei. Dă dovadă de solidaritate – de tip mafiot sau nu, solidaritate totuşi –, îşi plasează oamenii peste tot, apără cu dinţii pe toţi membrii clanului în primejdie, cumpără indivizi în dreapta şi în stânga. Şi, să recunoaştem, plăteşte bine. Unii scriitori mai avizaţi, antrenaţi în oportunisme, au prins la timp „mişcarea". A învinge această forţă socială negativă nu este deloc o întreprindere uşoară.

Rămâne mitul de care vorbim invincibil? Situaţia este într-adevăr ireversibilă? Comunismul, cu faţă umană sau nu, poate părăsi efectiv puterea, „scena istoriei"? Să reţinem încă un aspect, foarte important, al mitului nostru: persistenţa şi vitalitatea clişeelor şi a ticurilor sale ideologice specifice. Şi, mai ales, eliminarea aproape completă din vocabularul politic actual a unor noţiuni tabu, anatemizate. Puţini, foarte puţini mai vorbesc azi pe faţă de restaurarea capitalismului, burgheziei, proprietăţii private garantate, păturilor mijlocii etc. Chiar şi din rândurile opoziţiei. Aceste idei parcă au fost eliminate ireversibil din conştiinţa politică. Şi, totuşi, numai din această direcţie poate veni salvarea: prin consolidarea mentalităţii „liberale" – ca idee-forţă, militantă –, restaurarea capitalismului, burgheziei de mijloc, proprietăţii individuale, libertăţii de întreprindere, fără mituri egalitariste. A fi bogat sau mai bogat decât altul, trebuie spus pe faţă, nu este o ruşine. Or, acest complex de culpabilitate este întreţinut încă din plin în „masele populare". Populismul latent, rezidual, al societăţii comuniste, constituie încă o largă stare de spirit.

Mulţi, tot mai mulţi, se comportă ca şi cum nimic nu s-a petrecut în România şi visează, utopic, o *restitutio in*

integrum, o restaurare integrală a naţional-ceauşismului. Fără însă un program politico-economic de natură să impună un fapt foarte simplu, elementar, dar absolut concludent: că situaţia este într-adevăr reversibilă, că nomenclatura nu este eternă, că există o alternativă limpede, concretă cum se spune, de guvernare democratică la socialism, mitul „situaţiei ireversibile" ne va teroriza în continuare. Şi poate pentru mult timp. Fără o reală privatizare, o reală proprietate particulară, fără o reală pătură mijlocie, fără eliminarea efectivă a poliţiei politice, „noua clasă" îşi va agita, flutura în continuare şi cu toată insolenţa, mitul său genetic: al „situaţiei ireversibile"[4]. Asemenea unei corăbii de sinişti piraţi care arborează la catarg, cu toată agresivitatea, ca să intimideze, să sperie, steagul său negru cu un craniu şi două oase încrucişate. Ca să ne paralizeze voinţa de a rezista, de a lupta moral, ideologic şi politic până la capăt. Fiecare după vocaţia sa.

(1993)

III. O NOUĂ CULTURĂ POLITICĂ

Argument

Trei sunt ideile centrale ale acestei secţiuni. Se propune, în acelaşi timp, şi o primă evaluare de ansamblu, inevitabil fragmentară şi incompletă, a reflexiei politologice actuale. Tema se cere, bineînţeles, reluată şi mult adâncită.

1. Capitolul cel mai original al culturii, după 1989, este, în mod indiscutabil, incipienta reflexie politologică. Fenomenul este, efectiv, nou şi de importanţă, nu ezităm să afirmăm, istorică. Un *incipit* creator şi de mari perspective, în toate sensurile cuvântului.

2. Se poate vorbi, efectiv, şi de o adevărată modificare de „paradigmă". Referinţele teoriei politice sunt radical schimbate. Faţă de simplistele broşuri şi compilaţii „marxist-leniniste", progresul este enorm. În acelaşi timp, se conturează, cu tot mai mare claritate, şi singura soluţie viabilă, originală, efectiv creatoare : un vast şi cât mai documentat aparat metodologic şi de referinţe internaţionale, aplicate însă realităţilor româneşti, istorice, moderne şi imediat contemporane. O compilaţie nu poate fi înlocuită printr-o altă compilaţie, ci doar prin sinteze personale.

3. O nouă cultură politică urmăreşte, mai ales, în modul cel mai explicit posibil, şi o dublă şi radicală respingere : atât a misticii, ideologiei şi politicii de extremă dreaptă, cât şi a misticii, ideologiei şi politicii de extremă stângă. Ea îşi propune să umple un gol evident şi o lacună esenţială a ideologiei româneşti democratice, actuale, de centru. Valorile sale cardinale : raţiunea, spiritul critic, individul, drepturile omului şi societatea deschisă. Ele sunt contestate şi reprimate de ordinea totalitară a ambelor extreme. Bineînţeles, întreaga demonstraţie se cere reluată în mod sistematic, în adâncime, şi pe o bază analitică şi documentară mult mai amplă.

Nu sunt neglijabile nici elementele de reflexie pe marginea eşecului inevitabil al intelectualului în politică. Mărturisirile scriitorului Mario Vargas Llosa, candidat la preşedenţia republicii Peru, cu prilejul vizitei sale recente la Bucureşti (1995), documentează şi consolidează aceeaşi concluzie.

1. Politic şi apolitic

Ce înseamnă, de fapt, a fi „politic”? Noţiunea, trebuie precizat de la început, nu se confundă neapărat cu adeziunea la un partid oarecare şi cu atât mai puţin cu militantismul în rândurile sale. Ea implică, în mare, două categorii de opţiuni esenţiale:

1. O situare precisă faţă de alternativa fundamentală a sistemului politic: dictatură sau democraţie? Totalitarism sau pluralism? Comunism sau liberalism? Într-o altă terminologie, destul de vagă: „stânga”, „centru” sau „dreapta”?

2. Preocuparea şi angajamentul, practic sau de principiu, faţă de problemele societăţii şi vieţii politice româneşti, adeziunea la una sau alta dintre soluţiile şi programele organizării prezente şi viitoare ale acestei societăţi.

În sens larg, aceasta înseamnă, în primul rând, „a face politică”. Şi tot în acelaşi larg înţeles, toţi cei care au o atitudine, orientare, convingere politică – nu mai vorbesc de cei care desfăşoară o activitate politică organizată – „fac, efectiv, politică”. Orice atitudine civică, organizată sau nu, exprimată public, este „politică”. A fi „pentru” sau „contra” unor aspecte ale societăţii civile şi a vieţii politice înseamnă „politică”.

O astfel de poziţie nu se confundă cu „politicianismul”, fără scrupule, prin intrigi şi combinaţii corupte şi tenebroase. Mulţi resping „politica” tocmai din această perspectivă. Unele precizări suplimentare sunt totuşi necesare.

Trebuie recunoscut deschis: există, pe de o parte, indivizi, adesea în proporţie copleşitoare, cu un foarte slab (sau chiar inexistent) simţ civic. Ei aparţin spiritului de masă (unii spun chiar de turmă), total depersonalizată, uniformizată, fără păreri personale, fără conştiinţă politică. Fenomen evident de subdezvoltare, mult mai răspândit decât s-ar crede.

Există, pe de altă parte, şi destui indiferenţi. Unii sunt sinceri – prin temperament sau din dezinteres organic faţă de treburile publice, alţii doar calculaţi – din prudenţă, timorare, individualişti ireductibili. Sunt în special cei reduşi la tăcere de dictatură, teroare, ceauşism şi care şi-au făcut din conformism un stil de viaţă şi de gândire. Un mod de apărare şi de supravieţuire. Când îi strângi cu uşa să-şi declare ideile politice sau măcar orientarea generală, indivizii din această categorie îţi răspund invariabil: „Eu nu fac politică". Dacă sunt intelectuali, ei îţi răspund cu un cuvânt şi mai precis: „Eu sunt apolitic". Această atitudine merită privită îndeaproape. Ce înţeles exact are, în termenii noştri actuali, româneşti, a fi „apolitic"?

Trec peste răspunsul demagogic: „Noi muncim, noi nu facem politică". În termeni F.S.N.-işti, el înseamnă, de fapt, respingerea politicii de opoziţie, blocarea activităţii partidelor şi a forţelor antitotalitare şi antineocomuniste.

În conştiinţa multor intelectuali şi scriitori, ideea de „apolitic" are însă alt înţeles: ea se confundă cu refuzul înscrierii într-un partid politic, cu adeziunea publică la un program oarecare, cu păstrarea distanţei permanente faţă de viaţa politică organizată. Pe scurt: „apolitic" înseamnă neîncredere, distanţare, idiosincrazie, refuz chiar al ideii de „partid politic".

Problemă deosebit de interesantă, de esenţă pur sociologică. Nu ştim dacă... „sociologii" d-lui Adrian Severin au luat-o în dezbatere. Ea trebuie, în orice caz, studiată ştiinţific.

Să recunoaştem, mai întâi, un fapt: ideea de „partid politic" nu atrage multe dintre conştiinţele literare şi culturale româneşti. Trec peste o serie de cauze pur subiective, specifice psihologiei scriitorilor de totdeauna: un simţ acut de independenţă şi al libertăţii de acţiune, dar şi prudenţă, comoditate şi uneori chiar lene, egocentrism şi narcisism frecvent. O astfel de stare de spirit nu se împacă în mod evident cu disciplina încadrării într-un partid politic.

Să nu uităm, pe de altă parte, că după decenii de comunism, ideea însăşi de „partid politic" a fost grav compromisă. Ea se confundă încă pentru foarte mulţi – subconştient sau nu – cu aceea de P.C.R. A veni la

şedinţe, a asculta discursuri prefabricate, lozinci şi limbaj de lemn, o adevărată oroare! Şi mulţi, foarte mulţi, fug, alungă orice atingere cu această idee, pentru ei impură. Ea este nu numai viciată, dar şi teroristă!

Există şi alte cauze nu mai puţin profunde şi obiective. Partidul politic românesc – oricare ar fi acesta – după decenii de dictatură, nu este încă foarte atractiv şi din alte motive. El nu s-a putut organiza şi prezenta în culori favorabile, iar unele tendinţe dizidente, fracţioniste, îi subminează şi ele prestigiul. Pe de altă parte, psihologia partidului unic a făcut şi face încă mari ravagii. Diferenţierea, pluralismul, controversa, polemica politică sperie în continuare pe mulţi. Ei nu au fost deprinşi cu acest stil de activism public, echivalat în mod abuziv cu „tulburarea ordinii publice”, cu „haosul”, cu „destabilizarea”. Întregul discurs al puterii este plin de aceste clişee securiste.

Unii ridiculizează partidele politice revendicându-se de la Caragiale şi Caţavencu. Ideea democraţiei pluripartinice este deci compromisă – s-o recunoaştem – în multe conştiinţe. Unele sunt de bună calitate, oneste şi de un nivel profesional superior. Partidele politice au fost şi sunt însă, totdeauna şi peste tot, doar expresia nivelului societăţii civile, a calităţii unei tradiţii politice. Ea nu a fost perfectă nici înainte de succesiunea regimurilor dictatoriale româneşti. Dar ea era perfectibilă şi, într-un regim democratic de durată, nivelul politic ar fi făcut mari progrese. Credem că acest progres este cu atât mai posibil în împrejurările actuale. El devine chiar o necesitate vitală a democraţiei româneşti reînviate. Doar făcând o „bună” politică vom ridica nivelul politicii actuale.

Să revenim totuşi la teza „apolitismului”. În această privinţă am avut recent un dialog constructiv şi edificator cu criticul literar Laurenţiu Ulici (devenit, între timp..., „copreşedinte” al unui partid politic; 1996, *n.n.*). Trec peste faptul că a „face” sau nu „politică” pentru un scriitor este, după împrejurări, când o problemă de vocaţie, când de voinţă de putere, când de simţ civic, dezvoltat sau nu etc. Teza esenţială a fost însă următoarea: scriitorul este fundamental „apolitic”. El refuză cu alte cuvinte încadrarea şi angajamentul faţă de *orice* partid politic, deoarece el se consideră în mod esenţial doar conştiinţa critică a socie-

tăţii. Scriitorul este, cu alte cuvinte, permanent în opoziţie, contra puterii, oricare ar fi aceasta. În ce calitate, totuşi? Cine dă dreptul scriitorului să se proclame arbitrul suprem al societăţii civile? Exprimăm unele rezerve faţă de această concepţie, răspândită în conştiinţele literare moderne. Trebuie, totuşi, făcută o distincţie netă între două atitudini tipice.

Una este individualismul ireductibil al scriitorului, dublat de un anumit snobism şi dispreţ afectat faţă de viaţa politică sub orice formă, fie ea democratică sau totalitară. Citesc revista de bun nivel cultural *Vatra* şi găsesc traduse fragmente dintr-un text de Paul Valéry (*Partidele*, nr. 7, iulie/90) tipic pentru această atitudine superior-distantă. Deschid ediţia de *Oeuvres* (Paris, 1960, II, pp. 946-950: *Des Partis*, din *Regards sur le monde actuel*) şi mă conving încă o dată: afectarea şi snobismul acestui dispreţ pentru partide sunt mai mult decât evidente. Faptul că apare, tocmai acum, o astfel de traducere este şi el semnificativ. Iar dacă este vorba să ne facem o *adevărată* cultură politică despre partide noi am fi consultat (şi tradus) alte izvoare. Mult mai serioase şi mai utile: cartea clasică, mai veche, dar solidă, a lui Robert Michels, de pildă. Dar acesta este doar un aspect al problemei. În plin egocentrism (uneori chiar megalomanie), unii scriitori se cred efectiv investiţi cu dreptul de a decide. În toate problemele. Chiar şi în cele în care ei n-au nici o competenţă reală. Inclusiv în cea politică.

Există în acelaşi timp şi conştiinţe literare riguroase, de mare responsabilitate civică şi morală, implicate profund în viaţa societăţii. Acestea au dreptul – şi chiar datoria – să se pronunţe, să cenzureze, să critice, oricât de sever, viaţă politică a epocii lor şi sub toate aspectele sale. Opun butadelor de pur efect literar ale lui Paul Valéry, reacţia mult mai gravă a lui Thomas Mann, între alţii. Şi unii şi alţii, în felul lor, „fac politică”. Doar că „apolitismul” unuia este snob şi justificat numai prin psihologie literară, în timp ce „politica” celui de al doilea are la bază un act de real angajament ideologic, de responsabilitate colectivă. În speţă, antitotalitară, antihitleristă.

Cărui tip aparţin scriitorii români declaraţi „apolitici”? Este de văzut, de la caz la caz. Exclud din capul locului

pe „abilii” oportunişti şi pe „prudenţii” nivelaţi de dictatură. Cred doar în scriitorul – chiar etern în opoziţie – care-şi întemeiază poziţia numai şi numai pe bună credinţă, onestitate şi libertate de conştiinţă. Un spirit critic permanent vigilent, intransigent şi animat de curajul opiniilor. Dar şi în această ipoteză ideală, el nu mai este şi nu mai poate fi doar „apolitic”. Cel mult un „apartinic”...

(1990)

2. Literatura şi politica

Trăim o perioadă de intensă politizare a societăţii şi culturii româneşti, dar totul are încă un caracter predominant spontan, uneori chiar dezordonat. O politică de idei, bine formulată şi argumentată, adesea lipseşte. Se discută mult despre politizare şi depolitizare, despre relaţiile dintre literatură şi politică, dar termenii problemei n-au de multe ori nici claritate, nici coerenţă sistematică. O privire organizată şi de ansamblu devine mai necesară ca oricând.

Este ceea ce ne oferă, între alţii, chiar de la distanţă, criticul de origine română, bine cunoscut, Matei Călinescu. L-am reîntâlnit cu multă plăcere, după o lungă perioadă, în primăvara acestui an la Bloomington Indiana, SUA, unde este profesor universitar de literatură comparată. Mi-a dăruit, prieteneşte şi cordial, o serie de lucrări şi extrase, dintre care, de cea mai mare actualitate, este (din punctul nostru de vedere) studiul: *Literature and Politics*[1]. Textul merită semnalat pentru nivelul şi calităţile sale de sinteză, pentru claritatea formulărilor şi bogăţia documentării. El se încheie cu o bibliografie foarte bogată şi de o indiscutabilă utilitate. Dar acest text este scris într-un alt context şi dintr-o altă perspectivă decât a Europei de est, care a trăit în regim totalitar sau posttotalitar. De unde, o mică precizare prealabilă.

Relaţia literatură-politică nu este nici uniformă, nici omogenă, nici universală. Ea depinde în mod fundamental de regimul politic în care o literatură îşi desfăşoară activitatea. Într-un stat totalitar, precum România ultimelor decenii, literatura s-a confruntat cu două dificultăţi şi probleme esenţiale: a libertăţii, respectiv a dirijismului şi a propagandei – literatura ca instrument de propagandă şi educaţie politică. Matei Călinescu nu subliniază aceste situaţii, ceea ce, din perspectiva sa – americană şi

liberală – este cu totul de înţeles. El ştie foarte bine că literatura se „prostituează” când devine „simplă propagandă” (p. 144). Aminteşte şi de teoriile lui Stalin-Jdanov, de „literatura de partid” (p. 130). Dar accentul analizei sale, strânsă şi bine argumentată, cade totuşi în mod inevitabil în altă parte. Din mediul intelectual în care se află, a mai pleda pentru libertatea politică şi celelalte ar fi însemnat, într-adevăr, forţarea unor uşi larg deschise. Numai că noi suntem „condamnaţi” de istorie şi de contextul nostru cultural să adoptăm în parte (şi fără voia noastră) şi o altă perspectivă. Sensibilitatea la problema libertăţii, a cenzurii, a controlului poliţienesc al literaturii rămâne, din nefericire, în mod inevitabil, mult mai mare decât pe alte meridiane. Ele sunt mai fericite şi mai ferite de tentaţia totalitară.

Să reţinem însă situaţiile cele mai universale ale raportului literatură-politică, înţelegând prin aceasta din urmă situarea faţă de putere şi de organele sale, de ordinea de stat şi societate. Calităţile de analist ale lui Matei Călinescu, un foarte bun critic de idei, se dezvăluie acum din plin. El formulează şi dezleagă în puţine pagini toate nodurile problemei.

Cel dintâi este de ordinul relaţiei permanente politico-literare. Politic sau apolitic? Politica neutralismului şi a apolitismului este şi ea o formă de politică. A nu avea şi a declara că nu ai nimic comun cu politica reprezintă nu mai puţin un mod de a face politică. Intrinsecă sau extrinsecă, politica în literatură este şi rămâne permanentă. Arta pentru artă, estetismul, spiritul critic sunt doar forme de refuz al unei anumite politici, în speţă îngust-burgheze, filistine etc. Este deci imposibil să nu „faci politică”. Atât din punctul de vedere al scriitorului (cu opţiuni adesea precis declarate), cât şi al textului (care poate dezvălui tendinţe independente de orientarea ideologică a autorului; cazul clasic al lui Balzac, scos în lumină de Engels).

De fapt relaţia fundamentală politică-literatură este ambiguă şi chiar paradoxală. Ea constituie o adevărată coincidenţă de contrarii. Totul se petrece la nivelul „angajamentului” şi al consecinţelor sale. Iată cazul tipic, exemplar, al scriitorului care adoptă cu o desăvârşită

bună credinţă o anume orientare politică. Situaţii frecvente, atât la „dreapta”, cât şi la „stânga”. Doar că necesităţile luptei politice, ale încadrării într-un partid şi într-o acţiune organizată reprezintă de multe ori tot atâtea obstacole şi chiar atentate la libertatea interioară a scriitorului. Acesta se vede dintr-o dată izolat, străin, alienat, victimă a propriului său „angajament”.

În opoziţie, avangarda – exemplul curent – este folosită pentru rolul său negativist intrinsec, elanul său revoluţionar, spiritul său vizionar, chiar mesianismul său. De îndată însă ce partidul politic de avangardă ajunge la putere (vezi situaţia din U.R.S.S. după 1917), scriitorul se vede constrâns sau eliminat, transformat în simplu instrument sau declarat inutil. Rolul său a încetat. De unde, incompatibilitatea structurală literatură-politică la nivelul angajamentului practic. El poate avea forme „absolute”, „pure”, „mistice”, „radicale” (trecute atent în revistă de Matei Călinescu) doar în spaţiul ideal, al „conversiunii” politice. Acţiunea concretă – prin compromisurile şi adaptările sale inevitabile – produce decepţia şi deziluzia, de unde şi „dezangajamentul” practic.

Şi la noi, chiar şi în împrejurările actuale, se poate observa uneori o situaţie analoagă. Atât guvernul, cât, pe alocuri, şi opoziţia nu văd în scriitor decât un tovarăş de drum şi un executant sau, şi mai rău, un simplu salariat. De unde şi rezerva scriitorului. De aici, pe de altă parte, şi un alt gen de relaţii: cinic-tranzacţionale, oportuniste şi venale. Din orice direcţie am privi, relaţia pare deci viciată şi impură, imposibilă în orice caz în forme riguroase şi intransigente.

Aceasta ar fi, în linii mari, influenţa politicii asupra literaturii. Influenţa literaturii asupra politicii se pune în cu totul alţi termeni. Soluţiile întrevăzute sunt de ordin intrinsec şi ideal, cu mult iluzionism şi chiar estetism, de altfel. Iată, de pildă, cazul literaturii căreia, prin negativismul şi „deconstructivismul” său formal, poate să i se atribuie şi o anume forţă revoluţionară. Avangardele, mai vechi sau mai noi, au cultivat acest mit revoluţionar. El a reprezentat (şi reprezintă încă) doar o virtualitate, o potenţialitate teoretică, speculativă, fără consecinţe practice. Câte guverne franceze a răsturnat, să spunem, grupul *Tel Quel*?

Dar cazul marxismului şi al neo-marxismului, al lui Marcuse, de pildă, conform căruia „arta reprezintă ultimul scop al tuturor revoluţiilor: libertatea şi fericirea individului” (cf. p. 144)? Şi ce se poate spune, de fapt, despre teoria comunistă-marxistă a transformării muncii, odată societatea de clasă abolită, într-o activitate liberă, creatoare, autotelică, pe scurt estetică (p. 132)? Când ne amintim că drumul spre această admirabilă societate a trecut – şi mai trece încă – printr-un foarte lung lanţ de Gulaguri, Katynuri, poliţii secrete, teroriste etc., etc., concluzia nu poate fi decât una singură: ne aflăm – în cazul cel mai bun – în faţa unui mit mesianic, milenarist şi nimic mai mult. Ştim bine, de la Sorel cetire, de la alţii, că miturile conduc lumea. Doar că acest mit estetic este funest între toate. Îl putem deci lăsa şi chiar uita la garderobă.

Matei Călinescu atrage, în sfârşit, atenţia şi asupra unei ultime situaţii esenţiale: asumarea şi interpretarea politică a literaturii de către cititor. Pe scurt: lectura politică a literaturii. Rolul preconceptului într-o astfel de lectură este enorm. Se stabileşte o relaţie de „dialog” (p. 141), în care intervine, pe de o parte, orientarea lecturii (toate elementele politice ale textului vor fi bine subliniate), iar pe de alta „convingerea”, respectiv seducţia, întregul mecanism persuasiv al „artei cu tendinţă”. În astfel de împrejurări, nu se poate vorbi de o lectură neutră, total aseptică. Şi, în definitiv, cine nu are idei politice preconcepute, directe sau indirecte?

Am scos în evidenţă doar ideile cele mai importante, într-un spaţiu dat, al unui studiu, deosebit de dens şi instructiv. El ar merita să fie tradus fără întârziere într-una din revistele noastre cu preocupări de ideologie literară. Ar lămuri, fără îndoială, multe probleme şi ar risipi şi mai multe aproximaţii şi „eseisme”. Autorul este o frumoasă figură intelectuală şi civică.

(1990)

3. Este literatura „reacţionară” ?

Se pare că unul din semnele cele mai caracteristice ale epocii neoalexandrine pe care o trăim, în domeniul literaturii şi al studiilor literare, este părăsirea problemelor „centrale” în favoarea celor „secundare”. Citeşte: minore, marginale, colaterale etc. Iată de ce lectura ultimei cărţi a criticului american de origine română, cunoscutul Virgil Nemoianu, *A Theory of the Secondary* (1989)[1] nu poate da decât satisfacţie şi, în primul rând, pentru scara de valori pe care ea o recunoaşte, o discută şi o propune.

Criticul – de o evidentă personalitate – are curajul să apere o teză care pentru mulţi dintre noi poate părea riscantă şi chiar scandaloasă. Oricum nepopulară şi anume: literatura este, în sine, o activitate „secundară”, faţă de „obiectivele centrale ale fiinţelor omeneşti şi ale forţelor centrale ale istoriei: justiţia socială şi progresul economic, controlul mediului înconjurător natural şi salvarea sufletului, sexualitatea şi foamea, sporirea cunoaşterii şi realizarea potenţialităţilor ş.a.m.d.” (p. XII).

Recunoaştem imediat punctul de vedere tradiţional anglo-saxon conform căruia literatura n-a stat niciodată în centrul existenţei, cu excepţia unei scurte perioade de estetism marginal (Pater, Swinburne, Wilde). Pe continent şi îndeosebi în Franţa (de unde au venit mai toate modelările conştiinţei literare române), concepţia este însă diferită. Evident, întreaga problemă ar merita să fie reluată pe larg. Este sau nu literatura, foarte popular spus, „buricul pământului”? Ne mărginim, deocamdată, la discutarea unui alt aspect al acestei cărţi efectiv incitante şi constructiv polemice.

Ea se deschide cu o secţiune intitulată: *Teoria ariergardei. Literatura ca scandal*, al cărei prim capitol poartă titlul: *Is Literature always reactionary*? (Este literatura totdeauna „reacţionară”? pp. 3-25). L-am citit de două ori

ca să-l înţeleg bine şi să-l asimilez şi am ajuns la concluzia că nu pot să nu dau dreptate – cu cuvintele mele – autorului. Se cer totuşi unele explicaţii de ordin terminologic şi semantic. Ce înseamnă de fapt „reacţionar" şi „totdeauna"? Problema, vom vedea imediat, nu este chiar foarte, foarte simplă.

Noţiunea de „reacţionar" are nu numai la noi, în primul rând, denotaţii şi conotaţii pur ideologice[2]. Ar fi „reacţionar" oricine şi orice este împotriva progresului (identificat mecanic cu ideologiile de stânga, ceea ce este complet fals), prin atitudini conservatoare şi *verbi gratia* „contrarevoluţionare". Pentru Virgil Nemoianu (ca şi pentru noi, de altfel, care gândim şi scriem într-un alt context profund condiţionat de aceşti termeni) lucrurile sunt însă mai complicate.

„Reacţiunea" înseamnă de fapt cel puţin patru lucruri net deosebite, deşi interdependente. De unde patru sensuri de bază: 1) O atitudine pro sau contra faţă de ceva. Manifestăm pur şi simplu o atitudine de aprobare sau de respingere într-un domeniu oarecare; 2) O atitudine, o poziţie, o acţiune împotriva unui anumit curs al unor evenimente, acte, desfăşurări de idei, etc. „Reacţiunea", în acest sens, de abia acum devine într-adevăr şi esenţial negativă, „contra". Negăm, de pildă, existenţa progresului (cum au făcut-o atâţia gânditori); 3) O atitudine de conservare, apărare etc. a ordinii existente împotriva a tot ce o atacă, într-o direcţie sau alta, de la dreapta sau de la stânga şi, în sfârşit, 4. O atitudine declarat şi manifest represivă, violent de dreapta, agresiv şi intolerant conservatoare.

Miezul problemei pare a fi deci următorul: se numeşte „reacţiune" orice atitudine de critică, negare, contestare, de rezistenţă activă sau pasivă (p. 14) împotriva oricăror forme ale ordinii constituite, stabilite, fixate în forme date, obligatorii, autoritare, oficializate, represive. Orice sistem politico-social şi scară de valori corespunzătoare, care la rândul său se fixează, se stabilizează şi respinge modificarea, evoluţia, transformarea – într-un sens sau altul – devine automat conservator, monolitic şi totalitar. Pe scurt, nu mai puţin, „reacţionar". El poate suferi atacuri – cum observă şi criticul nostru – atât de la

„dreapta”, cât şi de la „stânga” (p. 20). Dar, ori de câte ori, indiferent de ideologia ce-l motivează şi de la care se revendică, sistemul devine conservator şi represiv, el se transformă în mod implicit într-unul reacţionar şi contra-revoluţionar. Deci dictaturile de orice tip, fie de dreapta sau de stânga, sunt în mod esenţial reacţionare. Orice regim neototalitar – la fel. „Democraţia totalitară” a regimului Iliescu-Roman este, de pildă, în mod evident în net progres faţă de regimul Ceauşescu. Dar reacţionară, deoarece frânează, eufemistic spus, forţele cu adevărat înnoitoare, profunde ale societăţii româneşti postceauşiste. Să rămânem însă, deocamdată, doar la literatură...

Care este din acest punct de vedere situaţia secolului XX? Virgil Nemoianu subliniază în mod oportun că toţi marii scriitori ai epocii au fost în acest sens „reacţionari” (p. 3). De dreapta sau de stânga. Dintr-o direcţie sau alta. A existat o rezistenţă şi o reacţie antifascistă şi antitotalitară (exemplul studiat este T. Mann), după cum a existat şi una anticomunistă contestatară şi de disidenţă (prototip M. Bulgakov, studiat şi el). A existat şi o „reacţiune” antiburgheză tipică avangardelor secolului XX, de inspiraţie ideologică de stânga. Dar acest exemplu (asupra căruia noi am fi insistat din plin) mai dovedeşte ceva : de îndată ce avangarda se ia, în continuare, în serios – chiar şi după cucerirea puterii de către stânga – ea este imediat reprimată. Rolul său propagandistic subversiv şi de „tovarăş de drum” s-a încheiat (vezi represiunea avangardei şi a formalismului în U.R.S.S., stalinismul, jdanovismul şi celelalte, caz tipic, dar nu numai). Avangarda de orice tip continuă deci să rămână „reacţionară” din perspectiva oricărei ordini oficiale devenită conservator-opresivă. Toate acestea sunt binecunoscute, deşi Virgil Nemoianu le încadrează, informat şi cu claritate, într-un sistem coerent de explicaţii. Contribuţia reală a studiului său pare a sta însă în altă parte.

Se afirmă teza (la care subscriu integral) că literatura este „totdeauna şi intrinsec reacţionară” (pp. 22, 23). Dar în ce sens? În sensul opoziţiei faţă de orice sistem rigid, fie el de dreapta sau de stânga (p. 21). Literatura este totdeauna în opoziţie, în disidenţă, în „exil” intern sau extern. Este vorba de o manie? De o pervertire a

conştiinţei literare? De un defect fundamental? Nicidecum. Explicaţia este şi rămâne una simplă, simplă de tot: orice ordine stabilită, care – în ordinea literară – se traduce prin academism, clasicizare, convenţie oficială etc. intră automat în conflict cu libertatea, spontaneitatea şi autonomia intrinsecă specifică actului literar. Iată de ce literatura este în esenţă şi prin definiţie nonconformistă. Virgil Nemoianu aduce în discuţie, în mod oportun, cazul estetismului european (pp. 6-7), profund polemic şi iritant pentru ordinea conservator-filistin burgheză (pp. 11-12). Dar la fel de bine ar fi putut să evoce şi întreaga *querelle des anciens et des modernes*, care începe încă în Roma antică prin polemica dintre *novus* şi *vetus* în poezie. Barocul faţă de clasicism este subversiv şi deci „reacţionar”, după cum Academia Franceză devine „reacţionară” la rândul său, faţă de orice scriitor *irrégulier* etc.

Nu ezit să văd în această acţiune şi reacţiune, care se transformă dialectic în contrariul său („reacţiune” permanentă cu sensul schimbat) un adevărat invariant al literaturii. Literatura irită, provoacă, este prin definiţie disidentă şi contestatară. Formele acestei atitudini – şi Virgil Nemoianu le trece în revistă: ironia, sarcasmul, parodia, fantasticul, satira etc. – n-au de fapt nici un sens politico-ideologic originar. Ele ţin de mecanismul intrinsec al literaturii. Sunt „tehnici” literare. Doar contextul istorico-ideologic, le conferă un înţeles polemico-ideologic într-o direcţie sau alta.

Ne bucurăm când vedem că un critic de origine română, de circulaţie internaţională, atacă direct, fără prejudecăţi şi cu o competenţă de netăgăduit o serie întreagă de tabu-uri formaliste actuale, nu se mai lasă sedus de mirajul panlingvistic şi ştie să deosebească ceea ce este „principal” şi „secundar” în cultură.

(1990)

4. Între etic și politic

A apărut (noiembrie 1990) un important document românesc de epocă. Este cartea Doinei Cornea: *Liberté? Entretiens avec Michel Combes*[1]. Raportat la contextul oficial dominant, mesajul Doinei Cornea – numai la un an de la revoluţie – vine parcă dintr-o altă lume. Ea vorbeşte cu pasiune, sinceritate şi candoare limbajul libertăţii, demnităţii, luptei contra opresiunii. Ea se „bate" pentru valori spirituale şi culturale, pentru regenerarea morală, pentru adevăr, libertate, curaj, iubire, spirit de sacrificu, credinţă. Cine din nomenclatura actuală de la putere mai crede în astfel de valori? Adesea ea le râde chiar în nas. Se confruntă de fapt două structuri morale, sociale şi ideologice. Două tipuri umane, între care dezgustătorul „om nou" ceauşist. La limită, chiar două „Românii". Mesajul Doinei Cornea ne ajută să vedem cu şi mai mare claritate această disociere şi situaţie dificilă. Iată de ce cartea sa este de o evidentă actualitate şi de o reală semnificaţie. Trebuie citită şi ca un breviar de edificare morală şi de înţelepciune politică.

Ea reprezintă întâi de toate primul document organizat şi dezvoltat venit din partea unui rezistent anticomunist şi anticeauşist, publicat după revoluţie. Încă o dată, Doina Cornea deschide un drum şi oferă un exemplu. Privită de sus, cartea sa este o autobiografie spirituală. Ea cuprinde toate fazele esenţiale de formaţie şi radicalizare etico-politică (la această luptătoare noţiunile nu pot fi disociate). Sunt evocate etapele formării unui caracter, ambianţa Facultăţii de filologie din Cluj (pe care, printr-o împrejurare de familie, o cunoaştem şi noi foarte bine), lecturile şi contactele spirituale hotărâtoare (Mircea Eliade – modelul cărţii de faţă este *L'Epreuve du Labyrinthe* –, Constantin Noica, Ştefan Lupaşcu etc.), repulsia crescândă faţă de degradarea morală tot mai adâncă produsă de regimul

Ceauşescu, primele semne de radicalizare politică (acţiunea lui Paul Goma a fost hotărâtoare după toate indiciile, p. 34), trecerea la acţiune prin lecţii inconformiste, apoi prin scrisori deschise, difuzate prin *Europa liberă* şi răspândire de manifeste. Urmează amenzi, anchete, destituiri, marginalizare, arestare, ani de teroare. Totul este expus direct, sincer, fără emfază şi patetism. Tonul este de modestie reţinută şi controlată. Doina Cornea nu face nici „literatura" rezistenţei. Mărturisirea sa se vrea doar autentică, exactă şi completă. Şi mai ales profundă, esenţială. O confesiune a unei conştiinţe ulcerate şi revoltate de abuzuri şi mai ales de minciună. Asupra necesităţii „adevărului", ea revine în repetate rânduri. Voi încerca să explic în continuare de unde vine această obsesie tipică.

Sub raport tehnic, *Liberté* se compune din două părţi bine distincte. Mai întâi un dialog în cinci părţi („destinul", sufletul", „acţiunea", „închisorile", „libertatea"?) cu Michel Combes, rudă apropiată, care a vizitat-o şi în ţară, oferindu-i un mare sprijin moral în împrejurări foarte grele. Acesta este informat, metodic, insistent şi, bineînţeles, francez. Vine, oricum, în mod inevitabil, dintr-un alt orizont spiritual şi ideologic. Dar cunoaşte îndeajuns de bine ambianţa noastră politică şi culturală ca să „chestioneze" inteligent, să ridice uneori şi obiecţii, chiar dacă, prin forţa lucrurilor, nu „înţelege" totdeauna *à une nuance près* despre ce este vorba de fapt. Ceea ce-l face să revină, să-şi explice şi să oblige şi pe Doina Cornea, la rândul său, să se „explice" cât mai limpede cu putinţă. Rezultă un dialog strâns, pasionant, edificator şi de o mare densitate. Ne exprimăm, încă o dată, satisfacţia că autoarea n-a căzut nici în discursul politic, nici în „literatură", nici în vagul sentimental contestatar, verbios, inevitabil adesea în astfel de împrejurări. Este mărturia unei intelectuale adevărate, cu o conştiinţă precisă a idealurilor şi valorilor în care crede. Acestea sunt enunţate în mod direct, tăios şi cu insistenţă. Cuvintele sale de ordine sunt : o societate românească pusă pe baze etice, rezistenţă împotriva agresiunii ideologice comuniste, lupta contra opresiunii şi minciunii, pentru renaştere şi regenerare spirituală. Un întreg program, format treptat şi organic. De unde şi soliditatea sa.

El poate fi urmărit în ambele sensuri (etape de formaţie şi exprimare tot mai sistematică şi mai radicală), în cele şapte „scrisori deschise”, care formează partea a doua a volumului. Ele sunt următoarele: *Celor ce n-au renunţat să gândească* (vara lui ’82), *Despre adevăr sau cum să rezistăm „terorii istoriei”* (’85), *Scrisoare din 23 august 1988, adresată lui Nicolae Ceauşescu, Scrisoare deschisă lui Ceauşescu împotriva planului de „sistematizare a satelor”, Statutul intelectualului* (sept. ’89), *Domnului Ion Iliescu* (13 iulie 1990), *Domnului Petre Roman* (12 iulie 1990). O serie de „Note istorice şi biografice”, dezvoltate, deosebit de utile îndeosebi cititorului francez, întregesc volumul.

Dintre aceste texte cel mai important este, fără îndoială, în perspectivă istorică, *Scrisoarea din 23 august 1988*. Era la acea dată cel mai complet şi mai sistematic document al rezistenţei române, anticeauşiste şi anticomuniste. Stilul său mult mai ideologic şi structura sa de program bine articulat sunt destul de mult deosebite de celelalte texte. El lasă, poate, să se întrevadă dacă nu o colaborare, o anume consultare posibilă şi cu un „cap” pur politic şi ideologic (ceea ce în definitiv nu este nimic rău). În orice caz, toate ideile acestui important manifest democratic-liberalist se regăsesc şi în *Declaraţiile* de principii ale *Forumului Democratic Antitotalitar din România* şi *Alianţa Civică*. Două organizaţii anticomuniste, complementare şi convergente, la întemeierea cărora Doina Cornea a jucat un rol de prim ordin. Merite de necontestat, în ciuda unei campanii virulente şi de un stalinism abject căreia autoarea noastră i-a căzut pradă. Nu însă şi „victimă” doborâtă.

Carte mult mai complexă, totuşi, decât pare la prima vedere. O străbate de la un capăt la altul firul roşu al relaţiei morală-politică. Este o idee cu totul centrală şi, chiar dacă experienţa sa politică era inevitabil redusă, iar intuirea materialului uman plină de candoare, definitorie la Doina Cornea. Formularea sa cu limpezime şi insistenţă formează cel de al doilea aspect esenţial al lucrării. Luptătoarea „nu separă deloc morala de politică” (p. 100). Ea este convinsă în acelaşi timp că „orice sistem de guvernare care nu este întemeiat pe adevăr este destinat

eşecului" (p. 247). De unde şi revenirea constantă, foarte insistentă, de un rar patetism interiorizat, asupra necesităţii adevărului şi ravagiilor minciunii în politică. „Să nu minţim" (p. 202) sună constant mesajul său.

De ce? Fiindcă minciuna este un factor foarte grav de descompunere socială. Unui guvern care minte neîncetat nu i se poate acorda nici o încredere. Când el nu aplică legile pe care le face, nu respectă adevărul cel mai elementar, nu trage pe vinovaţi la răspundere, prefăcându-se doar că face anchete. În toate aceste împrejurări, minciuna nu produce decât proteste, agitaţii, gesturi şi mişcări legitime de opoziţie şi revoltă. În mod invers, doar o voinţă populară adevărată duce la un consens naţional real. Doar pentru o idee politică recunoscută ca adevărată merită să te baţi şi să te sacrifici. Numai adevărul inspiră adevărata forţă morală de luptă şi rezistenţă. Iată de ce întreaga opoziţie română insistă atât de mult pentru respectarea „adevărului" (Cine a tras? Cine sunt vinovaţi de represiune? Cine conduce de fapt? etc., etc.). Şi iată pentru ce în toate intervenţiile sale Doina Cornea condamnă cu vigoare minciuna, ipocrizia, corupţia, degradarea morală, nedreptatea. Apelul la „dimensiunea etică" (p. 189) a vieţii sociale şi politice este reluat mereu şi cu o rară vigoare. În contextul nostru politico-social, nu de puţine ori „balcanic", mesajul său sună cel puţin „neobişnuit"...

Este ceea ce interlocutorul său, Michel Combes, se pare că nu „înţelege" totdeauna, sau înţelege doar pe jumătate. Cu atât mai mult cu cât acest mesaj etic este împins până la ultimele consecinţe: non-violenţă în planul acţiunii practice şi iertare totală în spiritul iubirii creştine (cartea are ca epigraf celebra confesiune despre iubire a Sf. Pavel I, *Corinteni*, 13, 1-3). Iertăm chiar şi pe Ceauşescu? Este şi el „fratele nostru"? Dialogul devine în această fază acut, chiar incandescent şi oarecum ambiguu. Doina Cornea are tăria morală să nu „urască" (pp. 200-201). În plus, ea respinge violenţa şi pedeapsa capitală în orice împrejurare. Modelul său spiritual este la acest capitol Ghandi.

În esenţă: este legitimă politic, în împrejurări-limită, rezistenţa armată, lupta violentă? Istoria dovedeşte că da.

Doina Cornea crede doar în „forţa spiritului”, în dialog şi negocieri. Respinge orice formă de agresiune, de confruntare fizică, violentă. Aş aminti, în ce mă priveşte, şi alte două texte tot din Sf. Pavel: „Luptă-te lupta cea dreaptă” (I, *Timotei*, 6, 11), celebrul *certa bonum certamen*, şi: „Mă lupt, dar nu ca unul care loveşte în vânt” (I, *Corinteni*, 9, 26). Intervine deci şi o legitimare creştină a luptei, cât şi ideea de strategie şi tactică. În orice caz, acţiunea politică, practica istorică, plurimilenară, pare a disocia de la sine planurile. Politica este, sau pare a fi, dincolo de bine şi rău. De acord că scopul său imediat este puterea, iar cel imanent o serie de idealuri etice. Dar până la urmă tot Machiavelli pare să aibă dreptate: după săvârşirea unei acţiuni (în cazul nostru bine întemeiată etic şi cine ar putea dovedi că răsturnarea lui Ceauşescu nu este motivată *şi* etic?), este mult mai puţin important modul cum această acţiune a fost realizată.

Doina Cornea are însă meritul, de-a dreptul solitar în România tuturor „adaptărilor”, de a fi rămas intransigentă, creştină şi etică până la capăt. Dar această intransigenţă are incontestabil în împrejurări specifice şi o reală eficacitate politică. Să nu uităm niciodată acest lucru.

(1991)

5. Intelectualii şi alegerile

Apropiatele alegeri pun în lumină un fenomen politic şi social nou, care se cere privit cu oarecare atenţie. Este vorba de prezenţa, deosebit de numeroasă şi semnificativă, a intelectualilor în acţiunea politică. Mulţi participă în mod direct la alegeri. Doar că prezenţa intelectualului în astfel de activităţi este ceva mai complicată decât pare la prima vedere. Vorbim şi într-o oarecare cunoştinţă de cauză. Condiţia intelectualului în politică nu este totdeauna bine înţeleasă. Când el intervine în mod direct în competiţia electorală, situaţia sa devine şi mai dificilă. Să vedem, pe scurt, cum stau lucrurile.

Distingem mai întâi între două mari categorii de „intelectuali”. Una, extrem de răspândită, dominantă, este cea a titraţilor universitari, a celor cu studii superioare. Cei mai mulţi sunt angrenaţi în viaţa politică doar în calitate de simpli partizani, de militanţi într-un partid sau altul. Ei formează o categorie medie, fără un deosebit relief personal, supusă tuturor exigenţelor şi servituţilor partizanatului politic. Urmărind obiective practice imediate, multe de ordinul ambiţiilor pur personale, această aliniere se face fără complicate procese de conştiinţă. De altfel, o prea mare complexitate interioară este total improprie vieţii politice. Mulţi nu ţin seamă de această realitate şi se descurajează repede. Devin dezamăgiţi şi apolitici.

Mult mai complexă este situaţia celei de-a doua categorii de intelectuali. Sunt „creatorii” potenţiali sau realizaţi, total sau în parte, care s-au afirmat profesional în câmpul lor de activitate, înainte sau în afara vieţii politice. Ei aduc cu sine un anumit prestigiu personal, conştiinţa valorii proprii, urmată de gesturi inevitabile de independenţă. Şi acestea decurg, în ultimă analiză, dintr-un conflict latent, care – în cele din urmă – iese la

lumină. Nu avem în vedere pe intelectualii şi creatorii puri, care se dezinteresează total şi privesc de sus lupta politică. Ne referim la intelectualul cu simţ civic dezvoltat, stăpânit şi de nevoia de a se implica, într-o formă sau alta, în viaţa socială. Şi atunci el este pus în faţa dilemei: ce este mai important: realizarea chemării sale sau exigenţele integrării politice? Conflictul se dezvăluie repede atunci când acest tip de intelectual constată (este dovada naivităţii sau bunei sale credinţe) că el face, în realitate, figură singulară. Un fel de „corp străin" în interiorul unei organizaţii politice sau, mai curând, politicianiste. Cum se explică acel antagonism?

Formaţiunile politice existente, constituite, cu merite istorice incontestabile, au, în mod firesc, ierarhiile, sistemele lor de relaţii interioare, în general clientelare, criteriile şi metodele lor specifice. Toate duc la instalarea unei psihologii şi mentalităţi la care intelectualul de valoare de tipul amintit se adaptează cu greu. Adesea niciodată. În partidele mari, tradiţionale, sunt preţuite o serie de valori la care el nu are acces sau pe care, chiar dacă nu le desconsideră, el le subordonează, le tratează cu indiferenţă, le minimalizează. Este vorba de „caracter" şi de vechile state de serviciu, de consecvenţa activităţii militante, de anii grei de închisoare, de devotamentul verificat pentru o cauză. Sunt merite mari, incontestabile. Competenţa, talentul, notorietatea literară sau artistică trec pe planul doi, trei. Adesea, ele nici nu sunt măcar luate în seamă. Observaţia este veche. „Nici un talent, deci un caracter", vorba lui Heine. Acest conflict nu întârzie să se producă periodic.

Apar atunci fenomene iritante de marginalizare, de izolare, de bagatelizare a „talentului". Partizanii politici doar de „caracter" – care au numai această calitate, recunoaştem, extrem de importantă – privesc cu neîncredere şi adesea chiar cu ostilitate pe omul de „talent" venit printre ei. Acesta are de partea sa calităţi mai curând iritante: o anume notorietate, numele său circulă în presă, la radio şi TV, el este adesea publicist, autor sau profesor de mare audienţă etc. Motive suficiente ca să umbrească, sau să devină chiar antipatic, să treacă drept „corp străin" etc. Partidul, pe de altă parte, are (sau ar avea) nevoie şi

de aceste nume de circulaţie, care-i dau prestigiu şi o evidentă publicitate. Şi atunci, în conştiinţa unui astfel de intelectual, apare dilema, uneori atroce, de care aminteam: ce este mai important pentru el: să-şi urmeze doar vocaţia sau să respecte, în continuare, şi cu orice preţ, condiţiile şi servituţile, uneori umilitoare, ale unui partizanat, care îi dau – din toate motivele enumerate – insatisfacţie?

O astfel de analiză (deocamdată sumară)[1] este departe de a fi doar una academică. Ea surprinde o realitate pe care au cunoscut-o toate partidele. Fenomenul *Alianţei Civice* şi *Partidul Alianţei Civice*, pentru a nu mai aminti de *Grupul de Dialog Social*, este expresia evidentă a situaţiei amintite. Aceste formaţiuni, apărute după 22 decembrie, sunt, pe de o parte, expresia cea mai tipică a noului val intelectual în politică, pe de alta, a imposibilităţii sale de a se încadra în structurile existente a căror mentalitate am caracterizat-o. Intelectualii care animă aceste grupări, mulţi de mare valoare, nu s-au mai regăsit în vechile formaţii. Ei n-aveau nici relaţii anterioare, n-au făcut nici închisoare, unii treceau – şi chiar aşa şi erau, după criterii strict rigoriste – uneori, să zicem, „fără caracter” etc. Şi totuşi ei erau, în felul lor, de bună credinţă, aveau ceva de spus în ţara noastră, simţeau nevoia să se exprime. Aveau o conştiinţă civică foarte ridicată. Şi fiindcă erau „oameni noi” din toate punctele de vedere, s-au decis s-o ia de la capăt. Să-şi formeze, cu alte cuvinte, propria lor grupare. Încercăm să ne explicăm ceea ce, pentru cei mai mulţi, reprezintă doar un fenomen social-politic. Pentru noi însă, care cunoaştem bine acest mediu, el este în primul rând unul psihologic, moral şi chiar de amor propriu. Ce să „caute”, să spunem, un important scriitor acolo unde el nu este acceptat şi apreciat ca intelectual, ci – eventual – doar ca simplu partizan politic? Sistemul democratic produce însă şi astfel de situaţii foarte dure, de privit însă cu sânge rece. Oricum ar fi, intelectualul intrat în politică „plăteşte”, pe un plan sau altul, destul de scump angajamentului său ideologic şi social. Să nu se mire, deci, nimeni că mulţi intelectuali de valoare stau încă în rezervă şi nu se „implică” în mod direct. Nu dăm lecţii nimănui. Şi nu facem nici măcar „propagandă”

electorală. Afirmăm doar că o anume luciditate devine strict necesară, mai ales într-o astfel de situaţie pre--electorală.

Să vedem acum modul în care se comportă intelectualul ca personaj electoral, care acceptă, într-un fel sau altul, toate exigenţele partizanatului. El ni se înfăţişează într-o triplă ipostază: de candidat, propagandist şi simplu alegător. Să luăm, pe rând, fiecare din aceste activităţi.

Avem toate motivele să credem că pe listele viitoare de candidaţi la Cameră şi Senat va figura un număr destul de mare de intelectuali. Va fi un fenomen nou în viaţă politică românească. Ei provin fie din vechile ierarhii ale partidelor, fie în urma unor noi adeziuni. Uneori ei sunt înscrişi şi din motivul „să avem şi de ăştia". Rolul lor este, în acest caz, pur decorativ. Ne gândim însă, în primul rând, la intelectualii de mare valoare, care vor candida, inclusiv prin prestigiu personal, sacrificându-şi, într-o măsură oarecare, cariera şi activitatea anterioară. Pentru ei avem tot respectul. Că, mai devreme sau mai târziu, şi ei vor ajunge la dilema enunţată mai sus, este o altă poveste. Prezenţa lor pe listă dă, cel puţin deocamdată, speranţă şi încredere în viaţa politică. Dar cine s-a fript o dată, nu mai riscă a doua oară. Cazul Andrei Pleşu ni se pare cel mai elocvent dintre toate. Un „ministeriat" îi ajunge. Dar alţii iau experienţa de la capăt, tentaţi de miraj, de voinţa de putere, de „dorinţa de a face bine" etc. Un candidat intelectual are stilul său de a se exprima, de a se comporta, de a concepe politica. El nu este şi nu poate fi un politician mediocru, de duzină. Şi dacă va rezista până la capăt, admiraţia noastră va fi cu atât mai mare. Un parlament în care ar figura nume ca Doina Cornea, Ana Blandiana, Nicolae Manolescu (ipotezele noastre strict personale) ar avea un alt prestigiu decât al unor demagogi groteşti, al unui Dumitraşcu oarecare. Sperăm să-l vedem ieşit definitiv din circulaţie.

Când nu candidează, contribuţia intelectualului este de ordin „propagandistic", respectiv publicistic. El exprimă într-o formă limpede ideile partidului în publicaţiile sale, le răspândeşte în mod accesibil, le dă autoritatea semnăturii. El contribuie, în acelaşi timp, la elaborarea programelor politice, textelor doctrinare, platformelor.

Cea a *Convenţiei Democratice*, de pildă, este de o ţinută intelectuală manifestă, ilustrată şi prin abundenţa de termeni tehnici. Dar şi în această ipostază, în definitiv de al doilea plan, apar unele dificultăţi. Adevăratul intelectual acceptă cu greu să primească ordine, să scrie „la comandă”, să fie tratat ca un simplu „articlier”, gazetar oarecare, salariat sau plătit cu bucata etc. În principiu, el scrie doar când are ceva de spus, nu prin dispoziţii telefonice. Fără îndoială, lupta politică cere o anume disciplină şi organizare. Dar se pot semnala şi cazuri când, în provincie mai ales, jurnaliştii nu au încă statutul demn pe care ei îl merită. Poate fi imaginat, să spunem, un Octavian Paler, primind doar dispoziţii sau transformat în simplu agent electoral?

În sfârşit, când nu îmbracă nici una, nici alta din aceste ipostaze, intelectualul se manifestă electoral în calitate de alegător. El trăieşte şi acum cu o anume dilemă: vot programatic sau vot util? Vot principial sau interesat? Ne batem pentru idei sau pentru interese personale? Întrebare, într-un fel, retorică, deoarece adevăratul intelectual nu poate fi decât de partea ideilor şi programelor, nu a combinaţiilor mai mult sau mai puţin politicianiste. El votează pentru drepturile omului, pentru democraţie, pentru programe social-economice precise. El votează, pe scurt, din convingere. Idealizăm o anume situaţie? Se poate. Dar fără o anume doză de ideal, de adevăr pur teoretic, de „utopie”, dacă vreţi, viaţa politică decade. Şi România post-ceauşistă n-ar merita, n-ar trebui să decadă...

(1992)

6. Don Quijote a greşit adresa

Păstrez în „dosarele" mele (dau asigurări formale: nu fac nici o concurenţă neloială instituţiei specializate) copia xerox a unui text publicat în ziarul parizian *Le Monde* (12 aprilie 1990): *Les désillusions d'un intellectuel roumain* („Deziluziile unui intelectual român"). „*Am făcut greşeala de a crede că răul se reducea la Ceauşescu, dar dictatura a rămas în noi*", ne declară scriitorul Octavian Paler. Cartea pe care a publicat-o recent, *Don Quijote în Est* (Bucureşti, Albatros, 1994, 382 p.), este deci, într-un fel, cronica unor dezamăgiri anunţate: „Mi-am pierdut toate iluziile" declara Octavian Paler doar la câteva luni după 22 decembrie 1989[1].

Ceea ce publică acum este dezvoltarea şi până la un punct sistematizarea unei mari şi dureroase demistificări. Un fel de *puzzle* „post-modern" de confesiune şi eseu politic, literatură şi jurnalism superior, autobiografie şi reflexie moralistă. *Don Quijote în Est* are un accent incontestabil de sinceritate şi autentic. Octavian Paler crede efectiv în ce spune şi acest fapt, spre meritul său, se simte. Dacă n-ar fi şi iremediabil „literat", predispus la digresiuni şi „stil", cartea sa ar rămâne în primul rând un document de epocă. Este un amestec tipic de luciditate şi regrete, speranţe frustrate şi resentimente, care-i dă personalitate. Ea exprimă foarte bine psihologia multor români după 1989.

Speranţele lor au fost, într-adevăr, înşelate. Iluziile de o zi, de o lună-două, au produs numai decepţii. Don Quijote, în Est, s-a dovedit un iremediabil învins. Treptat-treptat, ne dăm tot mai bine seama că eroul nostru a greşit adresa. În Est, don-quijotismul *trebuia* să piardă partida. În zona noastră, mai ales, iluziile absolute nu sunt realizabile. Deziluziile lui Octavian Paler (şi ale noastre) erau, de fapt inevitabile. Situaţia politico-socială,

dar şi morală, de după 1989, evaluată lucid, nu putea – obiectiv vorbind – să ducă la răsturnarea, transformarea, „revoluţia” radicală (să-i spunem oricum) pe care mulţi dintre noi au visat-o. Mă transform în „avocatul diavolului” şi încerc – ajutat şi de Octavian Paler – să înţeleg de ce „vorbim în pustiu, m-am lămurit” (p. 345), de ce „Don Quijote pierde din ce în ce mai mult teren, e din ce în ce mai izolat, mai ridicol” (p. 343). Ce mai poate oferi Estul lui Don Quijote decât „gloria ruşinii” (p. 370)? Aceasta ar fi o faţă a medaliei. Există însă şi o a doua, cel puţin tot atât de dureroasă şi traumatizantă. Din care cauză prea puţini dintre noi o acceptă şi o privesc în toată duritatea sa.

Totul porneşte – iluzii şi deziluzii – de la evaluarea exactă şi cât se poate de rece a „revoluţiei” de la 22 decembrie. Octavian Paler crede că ea s-a transformat într-o „farsă” (p. 254). Pe un plan, el are dreptate. În esenţă, a fost însă vorba de două serii total divergente de „acte revoluţionare”. La limită, de două „revoluţii”. Pe de o parte, mişcarea populară, spontană, fără şefi şi program, total neorganizată, dar radical şi profund anticomunistă, care nu se mulţumea doar cu îndepărtarea lui Ceauşescu. Pe de alta, un grup reformist, gorbaciovist, ce deţinea întregul aparat de stat şi care urmărea doar înlocuirea lui Ceauşescu şi a echipei sale, dar cu păstrarea sistemului şi a alianţelor estice. Având şi sprijin extern, era inevitabil ca grupul „perestroikist” să preia puterea în confuzia generală. Unii folosesc şi expresia „lovitură de stat”. Iluziile au început când „strada” şi cei ce simpatizau cu ea au crezut că pot prelua efectiv puterea sau că, în orice caz, noua conducere are intenţia şi chiar datoria să instaureze un nou regim cu adevărat revoluţionar în numele aspiraţiilor populare anticomuniste, profund diferite. Şi ele au rămas la fel de diferite până azi. Bazele sistemului (democratic de faţadă, centralizat, monolitic în esenţă, economie de stat etc.) au rămas aceleaşi. Ce va fi în viitor, vom vedea. Deocamdată, Don Quijote plânge pe ruinele răscoalei populare ratate, frustrate, „deturnate”, „confiscate” etc.

A doua categorie de iluzii are drept cauză neevaluarea exactă a raportului real de forţe. Pe plan intern şi, detaliu esenţial, extern. Naivitatea a fost desăvârşită. Don

Quijote – sau mai exact Octavian Paler, transformat în propriul său personaj – este profund deziluzionat că nomenclatura este, încă, la putere, că vechea clasă a „revenit”, că a trecut la „incredibila răfuială” cu disidenţii etc. Adevărul este că nomenclatura – care se confundă cu aparatul de stat – n-a pierdut nici o clipă puterea reală. Reflexele sale de autoapărare, oricât de detestabile ar fi, sunt şi rămân, în logica sistemului totalitar, fireşti. Când şi unde o astfel de putere a părăsit-o fără rezistenţă, fără luptă? Mai ales când ea are la spate şi un formidabil sprijin extern? Situaţia geo-politică nu îngăduie nici ea mari speranţe. Sferele de influenţă sunt o tristă realitate. Raportul de forţe Est-Vest, în această zonă, este indecis, instabil. Despre sprijinul occidental, Octavian Paler nu-şi face însă mari iluzii. Ţările din Est sunt piese pe o tablă internaţională de şah (pp. 214, 312). Nici despre „Occident”, în general, autorul nu-şi face deloc iluzii. După 1944, enorme iluzii au avut şi oamenii politici cu mare experienţă. „S-au înşelat” (p. 338).

Rezultatul este că Don Quijote păşeşte în această zonă pe un teren labil, nesigur, etern oscilant, de o ambiguitate fundamentală. Vântul bate când într-un sens, când în altul. Pleacă un general rus şi vine un *U.S.S.*, în scopuri turistico-demonstrative, la Constanţa. Jocul acesta de balanţă, de operetă politică, de fapt („spunem ca ei şi facem ca noi”), continuă şi va mai continua mult timp. Ne aflăm în zona duplicităţii fundamentale, congenitale şi inevitabile. A interferenţelor contrarii. Spiritul absolut, radical, fundamentalist, fanatic nu se poate naşte sau instala în această zonă. Ea aparţine relativului, tranzacţionalului, compromisului, adesea chiar efemerului. Construcţia durabilă nu are priză. Întreaga problemă este doar de a ne face politica de stat cât mai inteligent, patriotic şi avantajos posibil. O nomenclatură educată la Moscova sau în spiritul său nu poate gândi însă astfel. Ne facem, încă o dată, enorme „iluzii”...

Intervin şi o serie de factori psihologici imposibil de ignorat. Aş începe cu cea mai mare „iluzie”: este pur şi simplu imposibil ca deprinderi şi o mentalitate formate timp de decenii să se schimbe doar după patru ani. Este nevoie de un alt tip de societate, de cel puţin un

schimb-două de generaţii, de o cu totul altă viaţă politică. Şi, cum observă foarte bine Octavian Paler, de un alt regim al proprietăţii (p. 151). Doar o societate sau măcar o clasă independentă economic poate gândi liber şi democratic. Mulţi, foarte mulţi, şi-au făcut iluzii că se poate reveni la o „normalitate" (care, de fapt?) peste noapte. O serie de fenomene de continuitate ale vechiului regim sunt însă inevitabile. Detestabile, odioase, dar fireşti. Cine nu are percepţia acestor realităţi face criza de dezadaptare psihologică de care vorbeşte întreaga carte a lui Octavian Paler. El este idealist şi lucid în acelaşi timp. Situaţie, moral vorbind, care-l onorează. Nu mai puţin însă dintre cele mai incomode.

Don Quijote putea fi român? Răspunsul este, categoric, negativ. Românul este lucid şi sceptic, fără iluzii. Resemnat şi fatalist, relativist („se poate spune şi aşa"), contemplativ şi abstras, cu o capacitate de rezistenţă pasivă enormă în straturile profunde ale conştiinţei, adaptabil, „acrobatic" şi „descurcăreţ" la suprafaţă. Capacitatea sa de improvizaţie, între cârpeală şi simulare, este neobişnuit de dezvoltată. Formată într-o zonă de interferenţe externe, adesea strivitoare, duplicitatea (p. 313) a devenit – într-un fel – dacă nu un „defect naţional", o formă vitală de „supravieţuire" în orice caz (p. 216).

Asupra acestei teme, Octavian Paler revine îndelung, când revoltat şi indignat, când înţelegător şi clement. Cine decide în mod absolut şi definitiv într-o zonă unde absolutul nu este posibil? La „şantajul represiunii" s-a răspuns cu cedări şi compromisuri. „Înţelepciune" sau „laşitate"? „Rezistenţă prin cultură" sau „colaboraţionism"? Răspunsul nu este chiar foarte simplu. Uneori este sau poate fi şi în dublu sens. „Nebunie să te opui" (p. 218) sau eroism cu arma în mână? Aceste teme revin obsesiv şi Octavian Paler dă răspunsuri şi soluţii alternative, oscilante şi dintre cele mai pătrunzătoare. Orice se mai poate salva, totuşi, măcar în parte, în ochii săi, cu excepţia odioasei (şi pentru noi) „plăceri a superficialităţii", fără „nimic sfânt", care bagatelizează totul. „Într-o asemenea ţară, Don Quijote n-are, în principiu, nici o şansă. «Nebunia» donquijotească îşi pierde orice aureolă în faţa băşcăliei" (p. 331). La noi, Mitică a învins definitiv *la*

locura şi pe Don Quijote. El n-are ce căuta în această zonă unde iluzia ratează invariabil (şi ne vine să spunem) „zi de zi, ceas de ceas şi în proporţii de masă”.

Nu o dată, Octavian Paler face figură de idealist inadaptabil, de izolat provincial inconformist. Pare uneori un personaj din Gârleanu, din Brătescu-Voineşti, inhibat, neînţeles, retractil, izolat. Se regăseşte în Don Quijote fiindcă acesta este un grandios iluzionist, invulnerabil la ridicol, cu nebunia gesturilor sublime în sânge. Ar dori, ca şi modelul său, să sfideze teroarea, să nu-i pese de băşcălia stupidă, să urce una după alta toate treptele nesupunerii, inconformismului şi revoltei. Şi, în final, să triumfe. Dar să stăm strâmb şi să judecăm drept (mă las contaminat de stilul paremiologic al scriitorului): Don Quijote este un „caz” rarisim chiar şi în Vest, nu numai în Est. El este o raritate inaccesibilă, un simbol al eşecului etern al iluziei, ca şi al fericirii nebuniei ridicole. De pretutindeni şi de totdeauna.

Doar că la noi prea de tot vulgară este „înţelepciunea” care-l compromite şi-l ridiculizează. „Soarta profeţilor, a vizionarilor, a «nebunilor», la noi, e să ajungă la o criză de lehamite, să se scârbească, la un moment dat, de ideile lor. La limită, prin băşcălie, orice Golgota devine talcioc” (p. 330). Drama este că suntem mereu prea „deştepţi”, prea „învârtiţi”, prea „şmecheri”. Ne vom vindeca vreodată? Octavian Paler nu pare să aibă mari speranţe. Înclin să-i dau dreptate. Cu tot regretul.

(1994)

7. Intelectualii şi politica

Schimbarea de regim politic din 1989 – impropriu denumită „revoluţie” (ce înseamnă de fapt cu totul altceva) – a produs un fenomen social şi politic nou: apariţia unui număr destul de important de intelectuali în viaţa politică. Înţelegem, prin această categorie, creatorii de valori spirituale şi cei ce exprimă, sub orice formă, idei. Înainte de 1989, ei aveau – când aveau – doar un rol pur decorativ, partinic-protocolar într-un fel, propagandişti totdeauna. De cele mai multe ori, ei se confundau cu „activiştii de partid”, ceea ce le conferea un statut cu totul diferit. În împrejurările actuale, rolul lor este mult mai important şi semnificativ. În marea lor majoritate, ei sunt în opoziţie. Există şi o categorie importantă de eterni oportunişti, camuflaţi sub eticheta de „apolitici”. Dar nu despre aceste foarte „specific naţionale” personaje (totdeauna „cu guvernul”) intenţionăm să ne ocupăm acum.

Fenomen numai în aparenţă paradoxal: intrarea în opoziţie a intelectualilor produce o serie întreagă de complicaţii şi „probleme”. Şi ceea ce este cel mai semnificativ, nu atât pentru Putere şi partidele ce o compun, cât mai ales pentru partidele de opoziţie, pentru clasa politică să-i spunem „profesionistă” (vorba vine), preocupată de o schimbare radicală de regim în România. Societatea civilă este şi ea implicată în acest proces. Având, ca să ne exprimăm astfel, o dublă „experienţă” (de „autor”, dar şi de fost „deţinut politic”, fără a ne face nici un merit), suntem în măsură să privim în adâncime, în cunoştinţă de cauză (îndrăznim să credem), şi în acelaşi timp în spirit nepartizan, o situaţie şi inedită şi plină de complexitate. Nu suntem însă nici pe departe „avocaţii” intelectualilor români, despre care ştim bine şi încă din interior „cât le

poate pielea". Totuşi, nu toate situaţiile specifice acestei categorii sunt încă bine cunoscute şi exact înţelese. Să le luăm pe rând.

Mai întâi, un obstacol esenţial: este vorba de o categorie, social vorbind, restrânsă, puţin numeroasă, fără pondere politică, electoral vorbind, mare. Din această cauză, „pretenţiile" ei de a juca roluri politice importante par, uneori, cu totul exagerate. Şi într-o serie întreagă de cazuri precise, ele chiar sunt efectiv exagerate. Şi, totuşi, în ansamblu, clasa „intelectual-politizată" (folosim acest termen în lipsa altuia mai bun) constituie un indicator civic esenţial al nivelului noii societăţi democratice în formare. Aceşti intelectuali analizează, critică, pun întrebări şi discută idei. Sunt elementul esenţial al culturii politice incipiente (care lipseşte, încă, la noi, aproape total). Ei contribuie – deocamdată aproape singuri – la ridicarea mediului civic-democratic şi pluralist, exprimat în termeni ideologici bine definiţi, după decenii de dictatură. Primele organizaţii civice, absolut necesare societăţii post-totalitare, tot lor li se datorează. Puţinele publicaţii ideologice de bun nivel, în sfârşit, chiar dacă nu de mare circulaţie (*22, Alternativa*, suplimentul *Cotidianului*, nu din... politeţe aş aminti şi de *Românul liber*, dar şi *Sfera politicii*, şi, recent, *Polis*), sunt, la fel, opera iniţiativei, energiei şi relaţiilor interne şi externe ale unui grup destul de restrâns de intelectuali. Este absolut semnificativ că nici un partid politic de opoziţie n-a putut întreţine, până la capăt, un oficios-cotidian. Singură *Dreptatea* (P.N.Ţ.C.D.) mai (re)apare, dar şi ea cu mari sincope şi eforturi.

Privind şi mai în adâncime, ce rol politic specific pot juca intelectualii în viaţa politică şi în activitatea partidelor? S-au cerut recent, într-o împrejurare oarecare, roluri de „consilieri" şi de „reprezentare". În principiu, nu numai o revendicare, dar şi o exigenţă pe deplin legitimă. Este evident că într-o serie întreagă de probleme şi situaţii, intelectualul (precizăm, detaliu esenţial: specializat, profesionalizat efectiv, competent, care a studiat bine dosarele şi problemele în discuţie) reprezintă, în principiu, un colaborator strict necesar, chiar indispensabil vieţii politice. Rolul său este de asemenea potenţial

considerabil în cercurile de studii, în departamentele de presă şi propagandă, în toate acţiunile de reprezentare în forurile şi reuniunile internaţionale de orice categorie. Nu o dată, în baza conştiinţei valorii şi competenţei sale, el ar dori să joace însă un rol mai activ şi în forurile de decizie. Or, începând tocmai de la acest nivel, al practicii politice interioare de partid, încep neînţelegeri şi antagonisme latente sau declarate. Riscul respingerii reciproce este mare. Omul politic, să-i spunem de tip activist, empiric, are dificultăţi şi rezerve reale de a colabora efectiv cu intelectualii, care „vin" într-un partid sau altul. Iar aceştia din urmă nu se simt mai niciodată „bine" într-un astfel de mediu. Este o situaţie obiectivă, regretabilă sau nu, ce trebuie examinată cu atenţie.

Reţinem mai întâi faptul, incontestabil, că între intelectualul adevărat şi omul-politic-de-mase există o serie de incompatibilităţi radicale. De structură, mentalitate, nivel cultural, limbaj, conduită socială etc. Intelectualul este individualist, reflexiv, are spirit critic (adevărată calamitate în cercurile partizane, pur politice). Se comportă, nu o dată, turbulent, egocentric, uneori crispat, chiar autist. N-are nici pe departe noţiunea „disciplinei de partid" (termenul pare parodic prin referinţă la vechiul P.C.R., dar de fapt nu este). Dă dovadă, adesea, în plus, de infatuare şi chiar de megalomanie. Trăsături, toate, improprii, orice s-ar spune, vieţii politice curente, organizate. Când aceşti „intelectuali" sunt şi „scriitori", complicaţiile devin adesea şi mai mari. Scriitorul, şef de partid, să spunem, nu va uita niciodată că un alt scriitor, fie el şi partizan politic, s-a exprimat anterior negativ despre el sau l-a ignorat. Când este vorba de... „critici-oameni politici", „catastrofa" este şi mai mare. Avem, în ce ne priveşte, o... „documentare" bogată şi savuroasă, în felul său. Reţinem acum doar situaţia foarte generală.

În plus – şi de abia acum atingem miezul cel mai profund al conflictului inevitabil – scriitorul cu dublă vocaţie: literară şi civic-politică, surprinde, dintr-o dată şi pe pielea proprie, întreaga incompatibilitate dintre cele două chemări. O formulă recentă a Anei Blandiana este memorabilă: „Despre bucuria de a fi scriitor şi despre *drama* (s.n.) de a nu putea fi numai scriitor"[1]. Unii

scriitori, şi nu puţini, încep atunci să reacţioneze cam în felul următor (sunt ei totdeauna de condamnat?): de ce, în definitiv, să ne sacrificăm, în orice condiţii, vocaţia, opera etc.? Scriind cărţi cât mai personale nu asiguram, chiar şi sub dictatură, continuitatea unor valori? Să facem sacrificiul renunţării la literatură, doar pentru a sprijini un număr de politicieni, care după noi, scriitorii, sunt profund mediocri? N-am consolidat cu prestigiul nostru cultural mare-mic, o serie de formaţii, care fără numele nostru n-ar fi avut uneori nici o legitimitate intelectuală etc.? De nume „reprezentative” nici nu mai vorbim. Evident, suntem „avocatul diavolului” şi vom continua în acest sens, până la capăt, pentru claritatea discuţiei. Alte situaţii recente: „Am intrat în partidul X sau Y şi nu mi s-a dat nici o atenţie”. Sau: „Unii ne-au făcut chiar lichele, colaboraţionişti cu vechiul regim” etc. etc. După cum vedem, cam toată lumea are, în felul său, dreptate şi a decide cu obiectivitate nu este deloc simplu. Să încercăm totuşi, fără a pretinde a fi găsit totdeauna cele mai bune răspunsuri la toate întrebările.

Trei elemente indiscutabile explică, în primul rând, prestigiul mediocru, ca să nu spunem foarte slab, de care se bucură intelectualii în cercurile politice unde domină elementele „pure şi dure”. Mai întâi, reacţia naturală a omului politic autentic. El este un om de acţiune, nu de analiză şi reflexie. Complicaţiile intelectuale îl irită, fiindcă produc disensiuni, fracţionări, frânează luarea de decizii rapide în momente hotărâtoare. Egocentrismele, orgoliile, competiţiile pentru „şefii” şi „liste” i se par o calamitate şi, adesea, chiar sunt o mare calamitate. Cam câte metamorfoze, fracţiuni, aripi etc. cunoaşte vechiul partid, eram să spunem *old party*, liberal? Greu, dacă nu imposibil de conciliat, în orice caz, spiritul analitic şi critic cu partizanatul politic. În al doilea rând, intervine schimbul şi conflictul de generaţii: cea existentă înainte de 1989, care a intrat masiv în închisoare, şi cea formată în perioada comunistă, care a descoperit viaţa politică după 1989. Deosebirile de mentalitate, limbaj, adesea şi de competenţă, sunt mari, inevitabile şi evidente. În felul acesta, am ajuns la a treia cauză de conflict, poate cea mai profundă dintre toate: diferenţa dintre radicalismul vechii

generaţii de foşti deţinuţi politici şi relativismul şi pragmatismul noii generaţii politice, formată, vrând-nevrând, sub regimul comunist, dar fără a fi structural comunistă sau măcar superficial comunizată. Este cazul a privi mai ales această ultimă situaţie cu sânge rece.

Generaţia în vârstă, în care domină vechii deţinuţi politici, este acuzată de pasivitate, imobilism, „gerontocraţie", conservatorism, lipsă de percepţie a mutaţiilor intervenite în societatea românească în ultimele cinci decenii. Unor tineri – şi ei nu sunt deloc puţini –, supravieţuitorii vechii generaţii le par depăşiţi, perimaţi, „sclerozaţi". Cineva îi compara recent, foarte graţios, chiar cu animalele antediluviene din *Jurassic Park* (şi este vorba de un publicist de incontestabil talent polemic, din opoziţie!). Cunoaştem bine această psihologie şi situaţie, pe care nu ezităm s-o considerăm, într-un fel, drept tragică. Valorile fundamentale, în care foştii deţinuţi politici au crezut şi cred în continuare, sunt de ordin pur moral. Ele se numesc: intransigenţă, caracter, consecvenţă, puritate, fermitate radical anticomunistă. Personal credem cu toată convingerea că *aceste* valori, în *această* fază a luptei politice, sunt mai importante, măcar în principiu, decât competenţa profesională şi valoarea intelectuală a lui X sau Y, deoarece doar aceste valori asigură coeziunea şi combativitatea în viitoarele alegeri. Oricâte insuficienţe ar avea această *Convenţie*, deocamdată, cel puţin, este singurul simbol de o anume eficacitate de care dispune opoziţia. Ea este, de fapt, însăşi opoziţia, doar apoi partidele componente. Aşa cum este ea, s-a putut structura, cu mari dificultăţi şi lipsită total de mijloace, fără acces la *TV*, după decenii de feroce dictatură. Epoca nu putea să nu lase urme foarte serioase, unele, spus cu tot regretul, ireversibile.

Această realitate, pentru noi – repetăm – indiscutabilă, nu ne împiedică să observăm cu toată claritatea şi reversul medaliei. Este o situaţie dramatică şi chiar tragică pentru vechii deţinuţi, al căror spirit domină în *Convenţie*, când ei constată (cel puţin cei mai lucizi dintre ei) că valorile în numele cărora au făcut mari şi nobile sacrificii, demne de tot respectul, nu mai sunt recunoscute şi apreciate. Sunt adesea chiar ignorate sau contestate, de

cele două mari categorii sociale şi generaţii politice, ca să le numim astfel, „post-penitenciare”:

1. Generaţia „tânără”, de intelectuali-oameni politici grupaţi în unele „aripi” liberale şi în *PAC*, nu chiar întâmplător nu şi-au găsit locul, după 1989, în structurile politice „istorice”. Pe de o parte, ea nu corespundea standardelor morale rigide, civic-intransigente, rigoriste, ale vechii generaţii. Aceasta s-a simţit concurată la ea acasă şi şi-a strâns defensiv-agresiv rândurile. Pe de altă parte, noua generaţie privea, în mod firesc am spune, spre viitor, nu spre modelele vechi, evident ireversibile, considerate ca iremediabil sterile. Nu este posibil, s-a afirmat, să ne întoarcem la situaţia de dinainte de 1948. Trebuie neapărat întreprins, imaginat, ceva „nou”. A intervenit deci o tendinţă de supleţe şi pragmatism politic, devenită imediat suspectă şi sancţionată sever ca atare. De luat în calcul – şi încă din plin – este şi decalajul, considerabil, de nivel cultural, profesional şi de metodologie politică, de organizare şi acţiune dintre cele două generaţii. A devenit multora evident că numai cu simple lozinci anticomuniste nu se mai pot câştiga nici un fel de alegeri. Este nevoie de programe precise, bine studiate. Şi de un model social foarte bine definit pentru România post-comunistă. „Stat al ţăranilor şi muncitorilor”? Sau *şi* al „păturilor mijlocii”? „Oferta”, la acest punct absolut capital, nu este *încă* deloc limpede. O gravă insuficienţă.

Se simte şi necesitatea acută a profesionalizării, a tehnicităţii luptei politice. În faţa unui mare aparat de „consilieri”, „servicii” şi „specialişti”, de fapt al întregului aparat de stat modernizat, ce structuri mai mult sau mai puţin analoage, corespunzătoare, opune *Convenţia*? Bunele sale intenţii sunt evidente. Dar în faţa vechiului activist rutinat şi fără scrupule, doar buna credinţă şi „caracterul” inocent sunt victime sigure. Şi, apoi, încă o schimbare de mentalitate a intelectualului tânăr care „intră” în politică. Conflict evident de generaţie: el nu mai acceptă transformarea sa în simplu activist, sub „ordinele” lui X sau Y, fără alte competenţe decât unele „state de servicii”. Au existat şi polemici şi reacţii dure pe această temă, desigur iritantă, dar care are nu mai puţin explicaţia

sa profundă. Un specialist „tânăr", capabil, cu vocaţie civică certă, nu mai sprijină o carieră politică a unui „bătrân", făcută doar în baza trecutului său, fără a fi dublat şi de o calificare personală, verificată şi de înalt nivel. Ne place, nu ne place, aceasta este mentalitatea intelectualului din noua generaţie. Şi un om politic realist ar trebui să ţină neapărat seama de ea. Neintrat în nici un fel de competiţie de acest gen, putem observa cu mai multă detaşare evoluţia psihologiei sociale actuale. Mitologia nostalgico-eroică a „Aiudului" este lăsată mult în urmă. Trist, dar adevărat.

2. Handicapul esenţial este însă evoluţia, mai bine spus: involuţia spiritului public după decenii de comunism-ceauşist. Mentalitatea populist-egalitaristă predomină. Distrugerea burgheziei şi proletarizarea-ruralizarea României (două noţiuni indisolubile în vechiul regim) o predispune spre valori etniciste, naţionaliste, izolaţioniste. Civismul democratic, deschis, pluralist, proeuropean este citadin, burghez şi procapitalist prin definiţie. Or, păturile mijlocii sunt încă într-o fază incipientă. Individualismul cel mai acerb, pe de altă parte, este rezultatul terorii poliţieneşti totalitare. Când instinctul de conservare este mereu în alarmă, ce semnificaţie sau adeziune mai pot avea sau întruni valorile morale, „caracterul" şi „consecvenţa", „curajul" şi „cinstea"? O societate, care se adaptase la ceauşism-comunism, aşa cum a făcut de-a lungul istoriei şi sub turci, fanarioţi, „imperiali" etc., nu poate să înţeleagă, să asimileze noţiuni şi valori de tipul celor enumerate. În plus, altele, care se numesc „opoziţie" sau, şi mai grav, „rezistenţă".

Doar două exemple recente. Un liceu din Bucureşti a încercat să organizeze un colocviu pe tema rezistenţei anticomuniste din munţi, cu participarea unui adevărat erou, Ion Gavrilă. Rezultatul? „Din păcate, interesul elevilor a fost scăzut, mulţi ieşind din clasă". „Atmosfera a fost jenantă şi lipsită de respect"[2]. Pentru cine, deci, s-au bătut partizanii din Munţii Făgăraş? Am cunoscut pe unul dintre ei, în deportare, la Lăteşti, actualul deputat Ioan Victor Pica, şi am putut aprecia calitatea lor morală. Sau câţi au înţeles şi sprijinit moral şi politic, efectiv, recenta grevă a

foamei a lui D. Iuga, pentru restabilirea legalităţii la *TV*? Semnificaţia sacrificiului său, a unui luptător intransigent, care n-a dezarmat moral, a fost ea percepută într-adevăr de societatea apatică, practic-depolitizată, obsedată doar de supravieţuire, de „preţuri”, de viaţa de azi pe mâine?

Iar când poliţia politică îşi face reapariţia – şi încă foarte agresiv, vezi „cazul Patapievici”, toate vechile reflexe de autoapărare ale societăţii româneşti au intrat din nou în alertă. Iar de rezistenţă civico-morală activă nu mai poate fi vorba decât tot la o elită de intelectuali. Ei singuri au protestat, au scris articole polemice, au făcut interpelări. Nu societatea amorfă, indiferentă, indecisă, subdezvoltată civic şi moral. Pentru această societate n-avea sens să moară, orice s-ar spune, D. Iuga. Doar că omul politic lucrează, cum se spune, cu „materialul clientului”. Nu poate inventa peste noapte alţi români. Fără o nouă, viitoare, societate românească, în care independenţa economică să asigure şi independenţa morală şi deci de decizie politică – imposibilă, repetăm, fără o puternică pătură mijlocie citadină – toate mesajele civico-morale cad încă, din nefericire, în gol. Când întreaga clasă politică românească va înţelege acest lucru elementar, ea va fi făcut, abia atunci, un mare pas înainte. Nu contestăm nici pe departe rigorismul şi absolutismul moral ca principii ideale de program. Dar omul politic este chemat şi preocupat să-l pună şi în practică în condiţii date.

Nu pledăm, câtuşi de puţin, o cauză personală. Nu invocăm nici indulgenţă pentru intelectualii mai mult sau mai puţin „rătăciţi” în politică. Cunoaştem însă îndeajuns de bine şi mediile intelectuale şi politice ca să ne dăm seama, între altele, şi de toate ravagiile pe care le-au făcut, involuntar sau nu, în unele cazuri, o greşită invocare şi aplicare a unor principii intransigente, rigoriste, ce nu ţin seama de realităţi. Multe intenţii bune au fost dezarmate. Mulţi intelectuali de calitate indiscutabilă s-au dezinteresat de viaţa politică. Mulţi, în sfârşit – cunosc un număr de cazuri precise –, au fost alungaţi, direct sau indirect, de unii „vechi luptători”, care au monopolizat diferite poziţii şi s-au simţit „concuraţi”[3]. Recunoaştem că mulţi, cei mai mulţi intelectuali, au

supravieţuit adesea sub vechiul regim şi cu preţul unor concesii. Existenţa lor n-a fost şi nici nu putea fi, obiectiv vorbind, total imaculată. Dar nu poţi trăi într-un tip de societate (oricare ar fi aceasta) şi să nu fii condiţionat, într-un fel sau altul, de acest tip de societate (sinistrul totalitarism, în cazul nostru). Dar nici fără a cădea, nici pe departe, global, în categoria detestabilă a „lichelelor". Categoric! Nu toţi intelectualii care s-au realizat profesional sub vechiul regim au fost „lichele". Cazurile şi situaţiile ce pot fi aduse eventual în discuţie au fost toate extrem, extrem de diferenţiate.

„Intransigenţii", în astfel de situaţii, când evaluează şi dau note în bloc intelectualilor incomozi, ajunşi în viaţa politică, fac deci o dublă eroare. O dublă şi gravă eroare *politică*, în primul rând:

1. În loc să analizeze, să demonteze teoretic, să atace sistemul marxist-leninist-stalinist, care a constrâns, prin teroare securistă, pe un scriitor sau intelectual uneori să „cedeze", se atacă doar efectul, nu cauza. „Victima" şi nu „călăul". Ceea ce constituie o eroare, dar şi o nedreptate flagrantă. Căci nimeni nu şi-a oferit, când şi-a „oferit" efectiv, „serviciile" de bună voie. Toţi au acţionat sub constrângere şi teroare. Toată admiraţia pentru eroii ce au rezistat până la capăt. Dar ei au fost şi sunt foarte „puţini". Iar politica se face, vrând-nevrând, cu cei „mulţi".

2. Culpabilizând şi condamnând uneori sau adesea pe cei „mulţi", cei „puri şi duri" (de fapt o mână de oameni) nu-şi dau seama că, practic, ei n-ar avea cu cine guverna chiar în ipoteza – deocamdată de *political fiction* – că ar fi puşi într-o astfel de situaţie. Ar însemna să îndepărteze şi să respingă, dintr-o trăsătură de condei, aproape întreaga intelectualitate a ţării. Să conteste şi să „alunge" toate „cadrele" virtuale de conducere. Toate competenţele reale, chiar apolitice, fără de care nu există şi nu poate funcţiona, orice s-ar spune, nici un aparat de stat din lume. A fost deajuns să se afirme, mincinos şi demagogic, că cei patru milioane de foşti membri P.C.R. (care cu familiile lor reprezintă aproape jumătate din populaţia ţării) vor fi traşi la răspundere, ca să se înregistreze, între altele, şi rezultatul alegerilor din 1992. Psihoză vindicativă

de o parte, hiper-psihoză defensivă, de alta. Acest cerc vicios este pe punctul să se rupă. Dar în primii doi ani după 1989, el a făcut adevărate ravagii.

Cunoaştem foarte bine şi toate dificultăţile produse de foarte mulţi intelectuali ajunşi, într-un fel sau altul, în viaţa politică : egocentrismul (când, spre meritul lor, au făcut efectiv „rezistenţă”, ei declară sonor la *porta-voce*: „sunt unicul rezistent”, „unicul caracter din România”) ; incapacitatea de organizare şi acţiune concentrată ; tendinţa spre improvizare continuă cu punerea personală permanentă în valoare ; lipsa deprinderii de a se grupa în jurul unei idei şi al unui program ; fuga dintr-o formaţie în alta după interese şi umori de moment ; un oportunism adesea evident, detestabil, şi multe altele. Ne amintim şi repetăm mereu toate aceste evidenţe supărătoare.

Susţinem cu tărie totuşi că există şi o intelectualitate de mare valoare, de o incontestabilă onestitate, competenţă şi tehnicitate, indispensabilă unei vieţi politice normale. Respingerea sau indiferenţa pentru contribuţia lor ar constitui, pentru orice partid politic din opoziţie, o eroare de mari proporţii. Şi s-ar putea, privind în perspectivă istorică, pe măsură ce situaţia politică şi socială din România se va clarifica şi stabiliza, în sensul *realei* privatizări şi a economiei de piaţă, ca intelectualii, prin vârfurile lor cele mai active şi cu vocaţia civică cea mai dezvoltată, să se regăsească într-un partid modern : citadin, decis prodemocratic şi proeuropean, cu o concepţie socială şi economică eliberată de orice „stângisme”. Nu de „centru stânga”, ci de „centru dreapta”. Sau, pur şi simplu de „centru”.

Trecerea de la iluziile intelectualiste-ideologice la realităţi se va putea produce de abia atunci. Utopie ? Vizionarism istoric paşoptist integral ? Sau reverie, totuşi, în sensul istoriei căreia i se opune din răsputeri şi cu multă eficacitate, deocamdată s-o recunoaştem, clasa nomenclaturistă de la putere ? Oricât ar minimaliza uneori „politicii” pe „intelectuali”, doar aceştia din urmă pot analiza şi defini cu competenţă şi claritate această situaţie esenţială pentru viitorul ţării.

(1995)

8. Problemele politologiei româneşti

Nu mai încape nici o îndoială: cea mai originală şi creatoare contribuţie a culturii române de după 1989 este incipienta politologie românească. Sub regimul totalitar anterior, o astfel de preocupare era, teoretic şi practic, imposibilă. Dogmatismul stalinist-naţional-ceauşist distrugea, în germene, orice încercare de reflexie politologică românească, mai mult sau mai puţin „originală". Din care cauză (dar sunt şi altele), nu ne numărăm printre cei care susţin că, în România post-decembristă, nu s-a schimbat chiar nimic. Nu înseamnă însă că totul este în ordine. Că obiectivele şi metodele noului discurs ideologico-politic, în cazul de faţă, sunt încă foarte limpezi. Departe însă de noi gândul de a da „indicaţii preţioase". Epoca lor a trecut, sperăm cu toată convingerea, în mod definitiv. Ceea ce nu ne împiedică să oferim, sub beneficiu de inventar, câteva sugestii şi soluţii, de supus unei dezbateri cât mai largi posibil. Suntem încă într-o fază de început, de „pionierat", pe mai toate planurile. Iar erorile, din toate direcţiile, nu sunt excluse. Am spune chiar că ele sunt, vrând-nevrând, inevitabile.

Câteva observaţii preliminare – despre care am îndrăzni să afirmăm că sunt esenţiale – se cer formulate cu toată claritatea:

1. Lipsa totală de tradiţie a politologiei româneşti originale ni se pare, în primul rând, o mare şi mai ales o tristă evidenţă. Lucrările de tip neoliberal (Ştefan Zeletin, Eugen Lovinescu) sau marxist-reformist (Şerban Voinea, la extrema limită: Lucreţiu Pătrăşcanu) se numără pe degete. Şi ceea ce este şi mai grav (şi nu totdeauna neapărat din cauza condiţiilor istorice), ele n-au avut niciodată un mare ecou. Evident, a existat şi o „politologie" de dreapta de mare succes. Dar nici ea nu avea un

caracter propriu-zis sistematic. Şi nici nu putea avea, de fapt. Stilul său era fragmentarist-rapsodic, inspirat, mesianic, polemic-publicistic, nu o dată de manifest. Doar că „politologia” înseamnă „altceva”. Cum precizează şi Vladimir Tismăneanu, cel mai remarcabil politolog român actual (despre care vom vorbi pe larg mai jos): „Nu mă consider istoric, ci politolog. Prin urmare interesul meu se centrează pe concepte precum putere şi influenţă, autoritate şi legitimitate, ideologie şi valori”[1]. Adică exact ceea ce n-a făcut şi nu face (încă) nici reflexia, să-i spunem „democratică”, anterioară lui 1948, nici „opoziţia” posterioară lui 1989. Este un aspect absolut capital, de unde ni „se trag” – popular vorbind – multe. Pe plan ideologic, în primul rând, dar nu numai.

2. Raportul cu totul disproporţionat, zdrobitor chiar – cel puţin deocamdată – dintre traducerile şi lucrările originale româneşti. Se traduce – şi este absolut necesar, excelent chiar – foarte multă politologie străină, în special franceză şi anglo-saxonă. Ea umple un gol mai mult decât evident. Fixează repere. Precizează şi analizează conceptele de bază. Oferă perspective ideologico-istorice internaţionale fără de care reflexia noastră politologică nu este posibilă. Dar cum spunea încă de la 1840 M. Kogălniceanu (şi încă foarte bine), în prefaţa de la *Dacia literară*: „Traducţiile nu fac o literatură”. Că se traduce Karl Popper, Fr. Furet şi mulţi, mulţi alţii, este admirabil. Subscriem integral la această acţiune editorială. Ceea ce nu ne scuteşte, nu ne dispensează – am spune: ne obligă chiar, într-un anume sens – să tindem şi spre propria noastră reflecţie politologică. „Românească” doar în sensul că se formează şi este formulată în cadrul culturii române şi a tradiţiilor sale şi este exprimată în limba română. Atât şi nimic mai mult. Fără nici o urmă de conotaţie naţionalistă. Deci şi lucrări semnate de autori români despre democraţie, libertate, drepturile omului, integrare europeană şi multe, multe alte probleme esenţiale şi de cea mai strictă şi acută actualitate.

3. Nu mai puţin capitală este, în sfârşit, necesitatea sintezei reale, organice, dintre conceptele şi schemele politologice, să le spunem „internaţionale” şi realităţile

„româneşti”. Altfel spus, abandonarea decisivă a stilului compilativ, mimetic, atât de frecvent – trebuie subliniată şi repetată această situaţie negativă – în favoarea analizei şi sintezei creatoare, originale. Idei, metode, referinţe cât de moderne şi „americane” posibil. Integral de acord. De o mie de ori. Dar adaptate şi aplicate pe material românesc, în vederea clarificării şi explicării unor situaţii istorico-ideologice româneşti specifice. N-are sens să fierbem mereu ceaiul a doua oară. Aşa cum s-a întâmplat, de pildă, în teoria literară, în structuralismul şi semiotica – *verbi gratia* – românească din ultimele decenii. În faţa noastră există un teren enorm de defrişat, începând cu ultima jumătate de veac: perioada totalitar-comunistă.

Foarte puţini au studiat-o, de fapt, la un nivel internaţional şi de reală sinteză. Două nume şi titluri se cer neapărat deocamdată citate. Ghiţă Ionescu (*Comunismul în România*)[2] şi C. Dumitrescu (*Cetatea totală*)[3]. De unde importanţa fundamentală a acestui tip nou de analiză: modern, perfect sincronizat, dar cu „adresă” românească precisă.

De aici şi semnificaţia remarcabilă a trei noi sectoare publicistice româneşti, de neimaginat înainte de 1989:

a. Apariţia categoriei, cu totul inedite, de comentatori politici, de înalt nivel, care încep să-şi strângă articolele în volume. Din prima serie (dăm deocamdată doar indicaţii cu totul sumare): Nicolae Manolescu şi Stelian Tănase, urmaţi de Gabriel Andreescu, Varujan Vosganian, Bedros Horasangian, Andrei Cornea şi alţi câţiva (dar nu încă foarte mulţi). Octavian Paler cultivă un stil distinct, confesiv-militant. În excelenta recentă culegere *Vremea întrebărilor*[4], el nu se declară „un analist cu pretenţii ştiinţifice. Sunt doar un afectiv, care gândeşte cu inima”. Numai că inima lui O. P. are întotdeauna dreptate.

b. Comentatorii care ajung să-şi sistematizeze ideile în lucrări de sinteză sau de semi-sinteză. Din această categorie alte trei nume şi titluri se disting în mod deosebit: Sorin Antohi, *Civitas imaginalis*[5], Dan Pavel – discipol declarat şi deocamdată cel mai personal şi productiv al pontifului politologiei româneşti actuale de care am amintit: Vladimir Tismăneanu –, cu volumul *Etica lui Adam sau de ce rescriem istoria*[6] şi Alina Mungiu,

Românii după '89. Istoria unei neînţelegeri[7]. Despre unii din aceşti autori am şi scris câte ceva, despre ceilalţi ne propunem să revenim pe larg.

c. Apariţia, în sfârşit, a primelor reviste specializate româneşti de politologie: lunarul *Sfera politicii* (ed. Stelian Tănase) şi *Polis. Revistă de ştiinţe politice* (ed. Călin Anastasiu), publicaţii de foarte bun nivel, am spune chiar internaţional. Şi fiindcă facem astfel de afirmaţii într-o revistă destinată mai ales „exilului" (noţiune simbolică), nu credem că este exagerat să solicităm atenţia „diasporei" şi asupra unor astfel de publicaţii. Ele trebuie sprijinite, inclusiv material. Şi ar mai trebui să convingem pe compatrioţii noştri de pretutindeni că actuala cultură română nu este numai una de poeţi, eventual de romancieri şi, mai ales, de publicişti „daco-români". Ea este mult mai bogată. Are chiar şi... politologi, critici, teoreticieni, comparatişti etc. Sigur: sfera lor de acţiune este, inevitabil, mai restrânsă. Dar o cultură care s-ar reduce doar la plachete de poezii (şi este inimaginabil cât de numeroase sunt astfel de apariţii în perioada actuală) rămâne o „cultură minoră". O „cultură majoră" îşi pune însă în limbajul său toate problemele universale ale omului şi ale momentului istoric specific. Iar formularea lor cere un cu totul alt stil de expresie decât cel metaforic şi simbolic, un alt aparat conceptual şi, bineînţeles, o altă bază de documentare. Când se va înţelege bine acest lucru – fără a „denigra" în nici un fel „poezia" – cultura română în ansamblul său va fi făcut un enorm pas înainte.

Opera politologului Vladimir Tismăneanu, cu dublă identitate culturală, americană şi română, ilustrează nu numai tendinţele amintite, dar indică şi un adevărat program de studii. Cărţile autorului nostru sunt de prim ordin, cu multe titluri americane şi româneşti. Dintre cele din urmă vom aminti, deocamdată, doar ultimele două apariţii: *Fantoma lui Gheorghiu-Dej* (menţionată) şi *Irepetabilul trecut*[8]. Ele sunt cu totul reprezentative pentru ceea ce începe să devină, efectiv, politologia românească. Ne preocupă stilul, metodele, direcţiile de cercetare, sfera de preocupări, inventarierea problemelor de bază şi, bineînţeles, poate chiar prioritar, rezultatele. Despre toate aceste aspecte doar câteva cuvinte, pentru a avea, deo-

camdată, o primă privire de ansamblu, strict introductivă. Citind şi studiind pe Vladimir Tismăneanu intrăm într-un nou teritoriu şi respirăm, mai ales, o cu totul altă atmosferă publicistică. Frazele goale şi descusute, eternul „eseism" românesc, apos şi inconsistent, au fost aruncate, sperăm definitiv (?) la coş...

Atrage atenţia, în primul rând, noul stil al politologiei profesate – şi cu remarcabil succes de presă – de autorul nostru. Este obiectiv-descriptiv, oferă documente de bază accesibile înţelegerii publicului american, în primul rând, dar şi celui intelectual-românesc pentru care scrie. Este conceptual, rece, concis, abstract fără a fi pedant, precis şi limpede, „popularizator" fără a fi superficial. Are ritm, volubilitate şi evidentă supleţe şi cadenţă. Jurnalismul superior este ras din zbor la cel mai înalt nivel. Informează, analizează şi sintetizează în acelaşi timp. Este un amestec personal şi comunicativ şi totodată de perspectivă istorică şi politologică, analiză conceptuală, amintiri personale, reacţii subiective, judecăţi precise şi caleidoscopic-documentare. Autorul are o mare dezinvoltură şi o remarcabilă lipsă de inhibiţie. Şi nici un fel de complexe. Un spirit liber, trepidant şi de un suflu, parcă, inepuizabil. Cineva l-a numit „un marxist anticomunist". Să zicem că ar fi sau că a fost, mai ales, aşa. Cu atât mai remarcabilă este, nu spunem „reciclarea", cât libertatea sa de spirit, luciditatea şi acuitatea sa critică actuală. Şi mai ales faptul că opera sa umple un gol considerabil. În plus, ea informează şi „popularizează". Este, fără îndoială, meritul său esenţial.

S-a susţinut adesea – şi cu intenţii vădit partizane şi apologetice – că, în timp ce ideologia de extremă dreaptă dintre cele două războaie şi care revine intens la suprafaţă este supusă unor analize critice foarte severe (Z. Ornea, dintre compatrioţi, L. Volovici, K. Verdery, dintre cercetătorii străini, între alţii), despre marxism-comunism nu se ocupă, cu aceeaşi tenacitate şi pasiune critică, nimeni. Iată însă că Vladimir Tismăneanu mută discuţia, şi cu toată energia, chiar în acest domeniu. Reechilibrează o situaţie analitică, dar şi ideologică. Nu sunt deci denunţaţi numai „legionarii", ci şi „comuniştii". Cu precizarea că, în cazul celei de a doua extreme, se ajunge, cu o claritate de

invidiat, la cauzele cele mai profunde ale fenomenului. Până acum, polemica anticomunistă avea în vedere doar efectele şi implicit victimele. Acum, în centrul atenţiei, se află chiar geneza istorică, esenţa, mecanismul sistemului şi mentalitatea clasei politice nomenclaturiste dominante ce l-a făcut să funcţioneze din plin. Care a făcut ravagii şi, într-o formă sau alta, deţine încă „puterea" efectivă în România actuală.

Reţinem doar problemele esenţiale printr-un efort energic – şi fără voie simplificator – de sinteză. Formularea lor indică şi direcţiile viitoarei politologii româneşti. Ea va relua şi aprofunda, fără îndoială, una după alta, toate aceste situaţii esenţiale, care au marcat, uneori, s-ar spune irecuperabil, destinul istoric al României din ultima jumătate de veac.

Concluzia finală ar fi, după Vladimir Tismăneanu, că marxism-leninismul românesc a fost cel mai rău din Est (în acest sens am aminti şi de o altă lucrare a sa, *Condamnaţi la fericire*[9]). Dar că acest comunism se află în acelaşi timp în situaţia istorică paradoxală de a fi „irepetabil" (în definitiv, am adăuga noi, toate evenimentele istorice sunt „irepetabile", fapte de „succesiune", cum spunea şi „bătrânul" A.D. Xenopol) şi de a „supravieţui" sub diferite forme. Altfel spus, marxismul a „eşuat"[10], reuşind, totuşi, să se camufleze, să se metamorfozeze, să se regenereze chiar (toate formulele au o parte oarecare de adevăr) sub forma „naţional-comunismului". Despărţirea de trecut şi continuitatea sa politică formează, în orice caz, un fir roşu în demonstraţiile politologului nostru. În acest punct intervine obiectivitatea şi chiar „obiectivismul" de tip american. V. T. vede şi „de aproape" şi „de departe", reglându-şi obiectivul după împrejurări. Joc analitic subtil, care trebuie bineînţeles într-o publicistică încă indecisă între apologia necondiţionată şi pamfletul violent şi lipsit de nuanţe.

Un alt „set" de probleme centrale discutate cu luciditate şi acuitate – de aprofundat în continuare – se referă la mecanismul, statutul şi definiţia exactă a aşa-zisei „revoluţii" din 1989. La acest capitol, demonstraţia lui V. T. este irefutabilă şi va constitui, fără îndoială, punctul de plecare al oricărei analize serioase viitoare. Autorul arată,

în esenţă, că n-a fost şi nu este vorba decât de instaurarea unui „socialism cu faţă umană”[11], deci de „gorbaciovism”[12]. Că puterea a fost preluată de „reformiştii comunişti”, din „eşalonul secund”, ei dând – în treacăt fie spus – şi o bună lecţie de modul cum poate fi salvată, în esenţă, o veche stare de lucruri şi recuperată o revoluţie spontană. România post-decembristă este deci singura ţară din Est unde „gorbaciovismul” a reuşit şi unde el se menţine, aparent paradoxal şi nu fără o anume abilitate, încă la putere.

Cum a fost şi este posibil o astfel de situaţie ni se demonstrează în termeni la fel de limpezi. Aparent, politologia este, în felul său, „cinică”. Într-adevăr, chiar „cinică”. Dar nu mai puţin obiectivă şi exactă. Mai întâi este vorba de raportul de forţe dintre cele „două Românii”. Această dialectică explică de fapt întreaga istorie a României moderne, cel puţin de la 1848 încoace. Altfel spus, România „veche”, cea dinainte de 1948, nu mai există ca forţă dominantă, şi nici măcar ca potenţial restauratoare. La această concluzie lucidă ajunge, de altfel, şi Alina Mungiu în *Românii după ’89*, despre care vom discuta cu alt prilej.

Ceea ce echivalează cu a spune că, vrând-nevrând, *restitutio in integrum* nu mai este, cu tot regretul, posibilă. Ceea ce nu înseamnă că o serie de reparaţii şi despăgubiri, în special în sfera proprietăţii particulare, nu sunt absolut necesare. Ne gândim, în special, la „legea caselor naţionalizate”, echivalentă cu o adevărată nouă confiscare (dar nu numai). La aceasta se adaugă „lipsa de forţă şi superficialitatea tradiţiei democratice...” de la noi[13], deci slăbiciunea vechii democraţii româneşti. Ea a existat, într-adevăr, dar cu multe forme de „pseudo”, „bizantinism” şi „superficialitate”. Însă nici noile structuri comuniste – chiar după destalinizarea începută de Hruşciov – n-aveau nici ele nici cel mai mic interes de „democratizare” şi „liberalizare”. Pentru simplul motiv că orice reformă în acest sens ar fi periclitat noua Putere. Din care cauză, destalinizarea n-a avut niciodată loc la noi. Iar o tradiţie naţională, de stânga, reformistă, n-a existat nici ea. Ca supremă măsură de precauţie, L. Pătrăşcanu a şi fost, de altfel, executat de Dej.

Vorbind oarecum şi din „interior”, prin experienţă directă, poate cele mai bune pagini ale lui V. T. în acest domeniu se referă la problema capitală a aparatului de partid. Este chiar cheia problemei acaparării, continuităţii şi supravieţuirii comunismului în România. Tot ce ni se spune despre „oligarhia birocratică”, metamorfozele, supleţea, bunele sale reflexe defensive, solidaritatea sa de tip tot mai evident mafiot, este de prim ordin. Sunt pagini politologice de „referinţă”, de acum încolo, am spune, „obligatorie”. Modul cum acest aparat a ştiut să confişte revoluţia, să păstreze esenţa sistemului, să supravieţuiască şi totuşi să dea iluzia schimbării este analizat cu multă pătrundere şi detaşare. Dar şi cu o dezinvoltură, probabil, iritantă pentru unii nostalgici de toate tipurile, savuroasă şi edificatoare, în orice caz, pentru cei ce au citit ceva şi din politologia clasică. Nu vrem să dăm încă unele nume şi titluri comparative pentru a nu fi greşit înţeleşi. Nivelul unor astfel de discuţii, la noi, este încă destul de coborât. Dar, nouă cel puţin, ne pare evident că V. T. are, uneori, ceva din luciditatea, mizantropia şi realismul implacabil al politologilor moralişti de clasă. Stilul său jurnalistico-radiofonic, descriptiv-informativ riscă totuşi să ne deruteze. Densitatea şi acuitatea unor observaţii şi reflexii sunt însă incontestabile.

Perspectivele politologiei româneşti în stare incipientă se lărgesc şi mai mult prin analizele şi sugestiile referitoare la ideologia şi psihologia materialului uman care au făcut şi fac posibile legitimarea, supravieţuirea şi dominarea acestei clase nomenclaturiste. În esenţă, este vorba de „comunismul naţional”, pe un fond permanent de tentaţie ideologică etnocentristă. Triumful acestei mentalităţi au fost „accesele şovine ale lui Ceauşescu, romantizarea trecutului arhaic al ţării, identificarea pătimaşă cu conducătorii mitologici traco-geţi şi cu domnitorii feudali setoşi de putere, fascinaţia «corporatismului organic» şi reabilitarea simbolurilor şi riturilor legăturii de sânge (care) au surse mai adânci decât psihologia personală a lui Ceauşescu”[14]. Pistă, evident, necesar de urmat şi adâncit cu toată atenţia. Naţional-şovinismul actual se înscrie, din plin, în această tradiţie.

După cum ar trebui aprofundată, cu acelaşi sânge rece, şi psihologia solidarizării (evidentă, chiar dacă încă nu... dominantă) cu trecutul ceauşist. Mulţi, într-adevăr, „se simţeau bine" într-un sistem populist, deci egalitarist, care cultiva din plin resentimentul faţă de valoare, competenţă şi cultură, care prin originile sale rural--etniciste nu putea fi decât naţionalist. Această mentalitate nu poate fi nici proeuropeană, nici democratică, nici citadină, nici partizana economiei reale de piaţă. Pentru un motiv foarte simplu: vechiul sistem nu obliga nici la eforturi personale, nici la răspundere individuală, nici la adaptarea la o nouă societate, unde riscurile sunt inevitabile. De unde nostalgia „ordinii" şi „stabilităţii", este „prea multă libertate" etc. Dar, mai ales, existenţa era oricum asigurată, chiar dacă la un nivel extrem de scăzut. Azi, obsesia „preţurilor" este generală, pentru a nu mai aminti şi de „infinitul tupeu al lacheilor" [15], atât de evident şi în neocolaboraţionismul „cultural" actual. Un text concis precum *Comunismul ca formă mentală* [16] ar merita singur un întreg comentariu. Ce forme generale a luat el în România? În parte comune, generale, în parte specific-naţionale? Toate, lamentabile...

Din perspectivă diametral opusă, alte câteva probleme cer, de asemenea, aceeaşi atenţie. Nu există încă, la noi cel puţin, un acord deplin şi nici măcar o adevărată clarificare conceptuală asupra a două noţiuni-cheie la fel de specifice epocii. Este vorba, în primul rând, de „rezistenţă", respectiv „disidenţă", apoi de „opoziţie". Criterii exacte de definiţie încă nu există şi cu atât mai puţin o discuţie serioasă în jurul acestor teme capitale. Noi am propus anterior, în esenţă, o definiţie destul de simplă a noţiunii, mai restrânse, de „rezistenţă literară" [17]. Aparţin acestei categorii toate acţiunile cultural-literare ce au sfidat, în cadrul ordinii totalitare, o dispoziţie legală sau administrativă: contestarea cenzurii, scoaterea unor texte peste graniţă şi publicarea lor, sub semnătură sau pseudonim, „literatura de sertar" refuzată de cenzură şi care a circulat totuşi în manuscris, texte iniţial „aprobate", apoi „retrase" din circulaţie pentru aluzii, idei, simboluri „neconformiste" etc. Criteriu relativ, fireşte, dar destul de precis şi care a fost acceptat şi de unii cercetători străini (de ex., Eva Behring) [18].

Trebuie recunoscut deschis: această „rezistenţă” n-a avut la noi mare dezvoltare şi va trebui explicat, pe larg, de ce ea n-a fost posibilă. Fără inhibiţii, false pudori şi, mai ales, false eroisme. Noţiunea se încadrează în categoria mai largă a „disidenţei”. În termenii reluaţi şi de Vladimir Tismăneanu: „După Václav Havel, criteriile de definire ale unei subculturi disidente includ: vizibilitatea sa, independenţa de infiltraţiile oficiale, aderenţa ideilor sale nu numai la grupări variate din ţara în discuţie, ci şi din Occident. Din cauza ciudăţeniilor culturii neostaliniste din România, consolidarea unei disidenţe colective de acest gen a eşuat” (*Fantoma...*, p. 166). O bună punere în temă şi un subiect de viitoare aprofundare, pe material românesc. Însă cu o condiţie esenţială de care tânăra noastră politologie ar trebui să se teamă ca de foc: fuga de orice literaturizare, eroizare şi, implicit, mistificare. O frazeologie ceauşist-bombastică nu poate şi nu trebuie înlocuită cu o alta de sens contrar. „Teză” probabil nepopulară, dar riguros în spiritul adevărului. Nu „iubim” nici o formă de demagogie. Stilistică şi nestilistică.

În aceeaşi situaţie se află şi o altă temă politologică esenţială: ideea de „opoziţie”. Ea presupune, în două cuvinte, un sistem de idei clar formulate şi o tactică şi strategie a acţiunii politice. Este evident că „opoziţia” actuală se află în plin proces de reformulare şi, mai ales, de maturizare. Din care cauză, a-i da note negative ar fi, deocamdată, cel puţin, şi inexact şi, mai ales, nedrept. Ea are de depăşit, totuşi, două handicapuri esenţiale. O spunem cu cele mai bune intenţii din lume. Unul, perfect explicabil pentru generaţia care a făcut o lungă detenţie, constă în supremaţia criteriului moral asupra celui ideologico-politic. Mentalitate care face, între altele, ca ea să se preocupe, în primul rând, să spunem, doar de „dosare” şi „informatori” şi prea puţin sau deloc de sistemul care a făcut posibil fenomenul „dosarelor” şi „turnătoriilor”. Cu alte cuvinte, revenind mereu asupra acestei idei esenţiale, ne ocupăm doar de efecte şi nu de cauze. Nu de colonelul X, care – pensionar sau nu – se plimbă cu deplină dezinvoltură pe stradă, ci de „informatorul” recrutat prin teroare şi constrângere. Culpabilizăm, de fapt, victimele în primul rând, şi nu

acţiunile „brigadei teroriste împotriva populaţiei de ostateci”, atât de bine descrisă şi de V. T.[19].

În al doilea rând, opoziţia are mereu de luptat cu întreaga ostilitate a structurilor criptocomuniste actuale. Politologul nostru defineşte şi această situaţie cu deosebită claritate, ridicându-se la principiul general al democraţiei. Politologia „naţională” n-ar trebui să-l piardă nici un moment din vedere. Este o adevărată *fata morgana* a opoziţiei româneşti: „Numai o organizare politică în care opoziţia nu este automat catalogată drept anarhism, nihilism sau mai ştiu eu ce formă de subversiune, numai un stat de drept în care desobedienţa civilă este acceptată drept comportament normal şi nu este persecutată drept o deviantă maladivă se poate sustrage moştenirii trecutului comunist”[20]. Operaţie dificilă, în cadrul căreia politologia şi publicistica politică actuală, nu pamfletară ci ideologică, are de adus – insistăm – o contribuţie esenţială. Opoziţia – nu dăm „sfaturi”, vorbim doar în calitate de observatori – va trebui să-şi reechilibreze preocupările strict electorale cu cele, măcar minimal, ideologice. Suntem de „centru”? De „centru-dreapta”? Sau, supremă eroare, de „centru-stânga”? Situaţia este departe de a fi limpede. Tendinţele populismului pe termen scurt sunt şi ele încă mari. Pentru un ideolog-politolog precum V. T., disputa aceasta „dreapta/stânga” – pentru mulţi, azi, oţioasă sau neinteresantă – este, dimpotrivă, capitală[21]. Şi el are, bineînţeles, dreptate. În politica actuală, nu se poate trăi numai din rentele trecutului şi din bune intenţii, fără idei limpezi.

Am ajuns, în felul acesta, şi la rolul partidelor politice, de opoziţie, în frunte cu cele „istorice”. Un istoric şi o evaluare obiectivă a lor încă lipseşte. Despre ele V. T. are opinii foarte severe. El vorbeşte de totala neadaptare la un nou peisaj social, de „agăţare” – am spune disperată – „de amintirea unei splendori apuse”. De faptul, mai ales – ipoteză de luat foarte serios în consideraţie –, că „probabil că alte mişcări din umbră vor fi pregătite curând pentru a atrage energiile acelor români care au votat cu F.S.N. din cauza lipsei lor de entuziasm pentru partidele de opoziţie ce nu le inspirau încă nimic”[22]. Ce putem spune în acest cadru foarte limitat şi predominant descriptiv? Ne îngă-

duim doar o scurtă reflexie. Poate şi o mică sugestie: ce „bine" ar fi fost dacă aceşti politologi români, mulţi-puţini câţi sunt, bine intenţionaţi, ar fi fost, totuşi, consultaţi şi chiar transformaţi în „consilieri politici"! Cum a sugerat, de pildă, şi nu chiar de mult, şi Andrei Pleşu. Dacă ar fi fost invitaţi să colaboreze efectiv cu partidele democratice din opoziţie. Dar, se pare, cota intelectualilor, scriitorilor, politologilor, comentatorilor politici etc. nu este deloc mare în aceste medii politice, unele radical-rigoriste, unde nu se prea citesc lucrări de... politologie. După noi, situaţia este regretabilă şi ea explică, în bună parte, şi nivelul discursului politic actual. Lipsa sa de „modernitate", mai ales şi de multe ori, ca să ne exprimăm cu tot respectul posibil pentru acţiunea de altfel pozitivă a opoziţiei. În esenţă, ea este perfect legitimă şi trebuie sprijinită.

Situaţia unor politologi de valoarea lui V. T. este cu atât mai paradoxală, într-un fel, cu cât, dacă-l citim atent, observăm că el este un adevărat apologet al „democraţiei liberale". Termenul nu are în acest context nici o conotaţie partinică. El este un avocat convins al „liberalismului". Ştie că o tradiţie „democratică" a existat, totuşi, la noi[23]. De cea mai mare importanţă este şi teza „revitalizării tradiţiilor liberale, pro-occidentale, care ar putea permite evitarea recidivelor mitologice şi demontarea psihologiei etnocentriste etc."[24]. Foarte în treacăt spus, în acest sens am militat şi noi, recent, în *Pentru Europa* (1995), unde am arătat, între altele, pe texte, că o astfel de tradiţie este, de fapt, veche la noi, iniţiată încă de ideologia iluministă. Dar, bineînţeles, trebuie „luptat", mai ales azi, în regim post-totalitar, în continuare şi cu toată energia, pentru libertate, aşa cum arăta şi Dahrendorf, reluat de V. T.[25]. Cu atât mai mult cu cât lipsa unei stângi locale, naţionale, intelectuale[26] cere dublarea acestui efort. Reinventarea „democraţiei liberale româneşti" rămâne deci problema politico-politologică nr. 1. De unde şi valoarea textului manifest *Liberalismul şi inamicii săi*[27]. Ca şi a celorlalte, unde se rezumă, se analizează şi se „popularizează" (după izvoare mai ales americane) toate postulatele libertăţii şi ale liberalismului. Deci şi cel socio-economic.

Dacă lucrurile stau astfel – şi nu mai încape îndoială că ele aşa stau – n-ar trebui să mai avem nici o inhibiţie

în invocarea şi folosirea curentă a unor noţiuni, violent anatemizate, timp de decenii, de marxism-comunism. Ele se numesc pur şi simplu: „burghezie”, „pături mijlocii”, „proprietate particulară”, „capitalism”, „privatizare”, „piaţă liberă”, „bursă de valori”, „faliment” etc. etc. V. T. va fi observat, desigur, că aceste noţiuni-cheie, elementare, au ieşit practic din circulaţie, chiar şi din discursul ideologic al opoziţiei. El însuşi le foloseşte foarte, foarte rar. Ştim bine că din perspectivă pur occidentală, este vorba de adevărate truisme şi că a le mai invoca, fie şi polemic, înseamnă a forţa uşi deschise. Dar nu aceeaşi este şi situaţia la noi, după decenii de luptă de clasă, care a demonizat şi extirpat, pur şi simplu, toate aceste noţiuni esenţiale. Chiar şi opoziţia cea mai „liberală” le foloseşte rar.

Neoliberalismul lui Ştefan Zeletin (1927, reeditat în 1992[28]) n-a avut, din păcate, nici un ecou. Ceea ce spune foarte mult şi despre un anumit climat ideologic şi, mai ales, despre o anumită mentalitate socială şi politică actuală. Deci, încă o temă de politologie românească a viitorului: să înţelegem bine nu numai *de ce* ideile şi vocabularul politic liberal (nu suntem membru al acestui partid-partide) a ieşit din circulaţie, dar şi *de ce* ele nu pot nici măcar să revină în actualitate. Chiar şi în textele politologice. Ceea ce este extrem de semnificativ. Deoarece circulaţia şi semantica vocabularului politic echivalează cu cel mai sigur barometru al nivelului şi tendinţelor unei societăţi în plină „tranziţie”(?) sau nu.

(1995)

9. Politologia românească : aspecte şi tendinţe

Continuăm să credem – şi cu toată convingerea – că aspectul cel mai original şi creator al culturii române post-decembriste este apariţia preocupărilor şi studiilor de politologie. Materialul publicat este destul de bogat pentru a încerca o primă evaluare de ansamblu. Mai mult: pentru a propune chiar şi o mică schiţă de tipologie a unei serii de culegeri de articole, studii şi monografii, toate de analiză şi sinteză politologică. La drept vorbind, ele sunt încă puţin cunoscute şi discutate în publicistica din ţară. În lumea exilului, cu atât mai puţin. În această zonă, rândurile noastre urmăresc şi o minimă introducere de ordin pur documentar. Înainte de a avea „opinii", sunt necesare „informaţiile". Iar acestea sunt încă, obiectiv vorbind, destul de puţine.

Se vorbeşte mereu (o, vai!) de „imaginea României". Prin lectura unor astfel de texte (ne legănăm încă în această iluzie), chiar şi recent formata *Comisie pentru integrarea europeană* a Parlamentului şi-ar putea face, măcar în parte, o idee ceva mai exactă despre ce se gândeşte la noi în acest domeniu. Apar cărţi (nu multe, dar apar) despre „Europa" şi „integrarea europeană". Toţi autorii pe care-i vom aminti au, pe de altă parte, şi texte notabile despre această problemă esenţială. Avem şi o mică „evidenţă" bibliografică de uz personal. Dar, se pare, clasa politică de la noi nu prea... citeşte cărţi. Dacă am ruga pe unii lideri de partide să ne indice doar titlurile ultimelor trei volume citite anul acesta, i-am pune, cu certitudine, într-o mare dificultate. Deci... renunţăm. Din spirit caritabil, bineînţeles. Dar şi cu destul regret.

Într-o primă categorie, de bază, elementară, indispensabilă totuşi, se află comentariul zilnic. Mai precis:

editorialul politic. S-au scris un număr enorm în ultimii cinci ani, însă extrem de puţine rezistă la proba de foc a culegerii în volum. De fapt, *Punct şi de la capăt* de Ion Cristoiu[1] este singurul care poate fi luat în discuţie. Într-un sens, este chiar... singurul. Autorul se dovedeşte un profesionist, căci nu este chiar simplu să scrii, ani la rând, câte un editorial zilnic, plus unul săptămânal, să conduci şi două cotidiene de mare tiraj, un săptămânal şi să faci şi emisiuni etc., etc. Ion Cristoiu are experienţa vieţii şi a oamenilor. Cunoaşte bine epoca şi protagoniştii săi. Are şi o vastă sferă de relaţii, spirit de observaţie, bun simţ popular, inteligenţă şi spirit critic. Poate, în acelaşi timp, da cu o mână şi lua cu sânge rece cu alta. Demonstraţiile şi analizele sale merg, uneori, inevitabil, în zig-zag, fiind suprapuse peste evenimente cotidiene, adesea contradictorii. Dar diagnosticul este, de multe ori, exact. Ion Cristoiu ştie, de pildă, de „influenţa nefastă a balcanismului asupra democraţiei de tip occidental", de marea, enorma diferenţă, dintre „neocomunismul de tip Gorbaciov" şi „revoluţia anticomunistă" de la noi. De faptul, mai ales, că „fundamentele comunismului au rămas intacte". Ceea ce este însăşi esenţa situaţiei politice româneşti. Stilul este direct, cursiv, lizibil, fără mari pretenţii „eseistice" sau, şi mai nepotrivit, „literare".

Culegerea de articole a lui Ion Cristoiu este reprezentativă şi sub alt aspect. Ea ilustrează trecerea de la articolul zilnic, inevitabil fragmentar şi analitic, la generalizare şi privire de sinteză. Ultimul text, *În loc de epilog*, trage concluziile şi defineşte exact şi sintetic situaţia României în 1991. „Răsturnarea dictaturii ceauşiste a împins la putere o echipă reformist-ceauşistă". Şi, observaţie capitală: „La nivelurile de bază, noul regim a fost cucerit... de o armată de mediocrităţi hotărâte să-şi apere cu orice preţ poziţiile". Este una din dramele cele mai profunde ale României actuale, efect direct al ceauşismului. Acesta a dus la „înăbuşirea a tot ceea ce era spirit viu în societatea românească". „România apărea ca o provincie îndepărtată a Europei, un loc unde nu se întâmpla nimic". S-a schimbat mult această imagine? Reţinem, în concluzie, că Ion Cristoiu face legătura, şi cu succes incontestabil de public, între jurnalismul cotidian

şi reflexia politologică organizată. Este o primă recuperare a timpului pierdut şi o adaptare notabilă la un alt climat ideologic şi mod de analiză.

După 1989, un număr de critici literari remarcabili, îndeosebi din ultima generaţie, au devenit şi comentatori politici. Evoluţie firească. Spiritul critic refulat de regimul totalitar simţea nevoia unei destinderi şi recuperări integrale a exerciţiului său. Deprinderea analizei şi gustul ideilor generale, libertatea de spirit şi vocaţia latent sau declarat pro-occidentală a multor critici literari i-a împins, firesc, spre atitudine independentă şi de aici spre opoziţie. Că partidele politice n-au ştiut (sau n-au intenţionat) să recupereze aceste forţe publicistice de prim ordin a fost – se vede azi cu ochiul liber – în detrimentul lor. Am analizat în altă parte această situaţie complexă[2]. Reţinem, deocamdată, în acest cadru, doar volumul lui Nicolae Manolescu, *Dreptul la normalitate. Discursul politic şi realitatea*[3], salutat într-o prefaţă entuziastă de Vladimir Tismăneanu ca un document al „renaşterii prozei politice româneşti". De fapt, al „eseului politic" orientat spre o idee centrală: revendicarea energică a „dreptului la normalitate" politică. Respectiv: democraţie, pluralism, societate deschisă, integrare în Europa, drepturile omului. Este vorba, de fapt, de revenirea la o dublă „normalitate": la cea (internă) de dinainte de 1940 şi la cea occidentală, care a câştigat – într-adevăr, dar aproape numai pentru ea! – războiul rece. Dar „normalitatea" pe care o visăm are încă la noi ceva din nostalgia dureros de frustrată a lui Cio Cio San care aşteaptă etern pe... Pinkerton. Marele mit (şi, sub multe aspecte, catastrofalul mit) „vin americanii" n-a atras încă, se pare, nici un analist politic român. Şi totuşi, alături de alte două-trei (al „situaţiei reversibile" între altele, pe care-l compensa într-un fel), el a constituit o componentă esenţială a mentalităţii româneşti, ca să nu spunem a întregii Europe de Est, sub dominaţie sovietică. Este chiar de mirare că aceste realităţi profunde nu s-au bucurat încă de atenţie din partea observatorilor socio-politici.

Scrise cu distincţie intelectuală, textele lui Nicolae Manolescu interesează politologia noastră incipientă sub câteva aspecte. Într-un fel şi *Dreptul la normalitate* este o carte de „tranziţie". De această dată, nu însă de la

jurnalistică, ci de la „discursul” criticii literare la „discursul analitic”, apoi „politic”. Din ereditatea şi formaţia critică a autorului provin toate preocupările de a depista şi clasa „principalele elemente comune din discursul puterii periclitate”, „modelele” de reformă de sus, „temele”, „ideile” şi „vocabularul” ideologiei extremiste, de dreapta etc. Se simte în astfel de pagini, precise şi totodată relaxate, antrenamentul, deprinderea, capacitatea şi plăcerea analizei, uneori – am spune – uşor diletantă. Dar, pe de altă parte, înţelegem foarte bine şi insistenţa asupra unor teme mult timp interzise. Mai ales a analizelor de „politică externă”. Chiar dacă – uneori – în ton (aparent sau nu) de *causerie*, ele sunt nu mai puţin pătrunzătoare. Nu le-am întâlnit în epocă, în treacăt fie spus, la nici un lider politic brevetat.

Preocupările centrale ale lui Nicolae Manolescu fixează foarte bine cadrul reflexiei politologice actuale: *Revoluţie şi restauraţie, Cadavrul securităţii, Problema naţională, Ideologie extremistă şi joc politic, Europa nu e cu noi*, „comunismul este politic şi urmăreşte să câştige şi să păstreze puterea”. A-l „reforma” constituie *O iluzie primejdioasă*. Bune pagini sunt scrise şi în legătură cu stalinismul lui N. Ceauşescu, precum şi despre necesitatea suprimării radicale a comunismului („capitalism malignizat”) printr-o „terapie de şoc”. Tonul calm, analitic proiectează aceste idei şi constatări în spaţiul tot mai abstract al ideilor generale. La Nicolae Manolescu, tonul pamfletar, vindicativ, recriminator a dispărut.

Unele idei sunt controversabile, mai bine spus susceptibile de câteva completări şi nuanţe. *Despre oportunism* ar fi un exemplu. Dar problema trebuie pusă şi tratată cu toată „răceala”. În caz contrar, s-ar respinge, de fapt, în bloc, întreaga cultură română activă „rămasă” în ţară. Unor scriitori mai tineri le rămâne, în orice caz, „consolarea că oportunismul lor ca oameni le-a permis să publice opere cinstite”. Ar fi de asemenea de reţinut şi „rolul la fel de mare în supravieţuirea morală a culturii noastre în deceniile opresiunii comuniste” jucat de „prezenţa şi operele câtorva mari scriitori care, prin oportunism, au intrat în graţiile regimului şi au asigurat o continuitate a literaturii de valoare”. Este un punct de

vedere strict istoric, de evaluare finală. El poate dezarma, uneori, la limită, orice fel de „rezistenţă”. Dar „istoria (şi cea literară) nu e însă nici morală, nici sentimentală”. De acord. Că Villon, *escolier*, de pildă, a ucis unul-doi oameni ce importanţă mai are *azi*? Dar dacă în Parisul medieval toţi s-ar fi ucis unul pe altul... cred că ar fi avut. În planul legalităţii şi eticii epocii, o anume sancţiune era însă necesară. Cu certitudine.

Demonstraţiile de acest tip sunt, sau pot să pară, la limita paradoxului. Îl acceptăm din plin când se face, într-un fel, chiar şi elogiul... *Îmbogăţiţilor revoluţiei.* Este, de fapt, tema capitală a neocapitalismului românesc: „Viitoarea *upper middle class*, fără de care nu există economie de piaţă, va fi moştenitoarea buticurilor, implicit a securităţii ceauşiste. E imoral, dar inevitabi”. Nici autorul (care confirmă analiza lui S. Brucan), nici noi înşine nu avem interese economice. Este însă evidenţa însăşi că fără o clasă de mijloc democraţia rămâne mereu o dulce iluzie (sau demagogie). Lucidă este şi o anume despărţire de Franţa actuală: „A juca acum pe cartea franceză” nu reprezintă soluţia cea mai potrivită. Să spunem că, în 1991, era vorba totuşi de Franţa socialistă, miterandistă. Dar problema se pune în continuare şi cultural. Şi fără a intra deocamdată în amănunte, observăm că toţi politologii tineri de care a fost sau va mai fi vorba, în frunte cu V. Tismăneanu (Sorin Antohi, Dan Pavel, Alina Mungiu etc.), sunt sau tind să fie de formaţie americană. Este noul *framework* al politologiei româneşti. Arondismentul 6 al Parisului a rămas doar nostalgia *passablement gâteuse* a „vârstei a treia”. La independenţa de spirit şi analiză a autorului se adaugă, în sfârşit (chiar dacă după unele ezitări şi chiar derute iniţiale) şi o anume distanţare de personajele oficiale ale Puterii. Politologia este, într-adevăr, independentă de Putere, de orice Putere, sau nu există. Acest principiu de bază consolidează – şi primele două volume prezentate nu fac decât să confirme o astfel de idee – întreaga reflexie politologică românească în plină dezvoltare.

A treia specie de autori, care verifică aceeaşi constatare, are alte note caracteristice. Este demn de semnalat, în această ordine de idei, prezenţa activă a scriitorilor

propriu-zişi în sfera publicisticii politice. O astfel de evoluţie, în regim de libertate a expresiei, n-are de ce să surprindă. Mai întâi, scriitorul, mai bine spus romancierul, este deprins să observe şi să descrie. Poate reţine psihologiile individuale şi stările de spirit colective. Are un anumit instinct al esenţialului şi caracterizării sintetice. În noul climat, el poate trece deci cu uşurinţă de la ficţiune la realitate. Mai ales când are şi destul simţ critic, spirit de observaţie, practica vieţii şi curiozitate reală pentru viaţa socială şi politică. Pe aceasta scriitorul actual şi-o asumă pe diferite trepte de integrare şi expresie. Cu atât mai mult cu cât vălul metaforico-simbolic de camuflaj ideologic din trecut a fost ridicat. Ca orice intelectual adevărat, el rămâne, în continuare, nu mai puţin un izolat. Legăturile sale politice sunt slabe şi efemere. Dar atenţia şi curiozitatea continuă să-i rămână puternice. Rolul scriitorului este de a fi o conştiinţă a epocii, un reper al societăţii civile. Dacă îi acceptăm sau nu toate ideile şi, mai ales, dacă le punem în practică are mai puţină importanţă. Încă o dată: opera solidă, rezistentă, în cele din urmă, învinge şi singură ea „rămâne”. Putem cita deci cu satisfacţie de pe acum trei astfel de exemple, de scriitori-politologi, de urmărit şi în viitor. Am dori chiar să atragem atenţia asupra lor.

Cel mai bătăios şi mai constructiv în acelaşi timp, cu o solidă cultură politologică şi stil sec, percutant, este romancierul (până în 1989) Stelian Tănase. Şi-a publicat, între altele, recent, romanul *Playback* (1995), interzis de cenzura ceauşistă, dar preferăm deocamdată să-l evocăm în postura de remarcabil analist politic şi animator (editor în sensul anglo-saxon) al revistei de pionierat, de avangardă în felul său, la noi, *Sfera Politicii*, ajunsă după cinci ani de existenţă la nr. 34. Apare acum în format *tabloid*, în genul revistelor anglo-americane de acelaşi tip, unde semnează cu regularitate editoriale de o mare claritate. Ele corespund cel mai bine fazei actuale a spiritului politologic românesc, dar şi nivelului de recepţie al publicului: sunt mai mult decât un articol de ziar, dar mai puţin decât un studiu savant şi sistematic. Stelian Tănase este bine adaptat acestui nivel mediu de percepţie, cel mai necesar în împrejurările actuale.

De fapt, stilul este fixat încă în volumul *Şocuri şi crize*[4], care reuneşte articole din perioada 1990-1993: rapid, ritm şi propoziţii foarte scurte, de cea mai mare eficacitate. Scriitorul are în mod evident simţul conciziei şi al ideii centrale aruncată pe loc în luptă. Toate descrierile şi diagnosticele sunt exacte, centrate – toate – pe *Imaginea revoluţiei*. Le reîntâlnim, într-o formă sau alta, şi la alţii. Cu câteva insistenţe şi obsesii personale în plus. Îl preocupă în mod evident (ca şi pe noi de altfel) rolul intelectualului. De ce este izolat, iremediabil individualist şi deci pulverizat, de ce n-a existat la noi o adevărată „dizidenţă" intelectuală? Deci *Cine are nevoie de intelectuali*? Se pare, nimeni şi nu numai în clasa politică. Este deplânsă lipsa opoziţiei organizate în jurul intelectualului. Bine descrisă este şi ambianţa sub revoluţie: izolarea, timorarea, „îngheţarea", deruta, concentrarea în proiecte individuale în perioada ceauşistă.

Autorul este un mare nostalgic al acţiunii ideologice colective după model ceh, maghiar sau polonez. Dar materialul uman este altul. De unde totuşi să „importăm" *alţi* români? El ştie că românul mediu, *the average Romanian* (ca să inventăm şi noi o formulă anglo-saxonă în stil Stelian Tănase), este derutat, *Fără puncte cardinale*, fără o busolă ideologică, mediocru şi miticist. Înclinarea spre „cârpeală" şi improvizare este mare. Şi, până la urmă, „la noi, totul se termină cu mititei şi şpriţ". Românul nu se ridică încă la principii şi programe, la legi şi abstracţiuni raţionale, fiindcă totul, de sus şi până jos, este, deocamdată cel puţin, personalizat, bazat în mod fundamental doar pe un sistem de relaţii personale. Cum autorul o şi repetă şi demonstrează pe larg, într-un excelent editorial din *Sfera Politicii: Patroni şi Clienţi*[5]: „Este o societate personalizată în care structura de clan, relaţiile patron-client s-au dovedit mai puternice decât succesivele revoluţii şi tentative de reformă. O societate deci foarte diferită de cea occidentală, impersonală, bazată pe contract, pe instituţii şi norme". „În anii '80, instituţia centrală a fost clanul Ceauşescu şi nu P.C.R. sau statul".

Cine n-a intuit această profundă realitate românească va face, în continuare, doar politologie abstractă, calchia-

tă, compilatorie, imitativă, deci minoră. În mod evident, Stelian Tănase este croit dintr-o altă stofă. Din care cauză, între altele, nici nu-şi găseşte încă locul într-o formaţiune politică. Are prea multe idei şi prea multă personalitate. Cum să se împace ea cu o altă „personalitate"? Câte partide „liberale" sau/şi de „orientare liberală" avem? Cinci, şase sau... mai multe? Greu de spus cu precizie. În orice caz, cum observă şi scriitorul – în consens cu toţi politologii români serioşi –, de o *middle class* „societatea românească are maximă nevoie". Nu este însă doar o chestiune de partid, ci de model social, care să echilibreze şi, în perspectivă, să restructureze efectiv toate componentele societăţii actuale: jos, încă, „statul muncitorilor şi ţăranilor" şi, sus, „clasa nomenclaturistă", ce tinde să se confunde tot mai mult cu o mafie şi oligarhie financiară. Un model sud-american, s-ar spune, se conturează de pe acum. Cine nu percepe nici această realitate de bază este orice, politician mărunt de provincie sau figurant parlamentar, numai om politic nu. Dar câţi o percep de fapt? Întrebare deschisă...

Politologul este dublat, cum am menţionat, de scriitor. El poate deci face foarte bine şi „reportajul" trepidant al unui *Solstiţiu însângerat la Bucureşti* (printre cele două-trei texte într-adevăr notabile despre revoluţia străzii; textul este datat 28 decembrie 1989), după cum Stelian Tănase schiţează şi portrete de eroi, care devin „literari" prin punere în pagină. Ion Iliescu, de pildă, este *Un Gorbaciov de provincie* depăşit de evenimente. Înainte de al lui H.-R. Patapievici, este cel mai bun diagnostic. Iar *Cârtiţa* infiltrată în statul major al partidelor este chiar un portret literar. Poate figura foarte bine şi într-un roman. Confesiunea finală, scrisă cu emoţie bine controlată („cartea poartă toate cicatricile experienţelor mele din aceşti ani"), rămâne un adevărat document de epocă, plin de iluzii şi ratări politice. Ele sunt tipice unui intelectual exigent, cu vocaţie civică, dar care nu şi-a găsit (încă) mediul potrivit. Probabil nici nu şi-l va găsi vreodată. Căci, de fapt, el (încă) nici nu există. În ce ne priveşte, avem unele experienţe comune din perioada 1990-1991, chiar dacă pe trasee diferite. Îl înţelegem bine, ajungând la nu puţine concluzii identice.

O interferenţă între literatură şi ideile politice (sau invers) se constată mai ales la Bedros Horasangian, pe care-l citim, cu satisfacţia de totdeauna, şi în recentul volum *Bonjour, popor!*[6]. (Notăm foarte în trecere că difuzarea unor astfel de cărţi nu este deloc, dar absolut deloc strălucită. De fapt, lamentabilă). Într-un sens este poate cazul cel mai elocvent de „proză" efectiv „politică". Scriitorul realizează, singurul la noi, deocamdată cel puţin, o combinaţie – denumită de la un timp şi „post-modernă" – de ficţiune şi ideologie, pamflet şi comentariu de actualitate, istorie şi cronică a zilei, lirism şi sarcasm, polemică şi reflexie morală. Nu de mult, a publicat şi o savuroasă *Enciclopedia Armenilor*[7], unde se găsesc de „toate": cariere comuniste de oameni iluştri din diferite ţări, ratări şi aventuri, amintiri romanţate, imagini cosmopolite şi multe altele. Piesa de rezistenţă este *Scenariu ratat pentru Jerzy Kawalerowitz,* povestea grandorii şi decadenţei unui nomenclaturist armean-polonez-stalinist. Astfel de texte, scrise înainte de 1989, dovedesc şi un fenomen fundamental tipic ţărilor comuniste: dedublarea, ambiguitatea şi în final „duplicitatea" (greu de spus dacă „onorabilă", sau... toate la un loc). El a făcut, în orice caz, posibilă desprinderea de realitatea comunistă, luciditatea şi deprinderea spiritului critic, în împrejurări foarte dificile. Sub aparenţe bonome, joviale, ironic-sarcastice, Bedros Horasangian şi-a păstrat conştiinţa liberă, de o frumoasă integritate morală. Nu este deloc, în treacăt fie spus, puţin lucru.

Aceleaşi calităţi apar, din plin, şi în *Bonjour, popor!,* al cărui titlu sarcastic nici nu mai trebuie subliniat. Este vorba, bineînţeles de... poporul român. Mai precis de o anumită mentalitate (congenitală?, alterată? şi una şi alta?). În acelaşi timp profund timorată şi terorizată de represiunea totalitară şi defensiv-adaptabilă. La dosarul „politologiei" româneşti scriitorul adaugă, în orice caz, o pagină moralistă de parcurs cu atenţie. Este chiar caracteristică reflexiei „politologice" actuale această critică morală permanentă, acută şi în adâncime. Mulţi o cred, încă la noi, chiar mai importantă decât un sistem de idei abstracte. Asupra lor cădem de acord, în definitiv, cu destulă uşurinţă. Dar când este vorba să le aplicăm

realităţilor româneşti actuale şi să tragem toate concluziile, este mult mai complicat. Nu este deci de mirare că astfel de reacţii sunt deocamdată destul de rare.

Ceea ce pare să obsedeze, efectiv, pe Bedros Horasangian, în această ordine de idei şi a reacţiilor sale sufleteşti, este „degradarea umană". De unde, „o infinitate de compromisuri". Se pune, de fapt, un întreg – şi sever – diagnostic al societăţii româneşti ceauşizate (dar nu numai): „descurcăreala", „ne-am descurcat, ne vom descurca", „şmechereala", „adaptarea la români" sunt notele dominante. Să nu uităm nici „ciocoiul sufletesc", nici – mai ales – *Fenomenul Gogu* (de la... Gogu Rădulescu, personaj comunist influent, patronul şi protectorul scriitorilor de... diferite nuanţe), text antologic. Cu ajutorul său, intelectualul român a reuşit, adesea, „să se strecoare, să sară, într-un cuvânt, să se descurce". Dar această „descurcăreală" s-a întors „împotriva noastră, fiindcă ea a anihilat puterea noastră de a ne *radicaliza* şi *solidariza*". Cum să te radicalizezi împotriva răului când „pila Gogu" (ca să redefinim şi noi aceeaşi situaţie), citeşte: „abuz de putere şi trafic de influenţă" funcţionează impecabil? „Corupţia şi specula ce domină de atâta vreme, azi căpătând forme de-a dreptul incredibile, nu pot fi eradicate în plan social, dacă acest *fenomen Gogu* nu va dispare". Imaginea are toate şansele să „rămână" şi să se popularizeze. Şi eliminarea sa să fie, în continuare, încă o utopie a epocii...

Din aceeaşi categorie de scriitori-ideologi-politologi face parte, în sfârşit, şi Varujan Vosganian. Aproape că este greu să-l imaginezi şi în postură de prozator şi chiar de poet, cu volume recent publicate. Stilul rece, abstract, pare să-l definească, în primul rând, drept cel mai analitic şi ideolog dintre scriitorii noştri actuali. Are şi o solidă formaţie de economist, ceea ce-l face să mute întreaga discuţie pe teren social şi economic. Mai mult: să definească un program ideologic precis, cu statistici şi cifre reci în faţă. Această publicistică militantă este adunată recent în *Jurnal de front. Articole economice*[8], texte din perioada 1990-1994. Scrise concis, incisiv, limpede, fără flori stilistice, articolele lui Varujan Vosganian merită, indiscutabil, un comentariu mai „tehnic"

decât al nostru. Ne limităm, în acest context, doar la sublinierea a două aspecte esenţiale. Pentru politologia savantă, occidentală, actuală, poziţiile apărate pot să pară unora, oarecum sau chiar excesiv, „clasice”, dar din punct de vedere strict românesc actualitatea, semnificaţia şi valoarea lor rămân indiscutabile.

Pe scurt, programul lui Varujan Vosganian se reduce, în esenţă, la două puncte esenţiale (pledoaria pentru democraţie, drepturile omului, integrarea europeană, se înţelege, este inclusă). În plan social, se deplânge *Lipsa clasei de mijloc*, problemă-cheie a societăţii româneşti în curs de restructurare. „Comunismul a simţit pericolul pe care-l reprezenta, în calea restaurării sale, clasa de mijloc”. Anti-comunistul radical nu este, cum se crede în general, marele burghez „capitalist” (Lenin a observat-o de mult şi foarte bine), ci micul burghez, „clasa de mijloc”. „În mod obişnuit, ea este alcătuită din mica burghezie, ţărănimea înstărită şi, mai nou, din manageri şi din aşa-numitele «gulere albe». „Importanţa sa este că garantează stabilitatea societăţii”. Şi prin faptul că se bazează pe proprietatea particulară, independenţa sa economică o face să se sustragă, să se opună şi chiar să reziste „autorităţilor statale”. Altfel spus, ea singură poate garanta efectiv libertatea şi independenţa de spirit şi, deci, în esenţă, libertatea şi democraţia politică. Din care cauză, „micul burghez” respinge ordinea totalitară pe toate planurile. Textul lui Varujan Vosganian, de o mare densitate şi claritate, este echivalentul unui adevărat manifest.

Se deplânge, foarte în trecere, şi faptul că unele partide, „care reprezintă, prin tradiţie, clasa mijlocaşă, nu reuşesc să se impună”. Este unul din aspectele cruciale – şi am adăuga: profund negative – ale situaţiei socio-politice actuale, care ar cere, în mod necesar, o discuţie specială. Pare, în orice caz, destul de straniu şi semnificativ totodată că mai niciunul din liderii opoziţiei nu îmbrăţişează pe faţă, programatic, cauza esenţială a „păturii mijlocii”. Tentaţia populistă (*Măria sa populismul*), mitul „statului bunei stări generale” – formulă valabilă, şi încă în parte, doar în Occident –, incapacitatea de a determina sectorul social specific, segmentul electoral de bază – sunt semnele cele mai grave ale acestei pseudo-

-strategii profund negative. Dacă va persevera într-o astfel de mentalitate ideologico-socială, blocajul opoziţiei riscă să devină permanent. Analiza duce, în mod logic, la un program economic de esenţă liberală. Ce se întâmplă la noi în realitate? „Clasa de mijloc este împiedicată, sistematic, să se dezvolte". „Dintre condiţiile dezvoltării ei amintim: privatizarea întreprinderilor mici şi mijlocii, stabilitate relativă în domeniul monetar, politică bancară stimulativă, fiscalitate selectivă, clarificarea proprietăţii agrare cu posibilitatea coagulării acesteia". În loc de aceste măsuri, „fiscalitatea este făţiş îndreptată împotriva agentului economic mijlociu". Se duce, altfel spus, în continuare, lupta de clasă (deşi *Mitul luptei de clasă s-a spulberat*, deoarece la noi „proletariatul" nu are nici o intenţie de a se răfui cu patronul capitalist, ci cu... patronul socialist, care este statul). Împiedicarea formării unui „capitalism românesc" este nu mai puţin evidentă. Varujan Vosganian se numără printre cei mai vigilenţi, decişi teoreticieni şi apologeţi ai săi. Este chiar convins că *Liberalismul câştigă teren politic* (personal n-avem, decât în parte, această convingere), că soluţia constă în *Neoliberalism şi economie socială, Secretul reformei – Liberalizarea preţurilor*. În loc de toate acestea, *Statul buzunăreşte agenţii economici*, iar *În economia românească are loc o restaurare etatistă*. Diagnostic exact, în formule simple, de o crudă luciditate.

Pentru cine vrea să cunoască bine şi în esenţă structura socială şi economică actuală a României, *Jurnalul de front* al lui Varujan Vosganian constituie o lectură obligatorie. Cartea este limpede, nepedantă, imediat accesibilă. Ea corespunde din plin nivelului mediu de percepţie ideologică a cititorului român actual. Nu este „savantă", deşi bine documentată. N-are multe trimiteri, dar adevărurile sale se impun, pas cu pas, cu forţa evidenţei. Un model, am spune, de publicistică ideologică militantă. Din păcate, încă prea puţin cultivată şi mai ales insuficient difuzată şi popularizată.

Într-un stil şi cu o formulă net deosebită sunt scrise, în sfârşit, cărţile actuale de politologie propriu-zise. Ele formează, în clasificarea noastră *ad hoc*, a patra categorie de publicaţii româneşti de acest tip, demne de atenţie

prin orientare, nivel şi tehnică de redactare. Dintr-o serie întreagă, în frunte cu Vladimir Tismăneanu, de care am vorbit anterior, urmat de Sorin Antohi, prezentat şi el[9], dar şi Alina Mungiu, Andrei Cornea, Gabriel Andreescu (un precursor, Mihai Botez, intră într-un alt compartiment şi comportament), reţinem, deocamdată, pe Dan Pavel, cu ultima sa carte, *Etica lui Adam*[10]. Ea este reprezentativă pentru definirea unui nou mod de a discuta probleme politice şi de a le comunica unui alt public. Autorul, dotat cu un remarcabil simţ de *public relations*, ştie să-şi organizeze „presa" şi, în definitiv, bine face. Pentru noi este însă o cunoştinţă mai veche, încă din faza *Bibliopolis* (1990)[11].

Din punctul nostru de vedere, ne reţin, în mod obiectiv, câteva aspecte centrale. Fizionomia generală indică, mai întâi, un triplu sistem de referinţe. Trimiterile şi conceptele de bază sunt, în mod evident, americane. Astfel de cărţi fac deci joncţiunea şi la un bun nivel cu cele mai noi orientări şi lucrări specializate de politologie de peste ocean. Intrăm, împreună cu Dan Pavel (şi cu întreaga sa serie), într-un domeniu nou, încă puţin frecventat. Aspectul de „popularizare", în sensul bun al cuvântului, nu poate fi nici el omis. În plus, autorul introduce în discuţie şi o a doua serie de referinţe, la fel de necesare: central şi est-europene. Este de mirare (şi de regretat) cât de puţin se cunoaşte la noi din reflexia politică a ţărilor foste comuniste. Câte ceva se publică în traduceri, doar în *22, Sfera politicii* şi, recent, în *Polis*. Or, numai în acest mod, comparat, se poate explica şi defini, între altele, statutul exact al dizidenţei şi rezistenţei româneşti (câte au fost). Textul respectiv: *Mistica numerelor: 1968 şi 1989* repune în discuţie (prin A. Michnik şi alţii) mai ales problema foarte acută şi controversată – şi la noi – a „decomunizării" şi „reconcilierii". În sfârşit, cea mai mare pondere a cărţii o au analizele pe material românesc, în jurul unor teme centrale: „intelighentia" de dreapta, holocaustul recunoscut sau nu de conştiinţa politică şi etică românească şi, nu mai puţin, marele mit: *Un „popor ales": Românii.* În aceste capitole, se discută o serie de idei de prim ordin pe care Dan Pavel le atacă frontal. Simpla trecere în

revistă este concludentă atât pentru conţinutul de idei al cărţii, cât şi pentru soluţiile adoptate, deloc conformiste.

Este evidentă, mai întâi, persistenţa ideologiei de dreapta şi de stânga. Dar cu adevărat grav rămâne faptul, bine surprins de autor, al incapacităţii intelectualului român de a lupta împotriva totalitarismului (de orice speţă). Se enumeră o serie de cauze, care explică ambele extreme şi, în deosebi, persistenţa miturilor ideologice ale dreptei. Enumerarea este rece şi implacabilă: în primul rând, lipsa de tradiţii ideologice liberal-democratice, existente dar fără audienţă. Ea este agravată şi de absenţa deprinderilor democratice, a percepţiei lor exacte, a sensului şi, mai ales, a lipsei centrului democratic şi a clasei de mijloc. Am atins şi noi, sumar, această problemă centrală în două articole din 1992, culese în recenta lucrare *Pentru Europa* şi în alte texte[12]. Rezultatul? O anume dezorientare, ambiguitate şi inadaptare. Diagnosticul ideologic rămâne exact: după cum n-am reuşit să definim bine comunismul, s-ar putea să nu reuşim bine nici definirea democraţiei şi a spiritului său specific. Se observă la noi şi o evidentă inhibiţie de a discuta, până la capăt, atât problema holocaustului, cât şi a naţional-comunismului. La drept vorbind, nici „integrarea în Europa” nu trece de stadiul bunelor intenţii şi al declaraţiilor de principii.

De o deosebită insistenţă – cu aspecte adesea polemice, uneori chiar morbide, într-o zonă a publicităţii noastre – este eterna, nerezolvata şi... nerezolvabila problemă a „colaborării” cu comunismul. Cât timp procesul său n-a avut încă loc şi el nici nu poate avea loc în cadrul strict democratic (scoaterea în afara legii a partidului comunist este posibilă doar printr-un act pur revoluţionar, iar o ideologie nu poate fi declarată „ilegală”, sau „interzisă” decât într-un sistem totalitar), întreaga discuţie are un caracter doar teoretic. Reapare, deci, şi la Dan Pavel – cu distanţarea lucidă corespunzătoare – ideea celor „două Românii”, în alb şi negru, „eroi” şi „bestii” etc. Soluţia „Michnik” este cea îmbrăţişată: „Înţelegerea, concilierea şi iertarea”. Cu atât mai mult – subscrie în continuare şi autorul român –, cu cât cei ce n-au luptat sub comunism n-au dreptul moral să fie rigizi,

intoleranţi, rigorişti, azi. Există totuşi „persoane care n-au luptat niciodată pentru libertate sau valori morale sub comunism, dar care le revendică, acum, în mod zgomotos”. De fapt, toată discuţia are un caracter moral manifest şi ea justifică şi pregăteşte concluzia – oarecum neaşteptată a cărţii – orientată decis spre o soluţie pur etică. Politologul se transformă la Dan Pavel, în cele din urmă, în etician intransigent. În felul acesta apare, în politologia românească, o orientare efectiv nouă.

Originalitatea *Eticii lui Adam* se relevă, din plin – cel puţin în contextul reflexiei politologice actuale – în capitolul final, foarte biblic intitulat *Armagheddon*. El aduce un mesaj mesianic, militant, surprinzător în felul său, în generaţia lui Dan Pavel (şi nu numai). Autorul pledează în esenţă, cu energie, pentru liberul arbitru şi, în baza acestui principiu inatacabil, pentru respingerea „religiei răului” considerată dominantă în epoca noastră. Concluzia, nu lipsită de o anume ingenuitate... adamică, este foarte combativă: „Prin urmare, cartea mea este o declaraţie de război. Prin urmare, la luptă”! Împotriva *răului*, deoarece preţul păcii nu poate fi distrugerea noastră morală. Nuanţa retorică se face şi ea simţită.

Este aproape inutil de adăugat că subscriem integral la acest – să recunoaştem: surprinzător – militantism etic. În plan teoretic, Dan Pavel a câştigat, în modesta noastră persoană... „măcar un singur suflet”. Ne îndoim însă profund că s-ar mulţumi doar cu acest mic succes. Mai mult decât de stimă şi mai puţin, totuşi, decât unul politic. Deoarece handicapul rămâne în continuare enorm. Singura rezervă serioasă, de ordin pur practic, este şi în acest caz calitatea materialului uman căruia i se adresează un astfel de mesaj. S-ar putea ca radicalismul etic să nu aibă nici o şansă. Partida se joacă, totuşi, strâns. Să admitem. Dar adversarul a fost, este şi va rămâne unul singur, ireductibil. Şi el se numeşte, de fapt, ceea ce a fost denumit anterior, cu foarte multă perspicacitate, *Fenomenul Gogu*. Deci, *Etica lui Adam* contra... *Fenomenul Gogu*. Bursa pariurilor este deschisă. Dan Pavel se află, să recunoaştem cu mult regret, într-o situaţie dificilă. Contextul românesc nu-i este favorabil.

(1995)

10. Cele două Românii

În cultura română, problema „celor două Românii" s-a pus, în esenţă, de trei ori, în trei momente istorice diferite. Amintim, doar foarte sumar, originea acestei polemici. Ea apare, în cultura politică europeană, după Revoluţia franceză. Întreaga gândire conservatoare, de restauraţie şi reacţie antirevoluţionară, a condamnat violent polarizarea socio-politică produsă mai întâi în Franţa, începând din 1789. Întreaga dreaptă franceză – poate fi amintită, în această ordine de idei, şi mişcarea de la *Action Française* a lui Charles Maurras, cu distincţia sa cunoscută între *Le pays réel* şi *Le pays légal* – a condamnat în mod radical violentele răsturnări ale Revoluţiei.

Formula primeşte, în mod inevitabil, şi o interpretare marxistă: confruntarea dintre Franţa „burgheză" şi „socialistă". Schema, de un dogmatism total infirmat de evoluţia evenimentelor istorice, se regăseşte şi în „politologia românească": *Cele două Franţe* de Mihai Ralea (Bucureşti, Ed. pentru literatură, 1962). Carte, azi uitată, de un oportunism ideologic tipic epocii, de reţinut totuşi în această ordine de idei. Fie şi ca reper negativ, deşi nici ţinuta sa intelectuală nu poate fi ignorată.

Redusă mult la scară şi tradusă în termeni specific româneşti, controversa apare, firesc, şi în gândirea noastră politică. Revoluţia de la 1848, urmată de reformele liberale din a doua jumătate a secolului, au fost contestate, în esenţă, de întreaga ideologie junimistă şi pre-junimistă. Documentaţia de bază poate fi urmărită în trei studii rămase prin forţa împrejurărilor aproape confidenţiale. În ordine cronologică: al nostru (1968)[1], Z. Ornea (1975)[2] şi Andrei Pippidi (1992)[3]. Teoria „formelor fără fond" este deci prima variantă românească a celor „două Românii". Cea de a doua versiune, tot de esenţă conservatoare, este – aparent paradoxal – antijunimistă. Un articol

de Mircea Eliade, *Cele două Românii* (1936), respinge „spiritul critic", „sentimentele de inferioritate trezite de critica maioresciană". Autorul le opune – în stilul mesianic, exaltat, aproape bombastic, al „tinerei generaţii" de extremă dreaptă – „voinţa de creaţie". Proiect admirabil în sine, nimic de spus. Dar rămas fără urmări în afara celor personale. Deci, în locul României iremediabil sterile, junimiste, plat maioresciene, o Românie viitoare, strălucită, formidabil de creatoare. „Noi nu ne putem permite «spirit critic»", noi „ne putem permite numai genii creatoare". Drama este că aceste... „genii creatoare" n-au prea răspuns la apel. Discreţia şi modestia lor sunt, în orice caz, cu totul remarcabile, de elogiat şi de invidiat.

În sfârşit, ultima fază, cea mai caracteristică şi dramatică dintre toate: distrugerea vechii Românii şi înlocuirea sa radicală, şi în intenţie definitivă, cu „România socialistă", produsul artificial al dictaturii comuniste şi statului totalitar stalinist-ceauşist. Fractură profundă, de o gravitate încă greu de evaluat în toate urmările sale, care a ieşit în evidenţă mai ales după 1989. România „veche", cea din 1947, şi cea „nouă", comunistă, pot, în sfârşit, să se confrunte în mod deschis. Să fie, în acelaşi timp, definite şi analizate, pe cât posibil, cu obiectivitate.

Puţine lucrări de acest gen atrag, însă, deocamdată, atenţia. Prima, notabilă, de Adrian Dinu Rachieru, *Cele două Românii?*[4], a rămas practic neobservată. La noi, nu calitatea ideilor contează, ci sistemul de relaţii al autorilor. Şi, mai ales, dacă sunt „simpatici" sau nu. Lucrarea amintită se ocupă doar de o singură polarizare culturală esenţială: Occident/Orient, tradiţionalism/europeism, naţionalism/internaţionalism, popor/elită occidentalizată. „Două Românii", într-adevăr, mai mult decât evidente. Dar nu sunt singure. Atenţia se cere îndreptată şi spre noile stratificări şi ierarhii sociale urmate de modificări radicale şi profunde ale mentalităţii colective. Ne aflăm, efectiv, în faţa unei Românii dedublate, polarizate, aproape schizoide. Ceea ce nu se putea încă „vedea" foarte bine şi mai ales „spune" înainte de 1989, devine pe deplin posibil în 1995. Progresul este considerabil.

Mai întâi, o mică mărturisire personală, eventual „autocritică". Ne place sau nu, realitatea trebuie luată cu

sânge rece în considerare. Scos „din circulaţie" (ca să mă exprim astfel) mai bine de două decenii, nu mi-am dat seama la „revenire", la început, în 1963, cât de profund comunizată şi ceauşizată, mai ales, devenise, între timp, „noua Românie". Treptat, treptat, momentul 1947 – mitizat încă în închisori şi diverse locuri de deportare – devenea tot mai simbolic şi, la limită, utopic. Tot mai îndepărtat şi ireversibil. Mulţi dintre noi, în această situaţie, au trecut atunci printr-o criză profundă. După 1989, „ceauşizarea" din ultimele decenii a devenit şi mai evidentă. Libera exprimare a ideilor şi a regrupărilor sociale scotea tot mai mult în evidenţă realitatea brutală, uneori atroce, a celor două Românii: cea reală, profundă, ceauşizată şi cea mitică, idealizată, naivă şi sentimentală, rămasă la stadiul iluziilor şi nostalgiilor, de o imensă bună credinţă. Dar şi a enormelor frustrări acumulate într-o lungă perioadă de sălbatică represiune. Acest tip de traumatizare, pentru vechea generaţie, este linia de foc a celor „două Românii": comunizată şi necomunizată. Pretinsa „revoluţie" din 1989 făcea însă şi mai improbabilă, chiar imposibilă, orice *restitutio in integrum*. Pentru cei ce şi-au dat seama de acest proces dureros şi – ideal vorbind – nedrept, a fost un moment extrem de dificil. Imposibil însă de rezolvat altfel, pe plan moral şi intelectual, decât prin luciditate, antipaticul „spirit critic" şi analiză strictă, rece, raţională, riguros documentată. Dar este o terapeutică eficace doar pentru o categorie foarte restrânsă. Pentru restul populaţiei reprimate, tenacitatea reprezentărilor – de toate tipurile – ale vechii Românii a produs un blocaj definitiv şi profund tragic.

În această stare de spirit, am citit şi recitit, foarte atent, cartea *Românii după '89. Istoria unei neînţelegeri*[5] de Alina Mungiu. „Neînţelegere" efectivă, gravă, deoarece comportamentul liber exprimat al românilor după 1989 pare, la prima vedere, straniu şi aberant: „Un mister românesc". Autoarea, medic psihiatru de formaţie, pune un diagnostic exact, direct, chiar brutal, pentru unii greu de suportat, dar de o luciditate salutară. Simplele mele impresii şi intuiţii sporadice, fragmentare, anterioare, inclusiv a nu mai puţini români cu simţul realităţii (de precizat cu toată claritatea: deloc comunişti, dimpotrivă),

sunt acum organizate într-un sistem strâns argumentat, de o rigoare documentară indubitabilă. El dă o satisfacţie ce nu poate fi ascunsă. Cum Alina Mungiu lucrează cu un material viu, sub ochii săi, prin observaţie şi anchetă directă, astfel de confesiuni n-au de fapt decât o „valoare” de mic „document”, printre multe altele. Cititorii, „actori” şi „spectatori”, în acelaşi timp, nu pot fi însă eliminaţi total din discuţie. Răspund şi ei, în felul lor, la „interviurile calitative” folosite din plin de autoare.

Ideea de bază a Alinei Mungiu este că există o „ruptură uneori cvasitotală” între „minoritatea” (prooccidentală, cultivată, democratică, pluralistă etc.) şi „restul populaţiei” României actuale. Ceea ce duce la concluzia că se poate vorbi „practic despre două Românii diferite, cu conştiinţe de sine şi a restului lumii diferite” (p. 108). Sunt „două fragmente” româneşti bine distincte (am spune mai bine „segmente”), dintre care „populaţia majoritară” dovedeşte un profund şi consecvent ataşament faţă de „sistemul de valori al regimului răsturnat” (p. 7). Pare un... „mister” şi totuşi el este perfect explicabil. Concluzia – deprimantă după unii, de *Realpolitik* după alţii, inclusiv pentru autoare – este că „reîntoarcerea la momentul 1946, la monarhia constituţională şi la Constituţia din 1923” (p. 61) nu poate fi decât practic imposibilă. Trăim într-o altă realitate, într-o altă Românie, ruptă total de vechile structuri, tradiţii şi mod „istoric” de a gândi.

De unde, a doua concluzie (poate şi mai iritantă pentru mulţi decât prima): România „opoziţiei” nu este încă adaptată, mai mult: este, deocamdată cel puţin, total incapabilă să asimileze şi să se adapteze la aceste schimbări radicale. Ea a negat în bloc întreaga perioadă comunistă dintre anii 1947-1989. „Această contestare globală a realităţii a stat la baza marelui eşec persuasiv al opoziţiei româneşti. Mesajul n-a fost ilogic, dar a fost nerealist şi ca urmare impopular” (pp. 61-62). Analiza, pe multe planuri, a acestei percepţii politice greşite explică de ce *Românii după ’89* nu mai sunt, nu mai pot fi „*Românii din ’47*”. S-a format între timp, o altă, nouă Românie. Şi o politică realistă – este concluzia autoarei – ar trebui să plece de la această realitate şi nu de la mituri perimate.

Este vorba, mai întâi, de o evidentă şi inevitabilă uzură biologică. Conştiinţa realităţii anului 1947 n-o mai poate avea decât o „minoritate". După cinci decenii, ea nu mai reprezintă decât o „miniminoritate" (p. 61). Deci un factor total neglijabil politic şi electoral. „Un popor în care elita este distrusă sau redusă la tăcere şi în care stăpânirea este suficient de lungă ca toţi cei care trăiseră conştient şi alte vremuri să-şi atingă sfârşitul biologic este practic un popor nou" (p. 128).

Acest „schimb de generaţii" este urmat de o modificare radicală a structurii sociale, nu mai puţin inexorabilă. Burghezia şi păturile mijlocii au fost distruse. O largă categorie se „urbanizează" şi se „proletarizează" doar formal, fără a înceta să aparţină, de fapt, păturii ţărăneşti. Deci, schematic vorbind, jos, „statul ţăranilor şi muncitorilor", sus, clasa sau casta nomenclaturistă, aparatul de partid şi de stat. Este „noua clasă conducătoare" de care a vorbit M. Djilas apoi M. Voslenski, fenomenul cel mai caracteristic al societăţii de tip sovietic. Distrugerea vechilor structuri ţărăneşti, dublată de a oraşului „burghez", a dus la pulverizare şi la o „dezrădăcinare" amorfă de masă. În acelaşi timp, clasa conducătoare se transformă, tot mai mult, după 1989, în reţele „mafiote". Ea percepe Statul ca o proprietate personală definitivă, nedispusă să cedeze cetăţeanului (pură ficţiune constituţională) nici un drept real.

Surprinde chiar că Alina Mungiu n-a luat în consideraţie şi această realitate. Ea explică – între multe altele – toate evenimentele politice importante de după 1989, precum şi întreaga politică, esenţial de clasă, actuală: contra consolidării proprietăţii particulare şi, în primul rând, ţărăneşti, a formării unei pături mijlocii, a unui capital românesc etc. În acest cadru, s-a format şi noua mentalitate socială, lipsită de toate criteriile vechii societăţi, care nu mai acceptă să i se spună „burgheză". „Libertatea" rămâne pentru ea o noţiune pur abstractă şi, în orice caz, mult mai puţin importantă decât condiţiile materiale imediate de viaţă. Este egalitaristă şi populistă, pasivă şi defensivă, nivelată şi timorată. Este produsul dresajului, deprinderii (factor psihologic esenţial), al suprimării radicale (din toate cauzele amintite) a ideii de alternativă, schimbare, nouă perspectivă. O Românie

arestată în prezent, fără trecut şi fără ideea viitorului. Despre o „naţiune aproape apolitică” amintise, mai înainte, şi Adrian Dinu Rachieru (p. 16). Încă o „ieşire din istorie”, într-un fel, de care s-a vorbit – ca de o imensă virtute naţională – între cele două războaie. Deşi era vorba de o subistorie, de o catastrofală chiar antiistorie.

Că este vorba, efectiv, de „două Românii”, o dovedesc şi profundele transformări ale mentalităţii colective. România „nouă” nu se mai recunoaşte în cea veche. Este izolată şi ruptă de propriul său trecut (p. 128). Memoria României vechi, istorice a dispărut. „Perioada de referinţă pentru această populaţie este doar cea comunistă şi orice schimbare este raportată la ea” (p. 283). Trecutul este tot mai îndepărtat. El nu mai interesează, uitat, ignorat, refuzat. Mai ales că propaganda şi educaţia, prin manualul şcolar elementar, a convins masele că vechea Românie a „moşierilor” a fost iadul pe pământ. Propaganda simplistă, dar tenace, în lipsa unor mijloace alternative de informare, a putut susţine, de pildă, că represiunea din 1907 a fost organizată de *P.N.Ţ.*, când acest partid nici... nu exista etc. etc.

Ştergerea istoriei este însoţită de a ideii diferenţierii (inevitabilă, necesară, legitimă) sociale, de merit, economice, pe toate planurile. Inegalitatea de orice tip şochează. Populaţia „noii” Românii respinge stratificarea evidentă, alteritatea, ca şi „orice idee venită din străinătate” (p. 148). Este latent sau declarat etnicistă, naţionalistă, chiar xenofobă. Minorităţile de orice tip sunt detestate. Ele sunt respinse. Când sunt... sexuale, inspiră chiar repulsie. Sistemul partidului unic, represiunea poliţiei politice, ordinea integral totalitară, intrată în reflex, face încă greu asimilabilă, în adâncime, ideea democraţiei pluraliste, regimul partidelor, sistemul parlamentar, existenţa societăţii civile independente de Stat. Solidar cu întregul său trecut trăit exclusiv sub regim comunist, „noul” român nu imaginează încă, în mod real, profund, un alt sistem posibil şi un alt mod de existenţă. Din care cauză, „procesul comunismului” n-are cum să-l intereseze. I se pare chiar absurd. „Omul nou” nu se simte în nici un fel culpabil, deoarece are convingerea că a trăit toată viaţa într-o ordine perfect normală, indiscutabilă, definitivă. Şi mulţi intelectuali necomunişti au fost convinşi că situaţia

era într-adevăr „ireversibilă" (cf. şi textul nostru *Mitul „situaţiei ireversibile"*[6]). „Decomunizarea" – pentru această Românie profund modificată şi alterată – rămâne o noţiune fără sens. Despărţirea definitivă de dictatură încă nu s-a produs în conştiinţa sa. Scurte observaţii tot în acest sens făcuse anterior acelaşi Adrian Dinu Rachieru (p. 13).

Această schimbare enormă de mentalitate trebuie deci avută, în primul rând, în vedere, ori de câte ori evaluăm raportul actual de forţe dintre cele două Românii. Fireşte, el nu este definitiv. Dar pentru a fi modificat este nevoie de o altă politică. Iar pentru a o face, este nevoie ca opoziţia să câştige alegerile. Şi pentru aceasta, ea ar trebui, mai întâi, să evite orice „mesaj moralizant", orice culpabilizare a „noii Românii", în mod evident, larg majoritară. Dilemă teribilă, mai ales pentru vechea generaţie politică revenită în viaţa publică după 1989, care cere să i se facă dreptate. Cum recunoaşte, de altfel, şi Alina Mungiu: „O enormă dorinţă de justiţie s-a acumulat paralel cu această blocare a justiţiei fireşti" (p. 67). Dar cum s-o realizezi efectiv când dominantă, hotărâtoare, a rămas „toleranţa oamenilor faţă de propria lor laşitate şi conformitate, care a făcut ca mesajul culpabilizator şi justiţiar să găsească atât de puţini adepţi şi atât de mulţi adversari" (p. 65) ? O schimbare radicală de mentalitate nu este deci posibilă decât într-un alt tip de societate. Bazată pe proprietatea particulară şi pe individ, cu responsabilităţi legale precise, administrate de o justiţie separată efectiv de executiv. Adică exact ceea ce nu există încă în sistemul politic actual.

Cartea Alinei Mungiu, cu adresă politică manifestă, foarte severă cu insuficienţele opoziţiei actuale (în acelaşi sens şi recentul său articol, *Realpolitik*[7]), nu dă soluţii. Numai le sugerează. Un mesaj-model, în 7 puncte, oferă doar condiţiile minimale (pp. 287-288). Examinarea acestor perspective – care pentru unele cercuri radicale ale opoziţiei par a veni de pe altă planetă – ar cere încă o analiză, cel puţin la fel de dezvoltată. Deocamdată, autoarea constată (obiectiv? ştiinţific? resemnată? decepţionată? sentimentală mai ales?) realitatea – indiscutabilă – a celor „două Românii" : „Pentru electoratul românesc din 1990 vechea Românie era o ţară străină" (p. 272). Pe de

altă parte, cei ce „au trăit toată viaţa activă în regimul comunist cu care se identifică în bună măsură” percep „contestarea globală a regimului ca o contestare a sensului propriei lor vieţi”. Ceea ce, psihologic vorbind, constituie o imposibilitate: o sinteză de reflexe, deprinderi, amor propriu şi instinct de conservare indisolubile şi foarte fireşti. Cât de întins este acest segment social? „Judecând după sondajele prezentate pe larg în această lucrare, am putea spune că toate aceste categorii însumate reprezintă aproximativ jumătate din populaţia României. De aici, diviziunea profundă a societăţii, care trece dincolo de comportamentul electoral şi ne face practic să putem vorbi de *două ţări diferite* (*s.n.*), cu memorie şi imaginar colectiv deosebite, cu sistem de valori şi aspiraţii diferite” (p. 284).

Concluzie realistă, dură, incomodă, probabil neacceptată de mulţi, dar, în ce mă priveşte, incontestabilă. Însă ca „observator” dintr-o generaţie anterioară – cu experienţă probabil dublă de viaţă civilă faţă de cea a distinsei şi competentei noastre autoare – am introduce şi unele mici completări şi amendamente. Evident, ele nu au toate o legătură directă cu obiectivele cărţii. Pot oferi, totuşi, *încă* o explicaţie a „dublei” Românii, pe care încă nimeni nu ştie *cum* s-o „reîntregească”. Lupta de clasă, teroarea totalitară, poliţistă, eliminarea radicală a elitei politice şi sociale nu explică totul. Se uită adesea că vechea societate românească avea şi defectele sale. Democraţia era slabă, puţin consolidată, necombativă. La Consiliul de Coroană din 1940 a predominat capitularea. Carol II fragmentase partidele politice, le slăbise considerabil atât cadrele cât şi prestigiul. Regimul parlamentar nu mai exista, de fapt, din 1937.

În plus, mentalitatea dominantă a clasei conducătoare, în 1944-1947 (la începutul ocupaţiei sovietice şi instaurării regimului comunist), era, din nefericire, lamentabilă: o foarte slabă conştiinţă civică, o lipsă de convingeri democratice profunde şi mai ales militante. O conştiinţă de tip „liberal” nu exista decât în puţine cazuri, repede reprimate. Resemnare şi disperare generală că nu ne salvează... alţii. „Americanii nu vin”. Plus tradiţionalul reflex „politic” românesc: de a fi mereu, oricum şi

oricând, „cu guvernul", „la putere". De unde doar aparent uluitoare „schimbări la faţă", oportunisme şi cedări. Aproape nici un crez, nici o adeziune politică reală dispusă la sacrificii nu exista, de fapt, în cea mai mare parte a clasei politice şi a aparatului de stat. Eroismul rezistenţei, în aceste cercuri, era aproape de neconceput. Am discutat această tristă realitate şi în legătură cu „cazul" Petru Dumitriu. „Pactul cu diavolul"? Dar el de fapt n-a existat niciodată. Pentru simplul motiv că nu exista, nici măcar, noţiunea... „diavolului"[8]. În astfel de împrejurări, fragmentarea, ruperea, repudierea, negarea – cum vrem să-i spunem – a „vechii" Românii era inevitabilă. Mai ales în condiţiile represiunii totalitare, cea mai brutală din toate ţările estice comuniste.

Şi încă un aspect, care-şi păstrează întreaga gravitate: „noua" Românie n-a avut şi nu are numai apologeţi din generaţia intelectuală veche. Scindarea culturală a celor „două Românii" este mai ales efectul apariţiei masive a intelectualilor la prima generaţie, a scriitorilor cu „origine sănătoasă" , cu dosarul „curat ca lacrima". Această categorie numeroasă, majoritară, este foarte activă şi incisivă şi azi. Şi ea este profund şi definitiv nu numai „anti-istorică", în sensul refuzului restauraţiei vechiului regim, identificată total cu naţional-ceauşismul, dar şi antieuropeană, antidemocratică, antipluralistă etc. Deoarece – cum observă cu perspicacitate şi Alina Mungiu – aceşti intelectuali şi scriitori naţional-ceauşişti au foarte vie „conştiinţa faptului că nu sunt şi nu vor fi niciodată valori europene în domeniul culturii, că singurul teren pe care-l pot domina este spaţiul cultural românesc, şi singurul instrument de dominaţie – pentru că elita culturală i-a tratat întotdeauna drept reprezentanţi minori ai culturii române – este cel politic şi anume naţionalismul" (pp. 89-90). Iar instrumentul de bază rămâne, în continuare, Ministerul Culturii şi întreaga reţea de instituţii culturale oficiale, strict centralizate, lipsite de orice autonomie de decizie şi financiară.

Linia de clivaj cultural între cele „două Românii" trece deci, în acelaşi timp, prin dirijism cultural, ierarhii oficiale, festivism ieftin, *Cântarea României*, „Călugăreni" de operetă (proastă), cu Mihai Viteazul călare... cu ceas la

mână, cât şi prin etnicism, naţionalism, xenofobie. Cât timp acest proces va rămâne acut, problema celor „două Românii" va rămâne şi ea, din nefericire, acută şi nerezolvată. Cartea Alinei Mungiu nu este deloc optimistă. Dar ea obligă – este meritul său esenţial – la un profund examen de conştiinţă civică şi politică. Ne resemnăm la această situaţie sau încercăm *totuşi* s-o schimbăm?

(1995)

P.S. Cartea discutată constituie, după opinia noastră, o „lectură obligatorie" pentru *toţi* foştii deţinuţi politici (1996).

IV. O NOUĂ CULTURĂ ROMÂNĂ

Argument

Este centrul de greutate şi, aşa zicând, „programatic”, al cărţii. El propune o privire şi evaluare de ansamblu a culturii române după decenii de dictatură. Imagine, în mod inevitabil, negativă. Nu se pierde însă din vedere nici faptul că multe insuficienţe au cauze mai vechi şi mai profunde. Câteva idei centrale orientează ansamblul acestor contribuţii :

1. Criza culturii române este, de fapt, permanentă şi de structură. Unele din observaţiile şi criticile noastre, adesea radicale, sunt în net dezacord cu ideile în general acceptate despre problemele în discuţie.

2. Propunerea unei noi formule sau „model” cultural devine o necesitate imperioasă. Sunt enunţate un număr de principii de bază şi indicate soluţii alternative. Lucrările fundamentale, de referinţă, sinteză şi enciclopedice, sunt o necesitate culturală absolută. O nouă orientare, inclusiv ideologică, o nouă structură, noi teme şi domenii de activitate îşi cer dreptul nu numai la existenţă, dar şi la o dezvoltare integrală şi dezbatere liberă. Un nou câmp de activitate se deschide larg şi promiţător în faţă.

3. Reapare, prin simplă determinare istorică, şi vechea, permanenta problemă a „sincronizării”. Respectiv, a „canoanelor” externe şi interne. În ce măsură ele sunt absolute, definitive, izvor unic de „inspiraţie” şi „autoritate” ? Ce înseamnă, de fapt, „autoritate” ? Cum se verifică ea ? Şi ce eficienţă reală are această „autoritate” ? Inclusiv în cultură, literatură, critică literară etc.

4. Cum şi dacă poate fi, într-adevăr, creatoare – în sensul profund al cuvântului – cultura română ? În cadrul tradiţiei sale istorice şi lingvistice, fără nici o conotaţie naţionalistă ? Există, într-adevăr, un conflict între sincronizarea inevitabilă şi tendinţele locale şi iniţiativele personale, totdeauna foarte necesare ? Cum se rezolvă această dilemă fundamentală ?

Textele care urmează se referă nu la aspectul intrinsec al culturii – prin definiţie spontan, autonom, incontrolabil şi neplanificabil – ci la formele sale strict organizate şi, mai ales, la motivarea lor ideologică. Doar acestea pot şi trebuie să fie puse în discuţie. Ideea directoare centrală : numai personalitatea şi originalitatea, în orice domeniu cultural, sunt virtual creatoare. Imitaţia mecanică, epigonismul şi alinierea servilă, minoră, sunt lipsite de valoare.

1. Rănile „revoluţiei culturale”

Autorul sinistrei „revoluţii culturale” importată din China maoistă, dar intrinsecă marxismului dogmatic şi utopic, a fost măturat de valul indignării populare, îndeosebi tinereşti. El a fost executat şi nu mai este. Dar rănile adânci, grave, profunde, ale culturii române sunt încă – şi vor mai fi mult timp – deschise. Ele sângerează. Ele dor. Ele nu pot fi uitate. Sunt – categoric – împotriva răzbunărilor şi plătirii personale de poliţe. Sunt însă pentru justiţie şi dreptate. În acelaşi timp sunt pentru privirea lucidă a unei situaţii dramatice. Pentru dobândirea de către tot mai mulţi a unei conştiinţe limpezi a ceea ce s-a întâmplat la noi: un adevărat genocid cultural. Drepturile omului şi drepturile culturii au fost călcate prea mult timp şi brutal în picioare.

Distrugerea sistematică a unei întregi tradiţii şi, poate şi mai grav, pervertirea, reinterpretarea şi redefinirea sa abuzivă în spirit ceauşist: totalitar, şovinist, protocronist, cu tăieturi şi răstălmăciri grosolane de tot ce vreţi: texte clasice şi moderne, documente istorice, fapte etc., este de notat în primul rând. Trebuie să ne vindecăm de concepţia nefastă conform căreia o cultură – română sau oricare alta – poate fi condusă, dirijată sau organizată doar prin decrete, dispoziţii şi directive, prin „indicaţii preţioase” şi ideologie de stat, dintr-un centru unic. Cultura are specificul, autonomia şi dinamica sa proprie, inalienabilă. Cultura trebuie lăsată să funcţioneze liber, în spirit pluralist, într-o societate şi structură politică pluralistă, unde drepturile omului sunt integral respectate în toate compartimentele sale. Odioasa cenzură să rămână doar o tristă amintire!

Va trebui, din această cauză, să renunţăm pentru totdeauna la orice concepţie administrativă şi birocratică de conducere, organizare şi dirijare a culturii. Omul de

cultură român trebuie îndrumat să înveţe – sau să reînveţe – să gândească, să scrie, să vorbească, să creeze cu capul său, cu talentul său, mai mic sau mai mare. Ca niciodată cuvântul de ordine iluminist *sapere aude*: îndrăzneşte să fii tu însuţi în gândire, să te serveşti de propria ta inteligenţă fără conducerea altuia, n-a fost mai actual. A aştepta doar ordine, directive, sugestii de la alţii este funest – ce spun?, de-a dreptul catastrofal! – în cultură. Noua cultură trebuie să dea dovezi tot mai active de spirit de independenţă şi iniţiativă, de personalitate şi îndrăzneală în toate domeniile. A-ţi afirma în mod civilizat personalitatea nu înseamnă „anarhie”, ci creativitate, elan constructiv, descătuşarea energiilor îndelung comprimate.

Vindecarea pervertirii limbajului, efect al spălării creierelor şi al răsturnării sensurilor noţiunilor de bază (patrie, democraţie, libertate etc.) formează un alt obiectiv al convalescenţei noastre morale şi spirituale. Este o preocupare esenţială a omului de cultură. El urmează să renunţe la orice fel de dogme, clişee, lozinci, cult al personalităţii, citate rituale, limbaj de lemn al oricărei propagande posibile. Stilul oficial, gol şi ridicol, una dintre cele mai grave răni culturale, trebuie să dispară. Să fie extirpat din rădăcină! Să redevenim noi înşine şi în limbaj şi în orice altă formă de expresie. Să nu mai repetăm mecanic, stereotip, până la abrutizare şi totală depersonalizare!

Cultura nu apare şi nu funcţionează în gol, ci într-un mediu moral şi spiritual. Alte răni grave sunt frica, suspiciunea, secretomania, sentimentul permanent de constrângere, de neputinţă şi furie oarbă, mereu reţinute, atât de tipice societăţilor totalitare. Trebuie să ne vindecăm şi de ele. Să nu mai vedem în aproapele nostru doar un agent, un turnător, o primejdie şi o ameninţare adesea teribilă. De unde individualismul acerb, egoismul, pulverizarea conştiinţelor, efect al instinctului de conservare mereu în alarmă. Să ne recăpătăm, în sfârşit, liniştea şi echilibrul interior şi să eliminăm spaima continuă, care sterilizează şi paralizează, din conştiinţele noastre.

Foarte importantă este şi alungarea principiului totalitar-dictatorial, al ierarhiei de comandă. Răsturnarea valorilor, tipică revoluţiilor culturale de pretutindeni, urmează a fi înlocuită de primatul competenţei şi capacităţii

personale. Nu ierarhii politice şi calificative de dosar şi cadre, ci ierarhii de merit, profesionale şi de valoare individuală. Eliminarea minciunii şi imposturii intelectuale devine, mai ales acum, o obligaţie esenţială, vitală pentru însănătoşirea şi dezvoltarea culturii române.

Să renunţăm, în sfârşit, la aroganţa şi suficienţa naţionalist-şovină, la izolaţionismul şi autarhia intelectuală. Să revenim la frumoasa şi vechea tradiţie a schimburilor culturale în ambele direcţii. Cultura română este o cultură europeană. România este în Europa, de unde a fost smulsă metodic, rece, cu un cinism fără seamăn. Să reintroducem libera circulaţie a valorilor, ideilor, publicaţiilor, corespondenţei, a deplasării oamenilor de cultură, să încurajăm prezenţele româneşti la toate manifestările culturale, unde vom fi invitaţi. Să putem colabora şi publica fără frică, aprobări şi verificări, în străinătate, cu personalitatea noastră, bineînţeles, de scriitori şi oameni de cultură români. Dar cu convingerea fermă că avem ceva de spus în Europa şi pentru Europa înţeleasă ca o emblemă a culturii universale.

(1990)

2. Postcomunismul cultural

Se poate pune întrebarea dacă o evaluare, fie şi aproximativă, a „postcomunismului cultural” nu este încă prematură. Situaţia este, într-adevăr, în „tranziţie”. Perspectiva istorică lipseşte. Multe situaţii sunt fluide şi confuze. Şi totuşi „ceva” s-a schimbat în regimul cultural al României postceauşiste. Nu este vorba însă, în nici un caz, de a da definiţii şi judecăţi definitive, ci – deocamdată – doar de a face câteva constatări şi de a desprinde, privind de sus, câteva linii evolutive ce par incontestabile. Elementele unei analize de aprofundat, ce se vrea doar obiectivă şi deloc polemică.

Două constatări esenţiale se impun în primul rând: 1. omul de cultură, creatorul în general, şi-a redobândit libertatea de concepţie şi expresie (au dispărut cenzura, normativele, „indicaţiile preţioase”, dogmele etc.); 2. lipsa unei rupturi radicale de vechiul regim cultural. Evident, este vorba de cadrul şi spiritul general, de instituţii şi ierarhii, de formaţia, statutul şi tendinţele personalului cultural, îndeosebi al „culturii oficiale”.

Prăbuşirea politică a vechiului regim n-a produs încă schimbări decisive în ordinea culturală. Modificarea bazelor sale economice n-a antrenat şi schimbarea mentalităţilor. Apariţia unor noi publicaţii n-a înclinat în mod hotărâtor balanţa în favoarea lor şi a noului spirit în care sunt scrise. Vechile cadre culturale ale regimului ocupă sau reocupă, una după alta, vechile poziţii. Clasa conducătoare, nomenclaturistă, păstrează în continuare toate privilegiile politicii culturale oficiale. Observaţie strict obiectivă.

Cultura de tip „liberal”, independentă, inevitabil de „opoziţie”, este încă în evidentă minoritate. Ea are vitalitate şi combativitate, perspectivele sale sunt promiţătoare. Dar ea nu se poate consolida şi dezvolta în lipsa a

trei factori esenţiali, strict interdependenţi: 1. un cadru legislativ adecvat, care să înlăture toate vestigiile culturii centralizate, dirijiste, controlate; 2. independenţă economică, singura ce-i poate asigura libertatea de expresie, capacitatea de a rezista la presiuni şi şantaje; 3. existenţa unei pături medii de întreprinzători particulari, trebuie spus pe nume: „capitalişti", dispuşi să investească, masiv, în cultură (publicaţii, edituri, tipografii etc.). Aceste premise există, dar ele rămân încă în stare incipientă. De unde o serie de situaţii intermitente, ambigui care caracterizează situaţia actuală. Reţinem câteva aspecte, după noi, tipice momentului cultural actual:

1. Statutul şi sensul culturii rămân încă incerte. Se confundă, în esenţă, două concepţii şi tendinţe: cultura centralizată şi dirijată, pe de o parte, cultura independentă şi liberă, pe de alta. Prima proclamă şi cultivă ierarhii şi valori date, a doua ierarhii şi valori independente, în plin joc de selecţie naturală, deci controversabile. Prima este conservatoare, dirijistă, cu reflexul cenzurii ideologice în sânge, a doua este liberală, independentă, partizană decisă a libertăţii de expresie. Cea dintâi întreţine o gândire uniformizată, dogmatică, cu ierarhii şi criterii precise, oficiale, a doua introduce şi apără pluralismul, diversitatea şi relativitatea opiniilor. Ea refuză în mod fundamental dogmele, sloganurile şi ierarhiile oficiale. Ele sunt întreţinute *de* şi *prin* totalitatea instituţiilor culturale ale vechiului regim, care – precizare esenţială – n-au fost câtuşi de puţin restructurate, reformate în sens democratic.

2. Un fenomen cultural distinct al epocii este perpetuarea ideologiei comuniste, inclusiv în cultură, sub forma *naţional-comunismului*. Cum s-a observat foarte bine, în toate ţările din est, unde regimurile comuniste s-au prăbuşit, naţionalismul a rămas singura formă de supravieţuire posibilă a comunismului ideologic. Ceauşismul a fost forma românească a naţional-comunismului şi el are încă vitalitate. El rămâne singura modalitate de supravieţuire a comunismului în regim de libertate ideologică. Întreaga repulsie a comunismului faţă de Europa, pluralism, democraţie, integrare în structuri supranaţionale etc. se

poate camufla foarte bine în mândrie şi tradiţie naţională, în apărarea independenţei şi suveranităţii naţionale.

Orice aliniere, impusă prin convenţii, la standardele internaţionale poate fi denunţată ca „amestec în afacerile interne”.

Întreg spiritul totalitar al comunismului este negat, în esenţă, de mentalitatea şi politica supranaţională a organismelor internaţionale existente. De întreg spiritul de deschidere şi liberă circulaţie al ideilor şi persoanelor, de întreaga ideologie anticolectivistă, anticomunistă, antitotalitară, predominantă în vest şi care pătrunde şi la noi. Naţional-comunismul (respectiv festivismul patriotard şi şovin) este ultimul refugiu al cadrelor vechiului regim, al ideologilor şi poeţilor oficiali, al jurnaliştilor de partid. El are încă ecou în masele rurale, etniciste şi structural izolaţioniste, în păturile rurale proaspăt urbanizate, în rândurile foştilor activişti de partid regrupaţi în partide neocomuniste şi naţionaliste. Opoziţia, practic decimată timp de decenii de regimul represiv comunist, este încă destul de slabă. Mentalitatea democratică, pluralistă, nu este încă dominantă în România postceauşistă. Ea nu are deocamdată suficientă greutate şi energie pentru a răsturna actualul raport de forţe ideologice şi politice de esenţă neocomunistă.

3. Rolul instituţiilor culturale continuă să rămână, în viziunea oficială, declarată sau latentă a regimului actual, unul fundamental conservator. Ele nu se pot adapta, în mod efectiv, noului regim democratic. Toate instituţiile culturale esenţiale (Academia, uniunile de creaţie, institutele de cercetare etc.), create după model sovietic, stalinist, au fost concepute ca instrumente de încadrare, control, dirijare şi sancţionare a oamenilor de cultură. Ele sunt centralizate, restrictive prin definiţie. Sunt vestigii anacronice ale unei epoci, ideologic vorbind, moarte, total depăşite.

Evoluţia lor, sub presiunea noilor condiţii sociale şi economice, oscilează între reforme cosmetice, de faţadă (Academia) şi prăbuşirea şi falimentul total (Uniunea Scriitorilor). În aceste condiţii, aceste instituţii tipice vechiului regim, nu pot supravieţui în vechea lor formă.

Ceea ce nu înseamnă că o „Uniune” sau o „Societate a Scriitorilor Români”, reorganizată pe baze pur sindicale, n-ar fi necesară. Dimpotrivă: ea este foarte necesară. Dar nu pentru a consacra „clasici în viaţă”, ci pentru a urmări respectarea contractelor din partea editorilor particulari, a gestiona timbrul literar, a duce o politică de sponsorizare şi autofinanţare etc. În general, toate instituţiile culturale oficiale sunt conduse de cadre ale vechiului regim. În unele dintre ele, o serie de funcţionari culturali îndepărtaţi după 22 decembrie revin în forţă şi cu gesturi de revanşă. Situaţia de la Ministerul Culturii, încadrat numai cu foşti activişti şi culturnici ceauşişti, este deosebit de elocventă în această privinţă.

4. Foarte semnificativă este şi poziţia omului de cultură în general, a scriitorului în special. Se confruntă din ce în ce mai precis două mentalităţi radical contradictorii. Dominantă este, încă, deocamdată, mentalitatea „scriitorului oficial”, dar semnele unui început de declin sunt tot mai evidente. Acest „scriitor oficial” are în continuare psihologia tipică funcţionarului de stat, conformistă, birocratică, adesea de sinecurist. Preocuparea sa esenţială este doar de a avea şi de a-şi salva cu orice preţ un salariu sigur şi, deci, o pensie sigură. Când revistele culturale, întreţinute până nu demult de stat, au dat, practic vorbind, faliment şi au început să producă specia, necunoscută încă, a scriitorilor-redactori şomeri, toţi au început să denunţe marele pericol al gravei „crize a culturii”. Ea există, într-adevăr. Dar nu sub forma pierderii unor posturi comode, multe inutile şi bine retribuite.

Criza constă, pe de o parte, în prăbuşirea economică a bazei vechii culturi, începând cu cea oficială, de stat, pe de alta în slăbirea interesului public pentru valorile culturale în special şi în confuzia generală a valorilor. Vom reveni imediat asupra acestui aspect. Să reţinem, deocamdată, încă un nou fenomen, pentru moment incipient, dar de mare viitor: apariţia scriitorului liber-profesionist, a cărui mentalitate se aseamănă cu a liberului profesionist în general. Capabil deci de riscuri şi iniţiative şi care încearcă – într-o formă sau alta – să se întreţină în total sau în parte prin scris. Deja câteva reviste ideolo-

gico-culturale, cum ar fi ale grupului *Topaz* sau *Cuvîntul*, încep să experimenteze noua formulă. Să facă, adică, reviste pe cât posibil, viabile dacă nu şi rentabile, capabile să se întreţină singure. (Unele posturi particulare de T.V. şi radio, la fel; 1996, *n.n.*).

Problema este destul de complicată, dar definitorie pentru situaţia culturală actuală. Forţele sale cu adevărat viabile, creatoare, întreprinzătoare sunt stăpânite integral de gândul privatizării şi descentralizării. Cultura începe să devină şi în România ceea ce este pretutindeni: în primul rând o „afacere" particulară, o problemă de iniţiativă şi realizare personală, cu avantajele şi riscurile tipice activităţilor societăţii deschise, pluraliste şi ale economiei de piaţă.

De unde şi transformarea psihologiei şi concepţiei despre literatură. În timp ce scriitorul oficial cultivă mentalitatea egalitaristă la care nu renunţă (toţi scriitorii sunt „scriitori", deoarece toţi sunt membri egali ai Uniunii Scriitorilor, cu carnet în regulă), scriitorul, aşa zicând „particular" este partizanul selecţiei libere de valori şi al ierarhiei corespunzătoare. El respinge din instinct nivelarea, nediferenţierea, depersonalizarea, cu toate corolarele sale: consacrări oficiale, premii formale, ocupări de poziţii sociale, distincţii de diferite tipuri ca recompense pentru merite politice de partizanat etc.

5. Şi cu aceasta am ajuns la, poate, cel mai caracteristic fenomen al postcomunismului cultural: apariţia unei pieţe editoriale libere a făcut şi mai evidentă polarizarea – peste tot existentă (fie şi în stare latentă) – dintre *cultura de elită* şi *cultura de mase*, respectiv dintre *literatura estetică* şi *literatura de consum*. Această literatură, cu veche tradiţie în literatura de colportaj şi a cărţilor populare, de mare dezvoltare începând din secolul al XIX-lea, corespunde necesităţilor foarte largi ale publicului cititor, ce nu sunt niciodată predominant estetice. Cei mai mulţi citesc din plăcere, din nevoia de a-şi omorî timpul, din curiozitate, avizi de noutate şi din alte reacţii psihologice perfect legitime. Un tip de literatură nu anulează însă pe celălalt şi, de fapt, nici nu-l contestă. Dar există riscul evident, mai ales în epocile tulburi, încă

nestabile, cum este şi a noastră – de cea mai mare confuzie a valorilor –, de substituire a criteriului valoric prin cel comercial, de răsturnare a ierarhiilor obiective. Sigur că un roman poliţist se vinde mai bine decât Dante. Ceea ce nu înseamnă că literatura clasică încetează să mai aibă vreo valoare. Trăim însă, în mod inevitabil, acest fenomen tipic de interferenţă, carenţă şi corupere a criteriilor care, cel puţin deocamdată, derutează şi produce multă confuzie. Trăim din plin, în felul acesta, poate cea mai gravă urmare a postcomunismului cultural.

(1993)

3. Criză de structură

Recentele polemici în jurul prezentării la Paris a unei masive şi bine editate *Histoire de la Transylvanie* (iniţial în trei volume – 1986, condensate ulterior într-unul singur[1]), operă a erudiţiei maghiare mai vechi şi actuale, căreia nu i se poate opune încă (din nefericire) nimic echivalent din partea românească (sinteză, difuzare, publicitate etc.), depăşesc cu mult, în semnificaţie, dimensiunile unei simple controverse între istorici. Faptul că istoriografia română n-a produs încă o lucrare de acest tip ţine, în mod evident, de o criză culturală specifică, acută. Cauzele imediate, agravante, aparţin regimului comunist totalitar, ceauşist. Cauzele profunde ţin însă, după toate indiciile, de o criză de natură structurală, istorică. Rezultatul este, în esenţă, o stare (încă) de subdezvoltare culturală prin raportare la parametrii universali. Teza, ştim bine, este profund nepopulară, deoarece ea pune în lumină nu puţine complexe şi cauzalităţi vinovate, în genere ocultate. Cu atât mai mare este meritul lui Ion Vartic, autorul unui tăios şi excelent articol (la care subscriem integral): *Et in Liliput ego* ![2]

Ideea sa centrală pune problema în termenii ei fundamentali şi fără mănuşi: „În momentul de faţă, criza – financiară şi morală – a culturii române se manifestă în neputinţa noastră de a concretiza şi finaliza mari proiecte culturale. Ba, mai grav, chiar în neputinţa de a gândi proiecte culturale majore, din cauza unei bine *înrădăcinate mentalităţi liliputane*. Trăim de azi pe mâine, scufundaţi într-un cotidian haotic, avem senzaţia că suntem activi şi eroici şi, prinşi de „măreţia” noastră imediată, nici nu ne mai gândim să schiţăm structura operelor de referinţă care lipsesc din cultura română”. Pe scurt, „nu avem... cărţile fundamentale care vertebrează orice cultură europeană adultă”. Astfel de semnale de

alarmă au mai fost date în trecut, bineînţeles, tot fără nici un rezultat: „Civilizaţia noastră – scria de pildă G. Călinescu în *Bietul Ioanide* – e făcută pentru a fi purtată oricând pe spinarea calului, nimeni n-are curajul de a pune piatră peste piatră şi a întemeia ceva solid”[3].

Romanul este „făcut”, cum nu se poate mai „literar”, mai „tezist” în acelaşi timp, dar ideea de bază, a construcţiei, este solidă. Că arhitecţii „Casei Poporului” aveau o altă concepţie despre construcţie decât a naivului Ioanide (personaj, în peisajul românesc, total artificial şi confecţionat) şi modelele sale (ca şi cum... Palladio şi templele greceşti erau modelele şi preocuparea lui... Ceauşescu) este o altă poveste... Un instinct cultural sigur face însă pe Ion Vartic să reia – peste o generaţie, dacă nu chiar două – aceeaşi constatare tristă şi deprimantă: dintr-o serie întreagă de cauze, cultura română n-a produs încă operele fundamentale de referinţă de care are imperioasă, urgentă nevoie. Şi ceea ce pare şi mai grav, ea nu este încă pătrunsă de ideea că trebuie să le producă măcar într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat. Să facă deci eforturi şi investiţii organizate în acest scop. Să-şi schimbe, mai ales, mentalitatea, dacă se decide, în sfârşit, să le dea lumină. Este chiar miezul problemei noastre. Să-i analizăm, pe scurt, elementele esenţiale.

Pentru a nu ne limita la abstracţiuni şi generalităţi, reţinem mai întâi, tot după Ion Vartic, lista marilor titluri absente. Inventarul este în esenţă complet: *Enciclopedia României, Dicţionarul-tezaur al limbii române, Compendiu de istorie a literaturii române, Dicţionarul-tezaur al scriitorilor români, Istoria culturii şi civilizaţiei române, Istoria României.* „E mai mult decât limpede, nu avem o *Istorie a Transilvaniei”, Istoria filozofiei moderne şi contemporane, Istoria filozofiei româneşti, Lexicon de filozofi români*, „nu avem nici o ediţie completă” etc., etc. Care să fie cauzele?

Criza este, pentru a rămâne la esenţial şi fundamental, de structură şi mentalitate culturală, de organizare şi instituţională, pentru a nu mai vorbi de cea financiară. Cultura – spunem o mare banalitate – costă în primul rând bani. Mulţi, foarte mulţi bani. Care deocamdată

lipsesc. În orice caz lipsesc pentru cultură. Un buget ce prevede doar 0,4 sau 0,6% pentru cultură este condamnat, din acest punct de vedere, fără drept de apel. Autorii săi au cu totul alte priorităţi. Trăiesc într-un alt orizont economic, social şi cultural. Preocuparea lor de bază este de a salva cu orice preţ, sub masca „protecţiei sociale”, industria grea ceauşistă falimentară, neproductivă, care înghite sume enorme. Dar banii, deşi sunt strict necesari, nu rezolvă singuri toate dificultăţile. Să privim şi mai îndeaproape, schematizând pe cât posibil, o problemă foarte complexă.

Cultura română nu este încă una a *sintezei,* ci a *fragmentului.* În ea nu domină (încă) spiritul marii sinteze, ci al contribuţiei (încă) fragmentare. Proporţia dintre cartea de sinteză, de elaborare sistematică şi a „culegerilor” de orice tip este net în favoarea celor din urmă. În ciuda câtorva construcţii solide existente – şi ne gândim în primul rând la Hasdeu, Iorga, G. Călinescu, L. Blaga, M. Eliade –, cultura română s-a orientat şi dezvoltat mai ales pe linia minimului efort cultural. Construcţia, „sistemul”, munca de bibliotecă – „fişele” – da! „fişele” – n-au, din cauze şi condiţionări istorice precise, o mare tradiţie la noi. Şi nici un mare prestigiu. A sta cinci, zece, douăzeci de ani, în miezul unei probleme, irită, sperie, pare multora o adevărată „monomanie”. Acest „stil” de a lucra umileşte pe veleitarul publicist, îi dezvăluie incompetenţa şi incultura, pune în umbră şi chiar elimină textele improvizate zise „uşor accesibile”. Cultura implică şi o anume dificultate şi rezistenţă la facilitate, încă un truism, desigur. Necesar a fi reamintit totuşi. Am putea da citate precise, dar evităm în acest cadru orice polemică personalizată. A-ţi bate joc de X, de Y că sunt sau ar fi „maşini de făcut fişe”, când numai cu fişe se poate scrie *Istoria Românilor,* a *Transilvaniei,* a *literaturii române* este mai mult decât o inepţie: un document de mentalitate primară, profund anticulturală, subdezvoltată. N-am fost încă învăţaţi, în genere vorbind, să muncim ani întregi în tăcere, închişi în bibliotecă, în izolare, nu în căutarea succesului imediat şi cu orice preţ, ci de perspectivă.

Recunoaştem, pe de altă parte, şi realitatea dură: necesitatea istorică obiectivă, începând cu inevitabilul

sincronism al „formelor fără fond”, ne-a împins – de o sută şi mai bine de ani încoace – mereu spre o fatală improvizaţie (uneori strălucită, dar nu mai puţin improvizaţie), spre salvarea (adesea foarte abilă) a aparenţelor, spre o cultură adesea contrafăcută, *pseudo* (formula, prea severă, nu ne aparţine, aşa am fost caracterizaţi de un critic străin : Roger Caillois), spre întreprinderi culturale, în genere, lipsite de soliditate, care nu rezistă. Este evident că această situaţie nu se poate modifica decât, în principiu, prin punerea bazelor unei culturi de alt tip : solidă, specializată, riguroasă, sistematizată, profesionalizată. Cât timp precizia, exactitatea, opera de *longue haleine* vor fi socotite de către mulţi, inclusiv poeţi, valori minore, pedante, iritante, plictisitoare, obositoare etc., un mare progres în direcţia marii culturi nu va fi posibil. Concluzia ni se pare firească. Făcând astfel de constatări nu încercăm nici un fel de satisfacţii. Dimpotrivă.

Ştim bine că o astfel de cultură nu se poate forma, pe de altă parte, decât progresiv şi în cadrul unui alt tip de societate : dezvoltată, prin sedimentări organice, mult mai stabilă, cu o scară corespunzătoare de valori durabile, cu instituţii serioase, concepute şi finanţate în acest scop. Deocamdată, ştim iarăşi foarte bine, totul rămâne încă un deziderat pios, dacă nu chiar o utopie. Dar de un *alt* proiect cultural avem totuşi nevoie. Măcar ca proiecţie ideală. Nu lansăm un „manifest”. Consemnăm doar o situaţie de fapt. Efectele sale le resimţim la cea mai neînsemnată confruntare internaţională. Nu mai vorbim de reprezentanţii unor culturi care îmbrăţişează umanităţile, erudiţia şi marile in-folii de sute şi sute de ani. Ceea ce nu este cazul – din nefericire – încă la noi.

Un al doilea handicap cultural esenţial, alături de fragmentarism – cauză şi efect în acelaşi timp –, este mentalitatea pur publicistică, actualistă, improvizată. Adesea inevitabil superficială prin rapiditate necesară, preocupată obsesiv, obligator într-un fel, de a fi mereu „la zi”, idee care domină în general în cultura română. Că avem nevoie şi de o astfel de publicistică rapidă nu încape nici o îndoială. O recunoaştem deschis, fără nici o concesie şi fără urmă de condescendenţă. Trăim efectiv într-o epocă, după unii post-modernă, de predominare cvasi-absolută a

ceea ce s-a numit *media*. Numai că, în marile culturi occidentale, aceste *media* n-au corupt, nu şi-au propus şi nici n-ar fi putut să distrugă marile instituţii de cultură, unele milenare: universităţi, colegii, biblioteci, edituri, colecţii, publicaţii de mare tradiţie...

Să ne reamintim o clipă care a fost soarta publicistică a „sintezelor” noastre, mai mult sau mai puţin recente, multe-puţine câte sunt: despre ediţia de *Opere* de Tudor Vianu (16 volume!) mai nici un ecou. Despre *Istoria culturii şi civilizaţiei*, de Ovidiu Drîmba, la fel. Tăcere totală. Aceeaşi soartă a avut reeditarea *Burgheziei române* de Şt. Zeletin. Fapt poate şi mai caracteristic: dacă cronicile literare ale lui N. Manolescu s-au bucurat şi se bucură de un mare şi legitim succes, când acest autor a scris o carte „sistematică”, oarecum mai aridă, *Despre poezie* (1987), ecourile au fost, în mod regretabil, minime. Se numeşte încă la noi în mod predominant „critică literară” doar „cronica literară” de actualitate imediată. Restul interesează mult mai puţin. Sau chiar deloc, din păcate. Cineva a publicat de 3 (trei) ori acelaşi articol violent injurios la adresa noastră (caz, cred, unic în publicistica şi critica ultimelor decenii; autorul este convins probabil şi azi că a scris un pamflet strălucit), numai fiindcă am susţinut (nu cu suficiente precauţii diplomatice, este adevărat) o idee în definitiv foarte simplă, inspirată însă dintr-un *alt* orizont şi ideal cultural: critica literară nu se reduce doar la cronica literară despre ultimele apariţii, adesea întâmplătoare. Ea include multe alte operaţii. Întreaga reflexie, teoretizare, analiză şi valorificare literară clasică sau modernă este, de fapt, tot „critică”. Atât şi nimic mai mult.

Această mentalitate strict actualistă a fost (să zicem că „a fost”) întreţinută şi chiar intens cultivată de scriitorii care au deţinut importante poziţii culturale şi editoriale sub vechiul regim. Ce trebuia să scrie cronicarul literar? *Despre ei*. În primul rând *despre ei*. Sintezele erau, *de facto*, respinse, depreciate, deoarece ele introduc în mod inevitabil o altă ierarhie, care mai totdeauna nu-i avantajează. Aceleaşi cercuri au împiedicat, şi din aceleaşi motive, mult timp, reeditarea *Istoriei literaturii române* de G. Călinescu. Fireşte că un Z. Stancu, să zicem (dar nu

numai el) nu se regăsea în această *Istorie*. Să mai dăm nume şi de alţi preşedinţi ai Uniunii Scriitorilor? De şefi de secţii ai C.C.? De mari şefi de la C.C.E.S.? Am precizat că, în această ordine de idei, nu ne atrage polemica personală.

Preţul unei astfel de mentalităţi, care subminează, depreciază, bagatelizează în mod sistematic sinteza, studiul abstras de bibliotecă, neimplicat în mod direct în actualitatea literară imediată, însă *ne* interesează. Pe toţi. Fiindcă preţul la scadenţă – şi ea vine implacabil cu regularitate – *îl plătim cu toţii*. Şi îl plăteşte în primul rând prestigiul şi circulaţia în lume a culturii române. Nu cu „culegeri de cronici", cu „broşuri" (necesare şi ele) se exprimă, se afirmă, se impune pe plan internaţional o mare cultură. Ca să nu mai cităm, încă o dată, pe Ion Vartic, a cărui luciditate polemică nu numai că ne-a surprins, dar ne-a dat şi o mare satisfacţie: „Uităm că, în momentul de faţă, în cultură, nu avem alt monument decât... ziarele, puzderia de ziare scrise în cea mai trivială limbă".

Nu preconizăm, pe de altă parte, câtuşi de puţin absurditatea transformării tuturor publiciştilor (şi deci a întregii publicistici române), în mari erudiţi, mari savanţi, în şoareci imbatabili de bibliotecă. Departe de noi această idee cel puţin extravagantă. Ceea ce sugerăm pentru „ieşirea din criză", în această „fază de tranziţie" (ne-am contaminat şi noi precum se vede de limbajul atât de specific şi savuros al epocii) este doar un început de reechilibrare a mentalităţii publicistice şi de reorganizare a eforturilor culturale: 1. Spre o altă mentalitate culturală; 2. Spre încurajarea lucrărilor fundamentale de referinţă, printr-o mai bună diviziune şi organizare a muncii intelectuale; 3. Spre investiţiile materiale şi financiare strict necesare unui astfel de efort de perspectivă. De ce la Budapesta se pot edita şi finanţa *Istorii* la mari edituri europene şi în mai multe limbi şi la Bucureşti nu? Răspunsul a fost dat, în esenţă, mai sus.

Sunt necesare şi alte precizări. Toate nu mai puţin iritante, nu ne îndoim, pentru psihologia festivistă, propagandistică şi birocratică dominantă, încă, din păcate, în cultura oficială. Cultura română are nevoie, în primul

rând, de un alt tip de organizator, de un alt gen de *manager*. Cu tenori, baritoni, başi, actori, lipsiţi total de experienţa cărţii, scrisului, editării şi difuzării sale nu se poate realiza nici un progres. Şi nici chiar prin poeţi şi scriitori în general, numiţi în posturi de administratori culturali pe criterii pur politice. Aceştia sunt preocupaţi în mod firesc, într-un fel, în primul rând de scrisul lor, de impunerea şi răspândirea operei lor. În timp ce cultura română nu poate renunţa câtuşi de puţin la opera unora de dragul altora. Căci intervin în aceste cercuri, din nefericire, toate idiosincraziile, simpatiile şi antipatiile personale, interesele de grup, listele preferenţiale etc., etc. Românul, în general, nu ştie să coopereze, păstrându-şi în acelaşi timp personalitatea.

Trebuie evitată totodată, şi cu cea mai mare grijă, politizarea culturii, a tuturor acţiunilor culturale. În special a studiilor istorice care au suferit cel mai mult de pe urma acestei mentalităţi atât de agravate sub ceauşism. O istorie tendenţioasă, polemică, făcută doar din „replici", „demascări" şi „teze" oficiale, în stil pur publicistic, n-are cum să se impună, să fie recunoscută nici de specialiştii adevăraţi din ţară şi nici, mai ales, din străinătate. Stilul violent, polemic, alarmist, demascator, foarte departe de principiul maiorescian „naţionalism în marginile adevărului", este însă din păcate mereu cultivat[4]. Se găsesc aici tot felul de scuze, cu infinite menajamente pentru regimul ceauşist, ce n-a sprijinit astfel de lucrări, de a nu avea încă echivalentul românesc, editat în străinătate şi în mai multe limbi, a controversatei (şi, să recunoaştem, amendabilei, *Histoire de la Transylvanie*). În astfel de probleme, pentru edificarea opiniei ştiinţifice internaţionale, singura politică de dus este *tom contra tom, carte contra carte*, în spirit strict ştiinţific. Este ceea ce a susţinut cu mult bun-simţ şi un cercetător francez: „Dl. Jean Beranger ne-a invitat şi pe noi românii să edităm o istorie a Transilvaniei în limba franceză". Cine aude? Cu slabe pretexte ce ascund de fapt sterilitatea, mediocritatea ştiinţifică, birocratizarea „lucrărilor de plan", lipsa de iniţiativă personală, elan şi viziune de sinteză nu se poate realiza mai nimic. Nişte obscuri cercetători provinciali, practic necunoscuţi şi în ţară, nu se pot impune, oricât de bine intenţionaţi ar fi,

în străinătate, în faţa unor somităţi istorice internaţionale ca Jacques Le Goff etc. Trist, dar adevărat.

Problema organizării, finanţării şi sponsorizării culturii este nu mai puţin importantă. Comenzi ferme, planuri precise, tenacitate de a le realiza sunt condiţiile esenţiale. Avem nevoie de investiţii, „comenzi”, proiecte, care să depăşească fragmentarul şi activitatea publicistică imediată. Ne întoarcem deci, încă o dată, la necesitatea schimbării radicale a mentalităţii dominante. Sigur că noile sinteze nu se fac de pe o zi pe alta. Dar ele nu se pot naşte dacă ideea nu este de pe acum energic lansată, cultivată şi dusă până la capăt, într-un cu totul alt spirit decât cel al improvizaţiei continue. A lucra doar de pe o zi pe alta este fatal în cultură.

Ar fi nedrept din partea noastră dacă n-am recunoaşte, în acelaşi timp, că, într-un fel sau altul, s-au luat în trecut şi unele iniţiative în sensul amintit mai sus. Dar dacă privim cu atenţie vedem repede că aceste iniţiative au încă toate insuficienţele subdezvoltării noastre culturale fundamentale. Când a apărut versiunea maghiară în trei volume a *Istoriei Transilvaniei,* s-a „răspuns” cu un volum editat în ţară în limba engleză: *The Dangerous Game of Falsifying History. Studies and Articles*[5]. Când îl parcurgem, ce vedem însă? Avem în faţă doar o culegere de articole publicistice ocazionale, din... *Magazinul istoric, Contemporanul, Luceafărul* etc. Stilul ceauşist de redactare le face improprii oricăror discuţii şi polemici ştiinţifice internaţionale serioase. Ele erau scrise de fapt pentru consumul intern (eterna „demascare”), traduse doar *ad hoc* printr-o acţiune pur improvizată, cârpită, peste noapte, fără nici o urmare, fără ecou internaţional. Nu mai vorbim de calitatea traducerii.

Ion Vartic mai trece, în catastiful iluziilor sale (şi ale noastre) ştiinţifice moarte un *Compendiu al Istoriei literaturii române.* El a fost de fapt comandat, scris şi chiar editat. Este vorba de *Istoria literaturii române de la început până azi*, de Al. Piru[6], destinată să fie tradusă în mai multe limbi străine. Proiect editorial excelent (Romul Munteanu). Ce s-a întâmplat însă? Un val de proteste publicistice de o rară virulenţă a îngropat această bună iniţiativă. Aproape că n-a existat poet sau prozator

contemporan omis, care să nu fi protestat, în termeni furibunzi, că n-au fost... incluşi. Ca şi cum un istoric literar n-ar fi avut dreptul la propria sa ierarhie şi scară de valori. Istoria literară nu este bibliografie. Intimidată, editura a renunţat în cele din urmă la proiect. Şi chiar „forurile”... Spiritul publicistic, actualist, profund politizat şi-a spus din nou cuvântul. Poeţii „ignoraţi” au făcut „memorii” etc. Ce a urmat se ştie.

Dar *Dicţionarul scriitorilor români*? Şi acesta, într-un fel, există. Avem, mai întâi, *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900* al Institutului de Lingvistică, Istorie literară şi Folclor al Universităţii „Al.I. Cuza”, Iaşi[7]. Este, în realitate, cum s-a şi arătat de altfel, un dicţionar al culturii române. Bine primit la timpul său, el pare, totuşi, azi, într-un fel uitat. Pe alte baze, pur literare şi cu o altă echipă, a fost lansat proiectul lui Mircea Zaciu, în colaborare cu M. Papahagi şi A. Sasu: *Scriitori români*[8]. El rămâne în actualitate. Mai întâi prin intolerabilul scandal care a urmat. Versiunea definitivă, mult amplificată, a fost pur şi simplu „interzisă” şi „topită” din ordinul sinistrului (şi celebrului) cenzor Dulea de la *Comitetul de cultură*... Apoi prin faptul că prin depăşirea acestui moment de criză, după 1989, echipa a avut tăria să reia şi să aducă la zi întregul proiect. Volumul I (A-C) se află deja sub tipar, ceea ce nu poate decât să bucure (între timp, apărut în 1995, *n.n.*). Deci, încă o lacună pe cale de eliminare. *Editura Fundaţiei Culturale Române* s-a implicat în mod pozitiv în această acţiune[9].

Bineînţeles, astfel de dicţionare masive nu elimină micul volum de tip *Who's Who*, mereu necesar, foarte practic şi util, existent de fapt în toate culturile. El apare, uneori, chiar sub patronaj oficial. De pildă: *Quien es Quien en las letras españoles* (1979)[10]. Dacă o mare şi foarte cunoscută literatură, cum este cea spaniolă, simte mereu nevoia şi a unor astfel de lucrări editate sub patronaj oficial, cu atât mai mult ele lipsesc în mod acut literaturii române, mult mai puţin cunoscută. Deocamdată, singura realizare de acest gen aparţine doar diasporei: *Români în ştiinţa şi cultura occidentală* (1992)[11]. Deşi inegal ca realizare tehnică, un alt dicţionar de acest tip mai bun deocamdată nu există. El are utilitatea sa

incontestabilă. Cu atât mai mult cu cât peste 400 de nume erau pur şi simplu „excluse", „interzise" în cultura noastră, până în 1989. Simpla răsfoire a acestui mic *who's who* arată întreaga amploare a dezastrului cultural al perioadei comuniste ceauşiste. Este de luat în considerare şi lucrarea lui Al. Mirodan: *Dicţionar neconvenţional al scriitorilor evrei de limbă română, A-C* (1986)[12], de factură publicistică, plină de informaţii utile şi, cele mai multe, greu accesibile din alte izvoare, de o lectură plăcută.

Criza de structură este evidentă, în sfârşit, şi în sfera difuzării şi a întregului sistem de relaţii ce face cunoscută în străinătate o cultură. Am intrat într-o nouă epocă istorică, de mare interdependenţă şi circulaţie de valori internaţionale, care elimină complet concepţia statului închis, autarhic, naţionalist, etnicist în sensul şovin al cuvântului. Decenii întregi am dus o politică de închidere şi cenzură, de limitare drastică şi control strict al contactelor culturale internaţionale. Urmările, foarte grave, se resimt şi azi din plin. Ele răzbat mereu într-o serie de atitudini tipice. În zadar se ţipă şi se denunţă „dezinformarea" (adesea, într-adevăr, reală), dacă lucrările româneşti nu circulă în limbi de mare cultură, ele nu există în librăriile occidentale, nu sunt recenzate, nu pătrund în aparatul critic internaţional, în bibliografii etc. Nu prin „prezentări" ocazionale, intermitente, la mari intervale, în stil festivist, pot fi făcute cunoscute realizările noastre, câte sunt.

Trebuie mai ales părăsită în cele din urmă concepţia exclusivistă, pur birocratică, a „propagandei culturale" şi a „imaginii României", dirijată numai oficial şi dintr-un centru unic. Experienţa spune că realizările cele mai fecunde aparţin de fapt iniţiativelor particulare, pe bază de relaţii personale, afinităţi, cointeresări, reciprocităţi şi o gamă întreagă de contacte care nu pot fi organizate de obscuri şi total derutaţi funcţionari culturali, terorizaţi de ideea de a nu fi prost notaţi de anumite... servicii specializate. Ei pot organiza expoziţii, delegaţii, unele conferinţe şi colocvii, dar nu mai mult. Vorbim într-o oarecare cunoştinţă de cauză, după câteva cărţi publicate pe baze strict editoriale în străinătate şi după o activitate la *Cahiers roumains d'études littéraires* (pe care le-am re-

dactat între 1973-1980). Este singura publicaţie specializată românească prezentă la *Bibliothèque Nationale* la Paris, cu casetă proprie, în sala periodicelor, unde s-a selectat singură (cel puţin aceasta era situaţia până în 1988, ultima dată când am verificat personal) şi la *Centre Pompidou*. După 1989, singurul editor român ce şi-a mai amintit de C.R.E.L. a fost Mircea Martin, directorul editurii Univers, unde a apărut revista. A izbutit să scoată în 1991 un număr. Din fericire, revista, cu titlul schimbat în *Euresis*, şi-a continuat apariţia, în ciuda unor enorme dificultăţi financiare. Precizăm că nu suntem interesaţi personal de a mai relua o muncă ce se loveşte de toate obstacolele mentalităţii pe care am pus-o în discuţie. Şi... donquijotismul cultural are o limită.

Indiferent cine se ocupă (sau nu se ocupă) de difuzarea culturii şi în special a cărţii româneşti în străinătate, fără adaptarea la condiţiile pieţei occidentale nu se poate aştepta nici un rezultat real. În Vest, în primul rând cartea este o „marfă” ca oricare alta. Până în 1989, sistemul economic socialist făcea practic imposibilă orice difuzare. *Ilexim*-ul cerea puţinilor librari străini, care se interesau de cartea românească, plata anticipată a exemplarelor livrate. Când, în toată lumea liberă, cărţile se iau spre vânzare doar în „comision”, cu decontări periodice. Spiritul meschin, avar, cărpănos, „sărac” împiedica, pe de altă parte, expedierea „exemplarelor de presă”, fără de care nu există, în Vest, nici un fel de publicitate culturală. Vrem să avem o altă imagine, să spunem, despre Transilvania? Nimic mai simplu: redactăm o astfel de *Istorie*, o publicăm în mai multe limbi, eventual *à comptes d'auteur* la mari case occidentale de editură şi oferim spre recenzare, să spunem, 1000 de exemplare tuturor istoricilor cunoscuţi, tuturor revistelor de istorie din lume, bibliotecilor specializate etc.

Pare... simplu şi, totuşi, bineînţeles, nu este deloc. Au existat, în sfârşit, reviste de studii româneşti editate în străinătate, toate de bun nivel: *International Journal of Romanian Studies* (Sorin Alexandrescu), *Dialogue* (Jean Lacroix), *Mioriţa* (Charles Carlton). Ce-am făcut pentru a le sprijini? Câte abonamente din ţară am subscris? Preocuparea sub Ceauşescu era doar de a le controla şi a

sili să contribuie la „cultul personalităţii”. Cu o astfel de mentalitate primitivă mari progrese nu vom înregistra niciodată. *Fundaţia Cultura Română* ar putea avea în vedere şi astfel de publicaţii. O spunem fără maliţie. În rest, „să auzim numai de bine”.

(1993)

4. Canon sau personalitate literară ?

Când am fost invitat de către emisiunea *Actualitatea culturală* a *Europei libere* să spun câteva cuvinte despre ultima mea carte, *Biografia ideii de literatură*, vol. I (1991), mi-am dat seama că, pentru a fi înţeleasă în mod exact, ea trebuie raportată la un context mult mai larg. De natură culturală, în primul rând. Este un aspect esenţial asupra căruia voi reveni imediat. Să precizez doar, pentru început, că vol.II din *Biografie*, consacrat secolelor 18 şi 19, se află sub tipar, la editura Dacia din Cluj (apărând între timp, 1992), iar volumul III, care acoperă secolul 20, este pe punctul de a fi încheiat în manuscris (apărut şi acesta, partea a II-a, 1994). Când va apărea întreaga serie (care va include în final 5 volume, *n.n.*), în condiţiile disperate oferite la noi acestui gen de cărţi – voluminoase, nerentabile şi cu tiraj redus –, este greu de precizat. Rămâne însă satisfacţia că un proiect destul de complicat şi de ambiţios a fost dus, din fericire, până la capăt. Şi aceasta în vremuri tulburi, confuze, total ostile unor lucrări de amplă respiraţie, care de fapt aproape că nici nu mai apar la noi.

Trebuie arătat, iarăşi, tot de la început, că *Biografia* este, în primul rând, o lucrare de sinteză, de conţinut istorico-enciclopedic. Cultura română, s-ar spune, n-a cultivat acest gen nici în ultimele decenii, ceauşiste, nici după 22 decembrie. Nu cunoaştem, de fapt, decât două lucrări de acest tip: *Istoria logicii,* de Anton Dumitriu (1966), şi *Istoria culturii şi civilizaţiei,* de Ovidiu Drîmba (primul volum a apărut în 1984). Ele n-au avut, din nefericire, nici un ecou real, publicistic. Explicaţia fundamentală este, după mine, următoarea: cultura şi publicistica română aparţin fragmentului. Suntem încă o cultură a fragmentului. Sintezele, proiectele personale vaste, enciclopedice, sperie. Nu sunt cultivate. Nu sunt înţelese, nu

sunt apreciate, n-au nici un succes. Luaţi de pildă opera celor mai mulţi dintre critici, unii distinşi de altfel: cărţile lor sunt doar culegeri de cronici, cel mult de studii, fără legătură între ele. Este o constatare, nu propriu-zis o „critică”. Din care cauză a dat o reală satisfacţie intelectuală apariţia primului volum din *Istoria critică a literaturii române* a lui Nicolae Manolescu[1]. Acesta a devenit, între timp, preşedinte de partid politic, *Partidul Alianţei Civice*. Va face, sperăm, şi o frumoasă carieră politică antitotalitară. Suntem de aceeaşi parte a baricadei. Dar există şi riscul ca proiectul *Istoriei* să sufere sau chiar să fie întrerupt. Fiecare autor decide, singur, ce are de făcut şi sfaturi nu se pot da. Soarta lucrărilor de sinteză, la noi, rămâne încă în continuare foarte precară şi asupra acestui aspect trebuie insistat. Şi mai ales explicate o serie de situaţii specifice.

Problema sintezei a revenit brusc în actualitate prin recentul prim volum din *Istoria literaturii române*, de Ion Negoiţescu[2]. Nu discut acum controversele cărora le-a dat naştere. Dar atrage atenţia o remarcabilă cronică a lui Matei Călinescu, profesor de literatură comparată la Universitatea din Bloomington, Indiana, din Statele Unite. Acesta observă, recent şi cu exactitate[3], două aspecte care ne interesează în modul cel mai direct: proiectul lui Ion Negoiţescu este sau ar fi de ordin „romantic-enciclopedic”, deci depăşit şi perimat în conştiinţa literară modernă, care cultivă doar specializarea. De unde, imposibilitatea lucrărilor de sinteză de autor. Ele sunt azi înlocuite numai prin lucrări scrise exclusiv în colaborare,pe fragmente, prin capitole bine distincte şi precis personalizate. De aici, un anume anacronism, ca să nu spunem aer vetust, al întreprinderii lui Ion Negoiţescu, raportată la orizontul european şi internaţional de receptare. Observaţiile sunt, în esenţă, exacte, fără îndoială. Totuşi o referinţă directă la tendinţele şi mai ales la nivelul real al culturii române actuale ar distribui puţin altfel accentele.

Aş aminti, mai întâi, şi de o contribuţie a unui alt remarcabil critic româno-american, Virgil Nemoianu, profesor tot de literatură comparată la *Catholic University*, Washington D.C. Acesta a atras atenţia asupra unei probleme, tot mai studiate şi dezbătute în critica ameri-

cană actuală[4]. Este vorba de problema canoanelor literare, codurilor, criteriilor, ierarhiilor, valorilor şi metodelor proclamate drept canonice. Deci: universale, obligatorii, care trebuie să facă pretutindeni autoritate. Virgil Nemoianu a schiţat recent întreaga problemă într-un dezvoltat articol introductiv (1991)[5]. Să amintim că acelaşi critic a editat în S.U.A. şi un volum de studii pe această temă: *The Hospitable Canon.* Trebuie precizat, imediat, că ideea de canon este tot mai respinsă, mai contestată. Şi atunci se pune o întrebare fundamentală, crucială, şi pentru studiile literare româneşti: de ce ele ar fi neapărat „obligate" să se alinieze docil-sincronic (unii ar spune mimetic, epigonic) exclusiv canoanelor occidentale? Faptul că acestea resping sintezele personale, că „istoriile literare", în Vest, sunt exclusiv fragmentare, poate constitui, în toate împrejurările, un îndreptar, un reper şi o obligaţie pentru *toţi* autorii, români şi ne-români, fără excepţie? Nu sunt ei autorizaţi să ia, uneori, şi iniţiative personale, impuse şi de situaţia particulară a culturilor din care fac parte, care pot sau nu să coincidă cu canoanele actuale occidentale? Iată întrebarea.

Trebuie precizat, în acelaşi timp, şi cu cea mai mare claritate posibilă, că acest punct de vedere nu reprezintă nici tendinţe culturale izolaţioniste, autarhice şi nici, mai ales – fapt şi mai grav – „naţionaliste". Este vorba de cu totul altceva: de a cultiva, pe de o parte, doar ideea de personalitate şi originalitate în toate compartimentele studiilor literare româneşti, iar pe de alta de a scrie în perspectiva unei tradiţii culturale ajunse la un anumit stadiu de dezvoltare. Iar acesta poate prezenta sau nu şi decalaje faţă de nivelul occidental actual. Şi, în definitiv, de ce destinul criticii româneşti ar fi doar unul epigonic şi soarta sa ar fi doar să imite la infinit numai modelele apusene? O astfel de reacţie se înregistrează, fugitiv, anterior, şi la G. Călinescu, în *Istoria literaturii române.* Bineînţeles, o dezbatere sistematică a problemei este necesară.

Sigur că nimeni nu mai face azi, în Occident, literatură despre literatură, nu mai scrie proză critică impresionistă, în genul lui Ion Negoiţescu. Dar, în definitiv, de ce el n-ar avea dreptul s-o facă, în interiorul strict al culturii

române? Şi ca să revenim, foarte fugitiv, şi la *Biografia ideii de literatură*: nimeni n-a încercat încă, în Occident, şi în nici o cultură avansată, o astfel de sinteză scrisă de un singur autor. Ea este o primă încercare de acest gen. În Vest, au apărut despre istoria ideii de literatură doar studii fragmentare, specializate pe epoci. De ce un critic din Est, român sau de altă naţionalitate, n-ar fi autorizat să ia şi iniţiative personale? Şi, deci, în definitiv, să rişte să nu fie încă bine înţeles şi receptat, în condiţiile canonico--metodologice actuale, dominante?

Problema este deosebit de acută şi ne propunem să revenim asupra sa pe larg. Precum şi asupra altora cum ar fi: de ce un critic român n-ar lucra în continuare şi în prelungirea tradiţiei enciclopedice (câtă este) a culturii române? Va trebui explicat şi de ce un anume „enciclopedism" românesc este încă inevitabil. Şi, mai ales, de ce un critic român nu s-ar preocupa şi de precizarea sensului conceptelor literare de bază, începând chiar cu ideea de literatură? După Confucius, prima datorie a unui înţelept după o perioadă de mari tulburări istorice – cum a fost şi cea de sub dictatura comunistă a lui Ceauşescu – este să restabilească, să corecteze sensul cuvintelor. De ce n-am da dovadă şi noi de o astfel de „înţelepciune"?

(1992)

5. „O nouă cultură română”

Am citit de două ori (cel puţin) textul lui Ioan Petru Culianu, *Cultura română*?[1] – text cu mare semn de întrebare – ca să-l înţeleg bine. În esenţă, sunt de acord cu el în adânca sa dezamăgire. O mare aşteptare şi afecţiune profund frustrată, într-adevăr. Dar mă grăbesc să adaug: adeziune cu multe amendamente, precizări şi nuanţe. Nu este de ajuns să constaţi că, după război, cultura română n-a „dat” mare lucru. Intervin o serie întreagă de explicaţii, completări şi rectificări. Şi apoi, un articol scris în 1982, este văzut şi privit azi, în 1993, în mod inevitabil cu totul altfel. Perspectiva s-a schimbat. Disperarea sa exacerbată, uşor emfatică, poate fi corectată şi chiar serios amendată.

Surprind, mai întâi, în mod destul de neplăcut, intelectual vorbind, trei aspecte. Textul pe care-l discutăm traduce mai întâi foarte bine complexul marelui om de cultură român ce trăieşte în străinătate. El suferă sincer că aparţine – sau încă mai aparţine – unei culturi minore, puţin cunoscute, puţin apreciate, de foarte mic prestigiu. Complexul lui E.M. Cioran (care nu ştie cum să uite şi să facă uitat că s-a născut şi a debutat în România) este tipic în această privinţă. Tot de aceeaşi orientare este confuzia, care se face mereu, între valorile de circulaţie şi valorile absolute, realizate în sine. Dacă Shakespeare nu era cunoscut culturilor indiene tradiţionale, nu se poate totuşi spune că Shakespeare n-a existat. Sau dacă literatura japoneză era total necunoscută Europei Evului mediu, nu se poate pretinde că această literatură a fost inexistentă. Problema ar merita să fie reluată sistematic deoarece priveşte în modul cel mai direct „prezenţele româneşti în străinătate”.

În sfârşit, este destul de curioasă atitudinea – dar reacţiunea lui Ioan Petru Culianu este surprinzător de

generalizată şi la noi – de a te înverşuna împotriva victimei (cultura română), a o denunţa cu violenţă şi de a nu spune nimic, sau prea puţin, despre sistemul care a distrus-o, a sterilizat-o, a împiedicat-o să se dezvolte firesc şi liber. Marele vinovat nu este în esenţă spiritul creator românesc, considerat (regretabil!) aproape nul în această viziune, ci sistemul totalitar comunist, care l-a mutilat, l-a izolat de cultura europeană, i-a impus norme de manifestare total străine specificului tradiţional (cât este) şi tendinţelor sale organice. Cultura română a trăit timp de decenii în regim de constrângere, arbitrar, de control strict şi mitologie politică artificială. Bineînţeles că această teroare a lăsat urme foarte adânci. Cultura română n-a putut să-şi dea întreaga măsură (mică-mare, atât cât este ea capabilă) şi nu din vina sa. Faptul mi se pare incontestabil. Cine este mai vinovat: victima sau călăul? Problema are o mare, imensă relevanţă, pentru întreaga societate românească sub dictatură.

Poate fi judecată, pe de altă parte, cultura română exclusiv prin criterii strict absolute, universale şi mai ales neistorice? Textul pe care-l discutăm nu ţine seama de stadiul culturii româneşti de dezvoltare în momentul producerii catastrofei comuniste. Pe scurt, ea se afla în împrejurarea următoare: în permanent şi firesc proces de sincronizare, cultura română era în situaţia, devenită tradiţională, de a recupera, asimila, integra, în mod precipitat, valori europene. Cu tendinţa, în acelaşi timp, de a-şi afirma – cu dificultate – un început de personalitate. Prin confruntare, maturizare inevitabil progresivă. Intervine mereu dialectica formă/fond, absolut specifică României moderne, sub toate aspectele. În plus, după invazia comunistă, ea trebuia să reziste şi nivelării, depersonalizării, mistificării fiinţei sale. În astfel de condiţii disperate, nu se cere oare prea mult culturii române, încă nu foarte solidă şi dezvoltată, să fi fost pe deasupra şi foarte creatoare, producătoare de mari opere şi valori? Problema sa esenţială era de fapt – şi ea este aceeaşi şi acum, în primul rând – cum să reziste, să supravieţuiască. Dacă ea a dat, totuşi, şi „vreo două-trei romane de atitudine civică, un număr de poezii frumoase etc.", cu atât mai bine. Se putea la fel de bine ca nici

măcar acestea să nu fi fost scrise şi, în orice caz, publicate... Catastrofa ar fi fost şi mai mare.

Despărţindu-mă deci de această viziune simplificatoare (ca să nu spun catastrofică) despre cultura română – care are, incontestabil, marile sale insuficienţe –, sunt însă integral de acord cu Ioan Petru Culianu atunci când el cere o cultură română solidă, de tradiţie, de mare efort organizat, deplângând că aşa ceva nu există încă la noi. „Cultura e şcoală, sudoare, efort, rigoare a limbajului şi a ideii”. Perfect adevărat. De câte ori n-am suferit, eu însumi, din cauza superficialităţii noastre congenitale, de lipsa de continuitate, precizie, ordine, efort şi studiu sistematic în cultură. Dacă românul are un fel de „geniu” (şi nu numai în cultură), acela este al improvizaţiei şi adaptării rapide, permanente, al supleţei şi oportunismului, infailibil şi dezinvolt. Tot ce este dificil, complicat, voluminos, erudit, planificat pe mulţi ani sperie, este bagatelizat, respins. „România nu are şcoală... se fereşte de efort. Stagnează”. Aşa este, din nefericire. O explicaţie este şi starea noastră istorică de subdezvoltare, de asuprire sub diferite stăpâniri. Cultura are nevoie de libertate, care la noi a lipsit secole la rând. Ediţia de *Opere* a lui Tudor Vianu n-a avut nici un ecou. O lucrare (compilatorie sau nu) ca *Istoria culturii şi civilizaţiei*, de Ovidiu Drîmba, la fel. Doar două exemple aproape la întâmplare. Le-am mai dat şi altădată, fiind concludente.

Cultura română este fundamental „poetică” şi „publicistică”. Valuri-valuri de gazetărie zisă culturală, de pseudo-eseuri, de „cronici”, de „materiale publicistice” repede uitate, inconsistente, de pură actualitate, scrise de azi pe mâine, care n-au cum să reziste. Când am susţinut că critica literară nu se reduce numai la „cronici” de strictă necesitate şi la „culegeri de cronici”, mi-am atras cele mai mari antipatii. Cineva a publicat de 3 (trei) ori un pamflet lamentabil. Înseamnă că ţintisem bine, bine de tot. Loveam chiar în plexul superficialităţii critice. Ea ajunge inevitabil unde îi este locul: la coş. Sunt deci integral de acord că munca aridă de bibliotecă, fişele dacă vreţi, efortul sistematic de *longue haleine* reprezintă o necesitate culturală vitală, absolută, oricât de obscură, obositoare şi antipatică ar fi. Din păcate, acest „stil” n-are nici

un succes la noi. Problema se pune mereu în termeni fundamental culturali: avem nevoie de mari lucrări de referinţă, culegeri de traduceri esenţiale, sinteze de bază. Deocamdată, noi avem şi „cultivăm" doar o cultură a fragmentului, a schiţei, a permanentei improvizaţii, a luării mereu de la capăt. Românul n-a învăţat încă să participe şi să continue un efort organizat, asemenea altor culturi, să coopereze, să lucreze în spirit de echipă. În nici un domeniu. Uitaţi-vă şi în viaţa politică şi vă veţi convinge încă o dată că aşa stau lucrurile. Cum ar putea fi el *altfel* în cultură? Să mai adaug un „detaliu": cultura costă bani. Mulţi bani. Iar statul socialist a investit prea puţin în acest domeniu. În plus, într-un regim represiv, cum a fost cel ceauşist, foarte puţini au putut să studieze, să se formeze în cadrul unei mari culturi unde să poată deprinde stilul şi disciplina muncii intelectuale de mare tradiţie. Foarte, foarte puţini au putut beneficia de studii universitare complete în străinătate, de burse acordate (multe rămase neonorate) etc. Toate explică nivelul nostru cultural, rămas cu mult în urmă, total nesatisfăcător.

Aş insista puţin asupra domeniului critic, unde, să spunem, m-aş pricepe poate ceva mai bine. Despre critica română de după război, Ioan Petru Culianu are cele mai proaste păreri. „Critica românească actuală este profund sterilă, refuzată de idee, menţinându-se cel mult la stadiul repetiţiei corecte, pur teoretice – şi aceasta în cel mai bun caz". Ea este acuzată că nu dă o „direcţie" (ca şi cum într-un regim totalitar, dirijist prin definiţie, critica sau alt domeniu de creaţie ar putea da „directive" personale şi lua iniţiative proprii), că ar fi lipsită de „creaţia de idei, care, oricât ne-am strădui s-o inventăm, conform principiului speranţei creştine, *este total inexistentă în România postbelică*". Lucrurile nu stau chiar astfel. Intenţia de creaţie, de personalizare a efortului critic şi chiar de confruntare internaţională (ceea ce la generaţia anterioară Lovinescu-Călinescu n-a constituit o preocupare, critici total necunoscuţi în străinătate) a existat. Nu formidabilă, este drept, dar a existat.

Vrând-nevrând, trebuie să vorbesc şi despre mine, pus – într-un fel – indirect (?) în cauză. Totul are o valoare doar de exemplu pur demonstrativ şi nu de

punere în valoare. *Critica ideilor literare* (1974) încearcă, cel puţin, o „creaţie de idei", o formulă de modelizare a ideilor literare considerate ca „sisteme". *Hermeneutica lui Mircea Eliade* (1980) este şi ea, în felul său, o „creaţie", prima sinteză despre opera sa de gânditor, apărută nu numai în România, dar şi în Franţa. Tot o premieră este şi *Etiemble ou le comparatisme militant* (1982), premieră absolută tot în Franţa. Această primă carte despre un autor francez a fost scrisă de un român. Ea s-a tradus şi în... japoneză. *Comparatisme et théorie de la littérature* (1988), la fel, e o primă încercare de a defini „literaritatea comparatistă", de a pune teoria literară pe bazele inductive, comparatiste ale literaturii universale. Punerea sistematică pe acelaşi plan, în toate aceste lucrări, a literaturilor din vest şi est, occidentale şi orientale, reprezintă în critica românească – oricât de „fals" ar suna afirmaţia în gura noastră – o anume inovaţie. De fapt, *alţii* ar trebui să aducă aceste dovezi. Procedăm, în ce ne priveşte, doar printr-un expedient total nedorit şi în disperare de cauză. Dacă prestigiul criticii româneşti, de tip teoretic, de „idei", este atât de mic, aceasta se datoreşte şi faptului că impresionismul dominant a dispreţuit, bagatelizat, negat radical orice altă orientare şi cu atât mai mult „teoria literară". Iar „sucursalele" sale din străinătate au făcut totul ca să „oculteze" astfel de apariţii.

Chiar şi faptul că acest ansamblu de lucrări a fost conceput şi a fost publicat în străinătate, în condiţii foarte dificile şi strict editoriale, chiar în perioada atât de incriminată de Ioan Petru Culianu, este încă o dovadă că s-a încercat – măcar în parte – ieşirea din „inexistenţă". Se pot da de fapt şi alte exemple din domeniul studiilor istorice, lingvistice, ştiinţifice etc. Foarte în treacăt fie spus, cele cinci volume publicate în străinătate şi multe alte contribuţii (între 1971-1988, dar şi după) reprezintă cel mai mare efort pe care l-a făcut critica românească de a ieşi din izolare, de a „intra" – *verbi gratia* – „în Europa". De a încerca – de bine, de rău – o „prezenţă" şi de a-şi dovedi, într-un fel existenţa atât de contestată de Ioan Petru Culianu. Nu se poate deci vorbi, în orice caz, chiar de „nimic", de o nulitate şi inexistenţă absolută. Acelaşi lucru (referinţă strict bibliografică) şi despre *Cahiers*

roumains d'études littéraires, prima publicaţie românească în limbi străine de critică şi teorie literară, care a început să apară încă din 1973. Sunt iniţiative de epocă ce nu pot fi, bineînţeles, deloc exagerate – ar fi o mare eroare – dar nici total ignorate, bagatelizate şi negate. Cât de dificile au fost astfel de iniţiative arată şi un caz foarte bine cunoscut chiar lui I.P.C.: *„Dosarul" Mircea Eliade*[2]. Este vorba de *Hermeneutica lui Mircea Eliade* (inclusiv de versiunea franceză din 1981), despre care regretatul eminent discipol al lui Mircea Eliade a şi scris în străinătate în termeni pozitivi[3]. Se poate totuşi vorbi de o „creaţie de idei" chiar şi prin însuşi faptul că pentru prima dată se discută la noi, în mod organizat, la obiect – între altele – în această perioadă de „hermeneutică"? Alte iniţiative anterioare n-au existat. Răspunsul să-l dea alţii.

Înţeleg foarte bine că acest articol din 1982 a fost scris într-un moment de mare depresiune, poate chiar de furie. Criza sufletească a autorului este evidentă. Pe atunci nu se putea întrevedea, este adevărat, nici o „speranţă". Absolut nici una. Dacă aşa se prezintă lucrurile şi acum, speranţa în mâine este inutilă.

„*Ex nihilo nihil*, găunozitatea generează găunozitate". De fapt, „lucrurile" nu stau însă chiar aşa. Cât priveşte „speranţa", ea este îngăduită în noile condiţii în care începe să se dezvolte cultura română. Numai că şi aici mă deosebesc de I.P.C. Noţiunea sa despre cultură este – cum să spun? – mult prea de „dreapta", prea „mistică", prea „mesianică". El vorbeşte, în final, de un „mesia" care va veni să ne salveze, să ne îndrume, să ne transmită „mesaje" de mântuire etc., etc. Această ideologie, care a bântuit şi la noi între cele două războaie şi pe care Constantin Noica a întreţinut-o (cu rezultate şi motivaţii ambigue şi în felul său şi în „infernul culturii socialiste"), o credem profund utopică, sterilă şi moartă în esenţă. Personal nu aştept nici o „revelaţie", nici un „Mesia". Salvarea culturii noastre va veni – dacă va veni vreodată – dintr-o cu totul altă direcţie.

Orice cultură are şi o infrastructură social-economică şi o nouă cultură românească nu poate fi produsă decât de un alt tip de societate românească. Nu colectivistă, ci „individualistă", a proprietăţii şi a întreprinderii particu-

lare. Nu socialistă, ci a libertăţii creatoare a individului, care să se bucure efectiv de toate drepturile omului într-un regim democratic pluralist, deschis Europei. Acesta ar fi cadrul general, condiţia sa de bază. Ea va produce şi bunăstarea economică fără de care, iarăşi, nu este posibilă creaţia culturală liberă. Nu o cultură de funcţionari de stat, de „activişti” culturali, ci de creatori liberi, de liberi producători individuali de cultură. Nu dirijată, nu planificată, nu aservită puterii politice. Nu mai dorim – pentru nimic în lume – o cultură totalitară, în sens unic, propagandistică, festivistă. Vrem dispărut pentru totdeauna *kitsch*-ul *Cântării României*, concepută să niveleze, să elimine creatorul individual, să distrugă însăşi ideea de creaţie personală.

Ceea ce nu înseamnă că noua cultură română liberă nu are nevoie şi de un program. În parte, el derivă din însuşi programul noii societăţi româneşti ce presupune soliditate, construcţie, muncă, efort, un înalt profesionalism, o permanentă integrare şi adaptare la noile structuri europene. Va trebui să fim disciplinaţi, punctuali, precişi, sistematici, productivi, competitivi. Altfel nu avem nici o şansă. Comoditatea birocratică a „planului de stat” va trebui să dispară. După cum va trebui să dispară, în cele din urmă, şi superficialitatea, sinistra fuşereală şi brambureală, improvizaţia continuă, cârpeala, trasul chiulului ridicat la rang de virtute naţională. Ca şi „învârteala”, „mă descurc eu”, eterna „şmechereală” românească. O nouă societate le va îndepărta treptat – este de dorit, de sperat, măcar – total sau în parte. În cele din urmă se va produce şi o nouă „tradiţie”, a cărei lipsă este – şi pe bună dreptate – deplânsă de I.P.C.

Dar nu este totul. Cultura română – şi acesta este pragul cel mai greu de trecut – va trebui să facă saltul în ordinea spiritului, de la imagine, simbol, mit, la idee, teorie, sistem. De la concretul poetic, la abstracţia gândirii. Suntem încă mult prea „lirici”, prea „poeţi” în toate. Şi rezolvăm mult prea multe, încă, doar prin „intuiţii” şi „imagini”. Avem nevoie de o nouă cultură: teoretică, mai sistematică, mai rece, mai raţionalistă, mai pătrunsă de spirit critic, de luciditate, de un superior „bun simţ”. Iraţionalismul, misticismul au făcut destule ravagii şi la

noi. Avem prea mulţi filozofi-mit, profeţi, egumeni-mesianici (Constantin Noica, Nicolae Steinhardt, Petre Ţuţea etc.). Nu de „sentimentul tragic al vieţii" (care şi în Occident este o raritate) avem în primul rând nevoie, iarăşi, ci de sentimentul creaţiei durabile în orice domeniu. Al lucrului bine făcut, conştiincios, al responsabilităţii, seriozităţii, echilibrului, onestităţii, comportamentului consecvent, refuzului odioasei improvizaţii. Idealuri „minore", vor spune unii exaltaţi. Idealuri „majore" pentru un popor, care le-a cultivat încă prea puţin. Aceasta ar putea fi o adevărată „revoluţie spirituală românească". Ar putea fi, cândva...

(1993)

6. Români în „Republica literelor”

Printr-o foarte fericită coincidenţă, ne-au vizitat recent ţara, în acelaşi timp, trei importanţi autori români din exil: Matei Călinescu şi Ion Vianu, pentru lansarea volumului în colaborare *Amintiri în dialog* (editura Litera)[1], şi Virgil Nemoianu, în cadrul unui acord de schimburi culturale, cu un ciclu de conferinţe universitare la Bucureşti şi Cluj. Este vorba de o vizită culturală, literară şi amicală de prim ordin. Dar şi de ceva mai mult. Cu mult mai mult. Cei trei scriitori români stabiliţi în străinătate sunt expresia unui fenomen complex şi profund, net superior simplului exil. Sunt exponenţii unui tip deosebit de scriitor, încă nu bine cunoscut şi mai ales înţeles la noi. Mentalitatea noastră publică este, vrând-nevrând, încă prea localistă, prea izolaţionistă, ca să nu spun prea „naţionalistă”. Or, în toate aceste cazuri precise avem de-a face cu un tip superior, specific şi foarte pozitiv de „cosmopolitism” literar modern.

Încă din perioada Renaşterii şi Umanismului a apărut în Europa o noţiune nouă (dar cu rădăcini antice), în speţă „Republica literelor”. O metaforă pentru comunitatea intelectuală a savanţilor de pretutindeni, care corespondează şi schimbă idei şi informaţii, peste frontiere, regimuri politice, chiar religii. O comunitate şi o solidaritate spirituală amicală, puternică, independentă, critică şi militantă, capabilă să determine curente de opinii, scări de valori şi reputaţii culturale internaţionale.

Conceptul a făcut o mare carieră. A avut un moment de strălucire deosebită în secolul XVIII[2]. Pentru ca în secolul XX – sub presiunea regimurilor fasciste şi comuniste, care au intensificat la maximum fenomenul exilului ştiinţific şi literar –, realitatea care-l justifică să reapară cu toată vigoarea. Căci aceasta este raţiunea supremă a exilului cultural: apărarea libertăţii de mişcare şi expresie,

salvarea normalităţii spirituale şi culturale, solidarizarea şi apărarea unui sistem de valori antitotalitare, antidespotice, antidictatoriale, dincolo de orice frontiere, persecuţii şi obstacole. Exilaţii de pretutindeni formează o nouă lume, o nouă realitate morală, culturală şi socială. După 1940, şi mai ales după 1945, se configurează, în proporţii sporite, un nou tip uman şi literar şi o nouă conştiinţă morală şi culturală: a liberului cetăţean al lumii, a cetăţeanului „republicii literelor" de pretutindeni. Este o nouă formă de civism intelectual de dimensiuni internaţionale, în proporţii nemaicunoscute încă în istorie, de o mare demnitate şi semnificaţie.

Pe aceşti trei scriitori români stabiliţi în străinătate – care au refuzat, în diferite forme, toate radicale, tirania ceauşistă – în acest mod eu îi văd în primul rând: trei liberi cetăţeni ai republicii universale a literelor. Sunt, în acelaşi timp, trei scriitori români şi americani, români şi elveţieni (şi seria poate continua şi cu alte exemple). Ei au o dublă identitate. Eul lor este multiplu. Ambivalenţa lor este reală şi perfect legitimă. Departe de a vedea un defect în această ambiguitate, văd în ea un progres şi o formă de integrare superioară, într-o nouă realitate istorică. Oricâte naţionalisme şi şovinisme s-ar mai dezlănţui, am intrat într-o perioadă de globalitate istorică: a comunicaţiilor electronice universale şi a economiei libere de piaţă. Aceste realităţi au învins, în esenţă, comunismul. Că el a produs un sistem de „cadre" şi o „nouă clasă", care nu cedează încă puterea, este foarte adevărat. Dar tot atât de adevărat este că circulaţia liberă a acestor scriitori „cosmopoliţi" – de intensificat cât mai mult posibil – sfidează, sparge blocada, neagă în mod fundamental întreg sistemul de idei şi practici totalitare comuniste. Ei poate nici nu-şi dau seama cât de mult au ajutat, prin chiar simpla lor prezenţă (de mesajul cultural nici nu mai vorbesc) gândirea civică, liberă, antitotalitară din România. A fost o vizită memorabilă, cu profunde implicaţii ideologice. „Rezistenţa" lor continuă.

Citind *Amintiri în dialog* de Matei Călinescu şi Ion Vianu, şi ascultând prelegerile lui Virgil Nemoianu ca şi intervenţiile lor publice – în diferite întâlniri, dialoguri şi interviuri – mi-am dat seama, încă o dată, de marea

realitate a „cetăţii literelor”, mereu bine localizată şi în acelaşi timp internaţionalistă prin definiţie. Iată-l pe Matei Călinescu, profesor american, care declară în acelaşi timp că „nu intenţionează să se adapteze total”, care, dimpotrivă, „vrea să-şi păstreze şi vechea identitate, încercând s-o înţeleagă mai bine în comparaţie şi în dialog cu cea nouă”. Sau pe Ion Vianu, care nu se simte pe deplin aclimatizat în Elveţia, unde rana rămâne incurabilă: „eu nu deveneam al lor”, unde „doliul ţării natale” îl urmăreşte în permanenţă. Poate cel mai bine adaptat dintre toţi este Virgil Nemoianu, fire robustă de *self made man*, căruia exilul îi conferă un „statut de normalitate”, perfect legitim: catedră, legături libere, publicaţii necenzurate, călătorii fără frontiere etc. Dar în acelaşi sens vorbeşte şi Matei Călinescu: decizia sa de a nu se mai întoarce „în infernul moral care devenise România” n-a fost „altceva decât un act de bun simţ, o opţiune pentru normalitate...”

Or, numai existenţa liberă în „cetatea universală a literelor” poate legitima şi realiza această „normalitate”. Fiindcă ea este, în ordinea spiritului, însăşi „normalitatea” prin definiţie. Adică libertatea integrală, trăită şi practicată, în mod firesc, neostentativ şi creator, în regim cotidian şi „neeroic”.

Este foarte caracteristic la aceşti trei scriitori şi frumoasele lor caractere şi lipsa de gesticulaţie eroică, de emfază şi poză publicitară a „rezistenţei”. Refuzul anticomunist era, în toate aceste cazuri, în primul rând o formă de normalitate şi demnitate personală. Matei Călinescu, de pildă, foarte uman şi autentic, o recunoaşte pe faţă: „Reacţia mea a fost departe de a fi eroică”, „îmi lipsea... acea îndârjire inflexibilă, acea vocaţie eroică pe care au dovedit-o adevăraţii disidenţi”. Ion Vianu a atacat frontal regimul comunist. Dar evocarea rămâne mereu de o mare sobrietate, modestie şi de un *understatement* ce-l onorează. Iar în îndârjirea suplă a lui Virgil Nemoianu, fire practică şi de mare eficienţă, văd aceeaşi rezervă morală de a nu se pune în valoare decât prin operă, prin acţiune şi solidaritate culturală. Exilul a constituit în toate aceste trei cazuri o soluţie personală, dar profund constructivă, de integrare într-o normalitate refuzată de un

regim aberant şi terorist. Nu numai că nu deplâng „plecarea” lor, dar regret că n-au existat şi mai mulţi scriitori români care să-i fi imitat.

În spiritul cel mai pur al „cetăţii literelor”, acelaşi Virgil Nemoianu (care se simte peste tot acasă şi peste tot exilat) îşi dă seama şi de imensa valoare a sistemului de relaţii culturale, inclusiv despre „imaginea României”.

Dacă valorile româneşti nu circulă, nu sunt puse în evidenţă, scriitorii plecaţi nu păstrează legăturile utile, inclusiv între ei şi cu cei din ţară, cum putem pretinde ca realizările noastre să fie recunoscute?

În acelaşi mod se exprimă şi Matei Călinescu, atunci când face în acelaşi timp elogiul „prieteniei” şi al „comunicării sub pecetea tainei”. Între „exilaţi”, între ei, pe de o parte, şi între exilaţi şi cei rămaşi în ţară, pe de alta, comunicarea şi solidaritatea au fost permanente. În acest mod au corespondat umaniştii încă din Renaştere. Păstrez într-un dosar peste 50 de scrisori primite de la Matei Călinescu (şi numărul lor sporeşte mereu), destinate de pe acum unui fond al unei biblioteci publice. A rămâne mereu acelaşi, egal cu tine însuţi peste tot, indiferent dacă ai „plecat” sau ai „rămas”, este unul din exemplele cele mai frumoase ale scriitorilor despre care vorbesc. N-am complexe de nici un fel faţă de ei şi nici ei faţă de mine. Aparţinem aceleiaşi lumi, aceleiaşi „cetăţi universale a literelor”. Egali, confraterni şi solidari, devotaţi unor idei esenţiale comune.

Şi dacă mai aveam vreo îndoială despre mentalitatea profund umanistă, solidară şi liberală a acestor „liberi cetăţeni ai lumii”, ea mi-a fost consolidată de un gând al lui Ion Vianu, atunci când visează o „împărăţie care avea să fie nu numai una a toleranţei mutuale... dar şi a unei reale puteri, a capacităţii de a impune durabil modelul ei unei lumi sfâşiate în care trăiam”. Ideal profund „iluminist”, de bună seamă (la care ader din plin). Este singurul antidot împotriva tuturor intoleranţelor, fanatismelor şi dogmatismelor, din orice direcţie ar veni în epoca noastră. Şi cu orice motivaţie posibilă. Reîntâlnindu-mă cu aceşti distinşi scriitori, am respirat în jurul lor un alt aer, o altă ambianţă culturală. Cultura română actuală are vitală nevoie de astfel de mesageri, fie

şi ocazionali: „români şi europeni”/„americani” în acelaşi timp. Izolarea ne poate fi fatală.

Cultura este o lume liberă, peste frontiere. Ideile nu pot fi nici arestate, nici confiscate.

(1994)

7. Integrare şi identitate culturală

Ca să ne exprimăm în termeni foarte jurnalistici, „Europa" devine tot mai mult o problemă „la ordinea zilei". Pe plan politic şi economic în primul rând. Integrarea României în structurile europene şi euroatlantice constituie, mai mult decât oricând, un adevărat imperativ naţional. Rezistenţele de ordin geografic, în primul rând, apoi ideologice, naţional-comuniste sunt, în acelaşi timp, considerabile. Consecinţa directă este o violentă şi profundă confruntare, inclusiv de idei, între „europeni" şi „naţional-comunişti-izolaţionişti". Conflictul între două mentalităţi este foarte acut şi, deocamdată cel puţin, încă indecis. El are consecinţe directe şi asupra ideologiei literare, asupra cărora dorim să atragem, în acest cadru restrâns, atenţia. Opinia publică literară are nevoie de o informare tot mai largă şi cât mai bine documentată şi în această direcţie, puţin discutată, din păcate, în presa literară. „Revizuirile" ierarhiilor literare sunt importante. Ale conceptelor literare oficializate sunt însă şi mai importante.

Controversa datează încă din perioada dictaturii totalitar-comunisto-ceauşiste, care a urmărit – şi în bună parte a reuşit – izolarea aproape completă a culturii române de Europa şi ruperea legăturilor sale tradiţionale cu Occidentul. Se cunoaşte încă prea puţin că singurele publicaţii româneşti care au încercat, şi într-o oarecare măsură au şi reuşit, să spargă blocada şi să întreţină, fie şi în zone strict specializate şi marginale, o serie de legături literare „europene" şi „internaţionale" au fost doar trei la număr. Cea mai cunoscută, în interior, a fost *Secolul XX*, care avea însă handicapul de a fi publicată doar în limba română. A fost urmată de două reviste pur tehnice, strict specializate: *Synthesis*, organul „Comitetului naţional român de literatură comparată", la redactarea căruia Al. Duţu a jucat un

rol esenţial şi *Cahiers roumains d'études littéraires* (ambele înfiinţate în 1973), de care s-a „ocupat" cel ce semnează aceste rânduri. Două reviste foarte puţin urmărite în ţară, cu o circulaţie minimă în cercurile literare, tolerate la limită de organele oficiale din raţiuni de pură „imagine externă", dar care – cu mari eforturi – au avut (şi au încă) circulaţia lor internaţională. Când se va scrie istoria adevărată a relaţiilor europene ale culturii noastre în deceniile de dictatură, rolul acestor reviste va fi pus, fără îndoială, în mod obiectiv, în lumină. Fără exagerări apologetice, bineînţeles, dar şi fără minimalizarea care se practică în mod curent în aşa-zisa „viaţă literară" de la noi. Idealul şi chiar arhetipul literar-naţional al „integrării europene" este, se pare, doar poetul oltean „şmecher", care circulă „cu cobiliţa prin Europa", furând când poate, pe naivii literari, la cântar... Nu-i mai dăm numele...

Toate acestea încep, încet, să fie recunoscute şi, în mod salutar, tot mai bine reactualizate. În ultimul număr din *Synthesis*, de pildă (XXI/1994) consacrat temei *La littérature comparée et le projet européen*, Al. Duţu publică un scurt dar foarte dens text despre *Comparatisme et l'ésprit européen* (pp. 3-8). El evocă unele din „aventurile" comparatismului românesc din epoca „anilor lumină", cu multe obstacole şi umilinţe, cu reuşite şi eşecuri, cu toate „donquijotismele" sale, până la urmă, totuşi, fecunde. Sunt iniţiative şi reviste care au rezistat. Au intrat în unele biblioteci occidentale şi, ceea ce este şi mai important, în destule sisteme internaţionale de referinţe. Operaţia a reuşit, chiar dacă animatorii lor au fost, bine, bine, de tot jumuliţi de pene de unele „organe". Tot ne plac nouă, încă foarte mult, „imaginile" şi „metaforele critice"...

Integrarea europeană are însă şi un alt aspect, de ordin pur teoretico-literar, încă puţin discutat la noi, dar tot mai actual în întreaga Comunitate Europeană. În această ordine de idei, dorim să prezentăm, foarte pe scurt, specialiştilor şi publicului literar românesc, activitatea şi ideile esenţiale ale unui comparatist italian, Armando Gnisci. Este profesor de literatură comparată al Universităţii din Roma „La Sapienza", autor al multor volume şi director al revistei de literatură comparată *I Quaderni di Gaia*. La ea au colaborat, intermitent, şi

comparatişti români, iar publicaţiile noastre specializate (câte sunt) sunt prezentate şi recenzate cu regularitate. A conferenţiat şi la *Accademia di Romania*, de la Roma. Este un prieten real al comparatiştilor noştri, ale căror lucrări le semnalează şi elevilor săi. Carla Valentino, de pildă, se ocupă de unii „români" într-o carte de prim ordin despre istoria ideii europene[1]. Despre toate acestea şi multe altele – referinţă strict bibliografică – ne ocupăm şi noi, inclusiv în „aparatul critic" al unei cărţi foarte recente: *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale* (1995). Obiectul intervenţiei de faţă este însă cu totul diferit.

Ideea de „literatură europeană" (din care face parte şi literatura română), formată în secolul trecut (un mare precursor este italianul G. Mazzini, *D'una letteratura europea*, 1829, şi, bineînţeles, Goethe), a trecut prin mai multe faze. Privite foarte de sus, ele corespund etapelor ideii ideologico-politice dominante despre „Europa". Nu le evocăm acum[2]. Subliniem doar faptul că după 1945, după al doilea război mondial, prin apariţia unor structuri comunitare vest-europene şi a afirmării tot mai energice a ideologiei „integrării europene", ideea însăşi de „literatură europeană" suferă o radicală transformare. Foarte pe scurt: ea nu se mai reduce doar la literaturile occidentale. Literaturile estice ale fostului „bloc sovietic" sunt recunoscute a fi nu mai puţin europene. Mai mult decât atât: literatura europeană nu mai constituie unicul „model" nici al literaturilor fostelor imperii coloniale. În sfârşit, ideea însăşi de „Europa literară" se modifică în mod profund[3]. Dacă se recunoaşte procesul decolonizării ca inevitabil şi ireversibil, atunci el trebuie să înceapă *în* şi *cu* Europa. Cu alte cuvinte, Europa însăşi trebuie să se „decolonizeze". În ce sens?

Textele cu caracter, unele, de manifest, ale lui Armando Gnisci (care datează din 1988-1995) aduc precizări importante. Noi înşine, în treacăt fie spus, am militat în aceeaşi direcţie într-un capitol dintr-o carte anterioară: *Contre l'impérialisme et le colonialisme*[4]. O carte „cu cheie", cu punct de plecare în tezele comparatistului francez René Etiemble. Era, pe atunci, singurul mod posibil de a scrie, din România comunistă (detaliu

esenţial), despre „relaţii est-vest”, „relaţii, schimburi, cooperaţie”, „comunicaţii libere” etc., etc. şi alte asemenea idei profund eretice. Din care cauză, ne-am regăsit confirmaţi şi consolidaţi în convingerile noastre – prin ideile formulate ulterior şi în mod independent de noi – şi în unele din cărţile şi studiile remarcabile ale lui Armando Gnisci, pe care le semnalăm şi din acest motiv cu vie satisfacţie. Ne gândim în special la *Noialtri europei* (1991)[5], *Tre paragrafi sulla decolonizzazione letteraria degli europei*[6] şi, foarte recent, la capitolul *Bisogna de-colonizzare noi altri europei da noi stessi, ma non da soli, ovvero la letteratura comparata come disciplina della reciprocità* dintr-o sinteză de literatură comparată[7].

Rezumăm drastic ideile esenţiale ale acestor texte de bază, în scop strict introductiv, dar şi ca o invitaţie la o dezbatere mult mai amplă, care ne priveşte în mod direct. De o anume „decolonizare” are nevoie, în treacăt fie spus, între altele, şi conştiinţa teoretico-literară românească. Prin ce are ea cu adevărat „original”, atât cât are, fără exagerare, ea a încetat să mai fie doar o simplă „colonie” a arondismentului 6 al Parisului. Dar într-o astfel de reacţie nu intră – precizăm cu toată energia şi claritatea posibilă – nici urmă de „naţionalism” sau, şi mai grav, de „şovinism”. Însă în *originalitate* şi *personalitate* credem şi trebuie să credem. „Numai personalitatea este binele suprem”, spunea şi Goethe, care la timpul său era viu preocupat, şi în mod foarte convins, de aceleaşi probleme „europene”. Epigonii şi imitatorii, *les suiveurs*, n-au existenţă constructivă şi viaţă lungă în nici o cultură.

Deci, cu maximă concizie şi claritate, în ce constă „decolonizarea Europei literare”? Nu este vorba, mai întâi, de nici un fel de „deznaţionalizare”, de altfel imposibilă şi reprobabilă. Continentul nostru este însă doar o „provincie” a literaturii mondiale: *Europa provincia mundi*, cum spune şi titlul unui *Festschrift* german din 1992[8]. Ea îşi dă seama tot mai mult de această realitate. Au spus-o P. Valéry şi alţi câţiva precursori. Urmează deci a ne asuma deschis şi fără rezerve ideea de „alteritate” şi „reciprocitate” literară, prin „schimburi” literare extensive şi intensive. Aceste „schimburi” duc la un „dialog” fecund şi la o „complementaritate” pozitivă. Bunul simţ românesc

ancestral are o vorbă, poate cam prea „populară”, dar perfect aplicabilă acestei situaţii: nimeni în literatură, mai mult: nici o literatură din lume nu mai este, nu mai poate pretinde a fi, „buricul pământului”. Un prim punct câştigat, deci.

Tradusă în termenii teoriei literaturii şi ai literaturii comparate, această concepţie neagă existenţa centrului literar unic. Deci exemplar, canonic, „model” absolut etc. Decolonizarea înseamnă „policentrism” cultural şi literar. Nu ar trebui să mai existe literaturi majore şi minore, centre absolute şi periferii obscure, pentru a traduce aproape cuvânt cu cuvânt pe Armando Gnisci. Textul nostru este, de altfel, la acest capitol, doar o parafrază sau – dacă se preferă, pentru a relua un termen (fost) la modă – un exerciţiu de „intertextualitate” critică. Nu mai poate exista un model unic, occidental, obligator pentru toate literaturile lumii.

Consecinţa practică este şi ea de maximă importanţă: „decolonizarea” are şi sensul recunoaşterii deschise a coexistenţei şi convergenţei pacifice a diverselor culturi literare. Această colaborare (preconizată încă din perioada Goethe-Mazzini) constituie o „bogăţie comună”, un patrimoniu colectiv la care participăm în mod selectiv, dar fără nici un fel de obstacole, complexe sau prejudecăţi. Pentru o Europă împărţită până nu demult în două blocuri antagoniste, o astfel de concepţie, a cooperaţiei şi nediscriminării, este mai mult decât salutară. Dar nu este totul.

Situaţie deocamdată profund specifică doar Europei occidentale – unde se constată o intensificare considerabilă a fenomenului „imigraţiei”, dar şi în fostele imperii coloniale etc. – care tinde să devină tot mai paradigmatică: apariţia fenomenului, denumit, după expresia lui Armando Gnisci, „metisaj” literar. Exemplu său este, bineînţeles, italian: o întreagă literatură scrisă de imigranţi din lumea a treia, Africa etc., în limba italiană, dar publicată prin traduceri, colaborări şi corectări aduse de jurnalişti şi scriitori italieni profesionişti. De unde un fenomen nou de adevărat „metisaj intelectual” scris de *mutanti e metici*. O adevărată literatură de imigraţie, de cooperare-colaborare, nu numai acceptată, dar, adesea, şi cultivată, cu drepturi literare egale. Apare deci o nouă

identitate literară, care duce şi la o altă concepţie despre „literatura naţională" şi „universală"[9]. Este vorba de ceea ce autorul numeşte „reciprocitate umanistică" şi „identitate în alteritate". Urmările sunt, nu mai puţin, deosebit de importante.

„Europa literară", în două cuvinte, nu numai că-şi deschide „graniţele" (a făcut-o de altfel, literar vorbind, cu mult înainte de acordul de la Schengen). Nu numai că ea tinde spre o „cultură şi civilizaţie construite împreună plecând de la diferenţele" existente. Dar mutaţia esenţială este alta: apare şi se consolidează tot mai mult conştiinţa de a fi „noi şi alţii în acelaşi timp"[10]. Această expresie aparent paradoxală *noialtri europei* încetează a mai constitui un paradox, pentru a deveni o realitate literară concretă. La fel de bine, deci, s-ar putea spune, în acelaşi spirit, şi *noialtri rumeni*. O nouă etapă a conştiinţei literare europene a fost parcursă. Definiţia unei noi „identităţi europene" a fost puternic afirmată. A fi tu însuţi şi european în acelaşi timp. În termenii noştri: „român şi european". Autor cu dublă şi indisolubilă identitate. Mutaţie spirituală tot mai vizibilă la unii scriitori din *diaspora*, cu dublă identitate culturală: română şi a culturii de adopţie, scriitori prin excelenţă bilingvi. Aşa cum am susţinut nu o dată (de văzut cu cât... succes) şi în recenta pledoarie *Pentru Europa*. Dacă ea ar cădea încă în gol... vina nu va fi neapărat a noastră. Ne consolăm, în orice caz, de pe acum, că astfel de idei, în Europa, în Italia de pildă, cum am arătat mai sus, sunt din plin îmbrăţişate, apărate şi documentate cu toată convingerea. Cât despre implicaţiile lor imediate, nu mai puţin foarte importante, în domeniul „literaturii comparate", vom reveni cu alt prilej, sperăm, apropiat.

(1995)

8. Soarta teoriei literare

Nu trebuie un prea mare spirit de observaţie: teoria literară nu are, încă, la noi, nici dezvoltarea şi nici prestigiul pe care-l merită. Ea este, fără îndoială, în toate ţările de mare cultură, factorul de sinteză, organizare şi orientare generală – de concepte şi metode – a studiilor literare de orice categorie. O mare literatură este însoţită şi de o puternică şi originală reflexie literară. Evident, nu este vorba de o cauzalitate mecanică şi nici măcar de un paralelism real. Teoria literaturii este doar un aspect şi o prelungire specifică a filozofiei artei şi literaturii. Ea derivă şi se inspiră pe de altă parte şi dintr-un curent filozofic. Dintr-o serie de cauze precise, istorice, aceste condiţii nu sunt încă întrunite la noi. Nu din intenţii polemice facem această constatare. Credem doar că în noile condiţii culturale ale ţării noastre, un moment de luciditate se impune cu toată necesitatea. Concluziile vin de la sine.

Un prim handicap – şi probabil cel mai serios – este lipsa unei reale tradiţii filozofice, speculative şi teoretice. În definitiv: de când datează adevărata filozofie şi implicit estetica literară românească, multă-puţină, câtă există? Ea este foarte recentă. O putem data cu destulă precizie, începând doar cu deceniile doi şi trei ale secolului nostru. Nu ne gândim la filozofia de catedră, ci la filozofia – aşa-zicând – extrauniversitară, cu note evidente de originalitate, de tipul Lucian Blaga, Cioran, Eliade. Epoca n-a îngăduit însă, din nefericire, nici consolidarea, nici dezvoltarea sa. Vom arăta imediat şi cauzele. Să reţinem, deocamdată, că o teorie literară, orice teorie literară, implică două etape de dezvoltare. Iar noi am fost şi am rămas profund deficitari sub ambele aspecte.

Cât timp n-au existat decât cu totul ocazional cursuri universitare de teoria literaturii, catedrele de teoria literaturii au lipsit, pentru ca în ultimele decenii aceste

discipline să fie complet absente, paralizate sau „socializate”, unde să se formeze viitorii cercetători în acest domeniu? Iar cum cronicarii literari cu studii universitare n-au primit în nici un fel o astfel de informaţie şi formaţie, nu poate fi de mirare foarte slabul ecou, în publicistică, al lucrărilor de teorie literară, îndeosebi românească.

De fapt, primul estetician literar român notabil este doar Mihail Dragomirescu, autorul lucrării *La science de la littérature* (3 vol., Paris, 1928-1929), luată în serios de Croce şi alţii – ne aflăm în plină perioadă de ascensiune a lui *Literaturwissenschaft* – dar ignorată şi chiar ridiculizată, bagatelizată în orice caz, de către critica noastră curentă, nu mai vorbesc de cea jurnalistică. Ne aflăm în faţa unui sistem radical autonomist, bazat pe noţiunea de capodoperă. Nu ne interesează acum nici dificultăţile, nici insuficienţele acestui sistem. Reţinem pe de o parte doar efortul de sinteză, pe de alta, tendinţa de a veni cu o soluţie originală. Până atunci estetica literară românească n-a dat decât compilaţii sau teze universitare, unele foarte solide, citabile, cunoscute mai peste tot (D.D. Roşca şi Liviu Rusu, îndeosebi[1]).

Momentul următor, al lui Tudor Vianu, parcurge aceleaşi etape: o însumare de cunoştinţe estetico-literare şi o trecere finală spre o sinteză personală. Volumul de *Postume* (1966)[2] dă, după noi, adevărata dimensiune a acestui estetician: *Istoria ideii de geniu, Simbolul artistic* şi *Tezele unei Filozofii a operei* arată în mod limpede posibilităţile creatoare ale lui Tudor Vianu. Practicând pe scară tot mai largă, pe de o parte, istoria ideilor literare, iar pe de alta estetica literară pe baze lingvistice, el şi-a dat seama că numai în acest mod se poate constitui, la noi, o adevărată tradiţie, un început, în orice caz, de reflecţie literară personală.

Ea a fost pur şi simplu desfiinţată, putem spune chiar asasinată, de invazia şi introducerea prin forţă şi dictat a esteticii literare marxist-leniniste. Ea arunca practic la coş întreaga gândire literară europeană declarată ca idealistă. Deci, peste lipsa de tradiţie internă, s-a adăugat o a doua cauză: instaurarea dogmatismului feroce marxist-leninist impus prin traduceri de penibile, simpliste şi primitive manuale sovietice. Totul pus sub semnul antologiei de

tipul: *Marx-Engels-Lenin despre literatură şi artă*[3], completaţi cu puţin înainte şi cu sinistrul „părintele popoarelor”, Stalin. Culme a farsei intelectuale: toţi patru declaraţi... esteticieni! Ravagiile pe care le-a produs acest dogmatism terorist în universitatea, editura şi publicistica românească au fost teribile. De pe urma acestui colaps nu ne-am revenit, de fapt, nici până azi. El a distrus nu numai firava tradiţie românească incipientă, dar a blocat şi orice tendinţă de regenerare, timid încercată (dar tot în sfera marxistă), inclusiv prin recuperarea „revizionistului” Lukács. Dar poate cea mai gravă urmare a acestei situaţii a fost inocularea dezgustului pentru orice „teorie” a literaturii. Ea era asociată în mod mecanic cu toate aberaţiile „proletcultismului”, „realismului socialist” şi ale „spiritului partinic în literatură”.

La această catastrofă se adaugă o a treia cauză a blocării teoriei literare româneşti (înţeleg mereu: autentică, originală). Începutul unei oarecari „destinderi” şi „liberalizări”, de la sfârşitul anilor ’60, de o anume extindere în anii ’70, a dat o altă lovitură – nu mai puţin teribilă, dar în sens contrar. Pătrund la noi traduceri, dar şi prin lectură directă, masivă, toate modelele literare şi teoretice occidentale: structuralismul, semiologia, formalismul de toate speciile şi nuanţele. „Teoria” literară românească se transformă într-o mizeră „colonie balcanică” în care Roland Barthes devine un fel de personaj fabulos, ceva între idol, totem şi guvernator general. Pe de o parte, este imposibil de trecut cu vederea că această influenţă a măturat pur şi simplu, din conştiinţe, toate clişeele şi platitudinile marxisto-leniniste-socialiste. Este partea sa pozitivă, incontestabilă. Dar reversul medaliei? Instaurarea unui dogmatism invers, a unei sincronizări superficiale, mecanice, introducerea spiritului de compilaţie, docilitatea în faţa ultimei traduceri sau cărţi pictate în mână sunt nu mai puţin evidente. Ne aflăm la faza când erai pur şi simplu „desfiinţat”, anulat, cu un citat ritual din Roland Barthes. Din acest consum frenetic de noutăţi n-au ieşit, iarăşi, decât tot câteva compilaţii neasimilate, azi total uitate şi, în cazul cel mai bun, parafraze inteligente. Teoria literară originală se lasă încă aşteptată.

A patra cauză, în sfârşit, este de ordin publicistic, foiletonistic. Lipsind tradiţia culturală, filozofică, referinţele interne de mare prestigiu, terenul a fost ocupat în mod firesc – şi în totalitate – de critica de orientare impresionistă. Iar aceasta a fost şi a rămas profund ateoretică, adesea chiar deschis ostilă rigorii de orice fel a studiilor literare. Climatul din presă n-a fost de altfel niciodată favorabil acestor preocupări. Orientarea sa fundamentală este de indiferenţă, ignorare sau chiar bagatelizare. Nu interesează, să spunem, esenţa literaturii, ci în primul rând, să zicem, dacă poetul X este „mai mare" decât poetul Y. La acest nivel, cronica devine o formă de publicitate, de succes, de manifestare a „vieţii literare". Nu contestăm realitatea acestor fenomene, de altfel inevitabile, şi nici necesitatea – evidentă – a unei astfel de cronici. Dar susţinem că, asemenea oricărei mari culturi bine organizate, teoria literaturii are şi ea nu mai puţin nevoie de o cronică specializată, de o recepţie aşa zicând tehnică. În acest scop, am „ţinut" o cronică a „ideilor literare" în *Cronica* (1968-1969), apoi în *Tribuna*, între 1981-1989, cronică reluată acum, în urmă, în *Jurnalul literar*. Despre „succesul" şi eficienţa sa nu ne-am făcut niciodată, bineînţeles, nici cea mai mică iluzie. Dar despre necesitatea şi a unor astfel de „cronici" nu poate să existe, iarăşi, nici cea mai mică îndoială. Ele informează, clarifică, orientează şi filtrează ideile literare în dezbatere. Numai în felul acesta se poate constitui, progresiv, pe etape, o conştiinţă literară românească tot mai competentă şi exigentă. O conştiinţă literară pe cât posibil originală şi cu puncte proprii de reper şi referinţă.

(1991)

9. O nouă istorie a ideilor

Merită semnalată – şi încă din plin – noua carte a lui Sorin Antohi *Civitas imaginalis. Istorie şi utopie în cultura română* (1994)[1]. În primul rând, pentru *cum* spune şi, apoi, pentru *ce* spune: idei şi analize nu mai puţin notabile. Se introduce şi se cultivă cu toată claritatea, în forme declarat polemice, un nou stil în modul românesc actual şi tradiţional de a face istoria ideilor. Iniţiativa nu este deloc neglijabilă. Dimpotrivă.

Autorul îşi propune, pe faţă, „deconstrucţia discursului istoriografic oficios”, respingerea „fantasmelor continuităţii” (în câmpul nostru cultural), „căutând sistematic – mai ales, *n.n.* – referinţele externe ale dezvoltărilor autohtone”. Un comparatism ideologic *sui generis*, deci, care include şi chiar presupune regruparea ideilor în jurul unor constante europene, inclusiv asociaţiile neprevăzute dar bine documentate şi chiar „hazardul, neprevăzutul şi misterul” unor raportări substanţiale (pp. 7-8). Unghiul de percepţie se schimbă mereu, adesea imprevizibil. Textele „vechi” sunt citite printr-o grilă şi hermeneutică „nouă”. Ceea ce părea definitiv stabilit şi anchilozat, primeşte o nouă definiţie şi contextualizare. Te întrebi, citind atent pe Sorin Antohi: ce este mai „interesant” în cazul cărţii sale: rezultatele sau metodele şi implicaţiile? Aş înclina, în ce mă priveşte, spre a doua atitudine. Ea mi se pare şi cea mai fecundă. Câteva aspecte esenţiale se cer subliniate.

Ne aflăm, în primul rând, prin simplă determinare istorică, după o perioadă de mare izolare şi de rupere cvasi-totală de referinţele străine specializate, într-un punct crucial al studiilor noastre istorico-teoretice. În teoria şi critica literară, „noua critică” – să spunem – aproape că a măturat, în foarte multe cazuri, orice veleitate de soluţie personală, prin sinteze critice proprii. O invazie şi dominare aproape absolută, deci, a biblio-

grafiei imperioase, *à la page*. Aceeaşi situaţie şi în istoria ideilor, în istoriografie în general. Am preconizat totdeauna – în opoziţie cu această orientare – sinteza critică: o cât mai mare deschidere şi informaţie internaţională, aplicată însă pe material românesc şi dintr-un unghi propriu de lectură. În spirit independent – dar confluent, cu o conştiinţă critică echilibrată, de bun simţ, şi eram să spun... „ieşeană” (ne-am format, chiar dacă la distanţă de o generaţie, în definitiv, în acelaşi mediu intelectual, de o anume tradiţie) – Sorin Antohi gândeşte exact în acelaşi mod. Procedeul este, pe de altă parte, în mod indiscutabil, încă foarte puţin curent la noi. Dar el reprezintă singura soluţie, cu adevărat constructivă şi creatoare, în cultura română actuală. Destinul său nu este, orice s-ar spune, eterna compilaţie şi pastişă, epigonismul şi sincronismul mecanic, servilismul de *suiveur* intelectual, bătut cel mult pe umeri superior şi ca încurajare.

Peste tot, deci, concepte şi scheme străine, dar ca termen de încadrare, definire şi înţelegere a unor teme româneşti corespunzătoare. Sau care devin semnificative cu adevărat, ori în primul rând, prin această raportare. Pentru a da un singur exemplu: *Comment peut-on être Roumain*, butada (cât de fericită?) a lui E.M. Cioran, este definită ca un indiciu al „stigmatului românesc”. Iar acesta, la rândul său, este integrat tipologiilor antropologului american Erving Goffman din lucrarea clasică *Stigma* (1963), despre „identitatea distrusă (*spoiled identity*)”. Evident, întreaga perspectivă se schimbă. Cazul particular devine doar un aspect şi o ilustrare a unei situaţii generale. Ierarhiile se modifică şi ele. Cioran devine numai un exemplu în plus, de o oarecare notorietate, într-adevăr, dar nu mai mult. Totul se proporţionează şi se reduce la scară. Categorialul invită deci la luciditate tipologică şi, mai ales, la modestie. Situaţie subtil „ironică”, în acelaşi timp, de care aminteşte şi Sorin Antohi.

Locul, sau mai bine spus, „atelierul” unde se operează această sinteză, este un foarte bogat aparat de note. Erudiţie, bineînţeles, dar şi ceva mai mult. În acest cadru se produc toate referinţele necesare, se discută întreg aparatul critic, se aduc argumente şi precizări suplimentare. Fiecare capitol are, deci, „dublura” sa bibliografică.

Ea poate fi citită paralel şi chiar separat. Autorul vrea să convingă şi să dovedească. Nu să seducă. Nu este un „eseist” (din fericire). Adevăratul eseu este de fapt un punct final şi nu unul de plecare. Iar în acest aparat critic de tip nou se produce osmoza reală şi în acelaşi timp asimilarea critică şi tehnică între conceptul „străin” şi materialul corespunzător „românesc”. Lectură pentru specialişti, fără îndoială. Dar întreaga carte, de fapt o dublă carte, este scrisă în primul rând pentru specialişti, *the happy few*.

Nu mă preocupă acum, repet, temele cărţii: originile utopismului românesc, utopie şi revoluţie în perioada 1848, utopia lui Eminescu, constituirea limbajului social-politic modern în cultura română, plus două „cazuri” obsedante (prea obsedante aş spune): Noica şi Cioran, asupra cărora voi reveni. Importantă mi se pare însă, în primul rând, solida bază filolofică românească a acestor studii. Fenomen rar, extrem de rar, inclusiv în *G.D.S.*, din care face parte şi Sorin Antohi. Acesta are (şi) o solidă formaţie de filolog şi istoric şi discută – pas cu pas – cu textele şi izvoarele pe masă. Când parcurgi atâtea generalizări abuzive, plecate doar de la un singur text, atâtea eseisme nebuloase şi inconsistente, face pur şi simplu plăcere, mai presus de orice, această bază filologică solidă, strictă, lectura de bibliotecă, frecventarea colecţiilor rare de documente. Metoda singularizează şi „înnobilează” în acelaşi timp. Nu chiar întâmplător Sorin Antohi citează într-un loc chiar şi pe Heidegger: *weniger Philosophie, aber mehr Pflege des Buchstabens* (cf. p. 197). Mai multă grijă, deci, pentru „literă”, de unde pleacă şi se întoarce circular, de fapt, totul. În treacăt fie spus – şi în *Hermeneutica* şi în *Biografia ideii de literatură* am aplicat *mutatis mutandis* acelaşi principiu. Întâi litera şi sensul literal. Fiindcă pe ele se grefează toate celelalte sensuri. A spus-o de mult Thomas d'Aquino. Şi a spus-o foarte bine.

Civitas imaginalis are, pe de altă parte, un caracter vădit fragmentar şi s-ar putea ca, sub acest aspect, opiniile mele să nu coincidă total (şi nici măcar parţial) cu ale lui Sorin Antohi. Lucrarea s-a elaborat succesiv, şi cam în zig-zag, prin „comenzi” ocazionale (participări la

congrese, colocvii, volume omagiale etc.), ilustrând – pe un plan – şi o anume formă de mondenitate intelectuală. Imposibil să negăm, să refuzăm şi o astfel de activitate şi participare culturală. Dar riscul împrăştierii se cere nu mai puţin semnalat cu claritate. El există în mod incontestabil. Şi se dovedeşte cu atât mai mare în cultura actuală unde, pe de o parte, din cauza izolării anterioare, astfel de forme de colaborare ştiinţifico-publicistice seduc, sunt chiar strict necesare şi, pe de alta, unde din lipsă încă de specialişti, o mie de inşi (cifră simbolică) trebuie să facă mereu, şi în acelaşi timp, „de toate": şi publicistică şi universitate şi cercetări şi politică şi multe, multe altele. Situaţie de evidentă subdezvoltare culturală: lipsă acută de „cadre" şi de buni „profesionişti" în toate domeniile. Încă prea mult diletantism, amatorism şi improvizaţie, mai peste tot.

Această dispersare nu este lipsită şi de mari riscuri. Împrăştierea forţelor în publicistică, în cazul de faţă, perpetuează de fapt fenomenul – semnalat încă din 1844 – al „ziarelor fără ziarişti" (p. 149). Vreau să spun al existenţei „ziarelor"... proaste, cu mulţi colaboratori de ocazie, veleitari, nepregătiţi etc. Puţinele noastre forţe publicistice reale sunt solicitate simultan în prea multe direcţii. Evident, cele mai multe publicaţii nu pot fi, tocmai din această cauză, „bune". Dar a te izola complet, absorbit numai în proiecte strict personale şi de mare sinteză reprezintă, nu mai puţin, la noi, încă un gest de mare „utopie"... În orice caz, o imposibilitate culturală.

„Cazul" Sorin Antohi pune deci din plin problema specializării, a sintezei personale şi a „fragmentului", a cărei apologie s-a şi făcut, de altfel. Sofistic însă, după mine, fiindcă nu toţi, nimeni de fapt, nu scrie în stilul *Athenaeum* sau *Lyceum Fragmente* (referinţa curentă este Nietzsche, dar... *comparaison n'est pas raison*). Incapacitatea concentrării, seducţia tuturor comenzilor ocazionale, improvizaţia mai mult sau mai puţin inteligentă, salvarea a nu mai puţine aparenţe, lipsa – mai ales – a unui proiect individual care să te acapareze fac ca acest fenomen să domine. Este, de fapt, una din insuficienţele şi chiar „dramele" culturii române actuale. Ea este încă prea fragmentară, prea nespecializată şi prea „mondeni-

zată” intelectual... Un „colocviu” ici, o „intervenţie” colo, săptămâna viitoare, şi viaţa se scurge plăcut, public, în societate selectă, citat elogios adesea şi în presă. Uneori „te vezi” chiar şi la *TV*. Ceea ce, să recunoaştem, este foarte agreabil...

Aflat la a doua carte despre „utopie”[2], ne putem întreba de ce această temă preocupă, obsedează chiar pe Sorin Antohi. Aş risca două ipoteze, fără urmă de maliţie. Prima ar fi consecinţa directă chiar a condiţiei „fragmentare” a scrisului şi activităţii sale. Autorul are nu mai puţin noţiunea „cărţii ideale” (p. 104), unice, complete, a „sintezei perfecte”, a „teoriei unificatoare” (p. 105). *O mauvaise conscience* intelectuală, s-ar zice, că nu-i dă, totuşi, pace, deşi răspunde febril la toate comenzile fragmentare posibile (prefeţe, introduceri, comemorări etc., etc.) sau – poate – tocmai din această cauză. O a doua explicaţie, probabil şi mai profundă, priveşte însăşi situaţia sa de intelectual român. Iar un instinct obscur s-ar zice că-i spune că este condamnat să trăiască mereu într-o ţară „utopică”, unde toate marile idealuri şi proiecte culturale sunt, de fapt, irealizabile. Deci refuzate de istorie. Practic şi iremediabil „utopice”. Nu chiar întâmplător Sorin Antohi reţine şi ipoteza că doar istoria decide – prin capacitatea sa permanentă de actualizare şi realizare – de fapt – ce este „ideologie” şi ce este sau rămâne „utopie” (p. 19). Iar istoria nu ne-a fost şi nu ne este favorabilă. Suntem deci condamnaţi la o eternă utopie ideologică melioristă, milenaristă sau cum vrem să-i spunem...

Am recunoscut imediat un ecou (direct? indirect?) din E.M. Cioran, a cărui concepţie integral negativă despre „români” Sorin Antohi o disecă atent, nu fără *un rien* de „masochism” intelectual (studiu scris de altfel de la distanţă, aflat pe continentul american, unde toate perspectivele se schimbă). Descriptiv, obiectivist, foarte pozitivist în sens universitar-american, studiul său nu pare totuşi să „decidă” în mod radical. Sigur că Cioran se încadrează în psihologia „stigmatului”. Dar a spune că românii sunt, se simt, se comportă ca „stigmatizaţi” explică multe, într-un fel, dar nu rezolvă de fapt mai nimic. „Cum poţi să fii român?” Întrebarea înseamnă că, în realitate, nu poţi să fii nimic, în nici o ipoteză. Că eşti

damnat în eternitate să nu exişti în nici un fel. Că România este echivalentul neantului pur, absolut etc. etc.

Să mi se dea voie să nu accept acest punct de vedere. Pentru simplul motiv că el nu este decât expresia, în primul rând, a unui teribil complex de inferioritate al unui „metec” intelectual debarcat la Paris. Foarte sensibil, foarte inteligent, cultivat şi talentat, într-adevăr. Însă iremediabil „metec”, venit într-o ţară de mare cultură – şi aici este punctul cel mai dureros – dintr-o cultură mică, necunoscută, fără nici un prestigiu cultural, unde umilinţele de acest gen ne pândesc la tot pasul. Având oarecari experienţe editoriale pariziene (şi nu la edituri chiar obscure), vorbesc şi în cunoştinţă de cauză. Dar eternul „paşoptist” din noi se întreabă: ne resemnăm pentru totdeauna la acest nihilism steril şi până la urmă monoton? Sau încercăm să facem cât de puţin pentru a deveni totuşi „europeni” (căci despre asta este vorba) şi în... România? Şi acelaşi „paşoptist” întârziat pe care Sorin Antohi îl cunoaşte atât de bine (tip intelectual în care ne regăsim), mai poate pune încă o întrebare: în definitiv ce a făcut E.M. Cioran pentru a ne „europeniza”? A ne scoate din condiţia noastră mizeră? De înfrânţi şi rataţi iremediabil? Resping temperamental şi ideologic orice formă de nihilism. Spiritul constructiv este nu mai puţin o formă fundamentală de viaţă şi de creaţie. În toate domeniile. Iar cultura română are nevoie, în primul rând, de elan constructiv şi mult mai puţin de nihilisme, care urmăresc, de fapt, în ultimă analiză doar efecte stilistice strălucitoare şi exclusiv egotiste.

A ne blestema de la distanţă, de la Paris, şi a nu întinde nici măcar un deget pentru cultura şi literatura din România (*qui* – nu-i aşa? – *ne rime à rien*) constituie doar o poză snob-nihilistă, o afectare negativistă, pe care mulţi la noi o mai iau încă în serios. În nici un caz, ea nu constituie „o lecţie de înţelepciune”. Spiritul militant, constructiv, energetic, „faustic” respinge acest nihilism, pe alocuri chiar de *pacotille*. În condiţii dificile, uneori disperate, se mai poate face câte ceva, ici şi colo, intermitent, chiar şi la noi. Totul depinde de fapt de schimbarea regimului social şi politic. Într-un text recent, acelaşi E.M. Cioran crede că... „Maniu nu lupta decât cu concepte

pure, care nu au nici o şansă în Balcani... Nu poţi să urmezi astfel de oameni, utopie încarnată în Balcani...”[3]. Chiar dacă democraţia nu va fi niciodată perfectă în Balcani (dar unde este ea, de fapt, *toute proportion gardée*?), chiar dacă democraţia română, insuficient consolidată, n-a dat încă dovadă de o mare vitalitate, ea era totuşi perfectibilă. Iar faptul de a introduce, de a încerca măcar să aperi o serie de concepte politice democratice occidentale, într-o ţară lipsită de mari tradiţii civice şi împotriva unui regim totalitar, reprezintă în orice caz, orice s-ar spune, un gest infinit mai constructiv, din partea lui Iuliu Maniu, decât toate butadele negativiste, de serie, fie şi *bien tournées*, ale lui E.M. Cioran. De altfel, tot la Paris, am auzit în mediile literare şi o caracterizare lucidă: *Il fait du faux dix-huitième siècle*. În timp ce Iuliu Maniu şi-a lăsat – ca să mă exprim astfel – pielea în puşcărie pentru conceptele sale abstracte şi „utopice”, alţii şi-au pus pielea prudent şi filozofic la adăpost, *rue de l'Odéon*, şi n-au mai dat prin ţară de vreo cinci decenii. Ce să ne mai pierdem timpul cu aceşti... „balcanici” nenorociţi...

Capitolul *Noica, „Denker in dürftiger Zeit... Un dialog cu Dan Petrescu* este şi mai demistificator şi reconfortant. Iată, pe atunci, doi tineri lucizi care, într-un limbaj într-adevăr cam pretenţios, alambicat şi inevitabil criptic (ne aflăm, totuşi, în 1984) nu aderă nici la antioccidentalismul lui Constantin Noica, nici la sofismele sale („închiderea care se deschide” etc.), nici la teoria că poţi fi „liber” chiar şi în închisoare (pp. 181, 192)... Mult mai modeşti, autorii dialogului nu cereau decât *libertăţi*. Îşi puneau chiar şi întrebarea: „Al cărui joc îl face conştient ori nu Noica?” (p. 177). Sub motiv că Epictet (sclav) sau Esop (închis) puteau fi „liberi” (spiritual vorbind şi cu intermitenţă), putem scuza suprimarea libertăţii unui popor întreg? „Închidem” chiar pe... toată lumea? Fiindcă ea tot se... „deschide” în celulă? S-ar părea că parodiez şi totuşi autorii dialogului trag, îndrăzneţ, toate concluziile. Cine a făcut experienţa carcerală, a trecut prin *Gulag*, ştie că au existat şi mici momente de evaziune, de izolare totală de mediu, de recluziune spontană pură. Dar aceste momente rarisime pot să consoleze şi să compenseze

ravagiile unui întreg sistem penitenciar, terorist şi totalitar? Poate fi acceptat şi un raţionament ca acesta: dacă lumea este iremediabil condamnată, ce mai contează dacă... cedezi, „colaborezi” sau nu (p. 188)? Sau că „implicaţiile etice” sunt „secundare” (p. 178) etc.? Am discutat şi anterior toate aceste alternative[4].

Aspectul cel mai remarcabil al acestui dialog inconformist, insolit şi... insolent, este însă altul: refuzul implicit al ideii de „maestru”, de *guru*, de „şef spiritual”. Am parcurs cu toţii – şi cei care am trecut de 70 de ani ştim bine despre ce este vorba – sinistra epocă a „şefilor”, „dictatorilor”, „conducătorilor”, *Führer*-ilor, „părinţilor popoarelor” etc. Cunoaştem cu toţii ce ravagii au făcut şi mai fac încă. Şi aceste calamităţi se răsfrâng şi în ordinea spiritului: dogmatism şi nivelare spirituală, dominarea şi suprimarea spiritului critic personal, depersonalizare şi clişee învăţate mecanic etc. Toate marile adevăruri le descoperi singur sau nu le descoperi niciodată. N-ai nevoie de nici un ghid, care să-ţi spună imperativ: „gândeşte ca mine!” Să ne asumăm deci riscul iniţiativei proprii! Personal am rămas cu oroarea ideii de *magistru* încă din perioada – cu o jumătate de secol în urmă – „colaborării” cu G. Călinescu. Şi mă bucur să constat că specia... „tânărului rebel” n-a dispărut. Din fericire. În scrisoarea XIV din *Lettres Persannes*, unde vine vorba de „Troglodiţi”, Montesquieu are o pagină admirabilă despre „şefi”, „prinţi”, despre cei care impun „legi”, în loc ca acţiunile supuşilor să fie naturale, iar aceştia să nu îndure „alt jug decât al virtuţii”. Totul în mod liber, spontan, autentic, organic. Înţelegem încă o dată, foarte bine, de ce întreaga generaţie „Nae Ionescu” a detestat profund spiritul critic şi raţionalist iluminist.

Un ultim aspect este legat de condiţiile reale de recepţie ale unor astfel de studii la noi. *Cine* citeşte *ce*? În nici un caz o lectură de tip impresionist, literar („liniştea erudiţiei”, de pildă) nu este adecvată. Pe de o parte, lipsa de tradiţie şi de preocupări în acest domeniu, de acces la izvoarele străine şi ignorarea ingenuă a celor româneşti duc spre o audienţă inevitabil restrânsă. Pe de alta, Sorin Antohi ştie însă foarte bine că secretul succesului unor texte şi idei este publicitatea şi mai ales „relaţiile”

(p. 169), al căror sens îl are, din fericire, din plin. De unde necesitatea adoptării unor astfel de cărţi şi de către unul (sau chiar mai multe) *lobby*-uri redacţionale. N-am intenţia de a da lui Sorin Antohi sugestii în această privinţă. Dar poate că textele sale mai vechi, de tinereţe, ar trebui „periate” puţin de nu puţine franţuzisme, unele dizgraţioase. Bursierul „meu” *Herder* ratat (în 1985), în împrejurări cel puţin „totalitare”, Sorin Antohi este azi un autor de la care se poate „învăţa” şi care va deschide, îmi place tot mai mult să cred, un nou drum în istoria noastră a ideilor. Are deci de ales: „Ann Arbor, Michigan, 1993”, nu contest, de mare seducţie, sau...

(1995)

10. Cultura oficială, cultura alternativă

I. Cultura oficială

O „nouă” cultură română – poate mai bine spus: regenerată, redefinită şi reorganizată pe alte baze – nu este posibilă fără împlinirea unei condiţii esenţiale: contestarea, despărţirea şi definirea limpede a unei soluţii alternative la cultura oficială dominantă. Ea a fost expresia directă a vechiului regim totalitar, cu toate urmările sale esenţiale în sfera culturii. Etapa finală nu poate fi decât dizlocarea şi eliminarea acestui tip de cultură sau, în tot cazul, înclinarea hotărâtă a balanţei în direcţia diametral opusă.

Termenul de „literatură acceptată şi oficială” începuse să circule la noi, încă din deceniul patru al secolului[1]. Adică într-o perioadă când şi vechiul regim oficial şi ideologia extremistă de dreapta, care-l combătea, defineau cultura în termeni convergenţi şi tot mai totalitari. Respectiv: centralizaţi, dirijişti şi represivi. Regimul comunist totalitar a împins la ultimele consecinţe acest sistem profund anticultural, cu grave urmări negative.

Ce este cultura oficială ?

Nu este neapărată nevoie să cităm, să spunem, pe Hannah Arendt sau pe alţi politologi, de prim ordin, nimic de spus, pentru a defini cât mai exact şi concis posibil esenţa acestei „culturi oficiale”: un sistem de valori oficiale, de stat, şi ierarhizarea strict oficială a acestor valori. Vorbim, în primul rând, prin experienţa personală cea mai directă. De fapt, toţi intelectualii români de orientare democrat-liberală, care s-au opus direct, într-o formă sau alta, sau n-au aderat niciodată la cultura oficială totalitară, se află în aceeaşi situaţie oarecum „privilegiată”.

Cultura oficială se sprijină pe un număr de instituţii tipice statului centralizat şi pe o serie de măsuri legislative şi administrative, de acelaşi ordin, începând cu centralizarea bugetară, fenomen capital. Este aspectul cel mai specific şi determinant: întreaga cultură română devine nu numai o „problemă de stat", dar şi o „proprietate de stat". În sensul că statul totalitar este marele patron, gestionar şi administrator necontrolat şi incontrolabil al culturii. În felul acesta, ea este lipsită de orice bază economică independentă. Singura care-i poate asigura o existenţă autonomă şi o libertate reală.

Bineînţeles, în structura de stat socio-economică piramidală, „cultura oficială" este instaurată şi condusă exclusiv printr-o serie de instituţii riguros centralizate, începând cu Ministerul Culturii, Academia, Uniunile de creaţie, sistemul publicistic şi editorial etc. Dar toate, absolut toate, depind în modul cel mai strict de bugetul de stat. Este supremul şantaj şi suprema pârghie de conducere culturală. O armă redutabilă, de o enormă eficacitate, de care dispune sistemul politico-economic socialist de Stat. Concurenţa întreprinderilor culturale particulare (posturi independente şi de TV, edituri şi trusturi de presă particulare etc.) este percepută ca o aberaţie inacceptabilă. Mai mult: un pericol mortal, atât pentru concepţia dominantă, cât şi pentru poziţia purtătorilor de cuvânt şi agenţii de execuţie ai culturii oficiale.

Ea va face deci „totul" pentru a-şi păstra monopolul ideologic, administrativ şi de difuzare. Încă una din dovezile cele mai evidente, că vechile structuri ideologice, organizatorice şi mentale ale regimului comunist n-au fost, nici pe departe, nici integral dislocate, nici înlocuite, nici reduse la tăcere. „Evenimentele" din 1989, denumite în mod frecvent *şi* „revoluţie", au păstrat, în esenţă, neschimbate atât concepţia cât şi vechile forme de organizare culturală oficială. De unde o serie de fenomene şi reacţii tipice, care se desfăşoară din plin şi sub ochii noştri. O mică „fiziologie" – inclusiv în sensul vechiului gen literar al secolului XIX – a culturii şi culturnicului oficial poate fi deci posibilă. Reţinem câteva elemente tipice şi – după toate indiciile – încă foarte rezistente.

Funcţiile culturii oficiale

Funcţia de comandă, cea mai importantă dintre toate, strict centralizată, de decizie şi represiune, este deţinută şi exercitată printr-o ierarhie precisă şi foarte bine disciplinată. Ea are în fruntea sa pe însuşi şeful statului, indiferent de titlul sau nominalizarea sa trecută, prezentă sau... viitoare. În regimul anterior, decizia supremă, unică şi definitivă era luată doar de fostul dictator. Acest mecanism este transmis (sau a fost preluat) şi de sistemul actual. „Preşedinţia”, „Cotrocenii” devin, ca şi în trecut, instanţele culturale supreme, factorii definitivi de decizie. Ne amintim cu toţii cât de frecvent era folosită în trecut această formulă: „factorii de decizie”...

O dovadă evidentă este oferită, mai ales de recentul caz al blocării de către organele culturale centrale, apoi al aprobării finale a prezentării operei *Oedip* în regia lui Andrei Şerban, în cadrul ultimului *Festival G. Enescu*. Faptul că acest regizor a recunoscut şi mulţumit public (în stil politicos-convenţional) preşedintelui I. Iliescu, „fără a cărui intervenţie spectacolul nu ar fi existat” şi „consider că era vital necesar ca spectacolul să trăiască”[2], a provocat uimire, stupoare şi uneori chiar indignare în unele cercuri radicale de opoziţie[3].

Dar, cel mai elocvent exemplu de supravieţuire a mentalităţii culturale represive îl constituie faptul că în ciuda chiar şi a acestei „aprobări” foarte oficiale (acordate din motive evidente de „imagine externă”), în seara premierei s-a răspândit totuşi şi un manifest la intrarea *Operei*, profund ostil punerii în scenă a regizorului Andrei Şerban. Aluziile şi actualizările sale anticomuniste erau denunţate cu violenţă[4]. Astfel de „corpuri străine” nu puteau fi în nici un caz asimilate şi integrate structurilor culturale oficiale existente. O declară însuşi regizorul, care a trecut, suntem siguri, prin momente de mare umilinţă şi mortificare a amorului propriu: „Au fost atât de mulţi care s-au împotrivit ca acest spectacol să iasă, încât doamna directoare Moldovan a trebuit să aibă, în disperare de cauză, adeziunea preşedintelui”[5]. Document tipic de epocă. Inutil a mai fi subliniat şi comentat.

Reacţie deloc întâmplătoare. Mentalitatea dirijistă, „de comandă”, control şi „aprobare de funcţionare”, cenzură şi propagandă face parte din însăşi structura de bază a sistemului totalitar. Ea nu poate – obiectiv vorbind – să asimileze situaţia alternativă, conform căreia instituţiile şi operele culturale sunt, în esenţa lor *altceva* decât simple instrumente de propagandă ideologică şi politică. Dovadă că şi Ministerul Culturii, prin întregul său aparat, face în continuare eforturi disperate nu numai să-şi menţină funcţia şi monopolul de conducere, dar chiar să le amplifice. Vocaţia şi spiritul său sunt, în mod esenţial, „Comanda de stat”. În domeniul editorial, ea duce, între multe altele, la reorganizarea unui trust editorial gigantic, centralizat după vechile metode, născut mort, *Cultura naţională*, duşman ireductibil al editurilor particulare, în ciuda protestelor legitime[6].

Un alt aspect al politicii editoriale este organizarea, în acelaşi spirit oficial-partizan, al *Salonului naţional de carte*[7]. Nu încercăm, nici pe departe, un inventar complet al unor astfel de manifestări. Reţinem doar sensul lor esenţial: dirijist şi normativ, birocratic şi represiv, tipic oficializării culturii.

Portretul robot al „activistului cultural”

Problema n-a fost încă studiată atent şi în profunzime. Uneori ea este doar atinsă în unele texte pamfletare, memorialistice, jurnale şi, destul de rar, în polemici literare. De cele mai multe ori, ea nu are decât un caracter anecdotic. Este vorba de psihologia – foarte specifică – a funcţionarului cultural, produs nu mai puţin tipic al „noii clase”. Mentalitatea „etatistă”, deşi foarte puternică, nu-l defineşte în întregime. Dar ea determină un transfer tipic de autoritate şi competenţă. Funcţionarul cultural crede sincer că doar el singur exprimă, reprezintă şi apără cultura, în speţă cea română. De unde, infatuare şi suficienţă, aroganţă şi spirit de decizie definitivă, exprimată în primă şi ultimă instanţă, oriunde s-ar afla pe scara gradată a responsabilităţilor culturale. Citim într-un interviu al unui fost şi actual director de revistă (numele nu are nici o importanţă, facem polemică de idei şi nu de

persoane) despre... foştii săi colegi de redacţie, produşi de acelaşi sistem şi contaminaţi iremediabil de spiritul său, care vegetează obscuri în provincie: „Unii angajaţi mai au mentalitatea de întreţinuţi, nu mişcă un deget, dar cum am trăit nişte ani alături de ei, mi-e greu să-i dau afară”. Ca şi cum redacţia respectivă ar fi o proprietate personală. Citat exemplar din două puncte de vedere: mai întâi, pentru diagnosticul, să recunoaştem, foarte exact pus mentalităţii funcţionarului redacţional provincial, format şi pătruns definitiv de mentalitatea sinecuristă. Apoi, pentru spiritul discreţionar de comandă, specific unui astfel de „şef”. S-a şi vorbit, de altfel, despre *Mizeria scriitorilor ajunşi şefi,* după formula, lucidă, a lui Ion Cristoiu[8].

Ravagiile sale, mai ales în trecut (dar nu numai), au fost şi sunt considerabile. Lui i se datorează, de pildă, demolarea, total iresponsabilă, plină de zel partinic, a *Academiei Mihăilene*, din Iaşi, unde M. Kogălniceanu a ţinut primul curs de istorie naţională, în cadrul sinistrelor acţiuni zise de „sistematizare”. Tot la Iaşi, a fost masacrată şi vestita stradă Lăpuşneanu (ea trebuia, dimpotrivă, reconstruită, precum *Nowi Swiat* de la Varşovia). În ţara întreagă, zeci şi zeci de biserici şi clădiri istorice au fost, în acest mod, definitiv distruse. Ba un responsabil UTC, din Tg. Jiu, de o perfectă imbecilitate, a intenţionat să demoleze până şi *Coloana infinită* a lui C. Brâncuşi, pentru a recupera... fierul vechi. Un astfel de individ n-avea nici cea mai mică noţiune a „operei de artă”. Cu atât mai mult cu cât, la nivelul propagandei oficiale, opera sculptorului român fusese declarată... „formalistă”, „decadentă”. Uităm mereu, mult prea uşor, că astfel de texte – cel puţin penibile – au fost scrise chiar şi de G. Călinescu (1956). A declara – dogmatic şi senin – că „astfel de producţii... nu aparţin totuşi artei plastice propriu-zise”[9] este o enormitate incredibilă. Construcţia, solidă, a rezistat totuşi tractorului utecist care, din fericire, nu şi-a îndeplinit „sarcina de partid”. Dar *Coloana* s-a ales cu fisuri foarte serioase, ce n-au fost, nici până azi, restaurate.

La un nivel mai jos, în genere provincial, al portretului robot al activistului oficial (redactor şef de revistă, director

de editură, şef al Inspectoratului de cultură etc.), aceste note tipice se agravează. Cei ce l-au cunoscut, obligaţi, într-un fel sau altul, să „lucreze” cu el, nu vor uita niciodată amestecul specific de carierism cinic şi parvenitism insolent, al unui astfel de personaj, abilitatea de a stoarce din poziţia sa oficială (de regulă el era deputat, adesea chiar membru în C.C.) toate avantajele posibile: spaţii locative avantajoase şi abuzive, „plecări” oficiale, dese, în străinătate, ediţii şi premii peste premii, salarii de cea mai evidentă sinecură, obţinute şi pentru membrii familiei, începând cu soţia etc. Slugarnic cu organele superioare de partid, arogant şi de o rară impertinenţă cu colegii în subordine, pentru a nu mai vorbi de solicitanţii modeşti şi debutanţi, acest nou „ciocoi roşu” – promotor pe scară largă al culturii oficiale, transformată, în sfera sa de activitate, într-o proprietate personală, exploatată din plin, abuziv şi corupt – a marcat o epocă. Insolenţa, siguranţa de mişcări şi abilitatea combinaţiilor profitabile, cinismul şi lipsa conştiinţei responsabilităţii personale, convins definitiv că sistemul este etern şi „situaţia ireversibilă”, definesc un tip, un stil de viaţă şi o epocă. Evident, el nu se lasă nici azi dislocat cu uşurinţă, pensionat, tras pe linie moartă. Continuă să fie favoritul Academiei, emisiunilor culturale la TV, al publicaţiilor oficiale, premiilor unor *Asociaţii* etc. Deşi a depăşit de mult vârsta legală de pensionare, el pur şi simplu nu vrea să plece...

Mentalitatea aceasta, de mare suficienţă şi insolenţă, este de altfel specifică întregii vechi administraţii de stat. Invocând într-un oraş oarecare de provincie existenţa unei „cărţi de telefoane”, alta decât cea oficială – ieşită de mult din circulaţie şi deci total inutilizabilă – o telefonistă de serviciu m-a „repezit” cu un dispreţ suveran şi pe un ton obraznic. Inflexiunea vocii nu poate fi uitată: „Dar este o carte de telefon particulară!”. Pentru această funcţionară, dovadă supremă de erezie, aberaţie şi non-existenţă. Cuvântul „particular” îi provoca o repulsie spontană, sinceră şi definitivă. O adevărată oroare. Un sistem care produce astfel de reacţii trebuie pus foarte serios sub lupă şi examinat cu toată atenţia.

Ierarhiile oficiale

Într-o structură de stat strict ierarhizată şi de comandă, profund conservatoare şi imobilă, ierarhia oficială devine metoda specifică de promovare, consacrare şi simbolizare (în toate sensurile) a ordinii stabilite. Concepută şi instaurată ca „eternă”, ierarhia corespunzătoare va fi considerată şi impusă ca definitivă. Aniversările şi premierile solemne devin forme tipice de consacrare. Contestarea sa echivalează cu însăşi subversiunea şi destabilizarea sistemului. Activistul cultural este expresia directă, promotorul şi gardianul inflexibil al acestei ierarhii oficiale. Este unul din fenomenele cele mai greu perceptibile de către intelectualii occidentali. Venind, uneori, la noi şi în trecut, ei credeau că interlocutorii lor, aproape exclusiv din sfera oficială, erau „omologi” reali, de aceeaşi orientare şi calitate, produşi de un sistem identic de selecţie. Deci, cu acelaşi limbaj şi scară de valori. Când, în realitate, se confruntau doar două tipuri culturale radical deosebite. Dialogul real era, de fapt, irealizabil. O imposibilitate strict obiectivă, inevitabilă.

S-a scris o bibliotecă întreagă despre valoarea „absolută” (universală etc.) şi de „circulaţie”. Problema n-a fost încă studiată atent şi în toată complexitatea sa în cultura română. Încă o lacună serioasă, între multe altele. Iar referinţele străine nu sunt întru totul concludente şi mai ales verificate în zona noastră. Ea aparţine, în esenţă, doar „lumii libere”. În „sistemul totalitar”, mecanismul valorii are alte particularităţi. Privind foarte de sus, valorile impuse de ierarhiile oficiale aparţin, în esenţă, valorilor recunoscute ca fiind de „circulaţie”. Doar că această „circulaţie” are note specifice, bine diferenţiate. Notăm succint câteva aspecte. Ne propunem să revenim, cândva, asupra acestei chestiuni.

Este vorba, mai întâi, de o circulaţie, aşa-zicând, „în circuit închis”. Ierarhia nu are valabilitate şi eficienţă decât în interiorul unei ordini totalitare, bine specificate, respectiv ţări socialiste, partide etc. În al doilea rând, caracterul său este dogmatic şi deci represiv. Neagă şi tinde să distrugă întregul sistem de valori nu numai ce i

se opune direct, dar care se vrea doar paralel, marginal, deci liber şi independent. Cu alte cuvinte, valorile oficiale neagă în mod radical – teoretic şi practic – totalitatea valorilor autentice. Heteronimia lor este imperativă, abuzivă şi represivă, expresie directă a statului poliţist în domeniul cultural. Teoria valorilor „pure" pare o aberaţie scandaloasă şi intolerabilă.

Ceea ce un sociolog român, uitat pe nedrept (Mihai Ralea), numea „sancţiunile premiale", sunt impuse, în sfârşit, printr-un întreg sistem de instituţii şi metode, care au avut – este mereu o evidenţă – eficacitatea lor. Ne referim la Academie şi Uniunile de creaţie, cu sistemul lor de premii conferite în baza vechilor ierarhii oficiale, devenite tradiţionale şi intrate în deprindere, la manualul şcolar oficial, care reuneşte un număr foarte strict de autori contemporani, unii tolerabili la limită. De ce figurăm şi... noi în *Manualul pentru clasa a XII-a : Limba şi literatura română*, al *Ministerului Învăţământului*, cu o definiţie şi incompletă şi inexactă, şi mai ales greşit orientată, rămâne un mister.

Mult mai distractiv (şi mai ales semnificativ în acelaşi timp) este cazul revendicării monopolului opiniei literare, ce se vrea definitivă şi inatacabilă de către instanţa culturală supremă. Un caz tipic : a apărut, după mari eforturi, *Dicţionarul scriitorilor români I*, A-C, Mircea Zaciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (1995). Insolenţă, bineînţeles, un atentat direct la monopolul ierarhiilor oficiale, deşi – în treacăt fie spus – concesiile *Dicţionarului* sunt destul de numeroase. Autoritatea opiniei critice unice, indiscutabile, trebuia grabnic restabilită şi orice „concurenţă", neloială prin definiţie, eliminată. Şi atunci... Academia trece rapid la contraatac. Respectiv, la elaborarea propriului său proiect, un „contra-dicţionar", cât se poate de oficial, definitiv şi *ne varietur*. În care scop, sunt mobilizate ierarhic, în stil cvasi-cazon, toate forţele disponibile în subordine directă, Institutele de cercetare etc. Într-adevăr : cum să accepte cultura oficială o astfel de sfidare intolerabilă ? Toate aceste reacţii se agravează considerabil, pe fondul psihologiei tipice „vieţii literare" : resentimente şi represalii contra criticilor nefavorabili, insinuări, acuzaţii, aluzii la „dosare" etc. Spiritul de

concurenţă, invidia, vanitatea şi orgoliul literar etern sunt marii aliaţi ai unui sistem care asigură un anumit „succes literar” prin afiliere şi subordonare disciplinată.

N-am definit, totuşi, esenţa ultimă, resortul cel mai profund al purtătorului de cuvânt al culturii oficiale. Notele sale definitorii, ultime, sunt conformismul şi mediocritatea. El gândeşte exclusiv prin scheme date, clişee impuse şi deci preluate, ierarhii bine disciplinate. Recrutarea acestui personal se face exclusiv în baza acestor criterii şi afinităţi. Depersonalizarea sa – mai ales în astfel de cazuri – este totală şi definitivă. Individualitatea, iniţiativa personală şi expresia proprie îi sunt refuzate şi eliminate din start. El acţionează, vorbeşte şi scrie exclusiv prin acte de dresaj, intrate definitiv în reflex. Un astfel de personaj poate avea, uneori, şi rezerve mentale. Dar intervine totdeauna, şi în mod hotărâtor, autocenzura, prudenţa şi stereotipia congenitală. Expresia şi comportamentul său cultural-social, singurul care contează în astfel de situaţii, respectă în mod riguros numai ierarhiile date, al căror produs el este prin excelenţă.

În societăţile profund comunizate, cum a fost şi este încă, din nefericire, a noastră, acest fenomen are proporţii considerabile. Pentru a-şi salva poziţiile, aceste mediocrităţi se baricadează (sau şi mai bine spus: se regăsesc integral) în ideologia naţional-comunistă. Ce-i uneşte, pe lângă ereditatea psihologică şi formaţia culturală amintită? Explicaţia a dat-o Alina Mungiu în *Românii după ’89*, cu remarcabilul său spirit de observaţie: „Un singur lucru: conştiinţa faptului că nu sunt şi nu vor fi niciodată valori de talie europeană în domeniul culturii, că singurul teren pe care îl pot domina este spaţiul cultural românesc şi singurul instrument de dominaţie – pentru că elita culturală i-a tratat întotdeauna drept reprezentanţi minori ai culturii române – este cel politic, şi anume, naţionalismul. Prin această ideologie ei combăteau atât sentimentele lor de inferioritate, cât şi cel al unei părţi a clasei politice şi a populaţiei, îşi afirmau dispreţul şi neatârnarea faţă de valorile europene, unde nu aveau acces”[10].

Este practic imposibil să demonstrezi acestor spirite că nu au de fapt nici o legitimare de a fi purtători oficiali de cuvânt ai niciunei structuri, că nu pot fi deţinătorii unui

adevăr cultural unic şi, cu atât mai puţin, organe de represiune şi intimidare ideologică. Sunt doar *oamenii-sandwich* ai unor sloganuri care vin totuşi, orice s-ar spune, dintr-o altă eră ideologică. Dar întrucât la spatele acestui comportament stau şi reacţii invincibile de amor propriu – cele mai virulente, ale vieţii culturale de totdeauna – forţa acestor cercuri conformiste şi mediocre rămâne redutabilă şi deosebit de periculoasă.

Mică tipologie culturală oficială

Evident, ochiul şi spiritul critic percep şi unele nuanţe stilistice. Ele sunt foarte vizibile în vârful ierarhiei oficiale şi aproape inexistente la bază, unde omogenizarea este aproape totală. Reţinem deci şi câteva portrete tipice din această zonă. Sunt unele din „caracterele” epocii post-decembriste. Teofrast şi La Bruyère nici n-au bănuit pe cine anticipă. Subliniem în acelaşi timp că orice „asemănare” cu un personaj sau altul în viaţă este cu totul întâmplătoare şi... regretabilă.

Tipul nr. unu aparţine, să spunem, înaltei ierarhii bancare. Este afectat, superior, distant, condescendent şi iremediabil sclifosit. Agasat, mai ales, că trebuie să dea explicaţii unor profani, de regulă jurnalişti, în faţa cărora este nevoit să se justifice. O corvoadă tot mai greu de suportat. Face mari şi vizibile eforturi, din vârful buzelor, cu o voce subţire, piţigăiată, vădit plictisită, că trebuie să se adapteze la nivelul, foarte coborât, de înţelegere al profanilor. Este doar un tehnocrat de cea mai înaltă calificare. Nu stă de vorbă decât cu reprezentanţi ai *F.M.I.*, pe care încearcă, etern fără succes, să-i „tapeze”, prezentându-le, invariabil, situaţii financiare false, dar care nu mai mistifică, de mult, pe nimeni.

Tipul nr. doi este şi el un tehnocrat, din domeniul însă al ştiinţelor sociale. Uneori provine (dar deloc obligator) din grupul *Un viitor pentru România*. Stilul său este la fel de suficient, definitiv, categoric, împănat doar cu citate savante (sau mai puţin savante), totdeauna însă cu multe trimiteri şi date statistice. Demonstraţia se vrea impecabil „ştiinţifică”. Este viu preocupat de viitorul României în tranziţie. Format de catedrele de marxism-leninism, care

acum se numesc, în terminologie postmodernă, de „politologie”, el ştie că referinţele americane fac, după 1989, cea mai bună impresie. Operaţia cosmetică este doar de ochii lumii, deoarece schema de bază rămâne tot cea veche, dogmatică, marxistă. Ceea ce se vede cu ochiul liber şi prin faptul că ideile şi obiecţiile opoziţiei sunt tratate totdeauna cu aroganţă, suficienţă, ironie şi agresivitate abia disimulată. Mimează totuşi obiectivitatea (falsă), dar nu reuşeşte niciodată să-şi disimuleze zelul propagandistic (real). Aceste ticuri sunt reţinute uneori şi de opinia critică a presei[11].

Tipul nr. trei este expresia perimată, agresivă şi sumbră a ideologului oficial, care a pierdut definitiv poziţia dominantă şi acum este nevoit să se apere, în condiţii inconfortabile, la care nu este, în mod vădit, adaptat. Şi atunci el revine, indignat la culme, la procedeul şi stilul tradiţional al demascării, ameninţării şi chemării drastice la ordine. Când cere „dreptul la replică”, de pildă la TV, în legătură cu obiecţiile unui critic, doar că nu pune pistolul pe masă şi nu dă telefon la *Secu*: „Umflaţi-l”. Are gestul reflex al represiunii violente, instinctive, ripostei zdrobitoare, impulsul şi voluptatea ultimului cuvânt definitiv. Este dogma invincibilă, în stare pură, „stafia” marxist-leninistă roasă de molii, care încă mai are iluzia că circulă în Europa (mai ales de Est). Un Frankenstein dezafectat şi plin de fişe din „clasicii”, inclusiv leninişti-stalinişti, ai adolescenţei sale. Are dosare întregi despre fiecare adversar cu care polemizează sau va polemiza. Inclusiv xeroxuri, citate şi scrisori compromiţătoare. Vocaţia sa secretă: şef de cadre ideologice, în cea mai deplină conspirativitate.

Tipul nr. patru este, de fapt, cel mai amuzant şi simpatic, în felul său, dintre toţi. Amestecul de bonomie, jovialitate uşor cabotină şi semi-şmechereală propagandistică, bine rodată, îl caracterizează. Simulează cu gesturi largi, corpolente, dezinvoltura, dialogul liber, echidistanţa şi pluralismul opiniilor. Convingerile (sau, mai bine spus, dresajul ideologic), plus o mare supleţe adaptabilă îi dau o abilitate deosebită de a fi mereu insidios, nu însă şi strident, totdeauna „cu guvernul”, dar niciodată violent „cu opoziţia”. Când este strâns totuşi cu uşa – ceea ce i se

întâmplă uneori când organizează, simbolic vorbind, „serate muzicale” – are o soluţie infailibilă: „Să facem puţină muzică”. Deci... eterna „Muzica. Muzica” (I.L. Caragiale). În felul acesta, Bach salvează guvernul Văcăroiu. Ideile acute şi polemicile politice se pierd în eter sau îşi rotunjesc asperităţile, pe un fundal de Haendel. Opoziţia este condusă spre uşă în tempo de menuet sau de gavotă. Spectacol tipic al arlechinadei actuale. Pentru cine ştie să-l guste, el are savoarea sa. Suntem în ţara unde totul se transformă, până la urmă, în farsă, cel mult în *opera buffa.* Cine şi-ar fi imaginat vreodată că Brigitte Bardot va polemiza epistolar cu nu mai puţin celebrul primar... Funar? Ei bine, chiar şi această polemică, mai mult decât suprarealistă, a fost posibilă. Dar există un precedent şi mai ilustru: mesajul lui S. Dali către N. Ceauşescu. Istoria contemporană sau despre *paranoia* în acţiune...

Tipul nr. cinci poate fi întâlnit prin unele servicii culturale ale ambasadelor, la UNESCO, în bibliotecile din străinătate etc. Nu se poate spune că este lipsit, în toate cazurile, de orice legătură cu literatura, cu valorile culturale, în general. Dar superficial şi exterior, el simulează mai totdeauna o competenţă absentă. Frecându-se în mediile culturale semi-internaţionale, devine snob, superior, suficient şi fals-protocolar. Este servil când ia un interviu unei personalităţi străine de mâna a treia. Rămâne, mai ales, viu preocupat de cultivarea relaţiilor sale strict oficiale, participant decorativ şi inexpresiv la tot felul de vizite şi delegaţii, colocvii, congrese. Micul său lustru diplomatic nu-i poate totuşi ascunde vidul disimulat în forme solemne. Şi nici carierismul vătuit şi birocratizarea până şi a surâsurilor convenţionale. Când un scriitor sau artist pătrunde, într-un fel sau altul, în străinătate şi dincolo de sferele oficiale, el nu-şi poate ascunde agasarea, încordarea acră a buzelor, dezgustul invincibil pentru astfel de specimene excentrice şi „neautorizate”. Nu poate accepta nici un fel de concurenţă sau existenţă culturală independentă. Suferă în mod organic din cauza acestei anomalii. Face totuşi mari eforturi de a rămâne fals-jovial şi crispat-dezinvolt, obsedat în acelaşi timp de „gafe” şi de notele proaste ale observatorilor din umbră. Este mai ales

un sinecurist de mare vocaţie, un specialist eminent al rosului caşcavalului pe dedesubt, adept discret al „invitaţiilor" şi „deplasările" plătite de alţii. Este definitiv convins că doar el consacră, selectează, introduce în Europa valorile româneşti. Mica sa mitomanie narcisistă, la limita imposturii, îl face să fie curtat de tot felul de veleitari culturali din ţară şi străinătate. De unde o infatuare scrobită, o morgă afectată, diplomatică. Ceva între *Quai d'Orsay* şi *State Department*, doar ros vizibil în coate şi fără bani de taxi. Din care cauză, el tapează pe cine poate, cu obsesia eternă a decontărilor.

Scriitorul oficial

Intenţia noastră nu este, nici pe departe, de a scrie ceea ce se numeşte un „pamflet". Încercăm să punem sub lupă, cu o oarecare atenţie, rece şi obiectiv, doar un comportament uman şi social. În discuţie nu intră, câtuşi de puţin, în această ordine de preocupări, talentul literar al unor „oficiali". Reţinem doar produsul, „moral" şi „civic", sub diferite aspecte, al unei revoluţii culturale şi al „noii vieţi culturale", pe care ea a produs-o. Urmările sale se fac simţite şi în perioada actuală. Iar una dintre cele mai bune dovezi, în acest sens, este tocmai apariţia şi supravieţuirea acestui tip literar. Geneza sa este bine surprinsă şi documentată de M. Niţescu, în *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii* (1995). Un portret precis, ironic, excelent de altfel, *Scriitorii de stat*, publică şi Tudor Octavian[12]. În ce ne priveşte, ne limităm doar la o mică schiţă, să spunem de tip „politologic". Ea este susceptibilă, bineînţeles, şi de unele retuşări şi noi nuanţe. Dar esenţa personajului nostru poate fi definită, credem, prin câteva note tipice.

Totul pleacă – trebuie revenit şi insistat mereu asupra acestui aspect capital – de la principiul ierarhic de bază, al sistemului totalitar şi urmărilor sale. Scriitorul care s-a „încadrat" (nu discutăm acum din ce motive: oportunism, carierism, necesitate materială, constrângere, admitem la limită chiar şi convingere etc.) trebuie să respecte ierarhia, codul de conduită şi stilul retoricii oficiale. Este o condiţie obligatorie. De unde, mai întâi, elogiul bombastic al

şefului statului, regimului, sistemului etc. Scriitorul devenit oficial se transformă (sau este transformat) într-un agent – în principiu – necondiţionat al „cultului personalităţii" şi un fervent al citatelor rituale. A ţine discursuri oficiale, a scrie articole la comandă de acelaşi gen, a participa la „omagii" şi alte „culegeri" oficiale intră în regula indiscutabilă a jocului. Face parte obligatoriu din sistem. Solidaritatea sa publică (dacă este reală sau nu vom discuta în continuare) constituie o condiţie vitală de existenţă socială şi realizare literară. Este garanţia absolută a supravieţuirii sale. De unde, o consecinţă foarte importantă. Am amintit-o, în trecere, şi anterior.

Scriitorul devine, ca profesiune şi mentalitate, un funcţionar de stat, un birocrat, cu dublă şi irezistibilă vocaţie a carierei (preocupare insistentă şi inevitabilă de avansare pe scara ierarhică, sau de păstrare cu orice preţ a poziţiei obţinute) şi a sinecurii. Funcţiile „culturale" sunt, în general, foarte comode şi rentabile. Scriitorul şi-a dezvăluit, încă de la apariţia sa în antichitate, mai ales cea romană, vocaţia parazitismului, mecenatului, traficului de dedicaţii etc. Macedonski, la noi, a avut o astfel de mentalitate. Sistemul totalitar n-a făcut, de fapt, decât să exploateze şi să perfecţioneze aceste „vicii" literare tradiţionale. Plus orgoliul, vanitatea, amorul propriu literar şi artistic („Premii de stat", titlul de „artist al poporului", decoraţii etc.). Există, de altfel, în literaturile occidentale, o întreagă „satiră" a scriitorului famelic, a poetului „cerşetor" etc.

Nu suntem nici clemenţi, nici severi. Tipurile umane sunt eterne şi moralizarea lor devine inutilă. Le „contemplăm" doar cu o anume mizantropie şi luciditate blazată. Bineînţeles, apar şi unele note moderne, specifice. Prin solidarizare şi baricadare îndărătul poziţiilor oficiale, al căror gardian fidel se proclamă, scriitorul-agent de propagandă înţelege să „stoarcă" şi toate avantajele personale posibile ale „încadrării" rentabile : o existenţă confortabilă, delegaţii, premii, o presă literară cât mai favorabilă etc. Este, de fapt, şi unul din motivele secrete, egoiste, ale conduitei sale politice. Acest spirit se prelungeşte şi în perioada actuală prin obsesia alarmată a „subvenţiilor", *sponsorizărilor* etc. Vocabularul se schimbă, dar sinecurismul şi parazitismul literar rămân permanente.

Marea carenţă morală şi culturală de abia acum începe. Se răspândesc în proporţie de masă două aberaţii, semnalate în diferite contexte şi de alţii, în stilul fiecărui observator în parte. Prima : adeziunea şi fidelitatea politică ţin loc de valoare literară, factor considerat cu totul neglijabil ; a doua : de vreme ce toţi slujim cu acelaşi devotament regimul, suntem încadraţi în aceeaşi Uniune de creaţie, avem acelaşi carnet vizat la zi şi, teoretic, aceleaşi drepturi, toţi scriitorii sunt sau devin inevitabil şi obligator egali. Aceeaşi ierarhie oficială de valori ne recunoaşte pe toţi şi ne consacră, fără excepţie. De unde, egalitarismul populist, care defineşte scriitorul format sub regim totalitar. Diferenţierea valorică, ierarhizarea, selecţia reală devin iniţiative intolerabile. Selecţia perturbează grav întreaga ordine funcţională a sistemului. Scriitorul nostru nu poate concepe şi disocia între calitatea de *Membru al Uniunii Scriitorilor*, să zicem, şi simpla sa calitate de „scriitor”, care aparţine unui sistem radical deosebit de valori.

Mentalitate extrem de tenace, totuşi, care face ca orice debutant „să se bată pe burtă” – ca să ne exprimăm astfel – cu scriitorii în vârstă, consacraţi etc. Şi, în acelaşi timp, extrem de periculoasă prin *ambiguitatea* inevitabilă a acestei situaţii. Pentru că nimic nu interzice, în definitiv, ca şi un scriitor „oficial”, debutant”, „membru al *Uniunii*” etc, etc. să aibă şi un anume talent literar, variabil de la caz la caz, cum se şi întâmplă, de altfel. Care-i dă dreptul deci şi la o *dublă* existenţă : socială, bineînţeles, în primul rând, în baza poziţiei sale oficiale, dar şi specific-literară. Ceea ce produce fenomene permanente de interferenţă şi suprapuneri de planuri, confuzii şi antagonisme profund echivoce şi dubioase.

„Scriitorul oficial” – nu alta este şi duplicitatea sa esenţială, ontologică am spune – se revendică atât în conştiinţa sa, cât şi în viaţa socială şi liberă profesională doar de la calitatea prezumtivă de „scriitor”, nu şi de la aceea de membru al ierarhiei sociale. Singura care, în ordinea totalitară, este, în astfel de cazuri, definitorie şi hotărâtoare. De aici, ipocrizia şi o falsă modestie infatuată. Urmată de o permanentă tensiune – uneori declarată, de cele mai multe ori doar surdă – dintre cele două planuri.

Şi, mai ales, repulsia pe care o provoacă acest tip literar-uman prin impostura sa permanentă şi fundamentală: el ar vrea să se *impună* şi să se facă *recunoscut* ca *scriitor*, fiindcă este redactor-şef, editor, director în Consiliul Culturii, dar fără a invoca, pe faţă, aceste calităţi oficiale. Deşi ele singure, în realitate, îi legitimează existenţa socială şi (deci) literară. Ne exprimăm intenţionat, pentru claritatea ideilor, în modul cel mai direct cu putinţă.

Orientarea unui astfel de personaj nu poate fi deci decât profund conservatoare, reacţionară – în sensul propriu al cuvântului – structural şi definitiv antireformistă. El detestă, din instinct de conservare, în primul rând, spiritul critic, orice poziţie independentă, „dizidenţa" de orice fel, în ordinea ideologică şi culturală, pentru a ne menţine doar în acest plan al discuţiei. Contestarea ierarhiei consacrate, a principiilor oficiale, a soluţiilor alternative, creaţiile paralele, „subversiunea" ieşirii din normă – fenomen tipic sistemului totalitar – îi produc o repulsie organică, sinceră. Chiar dacă rezervele sale de oportunism sunt imense, practic nelimitate, ideea „schimbării", „reformei", „răsturnării" îl umple, instinctiv, de panică. Apoi îşi face un plan secret de bătaie, o strategie defensivă. El este avocatul, din oficiu şi pe faţă, al stabilităţii şi cazuistul, secret sau în cercul de prieteni, al dublei intenţii şi limbajului cu cheie. Când este mai curajos, el se vrea sau se imaginează un erou al „şopârlei", un virtuos al „poantei", un atlet al „parabolei", un campion al „simbolului"...

Căci personajul nostru, în imensa majoritate a cazurilor, este doar un duplicitar. De grade, calităţi şi intensităţi extrem de diferite, bineînţeles, nu mai puţin însă iremediabil dedublat, uneori până la limita semi-schizofreniei. Situaţia sa este, adesea, mai complexă decât pare la prima vedere, fără a „scuza" sau „apăra" pe nimeni. Instaurarea regimului totalitar a fost atât de bruscă, violentă şi traumatizantă, încât, practic, nu una ci, de fapt, două generaţii literare au fost obligate să aleagă, să cedeze, să se salveze în termenii brutali pe care-i impunea – fără nici o alternativă – epoca. Practic, mai ales prima generaţie, „adaptată" de la o zi la alta. N-a existat nici o fază inter-

mediară, pregătitoare, de oarecare durată. Tradiţia rezistenţei intelectuale şi civice era complet absentă. Scriitorul a fost şi a rămas totdeauna „cu guvernul”, în primul rând din motivele salariale amintite. A operat, apoi, pe scară foarte largă, şantajul de diferite tipuri (problema şi „fenomenologia” sa ar merita studiată cu atenţie) – el continuă, de fapt, şi azi din plin sub forma „dosarelor” – dar şi, din lipsă de perspectivă istorică, mitul „situaţiei ireversibile”. Se poate cere însă unei *întregi* literaturi să nu mai „scrie”, să se saboteze, să se sinucidă? Un mecanism literar mutilat, profund falsificat, alterat, viciat etc. a continuat, deci, de bine-de rău, să funcţioneze. Aceasta este însăşi logica *istoriei* literaturii. Cu eroii săi, puţini (admirabili), cu o imensă majoritate de conformişti, în esenţă laşi, şi cu un număr important de victime, pentru care nu putem avea decât un profund respect.

Dedublarea continuă dintre acceptarea publică a dogmei şi percepţia realităţii imediate, autocenzura perfect asumată, toate falsităţile şi minciunile propagandistice debitate cu cinism, în plină impostură a fidelităţii ideologice şi partinice, au lăsat urme adânci în conştiinţa acestui scriitor „sub vremi”. Până la urmă, nici nu mai ştim bine dacă trebuie să-l înfierezi, să-l deteşti, să-l dispreţuieşti sau doar să-l „înţelegi”. În spiritul lui Spinoza, să spunem: „Nu râde, nu plânge, nu lăuda, nu condamna, ci înţelege”. Celebritatea unui citat poate salva totuşi o abjecţie? Complexitatea situaţiilor este, în orice caz, atât de mare, încât singura soluţie echitabilă este (sau pare?) de a considera şi evalua numai cazuri individuale. Iar acestea sunt extrem de diferite. Analize şi soluţii, deci, de la caz la caz. Pentru a condamna (perfect legitim) o mie de vinovaţi, sacrificăm (cât de legitim?) o sută de nevinovaţi? Ce valabilitate supremă, definitivă, au normele generale, inflexibile, dure, în astfel de cazuri? Cine poate da un răspuns riguros şi permanent valabil? *Summum jus, summa injuria* (Cicero, *De off.* I, 10, 33)? Aşa se pare. Execuţiile capitale aparţin revoluţiilor. Condamnările strict legale doar ordinii democratice.

O certitudine absolută există totuşi în cazul acestor „oficiali”, chiar şi al celor aparent convinşi, inclusiv cei „puri şi duri”: reaua lor conştiinţă, complexul permanent

de culpabilitate care-i trădează. Au existat mai multe soluţii: în situaţia cea mai frecventă: uitarea; nimeni nu vrea să-şi mai amintească de trecutul său. Un altul, destul de obişnuit, este un amestec foarte specific de cinism şi resemnare, de raţionament „istoric" şi invocare a „necesităţii". Cei mai (aparent) fanatizaţi recurg la alibiul şi argumentul legalist-patriotic: nu şi-au făcut decât datoria; au executat ordine; au aplicat şi apărat legi şi regulamente; s-au luptat pentru interesele culturii româneşti şi ale statului (argument des invocat şi de foştii securişti).

La nivelul de jos, în genere anecdotic, se invocă, global, „rezistenţa prin cultură". De asemenea, „rezervele mentale", reale sau imaginare (verificabile prin prieteni, corespondenţă, jurnale, eventual opere de sertar), reconstituiri de probe de „rezistenţă" de diferite tipuri. Este de luat în consideraţie şi curba unui astfel de comportament, adesea în sinusoidă. Ea cunoaşte cedări şi reveniri intermitente, gesturi de „autocritică" şi chiar de „autodenunţare" (foarte rare, existente totuşi). Toate sunt dovezi ale unor procese reale de conştiinţă. Faptul că ele rămân adesea obscure şi nedemonstrabile obiectiv nu înseamnă că n-au existat niciodată sau că nu pot avea măcar o realitate potenţială. Categorie profund ambiguă, în care licheaua patentă şi senină coexistă indistinct cu „conştiinţa nefericită". A împiedica această coabitare, tipică regimului totalitar, este însă practic imposibil. Dar a o ignora total, o lipsă evidentă de obiectivitate.

Relaţiile culturale externe

Din raţiuni de pură propagandă, cultura oficială acordă o importanţă deosebită relaţiilor culturale externe. Situaţie plină de urmări, cu explicaţii structurale profunde. De aici provin şi toate viciile fundamentale ale relaţiilor culturale oficiale externe actuale. Cel puţin patru dintre acestea au efecte de o deosebită gravitate. Unii pot spune de-a dreptul catastrofale: monopolul riguros, controlul strict, centralizarea şi birocratizarea greoaie, inevitabil ineficientă. Peste toate pluteşte umbra grea a dogmei, prejudecata fundamentală a oricărei propagande externe de acest tip: efortul de a impune – cu orice preţ – sistemul,

criteriile şi ierarhia *internă* a valorilor, publicului *extern*, de o cu totul altă orientare, nivel şi mod de percepţie culturală.

Toate insuccesele propagandei externe provin din aceste împrejurări esenţiale: neadecvarea, în primul rând, a sistemului la „orizontul de aşteptare" al publicului extern căruia i se adresează (ca să folosim şi noi o expresie curentă a „esteticii receptării"). Ficţiunea totalitară impune – peste tot – suprarealitatea construcţiei sale abstracte, pur ideologice, datelor realităţii imediate. Fiindcă o contrazic în mod radical, acestea sunt total negate, ignorate, declarate inexistente. Nu sunt luate niciodată în calcul. Sistemul funcţionează ca întotdeauna în gol, conform logicii sale mecanice, imanente. Şi dacă în interior el se poate impune prin constrângere şi poliţie politică, în exterior aceste metode tipice se dovedesc total ineficiente. Cum să impui un... „clasic al partidului", tradus în 30 de limbi (vezi, între altele, cazul lui Zaharia Stancu), unei prese literare libere şi nedirijate? Toate eşecurile propagandei literare externe de aici provin. Studii şi texte recente, între altele, despre „rateurile" literaturii române în Italia, ale unor observatori străini (Gheorghe Caragiani şi Adrian Niculescu, 1995) demonstrează, încă o dată, această neplăcută, dar inevitabilă situaţie. De acelaşi „succes" s-au bucurat şi aşa-zisele „Zilele României" de la Roma (19-23 sept. 1994)[13].

Foarte caracteristică este, în acelaşi timp, şi mentalitatea „organelor" investite cu astfel de activităţi. Nu mai luăm acum în discuţie pseudoactivitatea unor misiuni cultural-diplomatice, simplă convenţie pentru „acoperirea" unui alt gen de activităţi. Evident, astfel de „rezidenţi" n-au nici o competenţă culturală reală şi nici o preocupare efectivă în acest domeniu. Ne limităm doar la metodele şi optica funcţionarului cultural mediu, inofensiv şi, ca să ne exprimăm astfel, „aseptic".

El are preocupările sale esenţiale, aplicarea „acordurilor culturale" existente, în primul rând. Ceea ce, în mod inevitabil şi obligator în astfel de cazuri, presupune birocraţie, formalism şi mai ales salvarea unor aparenţe. Îl interesează, de fapt, doar litera unor articole şi respectarea unor termene calendaristice. Cum? Nu are nici o impor-

tanţă. Spiritul acestui comportament este „dialogul" şi „colaborarea" de tipul: „oficialul-care-stă-de-vorbă-cu-alţi-oficiali". Deci „oficialii de la noi", cu „oficialii de dincolo". Aceştia, adesea la fel de mediocri, dar cu mai multă experienţă şi libertate de spirit, surâd şi acceptă regula formală a jocului: discursuri convenţionale, interviuri, inaugurări de expoziţii, vernisaje, premiere, lansări de cărţi etc. etc. Cine nu observă însă ritualul mai totdeauna gol al acestor manifestări?

Instituţiile culturale externe româneşti – de altfel puţine la număr – au, ca să fim cât se poate de indulgenţi, un randament scăzut şi din cauza altui viciu fundamental. El ţine tot de structură, respectiv de modul de selecţionare al „cadrelor" specific sistemului. Nu interesează competenţa reală, ci poziţia şi ierarhia politică. Deci... ceea ce se vede şi cu ochiul liber prin astfel de „servicii externe". Incompetenţa, lipsa totală de relaţii în domeniul editorial, publicistic şi didactic-universitar, pentru care au fost „acreditaţi", se agravează brusc, în împrejurări nu mai puţin tipice.

Înainte de 1989, aceste posturi de „acoperire", sau pur şi simplu parazitar-sinecuriste, ocupate în genere de vagi „literaţi" sau de şi mai aproximativi „oameni de cultură", pur şi simplu blocau sau se dezinteresau total de eforturile depuse de unii (entuziaşti, naivi, don-quijoţi, iluzionişti etc.), care încă se mai încăpăţânau să întreprindă efectiv ceva. Şi, uneori, culmea! chiar şi reuşeau... Intervenea atunci o dublă (şi foarte omenească într-un fel) invidie: personală şi profesională. Nici un fel de încurajare, în nici un caz. Avem foarte precise amintiri în acest sens, din perioada *Cahiers roumains d'études littéraires*. Astfel de publicaţii, alternative, marginale, tolerate la limită din cauza eficienţei lor incontestabile şi în creştere, erau în acelaşi timp prost văzute atât la „vârf", cât şi de „viaţa literară". Ele nu publicau recenzii de serviciu. De unde, reclamaţii şi „analize", presiuni etc. Vorbim în cea mai deplină cunoştinţă de cauză.

După 1989, fenomenul se amplifică şi devine cu atât mai evident. Mai întâi, a eşuat complet încercarea de a încadra scriitorii adevăraţi în posturi de ataşaţi culturali. Sistemul i-a respins repede şi cu brutalitate. Erau corpuri

străine, total neasimilabile. Ne amintim, între multe altele, de o îndurerată „scrisoare deschisă" a romancierului Gh. Schwartz. Şi ne mirăm încă de tenacitatea şi longevitatea în post a Gretei Tartler, de o competenţă evidentă, care s-a menţinut într-o misiune ceva mai lungă la Viena. Intervine apoi, pe lângă eterna incompetenţă, eliminarea, sub diferite forme, din standurile oficiale ale unor expoziţii internaţionale de carte, a „privatizaţilor", a editurilor particulare şi, în tot cazul, neîncurajarea acestei „concurenţe". Dar preocuparea centrală, la astfel de târguri de carte a fost şi este doar prezentarea unor „autori" şi „cărţi" oficiale. Ultimul episod de acest gen (Frankfurt, 11-16 octombrie 1995), unde, după relatările presei, „în această superproducţie editorială mondială România s-a prezentat modest, ca de obicei", a pus din nou în evidenţă precaritatea unor astfel de „prezenţe româneşti". „La conferinţa de presă organizată de Böhlau Verlag, dl. Gabriel Liiceanu l-a „plictisit" pe preşedinte cu întrebarea dacă i-a plăcut standul României, la care acesta a replicat că de vină este Ministerul Culturii" [14]. Ceea ce nici nu mai era de demonstrat...

Nu e de mirare deci că apar periodic nemulţumiri şi proteste. O decepţie permanentă şi apăsătoare se face mereu simţită. Dar nostalgia reformei, chiar dacă de o evidenţă imperioasă, pare mai curând expresia unui ritual al contestării unui sistem, decât o speranţă reală. Acesta nu poate fi reformat, de fapt, decât în ansamblul său. Ceea ce nu înseamnă că ultima *Declaraţie de la Neptun*, lansată cu prilejul „Întâlnirii scriitorilor români din întreaga lume" (5-10 iunie 1995) nu este pe deplin legitimă atunci când cere: „O restructurare profundă şi serioasă a sistemului oficial de prezentare şi a mijloacelor de comunicare a informaţiilor privind cultura română în străinătate" [15]. În actualele condiţii politice acest deziderat rămâne însă, din păcate, irealizabil.

Nu poate fi uitat, în sfârşit, nici comportamentul profesional literar-artistic etc. al funcţionarilor culturali externi. Concepţia lor este că doar ei deţin mandatul irevocabil şi definitiv al selecţiei valorilor româneşti exportabile, al ierarhizărilor şi „promovărilor" externe. De unde, un dublu partizanat: al criteriilor oficiale în primul

rând, dublat de al „vieţii cultural-literare”. Aceşti funcţionari duc cu ei în străinătate întreaga mentalitate, idiosincrazie şi sisteme de relaţii formate în ţară. Criticul, care l-a receptat cândva negativ, ca să dăm un singur exemplu, va fi exclus prin definiţie. Criteriile dominante sunt subiective şi arbitrare, personalizate şi abuzive. Cei ce nu sunt simpatici, „pe linie” etc., sunt blocaţi, sabotaţi, respinşi sub o formă sau alta. Lucrează, în sens invers, şi favoritismul, cointeresarea la mica înţelegere, amabilitatea serviciilor reciproce, „tu eşti mare, eu sunt mare” etc. Fără îndoială că orice sistem de relaţii presupune şi o anume supleţe şi chiar diplomaţie. Viaţa literară, în definitiv, nu poate fi transformată de nimeni într-o junglă. Dar realităţile oficiale sunt mai tari decât dezideratele noastre, pioase şi, în condiţiile date, iremediabil naive şi utopice.

Soluţia subsidiară

S-ar părea, din întreaga analiză, că respingem – în mod radical – orice rol al statului în domeniul culturii. Nu aceasta este şi opinia noastră. Chiar dacă suntem adepţii convinşi, în principiu, ai concepţiei „statului minimal” – cunoscând şi prin experienţă românească directă toate ravagiile statului dirijist, colectivist, centralizat şi represiv – în actuala fază istorică intervine, în mod inevitabil, şi ceea ce s-a numit rolul „subsidiar” al statului. În definitiv, chiar şi într-o ţară foarte democratică precum Anglia există un *British Council*, în U.S.A. o *Agenţie centrală de Informaţii* etc.

Deoarece instituţiile societăţii civile sunt încă slabe (pătura mijlocie independentă doar în formaţie lentă), iar întreprinderile culturale particulare, mai ales, nu pot încă interveni, decât în foarte mică măsură, din lipsă evidentă de mijloace economice – căci totul depinde, în ultimă analiză, de formarea unui capital românesc generator de sponsorizări, investiţii editoriale, fundaţii culturale particulare, donaţii etc. – statul preia temporar, pe o durată pe care doar condiţiile istorice o pot determina – şi unele funcţii culturale. Intervine o necesitate funcţională directă şi imediată. De altfel, acest „intervenţionism” tranzitoriu devine necesar şi în alte domenii. Pe măsură însă ce

iniţiativa particulară se va dezvolta, rolul statului se va restrânge. Bineînţeles, într-un sistem democratic real, preocupat de reglementarea şi definirea, etapă cu etapă, a unui astfel de mecanism regulator. Ceea ce, deocamdată, rămâne doar o aspiraţie şi o literă de program ideologic. Încă o *fata morgana* românească?

Pot fi deci identificate cu uşurinţă un număr de acţiuni culturale, cu finalitate externă, unde unele organisme de stat pot aduce o contribuţie utilă şi necesară. Din prima categorie semnalăm: stipendierea – masivă la nevoie – a unor turnee teatrale, muzicale, expoziţii, concerte, conferinţe, colocvii etc. a celor mai bune formaţii şi competenţe româneşti. Un sistem de burse şi invitaţii străine se cere de asemenea reorganizat pe noi baze şi extins pe scară largă. Finanţarea, sub formă de abonamente, a unor reviste străine de studii româneşti, gen *International Journal of Roumanian Studies, Dialogue. Revue d'Etudes Roumaines et des Traditions Orales Méditérannéennes, Mioriţa* şi altele – iniţiate de prieteni reali ai culturii române – total ignorate însă, fiindcă nu se încadrau în schemele propagandistice oficiale, se impune, de asemenea, ca o necesitate absolută. Dezinteresul total arătat până în 1989 (şi după) pentru astfel de publicaţii a constituit o eroare gravă, aproape ireparabilă. Adevărata „imagine a României" culturale, în cercurile intelectuale, în astfel de publicaţii specializate se constituie, de fapt. O pagină de publicitate plătită convinge mult mai puţin decât o recenzie serioasă, rece, analitică, într-o revistă ştiinţifică străină de prestigiu. Nu spunem că organizarea de turnee internaţionale de tenis la Bucureşti nu este, în felul său, şi ea, utilă. Dar un congres ştiinţific internaţional serios, o expoziţie de răsunet, un concert de mare audienţă şi altele sunt, în perspectivă, şi mai eficiente. Din păcate, preocuparea pentru micul efect publicitar imediat încă predomină. A te prezenta la TV, la braţ cu Michael Jackson...

Rolul cultural subsidiar intern al statului este nu mai puţin important. Sectorul editorial şi publicistic, festivalurile, congresele, colocviile internaţionale şi orice alte manifestări culturale lipsite de resurse particulare interne, constituie un domeniu potenţial util de activitate. Dar

riscurile sunt considerabile, din totalitatea cauzelor amintite anterior. După ce criterii *obiective* „sponsorizăm”, de fapt, o editură, o publicaţie periodică etc.? Stabilim liste preferenţiale? Nimeni nu poate da un răspuns precis. Deocamdată, singura instituţie serioasă, care a dat unele rezultate reale (nu ne numărăm printre „clienţii” săi) este *Fundaţia Culturală Română*. Dar şi ea se vede tot mai concurată şi insidios atacată – pe măsură ce vechile structuri oficiale, la un moment dislocate în parte, după 1989, revin activ şi zgomotos la suprafaţă – de tot felul de congrese, asociaţii şi cenacle festiviste, pe stil vechi, ca să ne exprimăm astfel. Modelul arhetipic este şi rămâne *Cântarea României*. Imbatabilă încă, în felul său, deoarece corespunde din plin mentalităţii ruralist-folclorice dominante. Plus seducţia irezistibilă a ţuicii şi mititeilor tradiţionali. Marele embleme naţionale, cartea noastră de vizită externă... Mulţi veleitari obscuri confiscă şi organizează pretinse congrese ale „Românilor de pretutindeni”, idee bună în sine, dar degradată iremediabil prin festivism şi exhibiţionism provincial sub-mediocru.

O preselecţie a unor astfel de „organizatori” este însă, în condiţiile actuale, practic imposibilă. Iar pe criteriile dominante de selecţie – de dorit cât mai diversificate, echilibrate şi obiective posibil – se poate miza cu atât mai puţin. Exasperează, mai ales, tendinţele monopoliste, abuziv-preferenţiale şi incompetenţa definitivă a celor mai mulţi factori ai Ministerului Culturii. Nu e de mirare, deci, că la primul seminar al „Alianţei Naţionale a Uniunilor de Creatori din România” (15-17 decembrie 1995), pe tema *Starea artelor în România de azi*, s-a cerut chiar şi desfiinţarea acestui minister[16]. De fapt, în formula actuală, dacă nu al contra-culturii, al non-culturii româneşti cu certitudine. Este, în mare parte, focarul de infecţie al culturii oficiale actuale, denunţat şi din interiorul său, cu tot mai multă vigoare, de unii foşti colaboratori: *Incompetenţa instaurată autoritar degradează şi descalifică activitatea instituţională*[17]. Rol „subsidiar”? Fără îndoială. Dar de o cu totul altă orientare, profesionalism şi competenţă.

II. Cultura alternativă

La polul opus culturii *oficiale* se află, se profilează mai bine spus, cultura *alternativă*. Dar ea poate fi definită şi ca: independentă, paralelă, autonomă, neconvenţională (chiar *underground*), pluralistă, particulară, privatizată etc. Caracterizată, deci, prin toate atributele ce pot fi recunoscute oricăror activităţi, structuri, creaţii culturale etc., manifestate într-o formă sau alta, alături sau împotriva ordinii oficiale-totalitare, în sfera culturală.

Sensul său fundamental este cultivarea şi apărarea, pe toate planurile, a ideii de diferenţiere, alteritate şi particulare, prin creaţii libere de orice constrângere exterioară. Ceea ce presupune, în mod esenţial, ieşirea şi depăşirea organică şi autentică a ideii de normă, teoretică şi practică, sub toate aspectele, ignorarea şi chiar sfidarea canoanelor, clişeelor, instrucţiunilor şi „indicaţiilor preţioase” de orice grad. La toate aceste fenomene culturale profund negative, cultura alternativă propune soluţiile sale independente şi, pe cât posibil, originale. Conformismul, spiritul de imitaţie şi reproducerea mecanică, lipsită de personalitate reprezintă tot ce poate fi mai străin de esenţa şi vocaţia culturii alternative.

Condiţia esenţială a unei astfel de culturi este existenţa unui alt tip de societate şi de organizare politică, singurul care-o face posibilă. El nu poate fi decât diametral opus sistemului totalitar. Deci: democrat, pluralist, întemeiat pe individ, drepturile omului şi proprietatea particulară. Definiţie sumară, dar esenţială. Pare un truism şi o evidenţă elementară. Şi totuşi trebuie repetată mereu această concluzie bine subliniată. Mai ales într-un context cultural-social, precum cel actual, lipsit în genere de orientare, tensiune şi reală sensibilitate ideologică.

Determinant rămâne însă, în primul rând, blocajul şi formidabila presiune şi continuitate a culturii oficiale, cu toate consecinţele sale. Din care cauză, cultura alternativă – care a supravieţuit sub totalitarism şi începe să se dezvolte în noile condiţii – este încă inevitabil fragilă, minoritară, insuficient organizată şi cu soartă – contextual vorbind – deocamdată destul de incertă. Totul depinde încă de evoluţia şi ritmul de dezvoltare al societăţii noastre.

În ce ne priveşte, notăm, în trecere, că întreaga problemă nu constituie o preocupare chiar de ultimă oră. Despre „stimularea unei formule culturale, paralele, alternative, privatizate – ceea ce nu este puţin lucru”, scriam (în legătură cu Constantin Noica), într-o corespondenţă particulară, încă din decembrie 1987[18]. Însuşi schimbul unor astfel de idei, cel puţin neortodoxe în climatul de atunci, reprezintă încă o dovadă a existenţei şi chiar a vitalităţii culturii alternative. Ea s-a manifestat într-o măsură oarecare – după cum am observat şi cu prilejul discutării diferitelor aspecte ale relaţiei *Rezistenţă şi cultură* – şi în plin regim de represiune politică şi culturală.

Trebuie precizat, în acelaşi timp, şi cu toată claritatea, că această cultură alternativă nu reprezintă, neapărat şi în toate cazurile, ceea ce s-a numit o „contra-cultură” (în termenii culturii occidentale, de către Theodor Roszak[19] şi alţii) sau „cultură” ori „subcultură dizidentă” (în termenii Europei de Est, ai blocului sovietic în general).

Starea de spirit

Cu alte cuvinte, cultura alternativă nu înseamnă în mod permanent, necesar şi în toate cazurile, acte de subversiune şi opoziţie deschisă, de contestare directă a regimului dominant, totalitar în speţă. O „coexistenţă” – cum se spunea până nu de mult – mai mult sau mai puţin „paşnică” este, în anumite condiţii, posibilă. Ea reprezintă, în ultimă analiză, doar expresia unei conştiinţe culturale proprii, independente. Care gândeşte cu capul său. *Sapere aude!* kantian (*Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärrung*?, 1784) revine în felul său în actualitate: „Îndrăzneşte să te serveşti de inteligenţa ta proprie”, neaservită niciunui sistem de propagandă. Este, în mod fundamental, expresia unei conştiinţe critice, în forme latente sau declarate, totdeauna paralele, niciodată suprimate. Esenţa sa este spiritul critic imposibil de redus la tăcere. Din care cauză, o teză – între multe altele de acelaşi gen ale epocii – de E.M. Cioran: „meritul lui Hitler constă în a fi răpit spiritul critic al unei naţiuni” (1934) constituie o totală aberaţie. Idealul iluminist-activist urmăreşte, în

acelaşi timp, să ofere şi consilieri „tehnici” (vechiul vis al filozofului luminat reapare încă odată!) şi mai ales să formeze un fel de *lobby* moral, civic, critic asupra factorilor de conducere. Nu însă şi o implicare obligatorie în orice fel de acţiuni deschise de opoziţie. De unde şi o anume ambiguitate a acestei poziţii, despre care vom vorbi în continuare.

Convingerea fermă a unei astfel de stări de spirit o regăsim exprimată într-o însemnare ca aceasta din jurnalul lui A. Gide (1946): „Lumea nu va fi salvată, dacă va putea fi salvată, decât de cei *nesupuşi (insoumis)*. Fără ei s-ar fi terminat cu civilizaţia şi cultura noastră...” [20] Respectiv: *les réfractaires*, elogiaţi încă din secolul trecut (Jules Vallès), inconformiştii, rebelii cu sau fără cauză, de tipul *angry young men*, marginalii de toate categoriile etc. Ideea reapare şi într-un text recent de Henry de Montherlant (1975), transcris şi citat, cu evidentă satisfacţie, cel puţin nealiniată, de H.-R. Patapievici: „Nu există cu adevărat, în orice ţară decât două partide: partidul celor care îndrăznesc să spună nu, şi partidul celor care nu îndrăznesc. Când cei care nu îndrăznesc depăşesc în mod semnificativ numărul celor care o fac, atunci ţara respectivă este pierdută” [21]. Astfel de texte s-ar putea înmulţi, unul din E. Hemingway, de pildă. Concepţia de bază este că scriitorul, omul de cultură, în general, reprezintă conştiinţa critică a societăţii, un factor de permanentă punere în discuţie, fermentul său fecund de analiză critică, sistematică sau dezordonată, de contestare directă sau indirectă, a structurilor sale. Din acest punct de vedere, cultura alternativă reprezintă expresia directă a spiritului critic, militant şi activ, prin toate formele dezbaterii intelectuale inconformiste şi neinstituţionalizate. Mai întâi ca „potenţialitate” şi apoi ca „act”, ca să ne exprimăm în termeni oarecum pedanţi, aristotelici.

Eroul „alternativ”

Personajul acesta, evident incomod, în general antipatic şi neconformist, suspect prin definiţie „oficialităţilor” de orice categorie, trebuie privit cu oarecare atenţie. Are

multe „defecte”, dar şi o calitate capitală esenţială: el şi numai el este creatorul şi animatorul culturii alternative, sub toate regimurile politice, activ şi ireductibil chiar şi în împrejurările cele mai dificile. În cazul ordinii totalitare, eroul nostru este refractarul-tip, opus oricăror structuri conformiste, bestia neagră a „liniei” oficiale, neaderentul exemplar, neafiliatul de orice gen, prin temperament şi vocaţie. Procesele sale interioare sunt complexe, adesea obscure, nelămurite uneori chiar şi propriei conştiinţe. Tema ar merita studiată mai îndeaproape. Un număr de documente, jurnale, mărturii etc. încep să se adune. Dar câteva note caracteristice sunt vizibile de pe acum.

Poate cea mai importantă este refuzul, cel mai adesea tacit, uneori şi declarat – mai ales în situaţii-limită, exemplare – de a fi exploatat, folosit, manipulat de cultura oficială, respectiv de instituţiile şi agenţii săi. În mod practic, o astfel de atitudine se reduce la alte câteva atitudini la fel de tipice: 1. a nu scrie sub nici o formă în urma unei „comenzi” de stat; poziţie radicală, rară, să recunoaştem, care cunoaşte şi diferite metode de refuz, eludare, sustragere (cei ce au publicat sau nu, sub vechiul regim, cunosc foarte bine aceste procedee); 2. a accepta „comanda”, dar a o goli cât mai mult posibil de conţinutul său real, prin introducerea de rezerve mentale, nuanţe derogatorii, aluzii, eventual „şopârle” etc.; 3. a accepta, în sfârşit, „comanda”, dar a o „negocia”, ca să ne exprimăm astfel, cât mai strâns şi profitabil posibil. Evident, o astfel de convenţie (unii i-au spus – iluzionându-se – „contract cu puterea”), presupune un număr de condiţii şi clauze. Altfel spus, o „comandă” servită preferenţial, deci selectiv, oarecum *à la carte*. De fapt, de cele mai multe ori, o imposibilitate şi chiar o mare... naivitate.

O altă notă specifică este permanenta umilinţă resimţită de acest nefericit şi etern erou „alternativ”. De unde o stare de spirit complexată şi resentimentară, care defineşte, în bună parte, resorturile interioare ale culturii alternative opusă, într-o formă oarecare, ordinii totalitare. Revolta refulată, deviată, spiritul vindicativ ulcerat şi sublimat, preocuparea permanentă de a propune o contra-imagine suprarealităţii artificiale, false, dominante, constituie încă una din trăsăturile specifice ale culturii alternative.

Mecanismele sale funcţionează, prin deprindere şi inerţie, chiar şi după ce sistemul represiv a fost, cel puţin formal, răsturnat. Situaţia se verifică din plin şi după 1989.

Într-un sistem democratic, pluripartinic, acest om de cultură – cu soartă etern ingrată, dificilă – nu-şi găseşte de fapt locul, nici în această zonă. Pare adesea un intrus, un concurent, un veleitar. „Ce mai caută şi ăsta? Vrea să ne ia locul?” Nu de puţine ori cei ce fac astfel de reflecţii vigilente sunt vechi membri *P.C.R.*, unii chiar şi secretari B.O.B. etc. Toate grupările şi regrupările civico-politice ale intelectualităţii noastre după 1989 nu au, social vorbind, s-ar spune, o altă cauză profundă.

A fi independent

Prins între impulsul promovării profesionale şi implicit sociale şi constrângerea materială (de fapt termenul exact, deşi dur, este „şantajul economic”), marginalul cultural ajunge la o singură concluzie legitimă. Ea defineşte cu toată luciditatea posibilă însăşi infrastructura şi deci condiţia de bază a oricărei culturi alternative. O observaţie simplă, dar irefutabilă: independenţa economică. O cultură de „funcţionari de stat”, de salariaţi, oricând revocabili, concediabili, retrogradabili etc., nu poate avea, în nici un caz, independenţa strict necesară mecanismelor culturale alternative reale. O imposibilitate manifestă. Cine nu ajunge la această concluzie înseamnă că nu are nici o percepţie a realităţilor socio-culturale existente imediate. Cultura alternativă înseamnă, în esenţă, cultură independentă economic. De economia de stat, în primul rând.

Situaţia exprimă, cu brutalitate, întreaga dramă şi dilemă profundă a creatorului cultural actual. Nu trebuie să uităm o clipă că economia de stat reprezintă *încă* realitatea dominantă; că „privatizarea” şi „economia de piaţă” reprezintă basme, care nu mai adorm nici măcar pe funcţionarii financiari internaţionali. Ei nu au experienţa unei astfel de mistificări. Şi cum ar putea deveni, pe de altă parte, şi mai ales peste noapte, economiştii formaţi în spiritul socialismului, adepţi convinşi şi activi ai economiei capitaliste, oricât de „adaptabili” ar fi „românii tradiţionali”?

În faţa acestei dure realităţi, spiritul „alternativ" este scindat: pe de o parte, el are tot mai vie nostalgia creatorului şi scriitorului liber profesionist. Care a încetat să mai fie eternul salariat şi asistat al statului, un sinecurist perpetuu şi un parazit, dacă nu chiar un „titanozaur bugetivor". Aspiraţia sa, intimă, profundă, se îndreaptă spre profesiunile liberale, spre întreprinderile particulare cu profil cultural (edituri, ziare, presa culturală, posturi de radio şi TV, în special independente). A fi şi a rămâne, să spunem, „scriitor liber profesionist" până la capăt (nici redactor, nici cadru didactic,... nimic) rămâne idealul suprem. Cazurile de acest tip au fost foarte rare sub vechiul regim, dar ele au existat (cunoaştem un astfel de „caz" chiar... personal). Dar, pe de altă parte, experienţa arată că aceste sectoare economice independente sunt încă slabe. Ele nu au forţa economică necesară, incapabile – cel puţin deocamdată – să absoarbă toate vocaţiile culturale independente, cu adevărat creatoare. De unde o structură ambiguă latentă: o conştiinţă „liberală", condiţionată încă de o inevitabilă dependenţă „etatistă", exercitată sub diferite forme. Proces dificil, abia la începutul său, cu rezultate încă incerte.

De unde şi lipsa de forţă reală, practică, a culturii alternative în perioada post-totalitară. Spectrul etatist este încă mult prea puternic. Ereditatea foarte încărcată, amintirile obsedante şi complexele apăsătoare, sub un regim care a funcţionat şi prin complicitatea, tacită, implicită, generală, sunt încă prezente. Partida se joacă, deci, în altă parte: la nivelul (repetăm) plat, meschin, lipsit de spiritualitate şi fior metafizic, dar atât de real şi determinant, al întreprinzătorului particular şi capitalului românesc în formaţie. Cele două mari speranţe ale culturii alternative. Deoarece, numai din aceste direcţii pot veni soluţiile economice şi efectiv practice. Nimic nu garantează însă, cel puţin deocamdată, succesul acestor operaţii.

Ceea ce dă încă o notă definitorie culturii alternative actuale: expresie a unei minorităţi active, radicale în principii, dar fără mare eficienţă şi forţă de impact în opinia publică. Aceasta a rămas mult în urmă, la nivelul clişeelor şi deprinderilor propagandei oficiale din deceniile anterioare. În plus, ea are şi toate carenţele lipsei de

tradiţie, pe de o parte, ale crizei de creştere pe de alta: individualismul şi vedetismul acerb, pulverizarea şi lipsa evidentă de coordonare. Lăsăm, adesea descurajaţi, braţele în jos: românii (am mai spus-o) nu ştiu să coopereze. N-au fost încă învăţaţi să se bată şi să se grupeze, în mod real, în jurul unor principii, păstrându-şi în acelaşi timp personalitatea. În aceste condiţii, cultura alternativă rămâne – pentru o perioadă încă nedeterminată – o mare necesitate. Dar şi o mai mare incertitudine şi un semn enorm de întrebare. Mai mult o aspiraţie ideală, o virtualitate, o promisiune, decât un proiect imediat realizabil. Unele etape istorice nu pot fi, într-adevăr, sărite. Voluntarismul de orice gen – ideologic, educativ, politic – rămâne încă ineficient şi desprins de realităţi. Nu este o concluzie foarte comodă. Ea trebuie totuşi trasă, dacă vrem să rămânem realişti şi lucizi până la capăt.

Ambiguitatea, mod de existenţă

Cum nu ne-am propus să oferim o imagine idilică a aspectelor culturii române actuale, nu intenţionăm să „idealizăm" câtuşi de puţin nici cultura alternativă. Viciul sau „păcatul" său originar este ambiguitatea. Nu dăm acestei noţiuni nici un sens peiorativ. Exprimă doar mai multe sensuri, mai multe interpretări sau caractere ce aparţin la două naturi diferite. Este, expeditiv spus, o categorie obiectivă a conştiinţei şi a existenţei (Simone de Beauvoir a scris şi o *Morale de l'ambiguïté*, 1947, deloc excepţională), un mod de a fi şi de a te comporta. Interior şi social. Adesea inevitabil. Carenţă originară sau alternativă compensatorie curentă? Calitate sau defect? Ambele teze se pot susţine, în contexte diferite.

Încă un exemplu foarte recent: o excelentă antologie despre dandism (*Dandysmul*, Iaşi, Polirom, 1995) realizată de Adriana Babeţi, începută, se pare, înainte de 1989. Ea opune o formulă integral-estetizantă unei „estetici" ideologice radical opuse. Gestul, inconformist, este însă la fel de valabil şi după 1989. Căci a „lansa" o carte despre dandism, în mizeria economică actuală, reprezintă un gest de independenţă morală, dar şi de „avangardă", ca să nu spunem chiar de „sfidare" socială. Oricum, o

bună dovadă că formula culturală alternativă este şi inevitabilă şi irepresibilă. Logica sa funcţionează autonom, în orice condiţii.

Mecanismul său intrinsec se dovedeşte destul de complicat. Am disocia, mai întâi, între ceea ce s-ar putea numi ambiguitatea „primară" şi „secundară". Cea dintâi este consubstanţială, proprie însuşi modului său de funcţionare. Ea este, în primul rând, funcţională, deci firească. Dar, în acelaşi timp, nu mai puţin normală este şi ambiguitatea de tip secund sau „secundară".

În ce constă ea? Prin faptul că orice acţiune culturală poate fi interpretată simultan şi în mod obiectiv, într-un dublu sens şi chiar contradictoriu. Regimul (opresiv, totalitar) poate deci să prezinte una sau alta dintre acţiunile sale drept „liberale", din punctul său de vedere. Dar exact acelaşi act cultural – publicarea unei cărţi controversate, de pildă – poate fi considerat, interpretat, înţeles, şi din perspectiva diametral opusă, nu mai puţin ca un act de „libertate". Doar cu sensul schimbat, de „rezistenţă", de „contestare" etc. a bazelor regimului existent. Perversitatea, poate şi subtilitatea, într-un fel, ca şi fatalitatea unei astfel de situaţii, vin din faptul că ambele teze pot fi susţinute în egală măsură în legătură cu *unul* şi *acelaşi* act cultural. Sistemul nu putea proceda decât în acest mod. Numai că exact, în acelaşi *mod*, gestul său putea fi interpretat şi în sens radical opus.

Cine a trăit şi publicat sub acest regim – şi este vorba, dacă nu de două, cel puţin de o întreagă generaţie literară – ştie că aceasta a fost, în esenţă, situaţia reală. Mai ales în aşa-zisele perioade de „liberalizare", generatoare de duplicităţi, aparenţe, false speranţe etc. Noi înşine (dar nu am fost, nici pe departe, singurii în această situaţie) am făcut, ne reamintim (şi cu extremă neplăcere) o astfel de experienţă. Ea a fost revelatoare, traumatizantă şi tristă din multe puncte de vedere. Este vorba de publicarea (după mari eforturi) a *Hermeneuticii lui Mircea Eliade* (1980), caz amintit anterior. Regimul, în scopul seducerii şi „captării" exilului, după multe ezitări, amânări şi oscilaţii, putea afirma că a dat totuşi dovadă de „liberalism", aprobând apariţia unei astfel de cărţi dubioase (prima la noi, în treacăt fie spus, ca şi în Franţa de altfel)

despre un autor până atunci „interzis”. În timp ce noi intenţionam, în primul rând, din direcţie diametral opusă, spargerea unei blocade şi recuperarea unei interdicţii. Deci un gest de libertate spirituală (dacă nu chiar de „rezistenţă prin cultură”). Doar că ambele teze puteau fi susţinute, de pe poziţii net opuse, prin *acelaşi* argument strict obiectiv, irefutabil: editarea unei astfel de cărţi profund controversabile. Dar ambiguităţile au fost şi mai numeroase. Le-am evocat anterior, cu mai multe detalii.

Deşi nu se poate pune, în nici un caz, semnul egalităţii integrale între soarta culturii alternative într-un regim liberal şi totalitar, unele identităţi de substanţă nu pot fi negate. Totul decurge din posibilitatea definirii şi manipulării, în toate sensurile, a *libertăţii* teoretice şi practice. Ea poate fi invocată din toate direcţiile. Toţi cei care contestau şi contestă, de pildă, societatea de consum occidentală, *the affluent society*, de tipul *hippy* sau nu, sunt nu mai puţin beneficiarii evidenţi ai libertăţilor („formale”, „burgheze”, cunoaştem placa) de asociere, exprimare etc. Folosim deci „libertatea” (de un anume conţinut), pentru a desfiinţa „libertatea” (căreia îi dăm, în acelaşi timp, un alt conţinut). În al doilea rând, fără a intra câtuşi de puţin în demonstraţii complicate şi savante, acest tip de „contestare”, de „avangardă”, este recuperat şi transformat cu regularitate în „clişeu”, în „stil” şi chiar în produs comercial şi editorial, vandabil ca oricare altul. Deci, într-o formă culturală integrată şi adaptată *şi* societăţii de tip liberal[22]. Deşi sensul său iniţial a fost, este şi rămâne net antiliberal.

În sfârşit, recuperarea se face simţită şi în sfera studiilor artistice şi literare. Toate „contestările” posibile au devenit, devin şi vor deveni cu certitudine simple capitole distincte de istorie literară şi artistică. În cadrul lor, toate „alternativele” sunt stocate, aliniate, nivelate, egalizate. Deci, chemate la ordine, disciplinate, extirpate de orice agresivitate şi violenţă practică de tip „contestatar-politic”.

„Blestem” sau situaţie riguros obiectivă, cum ne place să credem? Păcat originar, ereditar, ori alternativă inevitabilă? Este foarte greu să negi existenţa sau să condamni radical şi definitiv şi astfel de împrejurări. Cine n-a fost –

ca să folosim şi noi o astfel de expresie existenţialistă – „în situaţie" poate fi absolutist şi inclement în judecăţile sale definitive. Ele nu pot fi decât pur abstracte, total necontextuale. Deci, irelevante, inexacte şi chiar false. Din care cauză, evităm pe cât posibil orice controverse pe astfel de teme, aduse în discuţie doar prin logica demonstraţiei. Ele nu sunt, nu pot reprezenta, mai ales, decât un dialog de surzi. Şi mai ales lamentabile plătiri de poliţe şi expresia întregului venin al „vieţii literare", alimentat din plin şi de tot felul de „dosare" şi „cărţi albe". De altfel, întreaga ambiguitate a unor astfel de alternative dramatice şi insolubile – specifice vieţii culturale sub orice regim totalitar represiv (mai ales de duritatea celui anterior) – a fost observată, cu detaşare şi răceală, de la mare distanţă, şi de alţii. Iată o confesiune recentă a lui Matei Călinescu, riguros în acelaşi sens:

„...*Imprimatur*-ul cenzorului ideologic creează o prezumţie de compromis sau de irelevanţă, iar clandestinitatea o prezumţie de îndrăzneală iconoclastă. Uşurinţa cu care a trecut *Zacharias Lichter* prin cenzură – deşi asta se întâmpla într-o perioadă de relativă liberalizare, fie ea ipocrită – a avut asupra mea un efect tardiv, ca una din acele otrăvuri subtile care acţionează cu mare întârziere: de aceea, mai ales după decizia exilului (1973), mi-a fost... din ce în ce mai frică să mă recitesc"[23].

Se produce, în astfel de situaţii, un conflict interior între „conştiinţa morală", „imperativul categoric", rigorismul etic de tip „fundamentalist", sau cum vrem să-i spunem, şi necesitatea obiectivă imediată, inexorabilă. Ceva între fatalitate, damnare şi... cinism obligat. Epoca a fost plină de contradicţii de acest gen şi nu numai în perioada „proletcultistă". Analizăm doar un simplu comportament şi un context cultural şi nu facem polemică ieftină şi în definitiv facilă. Iată, de pildă, cazul cronicarului literar, care are o opinie personală şi perfect legitimă (negativă), într-o săptămână şi apoi este *efectiv obligat* să se dezmintă şi să scrie săptămâna viitoare, în sens exact contrar, despre acelaşi autor. Şi nu o dată. Dar marele vinovat este şi rămâne, în primul rând, în mod evident, sistemul şi apoi instrumentele sale. Acestea sunt

adesea adevăratele victime. Apare şi fenomenul extrem de frecvent al autocenzurii şi acceptării tăieturilor „direcţiei presei”. Cât de mulţi critici ar putea arunca piatra într-o deplină onestitate intelectuală?

Drama concesiilor tactice a fost şi este specifică întregii culturi alternative. Ea n-a putut supravieţui, într-o măsură foarte variabilă – cu aspecte de analizat de la caz la caz – decât cu preţul unor cedări, concesii şi automutilări, uneori mari şi dureroase. Ceea ce s-a numit, cu un termen mai mult sau mai puţin propriu, „rezistenţa prin cultură” (de care ne-am ocupat anterior) n-a fost deloc scutită de astfel de traumatisme. Ne gândim şi la „cazul Constantin Noica”, amintit, pe larg, exemplul tipic de cultură paralelă, vădit concesivă şi totuşi „rezistentă” în planul său. Ea a fost în mod evident tolerată şi chiar încurajată, păstrându-şi în continuare şi implicaţiile şi consecinţele net „contra-culturale” în sensul oficial şi represiv al cuvântului. O dublă faţă ca mătasea.

Soarta unor reviste strict specializate, ex-centrice, de tipul *Cahiers roumains d'études littéraires*, dar şi *Synthesis*, confirmă aceeaşi concluzie. Deloc pe linie şi totuşi tolerate, uneori cu scrâşniri din dinţi. Deoarece, prin iniţiative şi eforturi proprii, ele se încadrau – măcar în parte şi în mod involuntar – într-o anumită „imagine externă”, pe care nici o oficină culturală ministerială nu izbutea, nici pe departe, s-o propună cu aceeaşi eficacitate. Deci, încă o situaţie profund şi inevitabil ambiguă: aceste reviste îşi realizau, în condiţii extrem de dificile, doar vocaţia şi programul iniţial. Ele apăreau, totuşi, în cadrul unui sistem contestabil şi contestat. Deci, puteau fi considerate *şi* ca „propagandă”. Cum, de altfel, au şi fost uneori considerate în unele cercuri, deşi nuanţa „oficială” era, în esenţă, din punctul de vedere al revistelor amintite, radical exclusă. Nu intrăm însă în detalii. Ne interesează doar o tipologie culturală şi descifrarea, deocamdată schematică, a unor mecanisme de o evidentă complexitate.

Deci: ambiguitatea, mod de existenţă? De supravieţuire? De expedient? Sau toate la un loc? Răspunsurile nu pot fi decât strict punctuale şi contextuale. Adică în fiecare caz în parte. Suprapunerea de planuri a fost atât

de mare şi adesea inextricabilă, încât orice soluţie doar în „alb” şi „negru” trece dincolo de realitatea epocii.

Alternativele... „alternativei”

Exponenţii culturii alternative, confruntaţi cu astfel de situaţii, sunt de trei categorii, pentru a simplifica şi tipiza reacţiile cele mai caracteristice.

Primul tip, cel mai radical, refuză pur şi simplu colaborarea şi integrarea într-o formă sau alta în cultura existentă. Pe aceasta el o identifică, în orice împrejurare, cu cultura oficială, în ansamblul său. Nu reţinem acum faptul că, în unele împrejurări, acest radicalism nu se manifestă chiar de la început. Cu alte cuvinte, au existat, iniţial, şi unele încercări, de altfel fireşti, de acomodare, de editare normală, din partea unor oameni de cultură fundamental „netotalitari”. Reţinem, deci, câteva acţiuni tipice. Ele au fost evocate şi într-un alt context, cu unele detalii suplimentare când am discutat relaţiile, nu mai puţin ambigui, dintre *Rezistenţă şi cultură*.

Un prim gest este refuzul declarat şi asumat, de a mai publica în ţară, manifestat prin trimiterea unor texte în străinătate, în vederea traducerii şi editării libere. Cazul cel mai notoriu şi cap excepţional de serie : Paul Goma, urmat de B. Nedelcovici şi de alţii. (Numărul lor este ceva mai mare decât se crede în general.) Trebuie reamintită şi *Cetatea totală* a lui C. Dumitrescu, o foarte bună analiză a sistemului ceauşist, din păcate uitată, ca să nu spunem definitiv ocultată. Se repetă, de fapt, în treacăt fie spus, cu incipienta noastră politologie, ce s-a întâmplat, în anii şaptezeci-optzeci, când valul barthian, structuralisto-semiologic, a măturat pur şi simplu reflecţia noastră literară originală la începuturile sale. Situaţia riscă să se repete şi în acest caz. Sensul efectiv creator al politologiei noastre nu poate fi decât unul simplu : un aparat metodologic şi conceptual cât mai modern posibil, aplicat însă realităţilor interne. În acest sens, cu un instinct cultural sigur, lucrează Alina Mungiu, Sorin Antohi, Andrei Cornea, Dan Pavel şi alţii. În străinătate, Vladimir Tismăneanu oferă un model de prim ordin.

Alte două gesturi au, nu mai puţin, o valoare simbolică şi exemplară. Amintim, în primul rând, de textele lui M.

Niţescu, de sertar: *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii. Eseu politologic*. (1975, 1988), recent dezvăluite. Primul a încercat, totuşi, să fie editat. La drept vorbind, după *Cetatea totală, Dialectica puterii*, de o acuitate evidentă, reprezintă al doilea text pe care l-a produs reflexia noastră politică efectiv de rezistenţă. Ele ar merita să fie puse, din plin, într-o altă lumină, inclusiv comparativă. În sfârşit, claustrarea morală şi intelectuală integrală, izolarea cvasi-ermetică de sistem, despre care stă mărturie autobiografia spirituală *Zbor în bătaia săgeţii. Eseu asupra formării* de H.-R. Patapievici, un text de o semnificaţie deosebită. Inclusiv despre toate freneziile intelectuale adolescente şi tinereşti, dar şi despre riscurile (unele inevitabile) ale formaţiei autodidacte. Cazuri, oricum rare, şi mai ales ultimul dintre ele, profund caracteristice. „Onoarea" acestei foarte restrânse categorii de texte ale epocii a fost salvată cu brio.

Nu suportă însă comparaţie – cantitativ vorbind, în primul rând (dar nu numai) – cea de a doua alternativă, masiv reprezentată. Ea se vrea, efectiv, tot o formă de cultură „alternativă", dar pusă pe baze contractuale, chiar dacă iluzorii. Expresia cea mai limpede a unei astfel de atitudini o întâlnim într-un text remarcabil, prin luciditate şi asumare neipocrită a unei conduite curente, de Nicoale Breban: *Contractul scriitorului cu Puterea* (o comunicare la Conferinţa regională PEN, Neptun, 20-25 septembrie 1995[24]). Subtitlurile spun totul: deoarece „trebuia neapărat să ne exprimăm", „generaţia mea a plătit diferite tributuri Puterii". Deci un pact obligat. Efect – evident – al şantajului editorial, căci „nu aveam decât o singură editură: de stat". Prin urmare, cedare sub constrângere, din cauza lipsei independenţei economice, respectiv editoriale. Am evocat anterior şi această situaţie tipică, din nou confirmată şi încă din plin.

Dar, detaliu esenţial: nu orice fel de tranzacţie, ci una în prealabil discutată, dezbătută, negociată, cu clauze precise, care ar asigura – în principiu – o anume libertate controlată. Ea este, sau ar fi fost importantă, deoarece ar fi asigurat supravieţuirea şi chiar dezvoltarea culturii alternative. Tranzacţia – variantă modernizată a sloganului anterior (atribuit şi lui Nae Ionescu): „Să ne vindem, dar

să ne vindem scump" – poate fi definită, figurat vorbind, şi prin termenii unui „contract". Bineînţeles, Puterea îl rupe repede (nu discutăm cauzele, conjunctura externă etc.). Intervine atunci reacţia inevitabilă: „Dacă nu rupi contractul cu Puterea când ea şi-l încalcă, înseamnă că nu e un contract, ci prostituţie". Urmează, un adevărat document de epocă – despre care avem şi noi, ca martori întâmplător şi total exteriori, o serie de detalii precise –, represaliile oficiale şi, mai ales, nu ezităm să spunem: odioasa comportare, cel puţin defetistă, a cercurilor intelectuale occidentale stângiste. Experienţă de o duritate morală şi materială extremă. Confesiunea are, îndeosebi la acest capitol, un accent autentic, imposibil de bagatelizat sau ignorat.

Fapt semnificativ totuşi: disponibilitatea contractuală se păstrează, s-ar spune, nealterată în continuare (se subînţelege, în termenii unui contract serios, de genul tratatului diplomatic sub clauza obligatorie *pacta sunt servanda*). Aşa s-ar înţelege, cel puţin, prin invocarea aedului homeric Femios, prototipul poetului de curte, convertit în simbol al elogiului profesionist de mare vocaţie şi, fireşte, bine remunerat. Transcrierea textului este mai curând o parafrază. „Nu mă ucide" (cel implorat este Ulise). „Ei m-au obligat să cânt". „Dar i-am cântat ca pe nişte zei". „Şi dacă vrei am să te cânt şi pe tine". Ofertă, bineînţeles, primită şi imediat recuperată de... *Agitprop*-ul homeric. Situaţia pare anecdotică, profund distractivă. Tradusă în termeni româneşti, ea dezvăluie nu mai puţin întreaga gravitate a condiţiei precare, uneori penibil de ancilară, incertă şi fragilă, a culturii alternative. O situaţie instabilă şi cel puţin incomodă. Nu pledăm pentru indulgenţă şi nici pentru „salvarea" culturii alternative în ansamblul său. Reţinem doar poziţia sa fundamental dificilă, ingrată, foarte interpretabilă, privită mai ales din afară şi de la mare distanţă. Se cade totuşi prea uşor în capcana: „toţi nevinovaţi", „toţi culpabili" (sau invers). Ea trebuie total evitată când vorbim de această „cultură alternativă".

În definitiv, ce putere *reală* are (putea avea, ar fi avut în ipoteza x y z)? Şi care sunt posibilităţile sale, lucid evaluate, de a trata, efectiv – şi ieri şi azi – cu Puterea? Cu

orice Putere, să ne înţelegem. Deocamdată, cel puţin, ele nu sunt mari. Nu pot fi mari. Orice iluzie este contra-productivă. Totul depinde, reamintim, de evoluţia politică şi de dezvoltarea generală a societăţii româneşti, de disponibilităţile economiei sale particulare şi, în mod esenţial, de nivelul spiritului său public, civic. Tradiţia scriitorului, omului de cultură în general, implicat într-o ideologie politică democratică de centru, de orientare net europeană – cu veche ascendenţă iluministă şi mai ales paşoptistă – este *încă* slabă. A relua, „reînvia” într-un fel şi, mai ales, a reformula şi dezvolta această tradiţie, în termeni moderni, devine, în contextul imediat, o necesitate urgentă şi esenţială. Nu ezităm să declarăm că şansa ideologiei noastre moderne nu este alta.

Faptul că un număr de scriitori şi ideologi importanţi, formaţi între cele două războaie, revin masiv la suprafaţă prin reeditări în serie, toţi de orientare net antidemocratică, nu ne intimidează câtuşi de puţin. Ideologia lor este iremediabil perimată şi, în mod evident, profund neconstructivă, fără perspectivă în împrejurările actuale. Avem, în orice caz, dreptul şi datoria de a le opune un alt mod de gândire şi alte soluţii ideologice şi culturale, radical deosebite. Ceea ce nu ne împiedică să evaluăm – cu toată obiectivitatea – şi forţele de care dispunem. Ce prestigiu şi audienţă reală au ele? Dar publicaţiile în care ideile lor se exprimă? Este opinia publică într-adevăr sensibilă şi receptivă la mesajul lor ideologic? Şi, mai ales, ce forţe social-economice viabile şi active sprijină efectiv o modificare a raportului tendinţelor ideologice actuale, în sensul liberal-democratic? Fără evaluarea şi, am spune, „negocierea” pe aceste baze realiste a viitoarei relaţii – „contract” sau cum vrem să-l definim – cu Puterea, oricare ar fi ea, eficienţa şi viitorul culturii alternative nu pot fi mari. Promisiunile şi virtualităţile sale nu sunt, pe de altă parte, deloc neglijabile. Partida se joacă deci strâns, în continuare. Ea trebuie în orice caz jucată şi mai ales câştigată.

Cultura alternativă scoate, în sfârşit, în evidenţă, prin contrast şi, mai ales, printr-un fenomen specific de izolare şi respingere, şi un al treilea tip cultural, larg majoritar în faza actuală. Este categoria, dominantă, a conformistului

depersonalizat, indiferentului civic, egoist şi adesea cinic. Adaptat şi adaptabil, el este organic legat de structurile culturale oficiale anterioare lui 1989. Fără dislocarea, dispariţia, sau cel puţin reducerea influenţei sale, progresele sunt inimaginabile. Nu se poate spune, totuşi, că, în toate cazurile, acest personaj nu are, măcar în parte, noţiunea culturii alternative. Dar i se pare o poziţie mult prea riscantă, periculoasă şi, mai ales, nerentabilă, ca s-o îmbrăţişeze pe faţă. S-a şi observat, cu neplăcere de altfel (Alina Mungiu), ceea ce se vede şi cu ochiul liber. De unde „groaza de a recunoaşte nu numai că intelectualul poate fi cumpărat, dar chiar că poate fi cumpărat cu uşurinţă. Căci intelectualul nu are nimic dintr-un ascet”[25]. *Hélas*! O întreagă dramă a intelectualului – eventual chiar a „poetului de curte”... Femios. Slab, fără o mare tradiţie socială bine consolidată pe criteriile sale civic-etice, fără mari convingeri ideologice, care să-l justifice şi să-l „inspire”, obligat să „cânte” când pe unul, când pe altul...

Situaţie penibilă, deloc de invidiat. Ceea ce explică, în bună parte, şi foarte redusul său prestigiu social şi, nu o dată, suferinţa sa morală reală, mai mult sau mai puţin bine refulată. Din care cauză, el se declară, cu ostentaţie vădit interesată, „apolitic”, bine baricadat îndărătul instituţiilor culturale oficiale (minister, Academie, reviste etc.) care-i asigură o carieră comodă, securitatea şi mai ales impunitatea unui trecut adesea foarte „încărcat”. Din care cauză, el se proclamă (problema adeziunii sincere nu se mai pune) gardianul devotat şi intransigent în toate împrejurările al instituţiilor, structurilor şi ierarhiilor culturale consacrate. „Apolitismul ca laşitate” (cum s-a şi spus).

Portretul său moral (nu-i discutăm acum şi „talentul”, real sau mai puţin real, într-un caz sau altul) este ceva mai complex decât pare la prima vedere. Nu avem de a face, totuşi, cu un simplu „activist”. Amorul propriu, conştiinţa de sine, alimentată şi de o anume activitate culturală, sunt ulcerate, în primul rând, de nerecunoaşterea confraţilor cu alte criterii de selecţie. Adevărata conştiinţă estetică a generaţiei se exprimă prin aceşti adversari. Excluderea din palmaresul şi ierarhia, să-i spunem, „elitistă” actuală, îl aruncă inevitabil în tabăra opusă. Iar refugiul defensiv-ofensiv este îmbrăţişarea

deschisă a ideologiei culturale oficiale. Cu înţelesul că doar ei o exprimă în toată puritatea şi intransigenţa (vezi demersurile aşa-zişilor „scriitori comunişti” sub regimul Ceauşescu etc.). Doar de la această adeziune publică aşteaptă ei protecţie şi promovare, consacrare şi, mai ales, întreaga autoritate refuzată de confraţi.

În acelaşi timp, joacă în favoarea lor şi presiunea, enormă adesea, a „vieţii literare”, cu toate cointeresările şi complicităţile sale. Acest tip de om de cultură, de dimensiuni „medii” (ca să nu-i spunem mediocre), ştie că îndărătul său există o întreagă reţea de relaţii, servicii şi contraservicii, uşi deschise şi nenumărate aranjamente trecute, prezente şi... viitoare de culise. Iar eficienţa acestor metode a fost îndelung verificată. Să mai amintim, în sfârşit, că natura umană (orice s-ar spune) nu este orientată spre eroism şi sacrificiu, că instinctul de conservare rămâne, oricând şi oriunde, o mare realitate. A-i cere deci eroisme, douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru, este o mare utopie. În acest mod s-ar putea răspunde şi la întrebarea, perfect legitimă de altfel din punct de vedere rigorist-etic, a lui Ion Buduca: „Aţi fost oportunişti, dar de ce trebuia să fiţi şi laşi, atunci când oportunismul n-a mai fost necesar[26]?” Explicaţia a fost dată fugitiv şi anterior. Totul trebuie pus sub emblema – mai curând blazată decât indignată – de tipul *Menschliches, Allzumenschliches*, „o carte pentru spiritele libere”. Nietzsche are, în esenţă, dreptate.

Instituţiile culturii alternative

Dacă principiul de bază al alterităţii culturale proclamă – cum s-a repetat de multe ori – că „adevărata cultură este totdeauna liberă faţă de putere şi i se opune în mod radical” (recent şi N. Manolescu)[27], modul de a-l traduce în practică este mult mai complicat şi dificil. Or, tocmai acest punct este şi rămâne determinant, chiar capital. Cultura alternativă presupune existenţa şi funcţionarea activă a unei serii de instituţii independente, indiferent cum le numim: „grupuri”, „societăţi”, „ligi”, fundaţii” etc. Dar toate sunt şi rămân cât mai riguros autonome de structurile politice, sociale, economice şi culturale ale

statului. Disputa are loc, în mod hotărâtor, doar la acest nivel: al grupurilor şi instituţiilor independente faţă de Putere. Subliniem mereu: de orice Putere. De unde şi enormele dificultăţi, în stadiul actual, mai ales, de care se lovesc toate aceste „instituţii" alternative în manifestările lor publice.

Dezvoltarea acestora este indisolubil legată de viitorul – trebuie repetat cu insistenţă – clasei medii a societăţii noastre. Rezoluţia Congresului *P.N.Ţ.C.D.* (20 ianuarie 1996) propune, ca obiectiv, tocmai în acest spirit, „conceperea şi realizarea privatizării astfel încât să devină primul pas, cel hotărâtor, în vederea creării în România a unei *clase de mijloc în proporţie de două-treimi din populaţie*" [28]. Nu ştim dacă s-a dat suficientă atenţie acestui program fundamental, de natură să modifice radical întreaga structură socială a României viitoare. Pare, uneori, o fatalitate: tocmai ideile esenţiale trec... neobservate. Ceea ce reprezintă doar un deziderat, un program, nu însă şi o certitudine absolută. Formarea acestei clase medii depinde în mod exclusiv şi determinant de restructurarea societăţii româneşti în ansamblul său. Deci, o modificare a raportului de forţe, de dorit cât mai radicală posibil: de la etatismul şi centralismul dominant, la descentralizare, de la proprietatea colectivă, la proprietatea particulară. Fără o „pătură mijlocie" (nu trebuie evitate în nici un caz cuvintele „burgheză" şi „capitalistă"), totul rămâne doar la stadiul bunelor intenţii. Iar o pretinsă „a treia cale", între capitalism şi comunism, este o pură utopie şi o adevărată catastrofă. Nu trebuie să uităm că această idee a fost energic propagată şi după 1989.

Din nefericire, tradiţia statului maximal, puternic centralizat, cu rol excesiv, este mai veche la noi decât perioada comunistă. Ea a fost pusă în discuţie şi contestată chiar şi înainte de primul război. Cercetări recente demonstrează (Apostol Stan) tocmai acest tip de reacţie antietatistă. Ea a existat deci efectiv şi în reflexia politică românească [29]. Un fir de gândire ce trebuie continuat şi amplificat. O condiţie esenţială a culturii alternative este, în concluzie, teoria şi practica statului minimal. Statul gigantic, hipertrofiat, birocratizat, anchilozat, care impune pentru fiecare act cultural zeci şi zeci de „aprobări" şi

„avize”, este anticultural prin definiţie. Or, aceste structuri gigantice, inerte şi structural-represive, n-au fost încă dislocate, nici pe departe, după 1989. De îndepărtarea – sau cel puţin de modificarea şi diminuarea lor radicală – depinde orice progres cultural real.

Structurarea şi ierarhizarea societăţii româneşti a rămas şi ea, în esenţă, aceeaşi. Fără existenţa societăţii civile, democraţia şi integrarea europeană nu sunt posibile. Supravieţuirea vechilor structuri este, de altfel, o evidenţă elementară. Fenomenul trebuie subliniat cu insistenţă, deoarece el explică de ce aceste nuclee independente, neguvernamentale, incipiente, de viaţă civilă şi culturală autonomă, sunt încă slabe, reduse numeric, puţin dezvoltate şi cu o eficienţă deocamdată nu foarte mare. Ele au însă, fără îndoială, vitalitate şi elan. Bunele intenţii şi perspectivele de dezvoltare, mai ales, sunt – cum se spune – promiţătoare. Totuşi, realitatea nu poate fi ignorată. De altfel şi alţii au observat „marginalizarea culturii contemporane”. Nu se poate însă afirma, acelaşi lucru şi despre rolul său esenţial înainte de 1989. În acea perioadă, ideea de „cultură marginală” s-a confundat adesea, fără exagerare, cu ideea de cultură pur şi simplu. Şi această situaţie particulară a fost evocată, anterior, la timpul său.

Deci, în faţa vechilor instituţii culturale-oficiale – trebuie reamintit cu toată energia, de tip sovietic, gen: *Academie*, *Uniunile* de creaţie, *media* de propagandă etc. – au început să apară şi grupuri şi instituţii alternative. Evenimentul este efectiv de ordin istoric. Asistăm, într-adevăr, la (re)naşterea publică, manifestă, a culturii alternative române, după aproape jumătate de secol de obscurantism totalitar. Şi mai mult decât atât: nu numai la reînvierea unei marginalităţi culturale incipiente, dar şi la o relansare energică şi de mari perspective, fără precedente de asemenea proporţii.

În fruntea acestor noi formaţii culturale trebuie citat, prin cronologie dar şi prin valoare şi semnificaţie *Grupul pentru Dialog Social* (*G.D.S.*, înfiinţat la 31 decembrie 1989)[30]. Nu este însă singurul. Alături de *Uniunea scriitorilor* (a cărei reformă noi am cerut-o încă din ianuarie 1990)[31], s-a format şi *Asociaţia Scriitorilor Profesionişti*

(A.S.P.R.O.). Liga *Pro Europa* are ca vocaţie declarată, militantă, apărarea legitimă a drepturilor minorităţilor, nu numai etnice. O iniţiativă de prim ordin este şi înfiinţarea lui *New Europe College* de către Andrei Pleşu. Ca şi proiectul, în curs de definitivare şi mediatizare, al unei *Academii alternative* (Alina Mungiu). Profităm, de altfel, de ocazie, să ne întrebăm, alături de foarte mulţi alţi intelectuali: ce mai „caută" în vechea „Academie" personaje gen Al. Bârlădeanu, C. Mănescu şi altele de acest tip? Ce „operă" au ele? Ce au scris? De ce criteriul pur sovietic de selecţie funcţionează *încă*? Nu pot fi omise, bineînţeles, nici „fundaţiile" cunoscute precum *Memoria, Academia Civică, Societatea Civilă*, acum în urmă – în curs de constituire – şi *Alternativa 2000*. La fel, *Liga Pro Democraţia*, a *Apărării Drepturilor Omului*, *Comitetul Helsinki* şi altele de acest gen.

Inventarul nostru, de altfel, nici nu-şi propune să fie complet. Indicăm doar tendinţe şi un alt tip de organizare civilă. Reţinem, mai ales, un fenomen cultural într-adevăr nou şi de mari perspective. Cultura alternativă se opune, prin mijloace specifice, în mod radical, culturii oficiale. Pe care dacă nu poate s-o elimine integral, cel puţin încearcă să-i micşoreze, cât mai mult posibil, forţa de impact şi raza de acţiune. Nu ezităm să afirmăm că viitorul culturii române depinde, în mod esenţial, de rezultatul acestei confruntări hotărâtoare. Iar dacă se va putea vorbi vreodată de o adevărată „revoluţie culturală" (concept care ar trebui, într-un anume sens, reabilitat), în România, ea nu va constitui o realitate decât prin dezvoltarea şi afirmarea energică a culturii alternative în termenii trecuţi în revistă. Chiar şi simplul fapt că astfel de idei pot fi exprimate şi difuzate reprezintă, alături de toate iniţiativele amintite, un început de victorie. Nu este posibil ca prostia şi imbecilitatea să domine la infinit şi să învingă mereu în cultura noastră. Ca şi oriunde în lume...

(1995)

11. Pentru o nouă cultură română

Textul care urmează poate fi considerat, în acelaşi timp, ca un „manifest” şi o „temă de reflecţie”. Nu este nici mesianic, nici imperativ, dar nici un simplu exerciţiu „eseistic”, fără direcţie precisă şi finalitate practică. Sunt concluziile – sperăm, accesibil formulate – ale unei activităţi şi experienţe intelectuale de o oarecare durată, cu particularităţile, orientările şi convingerile sale specifice, de o anumită fermitate.

Ea nu se pretinde însă nici exemplară, nici canonică, nici – mai ales – „definitivă”. Una din urmările cele mai periculoase ale concepţiei totalitare este de a avea „ultimul cuvânt”, „definitiv”, în toate domeniile. Relativizarea, alternativa şi dilema sunt printre adversarii cei mai „periculoşi” ai spiritului totalitar-oficial. Exprimăm, într-un stil direct, doar modul cum starea culturii române actuale se reflectă într-o conştiinţă culturală şi critică. Un mesaj, deci, intelectual şi spiritual şi o invitaţie la o serie de soluţii, după noi esenţiale, în baza unor analize critice, pe care le credem şi urgente şi necesare. Dacă sunt „populare” sau nu, în actualitatea imediată – mărturisim cu toată sinceritatea – este o problemă care ne interesează destul de puţin. Până la urmă, ideile adevărate înving. Experienţa istorică este de partea noastră.

O stare de nemulţumire

Nu ştim dacă s-a subliniat îndeajuns şi această constatare: cultura română s-a arătat critică, nemulţumită de sine, de nivelul, starea generală şi lipsa de realizări, încă de la începuturile „eroice” ale modernizării şi intelectualizării sale. Adică din secolul XVIII, al perioadei influenţei iluministe. O carte precum *Spiritul critic în cultura românească* (1909) de G. Ibrăileanu ar trebui deci

rescrisă, pe noi baze, radical schimbate. Reţinem, deocamdată, acest fapt capital: la fiecare etapă istorică importantă, cultura română s-a reevaluat introspectiv şi s-a exprimat, în mod critic, despre sine. Spiritele lucide, critice, au respins-o periodic, în mod radical, în totalitatea aspectelor sale perimate, tradiţional-conservatoare. Nu este în intenţia noastră de a reface, în cele ce urmează, istoria unor astfel de reacţii. Constatăm doar că acest vechi reflex, prezent într-o formă sau alta în conştiinţa fiecărei generaţii, reapare cu deosebită putere şi după 1989. Adică într-o perioadă când el se poate exprima, în sfârşit, în mod liber, după o lungă epocă de obscurantism totalitar şi opresiune spirituală.

Succesul ideii „revizuirilor" literare, generatoare de lungi şi inconcludente dezbateri şi, bineînţeles, polemici (la care şi noi am fost antrenaţi, fără voie de altfel[1]), exprimă tocmai o astfel de stare latentă şi, în acelaşi timp, evidentă, de criză, de totală insatisfacţie culturală. Ea revine cu regularitate. Contestarea vechilor ierarhii literare, sau a unor scări de valori, constituie de fapt doar vârful unui aisberg. Ceea ce se cere – în prelungirea unor revendicări mai vechi, de acelaşi tip – este, în realitate, o adevărată schimbare de „paradigmă culturală" (Ion Simuţ)[2]. Ideea de nouă „paradigmă" (re)lansată publicistic de Thomas S. Kuhn, reluată în termenii istoriei şi receptării literare de H.R. Jauss, care s-a bucurat şi la noi de succes, este perfect aplicabilă şi situaţiei spirituale actuale. Revendicarea „noutăţii" are, de altfel, un sens critic şi polemic global. În definitiv, întreaga dezbatere pe tema celor „două Românii" – în care cea de „a doua", contestă radical pe „prima" – exprimă, în această ordine de idei, întregul refuz al culturii române dominante timp de decenii: oficială, totalitară, propagandistică etc.

De la această realitate primară trebuie deci să plece orice discuţie serioasă pe tema regenerării culturale. Literatura este doar un aspect şi, uneori, nici măcar cel mai important. Orice analiză culturală, în adâncime, trece în mod inevitabil *dincolo* de literatură. Într-un sens, noua paradigmă culturală pleacă tocmai de la această constatare: cultura actuală, pe un plan, este încă *prea* „literară". Ea se cere reechilibrată în sens ideologic, sistematic,

erudit-enciclopedic etc. Şi, bineînţeles – dacă nu chiar în primul rând – în direcţia sistemului de idei şi filozofic. Idei reci, abstracte, descărnate de „imagini” şi „impresii”. Ele sunt „rezervaţia naturală” a spontaneităţii, dar şi a vagului aproximativ, a autenticităţii, dar şi a micilor percepţii superficiale, a sensibilităţii, desigur, dar şi a emoţiilor fruste, needucate, adesea chiar rudimentare sau primitive.

Este vorba, în esenţă, de o redistribuire de accente şi nimic mai mult. Literatura are meritele sale evidente, indiscutabile. Dar, în nici o mare cultură din lume, ea nu exercită monopolul absolut. Când un „poet” oarecare vede o carte de documentare şi strâmbă din nas, profund dezgustat (o, vai! „erudiţie”), ne permitem – politicoşi, dar fermi – să-l trimitem la plimbare. Iar când acelaşi „poet” pune jos, şi mai dezgustat, revista specializată, care nu se ocupă – teribilă eroare! – de... „opera” sa, preferăm să păstrăm... discreţie asupra reacţiilor noastre interioare.

Individualism nu colectivism

Două condiţii prealabile, elementare, dar fundamentale, se cer îndeplinite. Dintre acestea, cea dintâi este, în mod indiscutabil, primatul valorilor individuale şi personaliste asupra valorilor colectiviste de orice tip: familie, sat, comunitate, clasă, etnie etc. Nu negăm, în nici un caz, realitatea şi funcţionalitatea şi a unor astfel de structuri. Ceea ce contestăm – cu toată tăria – este doar primatul, mitizarea, idealizarea şi manipularea lor exclusivistă. Respectiv, orice formă de cultură „închisă” asupra celei „deschise”; orice formă de cultură „tradiţională” asupra celei „moderne”; orice valoare colectivă, de orice tip, asupra valorii individuale, de orice categorie. Credem şi repetăm, cu multă convingere şi simpatie, că numai „personalitatea este binele suprem” (Goethe). Şi nu spiritul gregar, colectivist, conformist şi restrictiv prin definiţie.

Campania împotriva individualismului liberalist – în nici un caz o variantă locală a... protestantismului, dusă de Nae Ionescu şi discipolii săi – constituie o enormă eroare. Şi, în acelaşi timp, o acţiune profund anticulturală. Suntem convinşi, împreună cu un spirit liber al generaţiei tinere, H.-R. Patapievici, că orice colectivism este deopo-

trivă „*prost* (pentru că e bazat pe o fraudă epistemologică), *mizerabil* (pentru că nu poate genera decât sărăcie morală şi materială) şi *demagogic* (pentru că face un josnic apel populist la incultura nostalgicilor)” [3]. La acestea adăugăm spiritul uniform, nivelator, nediferenţiat al oricărei culturi „colective”. Ea se manifestă doar în cadre date, arhetipale, deci stereotipe. În timp ce cultura de tip individual este prin excelenţă diferenţiată, personalizată şi potenţial originală. Fără a contesta realitatea şi semnificaţia antropologică a culturilor de tip primitiv-colectiv, marele capodopere ale culturii universale sunt, prin excelenţă, „semnate”, nu anonime, profund originale, irepetabile şi riguros autonome în structura lor de bază. O mare cultură română nu-şi poate propune decât un astfel de ideal. Dificil, dar exemplar şi, teoretic vorbind, realizabil. Tradiţionalismul şi conformismul sunt fatale oricărui efort cultural serios, oricărei creaţii durabile.

O cultură citadină

A doua condiţie esenţială, singura care – social vorbind – face posibilă pe prima, este saltul calitativ hotărâtor de la cultura rurală la cultura urbană. Nu mai dorim să fim doar un popor „pitoresc” şi „etnografic”, de eterni „săteni ai istoriei”. Din acest punct de vedere, E.M. Cioran avea dreptate. M. Vulcănescu făcea observaţii în acelaşi sens [4]. Din care cauză, când observăm că României i se consacră, în continuare, numere monografice, în reviste specializate de etnografie (de ex. *Ethnologie française* nr. 3/1995), balcanistică, folcloristică etc. încercăm o mare dezamăgire. Înseamnă că *aceasta* este imaginea predominantă în Occident, în comunitatea ştiinţifică internaţională. La care se mai adaugă, bineînţeles, Dracula, cimitirul vesel de la Săpânţa şi alte *kitsch*-uri folclorice. Problema, pusă cu acuitate şi între cele două războaie, rămâne foarte actuală şi azi. „Prezenţa unor importante caracteristici rurale” este semnalată critic şi de diferiţi observatori actuali (recent Stelian Tănase). Deoarece de aici provin o serie de obstacole capitale: izolaţionismul, naţionalismul etnicist, xenofobia (cu vechi reflexe şi antisemite), antioccidentalismul agresiv. În genere,

toate barierele şi forţele, care se opun direct şi indirect integrării euroatlantice. Pe toate planurile.

Despre oraş, o întreagă ideologie ţărănistă-sămănătoristă-poporanistă a întreţinut mituri perimate şi prejudecăţi grave. Pentru a rămâne doar la elementul strict cultural, s-a pretins că oraşul nu este „specific”, deci el nu exprimă „fiinţa neamului”. În consecinţă, toate tendinţele şi valorile sale tipice: individualitatea uneori exacerbată, aspiraţia noutăţii şi vocaţia originalităţii, „modernitatea” sub toate formele şi valorile sale specifice, spiritul critic şi de analiză, în genere, tot ce aparţine sferei conştiinţei autonome, pe toate planurile, este respins dogmatic, în numele unei specificităţi mitizate. Ea n-a fost supusă încă unei analize serioase. Ca şi povestea că „eternitatea s-a născut la sat”. Când este evident că Roma este *Cetatea eternă*, ca şi multe alte cetăţi antice.

Se comit, pentru a fi foarte concişi, câteva erori fundamentale. Mai întâi se ignoră evoluţia socială a întregului continent, în plină urbanizare. Ţăranul tradiţional se transformă tot mai mult în „fermier”. Acest fenomen, inevitabil, se prefigurează, chiar dacă deocamdată în forme extrem de incipiente, şi la noi. Că vor supravieţui şi o serie de insule, să le spunem, „etnografice”, este sigur. Dar structura socială de ansamblu a populaţiei se modifică. De unde şi importante mutaţii spirituale. În acelaşi timp, este de-a dreptul absurdă respingerea întregii culturi urbane pe criterii exclusiviste, pretins „specifiste”. A pluti, a ne reîntoarce mai ales, în plină utopie paseistă ruralist-folclorică, este o absurditate. Şi, de ce, în definitiv, oraşul românesc n-ar fi, prin totalitatea noilor sale experienţe, nu mai puţin „specific”? Se admite, de altfel, că acest „specific” evoluează, se îmbogăţeşte prin note şi nuanţe noi. Şi el este, în definitiv, un produs istoric, supus unor condiţionări obiective, de ordin istoric.

La aceste obstacole se adaugă şi alte fenomene negative. Din dorinţa de a le cultiva, în spirit festivist şi de un populism ieftin, de operetă politică, gen *Cântarea României*, se ajunge la falsificarea, mai totdeauna grosolană, a folclorului autentic. De unde o invazie de *kitsch* folcloric, de un prost gust strident şi penibil. Nu trebuie omise, în sfârşit, nici urmările masivului transfer de

populaţie rurală la oraşe, prin politica de industrializare forţată, ceauşistă. Ea a produs dezrădăcinaţi şi dezadaptaţi social. La fel, numărul, de fapt enorm, majoritar, al intelectualilor la prima generaţie. Această pătură, care constituie practic aproape întregul aparat al „culturii oficiale”, reprezintă, deocamdată, doar un hibrid cultural.

Afinităţile sale profunde merg spre etnicismul tradiţionalist, izolaţionist şi represiv. Dar mediul urban, noile *media* foarte influente, presiunea modelor internaţionale, libera circulaţie a valorilor îl „contaminează” inevitabil. Instinctul său îl împinge, printr-un reflex moral şi social invincibil, cât mai aproape de Putere. Noua sa existenţă morală şi culturală îl obligă, pe de altă parte, la o profundă „modernizare”. Personajul devine adesea grotesc : un „dezrădăcinat”, sedus subit de *rock* şi *sexy*! Mai ales în generaţia tânără, acest tip, fără identitate socială precisă, face adevărate ravagii.

Cele „două Românii” (rurală şi urbană, etnicist-naţionalistă şi pro-europeană, tradiţionalistă şi modernistă) n-au ajuns încă – şi nici nu vor ajunge prea curând – la o adevărată sinteză culturală. Realizarea sa presupune alte două condiţii esenţiale : o clarificare ideologică, în termeni cât mai limpezi şi inteligibili posibil (ceea ce şi încercăm să facem în această carte), pe de o parte, şi evoluţia spre o nouă societate, care va crea, cu certitudine, noi deprinderi şi noi mentalităţi sociale şi culturale, pe de alta. Procesul cere însă o mare stabilitate şi continuitate. Condiţii pe care „istoria” le-a refuzat şi le refuză, s-ar spune, în continuare, ţării noastre. Să mizăm, totuşi, pe stabilitatea europeană şi pe noile raporturi de forţe continentale.

Doar în acest climat şi context social, singurul care poate să inspire siguranţă şi certitudine, pe toate planurile, s-ar putea realiza şi cele trei mari „revoluţii”, să le spunem, totuşi, „salturi”, profund paşnice, dar capitale, ale societăţii româneşti viitoare : 1. de la sat la oraş ; 2. de la conştiinţa de individ la cea de cetăţean ; 3. de la starea de populaţie la societatea civilă, cu toate instituţiile specifice, care o definesc şi o apără. Formule aparent simple, chiar elementare, dar cu urmări fundamentale. O „nouă Românie” şi nu numai culturală, pe care o visăm, numai în acest mod este, va fi, cândva, posibilă.

O cultură medie

Nu poate fi elogiată îndeajuns valoarea culturii medii, dar de cel mai înalt nivel posibil. Ea singură, nu „geniile”, face tăria indestructibilă a marilor culturi occidentale. După cum, în marile literaturi apusene, înalta lor calitate şi valoare este dată nu de câteva „vârfuri”, ci de masa autorilor „medii”, foarte numeroşi în fiecare secol. Literaturile franceză, germană, engleză, italiană oferă sute de astfel de autori de „rang secund”, fără de care nu este însă de conceput glorioasa lor istorie literară. Goethe, dar şi Lichtenberg, Voltaire, dar şi Chamfort şi Rivarol ş.a.m.d. Este ceea ce T.S. Eliot numea *middle literary stratum* (in *The Classics and the Man of Letters*, 1942[5]). Or, ceea ce ne lipseşte, în mod esenţial, pentru a ne restrânge doar la sfera culturală, sunt tocmai cadrele medii. Ele nu se pot forma peste noapte şi conştiinţa lor nu se poate consolida fără o dublă evoluţie: de sus în jos, prin propagarea activă a idealului cultural mediu, şi de jos în sus, prin ridicarea progresivă a nivelului cultural general, singura care permite formarea acestor cadre indispensabile.

Nu numai noi facem astfel de observaţii. Înaintea noastră, Andrei Pleşu observa cu pătrundere: „Să stăm bine cu elitele şi să stăm prost cu media e un blestem românesc”[6]. Despre ce este vorba, pentru a da un singur exemplu din experienţa cea mai directă? Încă din perioada *Cahiers roumains d'études littéraires* ne-am dat seama de o lacună esenţială: lipsa cvasi-totală a adevăraţilor redactori poligloţi (colaborarea, pentru o bună perioadă, cu competenta Olga Zaicik a fost, fără exagerare, „providenţială”), a traducătorilor calificaţi de texte specializate în limbi străine, de buni corectori şi dactilografe, de alţi asemenea colaboratori de penumbră, fără de care nu poate funcţiona nici o întreprindere editorială dedicată în principiu „exportului”. Când am fost puşi în situaţia şi mai dificilă de a fi editaţi în străinătate şi am intrat în relaţii tehnice foarte precise cu unele edituri străine (franceze, italiene, americane) ne-am dat seama, într-un mod şi mai dureros, de toate lacunele şi imperfecţiunile, strict tehnic-editoriale, ale ediţiilor româneşti şi chiar a dactilogramelor de bază. Situaţie, uneori, aproape disperată.

A avea, în astfel de domenii, buni profesionişti reprezintă o condiţie esenţială a progresului cultural: traducători, redactori, tehno-redactori etc. de o cât mai înaltă calificare posibilă. Soarta culturii române medii viitoare se joacă, deci, în primul rând, la acest nivel, deloc de prim plan publicistic, al păturii profesioniste mijlocii. Profesionalism sistematic, tehnicitate riguroasă, specializare precisă, nostalgii încă departe de realizare. Marile genii „apar" şi se „descurcă" oricum. Imprevizibile, spontane, cu o forţă naturală de supravieţuire şi penetraţie, noi nu avem a le purta de grijă (cel puţin sub acest aspect). Dar o cultură, ca fenomen colectiv, de un nivel mediu cât mai ridicat, are nevoie de un nou context, de un alt climat social şi cultural şi, în special, de o „nouă politică de cadre" culturale: strict specializate, tehnice, radical nediletante şi neimprovizate. Diletantismul, aproximaţia, improvizaţia, fuşereala, regimul permanent al lui *pseudo* sunt moartea oricărei culturi organizate şi de înalt nivel. Teme etern obsedante. Ne vine foarte greu să admitem că acesta, şi nu altul, este „destinul" (lamentabil) al culturii române.

Lipsa cadrelor medii specializate, în toate domeniile, este una din lipsurile cele mai grave ale societăţii româneşti actuale, în ansamblul său. O mie de inşi foarte capabili (cifră simbolică) sunt deocamdată obligaţi să facă, în acelaşi timp, de toate: şi cultură şi publicistică şi politică şi multe altele. Revenim încă o dată la această concluzie. O reală specializare şi diviziune a muncii sociale şi intelectuale încă nu există. De unde o formidabilă împrăştiere simultană de forţe, în foarte multe direcţii. În consecinţă, în mod inevitabil, aproape nimic nu este realizat şi dus în bune condiţii până la capăt.

O cultură descentralizată

Din punct de vedere strict „tehnic" – ca să nu spunem „operativ" – descentralizarea culturii este chiar şi mai importantă decât formarea unei culturi de nivel mediu cât mai ridicat posibil. Dintr-un motiv foarte simplu: culturii centralizate, cu vechi deprinderi şi instituţii, dominate încă de reflexe totalitare, nu i se poate răspunde cu

eficacitate decât printr-o cultură cât mai descentralizată. La antipodul, în orice caz, al culturii monolitice, piramidale, condusă de principiul „comenzii” şi ierarhizării unice. Deci, o cultură medie descentralizată. Această operaţie strict necesară urmează să se desfăşoare pe două planuri convergente, spiritual şi practic. Ele sunt perceptibile încă de pe acum. Le subliniem cu insistenţă pentru claritatea maximă a ideii.

În mod evident, descentralizarea culturală elimină orice tendinţă de a impune un centru cultural unic, investit cu autoritatea supremă. Esenţa sa este, dimpotrivă, policentrismul cultural. Respectiv, cât mai multe centre din care să radieze idei, tendinţe, judecăţi, ierarhii culturale diferite şi, foarte posibil, contradictorii. Deci, o ofertă cultural-ideologică plurală, multiplă, cât mai variată. Tradiţia şi stilul autorităţii centrale, instaurat la noi încă de T. Maiorescu, a impus principiul ideilor, judecăţilor şi ierarhiilor culturale unice, recunoscute ca singure repere şi instanţe posibile, legitime şi autorizate. Deşi el a fost contestat, chiar şi la timpul său, de B.P. Hasdeu, A. Macedonski şi de alţii. Dar fără nici o eficienţă reală, deoarece la spatele acestor contestatari antijunimişti nu exista nici o forţă publicistică şi instituţională solidă. Nimic comparabil cu revista *Convorbiri literare*, universitatea, partidul conservator etc.

În critica literară, pentru a ne restrânge doar la acest exemplu, numai în acest mod s-a format mitul autorităţii criticului unic. Sub această emulaţie s-a format şi s-a impus E. Lovinescu. G. Călinescu nutrea aceeaşi ambiţie: de a deţine şi impune, o dată pentru totdeauna, o altă autoritate critică unică. Foarte simplu spus: pe a sa. A fost, şi la timpul său, o mare iluzie. „Autoritatea” lui E. Lovinescu a fost, se ştie, contestată de Camil Petrescu, apoi de G. Călinescu însuşi, de alţii. „Autoritatea” sa nu trecea de cercul *Sburătorului*. Ea n-a fost recunoscută niciodată nici de „Noua generaţie”, nici de spiritele grupate în jurul lui Nae Ionescu, nici de *Gândirea* etc.

Noţiune prin definiţie relativă, interpretabilă, conjuncturală şi contextuală, ideea de „autoritate critică” a pierdut, în noile condiţii publicistice, orice sens real. Mai întâi, personalitatea critică unică a dispărut. „Autoritatea” sa,

câtă a existat în cazul unor critici de real talent şi de îndelungată activitate, n-a trecut niciodată în realitate de cercul unor redacţii şi audiţii radiofonice, în condiţii ideologice restrictive speciale (*Europa liberă* etc.). Sfera audienţei efective era, oricum, inevitabil restrânsă. După 1989, această categorie nu şi-a încheiat activitatea, pretins centrală. Dar monopolul central a dispărut în mod firesc în noile condiţii publicistice, amplificate enorm de noile *media*. Pluralismul opiniilor devine o realitate obiectivă, o necesitate şi un stil publicistic inevitabil. Autoritatea unică a dispărut. Şi este bine că a dispărut. Şi, apoi, despre ce „autoritate critică" mai poate fi vorba în cazul unui cronicar literar, urmărit, să presupunem, cu generozitate, de o mie-două de cititori fideli, când o discuţie la TV, despre aceeaşi carte recenzată anterior este urmărită de cel puţin două-trei milioane de spectatori? Iar caracterizarea televizată este mai totdeauna diferită sau diametral opusă? Azi, reputaţiile nu se mai fac numai în redacţii (unde „succesul de stimă" încă n-a dispărut), ci la radio şi mai ales la TV. În orice caz, mitul cronicarului ce pretinde a fi singurul abilitat să enunţe judecăţi absolute şi definitive, să fixeze *singur* „valoarea literară", a apus definitiv. Noile condiţii ale vieţii şi publicităţii literare reclamă un alt gen de cronică: informativă şi, în sens bun, publicitară. Din acest punct de vedere, utilitatea sa rămâne incontestabilă.

Este doar un exemplu – şi nici măcar de prim ordin – al exigenţei esenţiale a oricărei culturi descentralizate: diversificarea centrelor culturale. De orice tip: minister, publicistic, editorial etc. Principiul policentrismului cultural, înainte de a funcţiona la scara literaturii şi culturii mondiale, este chemat să devină, mai întâi, o realitate în interiorul fiecărei culturi şi literaturi. Desfiinţarea monopolului centrului cultural unic, mai ales după o lungă perioadă de funest centralism-totalitar, reprezintă o exigenţă primordială. O condiţie fundamentală, de viaţă şi de moarte, a constituirii şi progresului noii culturi. Eliberată de dogme şi falşi „maeştri", de „indicaţii preţioase" şi de cenzura autorităţii supreme, indiscutabile. Personalitatea culturală şi ideea de normă de orice tip sunt şi rămân două realităţi incompatibile.

Acest adevăr esenţial urmează a fi răspândit şi recunoscut în sfere culturale cât mai largi posibil.

Construcţie şi continuitate

Cum vom gândi în anul... 3000 şi care va fi soarta culturii române, într-o perspectivă istorică îndepărtată, n-avem de unde şti. Dar ceea ce ştim deocamdată şi cu maximă certitudine, chiar în această fază, este că singura opţiune, cu adevărat creatoare, fecundă, nu poate fi decât următoarea: între o cultură română de tip genialoid, ce mizează, în continuare, doar pe mari surprize şi accidente fericite şi o cultură întemeiată, în primul rând, pe valorile „modeste" ale solidităţii şi consecvenţei, organizării şi continuităţii, realizabile numai prin muncă serioasă, tenace şi în adâncime, alegerea noastră este definitivă. Deoarece numai în acest mod pot fi realizate opere durabile şi profunde în cultură. În orice cultură.

Improvizaţia continuă şi superficialitatea sunt defectele curente ale culturii române actuale. Că se pot da şi explicaţii de ordin istoric nu contestăm. Dar ceea ce ni se pare esenţial este de a modifica, în primul rând, o întreagă stare de spirit. De a denunţa – cum am făcut şi anterior – această „criză de structură". De a nu crede că a lucra disciplinat şi „nemţeşte", în mod organizat, pe mari dimensiuni, într-un spirit de sinteză, este o prejudecată definitiv perimată. Că a duce la bun sfârşit proiecte, în mai multe volume, nu este câtuşi de puţin o formulă depăşită. Că amănuntele joacă, adesea, un rol capital şi că „bunul Dumnezeu se ascunde – cum s-a şi spus – în detalii". Şi că a gândi pitic, fără o largă respiraţie şi fără anvergură, nu este neapărat o atitudine... „specific naţională". Un admirabil articol al lui Ion Vartic, *Et in Liliput ego!* (*Apostrof*, 1-2/1993) – rămas ca toate textele de acest gen fără mare ecou, fapt perfect explicabil de altfel – denunţă în termeni poate şi mai categorici toate aceste vicii ale culturii române. Şi nu numai ale celei actuale. A consacra peste două decenii unei monografii gigantice despre pictorul Ioan Andreescu, precum criticul de artă Radu Bogdan, este considerat, cu aere distinse şi evident spirituale, drept un caz de „monomanie" etc. Marile

construcţii culturale, de orice tip, de la enciclopedii la dicţionare şi instrumente de lucru, la sintezele personale, dau soliditate şi asigură adevărata identitate unei mari şi adevărate culturi. Elogiul muncii intelectuale organizate, al „ştiinţei" şi „metodei" îl făceau, de altfel, între cele două războaie, şi Mircea Eliade şi Constantin Noica. De ce am prelua de la ei doar „iraţionalismul" şi „misticismul" – să spunem – şi nu *aceste* mesaje intelectuale, într-adevăr constructive şi de prim ordin?

Trei defecte culturale curente se observă de la distanţă, cu ochiul liber. Cel dintâi, cu totul frecvent în publicistică, este de a nu avea nici un proiect, nici un plan propriu de studiu şi de a „lucra" doar prin „comenzi" redacţionale, ocazionale. Imediate, imperioase şi pe termene foarte scurte. Practic, de la o zi la alta. În astfel de condiţii, orice aprofundare este exclusă. A merge la unele „izvoare" devine o imposibilitate practică. Se procedează inevitabil „lăutăreşte", doar după ureche, prin informaţii de mâna a doua, a treia. A construi în spirit de sinteză, pe de altă parte, reprezintă şi o himeră. Nu e de mirare că, într-un astfel de regim, tot ce se poate obţine, în cel mai bun caz, şi numai cu o bază culturală anterioară serioasă (caz extrem de rar), sunt doar unele „fragmente". Vom spune deci că „fragmentarismul" de acest tip constituie încă unul din viciile esenţiale ale culturii române actuale. Vom reveni şi asupra acestei probleme.

Nu mai puţin periculoasă cultural – şi cu urmări catastrofale de lungă durată – este şi obsesia, să-i spunem, „actualistă". De a fi mereu *à la page*. De a te supune docil ultimului *hit* şi *top ten* cultural. De a refuza tot ce nu ţine de *moda* zilei etc. Este foarte adevărat că regimul culturii actuale audio-vizuale, intens mediatizată, exercită o influenţă tot mai puternică. Dar, în definitiv, care este diferenţa dintre adevăratul om de cultură, chiar publicist mai mult sau mai puţin ocazional, şi simplul jurnalist cultural? De ce să rămânem doar sclavii efectului imediat, ai succesului de o zi? Eternii admiratori ai micului text de actualitate? Ai butadelor de cafenea, tipice culturii orale, încă rezistentă şi de mare prestigiu, gen „Ţuţea"? De ce „Ţuţomania" – cum s-a şi spus – ar fi idealul culturii române? Şi dacă, din nefericire, „*Noi boicotăm istoria şi valorificăm*

mărunt imediatul", după excelenta formulă a lui Andrei Pleşu, de ce o astfel de atitudine ar fi neapărat şi exemplară? Succesul şi efectul imediat, „strălucirea" şi nu soliditatea, spontaneitatea şi nu continuitatea, improvizaţia şi nu planificarea organizată sunt, între altele, semnele culturii „minore", nu „majore". De ce am fi condamnaţi doar la un astfel de regim steril, necreator, este foarte greu de răspuns. Fiindcă, de fapt, nici nu există un astfel de „răspuns"...

În sfârşit, încă un defect „major" al culturii române, este de a „începe" mereu şi de a nu termina niciodată. De a relua, în diferite moduri, toate eforturile de la capăt şi a nu încheia nici o lucrare *de longue haleine*, cum se spune. Începuturile anterioare, câte sunt, nu sunt mai niciodată valorificate, continuate şi perfecţionate. Ceea ce ar constitui o economie importantă de timp, mişcări şi muncă intelectuală. Adesea precursorii notabili nici nu sunt măcar cunoscuţi. Nu sunt „luaţi în evidenţă". Nu sunt citaţi, în orice caz. Cu aerul, de fapt convingerea intimă, că punerea unei probleme şi rezolvarea sa „începe – în realitate – doar cu mine". Egocentrismul şi narcisismul acesta fac ravagii. Din care cauză, lucrările care presupun muncă în echipă, cooperare, coordonare, planificare n-au încă, la noi, mari şanse.

Nu numai vedetismul personal, tendinţa de a te pune singur şi izolat în valoare sunt de vină. Sau dorinţa de a dirija, patrona, coordona pe... alţii, dar a nu te lăsa niciodată încadrat şi supus unei discipline de grup. Explicaţia stă, în primul rând, în lipsa de tradiţie şi, mai ales, a concepţiei conform căreia orice cultură se dezvoltă, în mod esenţial, prin acumulare şi dezvoltare, în prelungirea unei continuităţi deschise, nu prin acte de iniţiativă perpetuă, singulară, irepetabilă. Din care cauză, „dicţionarele" de orice tip, „enciclopediile" româneşti, în perioada actuală, cel puţin, ratează cu regularitate. Şi chiar de la... Hasdeu încoace. Să nu uităm totuşi, că, de bine de rău, unele enciclopedii „particulare" există. În timp ce povestea „academică" a *Dicţionarului limbii române*, începută încă din secolul trecut, nici până azi nu este terminată...

Exces de subiectivitate

Insuficienţele organizării culturale, care nu cunoaşte încă nici continuitate, nici marele efort constructiv, sunt dublate de un dezechilibru profund, de substanţă, care explică foarte multe alte aspecte negative ale culturii actuale. Este vorba, în esenţă, de predominarea sentimentelor asupra ideilor, intuiţiei şi gustului asupra analizei raţionale, adeziunilor pur sentimentale asupra deciziilor reci, lucide, argumentate logic şi obiectiv. Ni se va răspunde, desigur, cu un formidabil aparat de referinţe şi citate din moralişti celebri, că omul, în genere, nu este o fiinţă raţională, că afectivitatea, amorul propriu, instinctele şi deprinderile îl domină. Deci, în definitiv, de ce românul ar trebui să fie *altfel*?

Este mult adevăr într-o astfel de obiecţie. După cum, o mare realitate este şi absenţa unei tradiţii filozofice logico-raţionaliste. Terenul reflexiei româneşti era deci practic gol, virgin, fără repere anterioare de aceeaşi calitate. Dar nu este mai puţin adevărat că exagerarea în sens contrar, prin subiectivism excesiv şi iraţionalism predominant, are urmări culturale profund negative. Ceea ce ni se pare recomandabil este deci reechilibrarea acestui raport. Prin urmare, pe cât posibil, inversarea dezechilibrului actual de forţe: de la o cultură, să spunem, de tip „liric" şi „sentimental", la una de tip „raţional", „ideologic", cu faze intermediare, chiar dacă oscilante, de (dez)echilibru foarte sensibil. Nu credem că un astfel de „program" este exorbitant sau în afara necesităţilor culturale obiective şi realiste. Corectarea unor abuzuri vădit „sentimentale", adesea stridente, se impune cu forţa evidenţei. Două fenomene atrag atenţia, mai ales după 1989.

Este izbitoare, în primul rând, lipsa criteriilor obiective, mai ales, în judecăţile civice, etice, publice şi altele de acest gen. Românul intelectual nu judecă, în genere, în mod abstract, juridic, ideologic, ci sentimental şi, nu odată, resentimentar. O normă generală, de fapt, nici nu există. Prestigiul marii personalităţi „iartă" tot, „uită" tot, „scuză" tot. A bate în uşa celulei, de pildă, şi a te oferi voluntar „antrenor de marxism" (cazul Constantin Noica)

este un gest perfect scuzabil, deşi oferta „colaboraţionistă" este evidentă. Dar exact acelaşi „colaboraţionism" – şi încă în forme mult mai banale, benigne – este refuzat cu indignare şi cu mari exigenţe rigoriste unor numeroşi antipatici, anonimi şi obscuri. La fel, gestul de a scrie articole de pură propagandă comunistă – în care nici autorul lor nu credea un cuvânt (vorbim şi în calitate de martor direct la evenimente), texte pe care nu ezităm să le numim abjecte, despre întreaga rezistenţă democratică, în frunte cu Iuliu Maniu etc. (cazul G. Călinescu), reprezintă, la fel, un act minor, neînsemnat, perfect scuzabil. Cineva a invocat şi argumentul că G. Călinescu ne-a... „făcut deştepţi pe toţi" (ceea ce, în treacăt fie spus, am contesta, măcar în cazul... nostru personal).

Substratul acestei atitudini clemente, profund afective, iraţionale – şi total indiferente, de fapt, la aspectul civic şi ideologic al problemei – este falsa teorie a „geniului" căruia i se iartă tot. Fiindcă istoria literară sau artistică uită faptele omului (adesea reprobabile) şi nu reţine decât opera. Ceea ce este perfect adevărat. Doar că „geniul", ca cetăţean, ca individ particular, trebuie să se supună, pe durata vieţii sale civile, şi legilor societăţii în care el trăieşte. O condiţie esenţială a statului de drept şi a societăţii civile. Ce-ar fi dacă toţi borfaşii şi criminalii, să spunem, ar invoca argumentul următor: „Tocmai am scris o capodoperă epocală, prezint completului de judecată (sau curţii cu juri) manuscrisul ultimei mele creaţii formidabile, care va uimi veacurile etc. etc."? Evident, orice ordine juridică va fi răsturnată în mod abuziv. Singurul răspuns adecvat este următorul: „Acuzat, stai jos. Istoria literară se va pronunţa. Deocamdată, ai călcat grav articolul 999 din *Codul Penal*. Eşti condamnat la 10 ani închisoare. Eventual cu reducere de pedeapsă, în caz de bună purtare". Să ne reamintim şi de „cazul" Socrate.

Acest mod rigorist de judecată – şi, în acelaşi timp, perfect „filozofic", deoarece nu confundă planurile, valorile şi punctele de vedere – este însă foarte greu asimilabil la noi. Prea puţini se ridică la principii, la explicaţiile fundamentale. Fără îndoială, G. Călinescu, M. Sadoveanu şi ceilalţi „colabo" de după 1945 nu erau – nici pe departe – de „calitatea", să spunem, a lui I. Vitner şi a

altor proletcultişti. Nici o comparaţie nu este posibilă. Dar se confundă punctele de vedere: etic, ideologic şi politic, cu cel estetic, recunoscut ca unic principiu de selecţie şi validare. Acesta din urmă ar „salva” totul: şi oportunismul şi duplicitatea şi colaborarea cu un regim, uităm din nou, impus de o ocupaţie străină. Ca să nu mai amintim de imensele servicii propagandistice, de prestigiu şi reprezentare, pe care aceste valori indiscutabile le-au adus sistemului totalitar.

Sigur, intervin şi multiple nuanţe, explicaţii şi, în ultimă analiză, chiar şi anumite scuze. Unii spun: I. Vitner et comp. sunt „mai vinovaţi” decât G. Călinescu etc. Evident. Dar *toţi* sunt vinovaţi, într-o măsură oarecare, de analizat individual. Iar faptele tuturor rămân fapte şi ele se numesc *texte*. Pe acestea unii le-ar dori – în cazurile celebre amintite – uitate, ignorate, chiar inexistente, din pudoare şi dintr-un respect pur afectiv pentru marile personalităţi culturale.

Numai că în discuţie intervine criteriul civic-etic (responsabilitate sau oportunism?), ideologic (libertate sau totalitarism?) şi politic (democraţie sau dictatură?). Iar toate numele mari care se invocă au fost în mod public, propagandistic (formal sau nu), de partea oportunismului, totalitarismului, dictaturii. Aceste criterii sunt decisive, logic vorbind, într-o astfel de dezbatere şi nu altele. Îşi poate permite cultura şi societatea română „luxul” să ignore *şi* astfel de criterii? Mulţi cred că este şi posibil şi chiar de dorit („uitare”, „reconciliere”, „iertare” etc.). S-ar putea ca această mentalitate să învingă. Vom lua act şi de o astfel de soluţie, probabil „specific naţională”. A reacţiona, în mod negativ, nu înseamnă însă „radicalism” sau „fundamentalism”, ci afirmarea energică a unei opţiuni civice şi ideologice de tip liberal-democratic şi respingerea decisă a principiilor contrare.

Dar, dincolo de orice ideologie, poate fi acceptat chiar în *toate* împrejurările egocentrismul genialoid „creator” absolut? Care, pentru a realiza, să spunem, şi o „operă jurnalistică” (aşa cum ne declara, prin 1945-1946, G. Călinescu), el are dreptul de a trece peste orice principii şi exigenţe civice? Pentru a nu mai aminti şi de confesiuni afectate, cinic-amoraliste, de genul: „Te înşeli dacă crezi

că fac pe gratis”? Sau: „Ce, vrei ca Cioculescu să-mi ia catedra?” Documente de epocă desigur, dispuşi să le uităm repede. Poate chiar anecdotice, dar la care simţul moral şi civic reacţionează negativ şi după decenii. Trebuie să ni le reprimăm (azi?), fiindcă, oricum, istoria literară reţine şi salvează doar opera (mâine?). De fapt, în acest caz precis, opera jurnalistică, profund caducă, nici nu există. Histrionismul distractiv – exhibiţie într-adevăr insolită pe atunci în universitate – pare să fi sedus definitiv pe unii studenţi, preocupaţi şi amuzaţi doar de spectacol, deveniţi azi buni comentatori literari, însă total indiferenţi la criteriile exigente amintite.

Un exemplu, în acelaşi sens, de rigorism când deviat, când ocultat, este şi cel al... „colaboratorilor”. Logic ar fi ca *întâi* să fie condamnat, judecat, înfierat etc. *sistemul*, care a produs specia informatorilor şi doar apoi instrumentele sale. Deci, *întâi* cauza şi *apoi* efectele. Ei, bine, obsesia generală, adesea morbidă, cu aspecte evidente de patologie socială, este doar denunţarea „informatorilor” şi nu a sistemului ideologic-politic-social, care l-a produs în proporţii de masă. Repulsia etic-sentimentală trece, în acest caz, cu mult înaintea negării raţionale şi argumentat-ideologice a sistemului comunist. O astfel de reacţie are, evident, o justificare profundă. Doar că ordinea priorităţilor etico-judiciare ar trebui inversată. Ceea ce nu se întâmplă nici pe departe.

Un al doilea exemplu tipic de sentimentalism exagerat este cultul exorbitant al „geniilor” şi „maeştrilor spirituali”. Ei sunt, de fapt, adevărate catastrofe culturale, deoarece introduc, în primul rând, detestabilul *Führerprinzip*. Respectiv, dictatura în gândire şi cultură, suprimarea judecăţii personale, eliminarea spiritului critic. Impun – în stil oral, superior, definitiv şi categoric – o serie de „adevăruri”, care – cele mai multe – nu rezistă la o analiză serioasă. Doar butade, dogme şi mituri inconsistente. Nu intră în discuţie expresia lor literară, seducţia comunicării orale, ci calitatea intrinsecă a ideii. Nu este mai puţin adevărat că fascinaţia personajului „carismatic” este încă mare, adesea enormă, că mulţi tineri simt nevoia unui „maestru” şi că prestigiul marelui *guru* se sprijină pe emoţiile şi forţele cele mai obscure şi probabil cele mai puternice ale

sufletului omenesc. Deci o zonă de unde provin impulsuri şi foarte bune, dar şi foarte rele. De unde şi nevoia unei „cenzuri" raţionale, a unui echilibru reflexiv indispensabil. Obiecţia cea mai gravă pe care o aducem culturii de tip *guru* este însă că ea propagă iraţionalismul şi intuiţionismul, primatul misticii, revelaţiei şi gnozei tulburi, prin suspendarea judecăţii personale şi compromiterea spiritului critic. Ceea ce este mai mult decât contestabil. Între „şeful" carismatic, înţeleptul de penumbră şi „Căpitanul", inclusiv filozofic, nu există, de fapt, nici o diferenţă esenţială. Nu ezităm să declarăm toate aceste categorii profund nefaste şi anacronice.

Înţelegem foarte bine şi necesităţile psihologice ale adolescenţei şi faptul că într-o veche cultură de raţionalism osificat, scolastic şi nu mai puţin dogmatic, regenerările iraţionalist-intuiţioniste, existenţialiste etc. pot fi inevitabile şi uneori chiar salutare. Dar la noi? Când a existat în cultura română un exces de raţionalism, criticism şi sistematică? Şi chiar dacă modele filozofice dintre cele două războaie au avut într-adevăr şi un efect stimulator, într-o gândire filozofică redusă practic doar la compilaţii universitare, de ce s-ar relua de la capăt acelaşi ciclu, în condiţii spirituale actuale total schimbate? După o perioadă de dogmatism feroce, limba pendulului se poate îndrepta, pentru o perioadă, în sens diametral opus. Este de înţeles. Apoi, ea trebuie adusă spre un „centru" mobil, foarte sensibil la presiunile simultane, permanente, care vin din ambele direcţii. Nu jurăm *in verba magistri*.

Într-o cultură încă de început – oricât de „plate" şi „lipsite de spiritualitate" le-ar ar părea unor pseudo-mistici mondeni amatori, de un snobism „iniţiatic" tot mai obositor – ideile clare şi distincte joacă *încă* un mare rol. Ce va fi peste cinci secole, vom vedea. Deocamdată, ideile limpezi clarifică şi alungă nebulozitatea gândurilor şi confuziile judecăţilor. Introduc rigoarea necesară analizelor, demonstraţiilor şi argumentărilor în toate domeniile. Pun ordine în haosul emoţional, intuitiv şi al simplelor „impresii" (ne amintim că nici Leibniz nu se descurca prea bine cu *les petites perceptions*). Elimină erorile grave, scara unică de valori, dogmele şi adevărurile definitive, inspiraţiile efemere, inconsistente, bizare şi, nu

rareori, funeste. Orientează, selectează şi proiectează construcţii ideatice argumentate, inteligibile, organizate, sistematizate şi deschise criticii şi corectărilor. Prea se mizează mult, în cultura română actuală, doar pe inspiraţia de moment, pe intuiţie, impresie şi improvizaţia scrisă (sau pretins „bine scrisă"). În această fază intelectuală imediată, rigoarea raţionalistă, abstractă, rece şi sistematică tinde să corecteze, în mod necesar şi salutar, abuzurile dogmatismului marxist, dar şi toate exagerările lirico-intuitive-bombastice venite din direcţia opusă. Chiar şi mesajele, platformele şi mai ales programele politice au nevoie de această exigenţă şi colaborare intelectuală. De ce am reveni la stilul *Generaţiei bombastice*?

Spiritul critic, foarte mult timp persecutat, reprimat, „compromis" şi înainte de unii ce pretindeau că „nu ne putem permite «spirit critic»; noi ne putem permite numai genii creatoare" (Mircea Eliade, 1936)[7], că „noi trăim o epocă de lichidare a spiritului critic" (Nae Ionescu, 1938)[8] îşi revendică energic – şi din plin – dreptul la existenţă şi manifestare liberă. Repetăm: după o lungă perioadă de obscurantism, proletcultism, mitul „Conducătorului" şi al dictaturii sale, o rezistenţă critică la toate dogmele şi canoanele dominante ale epocii anterioare devine strict necesară şi chiar vitală pentru viitorul culturii române. Din care cauză, punem direct în discuţie „principiul autorităţii" oriunde s-ar manifesta el. Sub orice formă şi de către oricine. Raţiunea şi spiritul critic sunt *erga omnes*. Şi nu din intenţii polemice facile. Doar dintr-o preocupare, credem legitimă, pentru buna igienă intelectuală şi sensul dezvoltării pozitive al culturii noastre.

Două domenii sunt deosebit de sensibile la absenţa sau eclipsa spiritului critic. În ambele zone, „principiul autorităţii" se instalează abuziv şi intolerant. Ar putea fi invocat chiar şi Goya cu celebra sa gravură şi „legendă": „Somnul raţiunii naşte monştri". În domeniul filozofic, se cere pus permanent în discuţie stilul aforistic categoric, plin de generalizări abuzive şi simplificatoare, de pretinse adevăruri definitive, indiscutabile. E.M. Cioran poate cădea, adesea, sub această critică. La fel, Constantin Noica, la care se poate pune în evidenţă şi imprecizia semantică (a reţinut cineva şi câte sensuri are, de fapt,

noţiunea de „fiinţă” la acest gânditor, cu meritele sale, nimic de spus?). De asemenea, tonul iniţiatic, nebulos, confidenţial, de mari revelaţii şoptite misterios în medii izolate şi în cerc închis. Climat favorabil mai curând revelaţiilor mistice şi „carismelor”, de calitate inevitabil inegală (şi care pot duce oriunde), decât unor discuţii filozofice, metodice, serioase. Subliniem apăsat şi astfel de aspecte, exclusiv pentru claritatea demonstraţiei.

A doua zonă de unde au dispărut adevăratele exigenţe ale spiritului critic este chiar... critica literară curentă, de cronică săptămânală. Ea abdică de la spiritul critic, atunci când pretinde că deţine, proclamă, defineşte, în exclusivitate, adevărul critic absolut. Respectiv, când revendică pentru „judecăţile” sale valoarea absolută, indiscutabilă, definitivă. S-a şi spus, de altfel, că „impresionismul” este prin excelenţă „dogmatic”. Deci când afirmă: „X are talent, Y nu are”, „Z intră în literatura română, Y nu intră” *ş.a.m.d.* În baza cărei legitimări, cărui principiu inatacabil, se emit astfel de judecăţi absolute, propuse ca definitive? Judecata de valoare absolută, emisă în numele unui (imaginar, fictiv) subiect (filozofic) universal, nu poate fi demonstrată altfel decât prin analogii, cel mult, cu imperativul categoric kantian. Reacţie perfect legitimă, într-un fel. Doar că imperativul „meu” nu... coincide (şi el este perfect îndreptăţit să nu coincidă neapărat) cu imperativul „tău” etc.

Apare deci un conflict insolubil, care relativizează şi dizolvă orice judecată critico-literară pretins absolută. Mai poate fi amintit, în trecere, şi faptul că sociologia lecturii, estetica receptării şi alte consideraţii moderne, inclusiv de ordin istoric-literar, elimină şi ele, cu bune argumente, şi mitul judecăţii absolute. Există, uneori, în sfârşit, şi întrebări legitime, de genul: ce „autoritate” a autorizat, instituit, consacrat etc., de fapt, pe criticul zis de „autoritate”? De fapt, cine l-a investit pe X, Y, Z, să trieze *definitiv* valorile? Că el are dreptul (garantat şi de... Constituţie) să se exprime publicistic, să „trieze”, este indiscutabil. Dar de ce şi... *definitiv*? Răspunsul întârzie. Şi el va întârzia, probabil, foarte mult timp...

Cultură doar de poeţi şi publicişti ?

Alături de stratificarea de bază, care – cu nuanţe locale – este de altfel specifică tuturor societăţilor din Estul Europei „foste” comuniste, există şi o a doua, proprie, doar culturii române. Alături, deci, de cultura oficială („închisă”) şi cea alternativă („deschisă”) – cei doi poli ai sistemului cultural actual – se observă cu deosebită claritate, mai ales după 1989, încă un fenomen tipic: prezenţa masivă, insistentă, culturală, în sensul larg, a *poeziei* şi *publicisticii*. Ştim foarte bine că o astfel de constatare este profund „nepopulară”. Dar ea trebuie făcută, pentru a ne explica un întreg mecanism în plină desfăşurare. Apar un număr neverosimil de mare de volume, plachete, culegeri de poezii şi versuri (noţiunile nu trebuie, fireşte, confundate) şi, bineînţeles, reviste de *Poezie*, precum şi extrem de multe publicaţii, mai mult sau mai puţin efemere. Ele cuprind incredibil de multe materiale publicistice, de orice categorie şi – să mai adăugăm? – extrem de inegale. O adevărată „orgie”, adesea, a cuvântului versificat şi mediatizat, intensiv şi extensiv.

Cauzele sunt evidente: povestea că „românul s-a născut poet” – ne convingem tot mai mult – nu este chiar o simplă... „poveste”. De expediat ironic, printr-o butadă, care – la origine – nici n-a fost de altfel „butadă”. Un fond ancestral, după unii „trac”, după alţii o prelungire (sau şi una şi alta) a nu mai puţin străvechiului reflex folcloric al „cântatului din frunză”, al poetului nativ, tolănit contemplativ la umbră, lângă o turmă de „mioare”. El ar fi specific unui popor, la origine, pastoral. O explicaţie posibilă a predilecţiei congenitale, spontane, pentru o formă de expresie curent denumită „lirică”. Poezia, în sensul extensiv al cuvântului, rămâne încă, după toate indiciile, modul fundamental de exprimare al sensibilităţii imediate, autentice, doar elementare. Şi după alţii (Dan Petrescu) „inflaţia poeticească la români (este)... un simptom de subdezvoltare culturală”.

Inutil a intra în speculaţii foarte savante şi filozofice pe această temă. Cât timp structura sufletească esenţială este încă de tip agrar-rural, o astfel de exteriorizare emoţională rămâne practic inepuizabilă şi, esenţial vor-

bind, justificată. Chiar şi la poeţii-intelectuali-citadini, la prima generaţie. Evident, pe parcurs, expresia lirică se va moderniza, se va problematiza şi, deci, într-un anume sens, chiar se va steriliza. Istoria poeziei române moderne verifică şi ea această constantă literară. Dar, deocamdată, suntem încă la stadiul, ereditar şi net dominant, al erupţiei spontane, adesea inevitabil „amatoristice" şi „dilettante". Nu dăm neapărat accepţii înjositoare acestor cuvinte. Cu atât mai mult cu cât suprimarea libertăţii de expresie, timp de decenii, a făcut şi face, în continuare, o astfel de izbucnire emoţională foarte legitimă.

Ea n-a putut fi strangulată nici măcar în închisorile comuniste. S-au compus, chiar şi atunci, foarte multe versuri, în condiţii disperate. Memorizate, transmise cu mari eforturi, ele au revenit doar în mică parte la suprafaţă, după 1989. Fără a fi câtuşi de puţin „critic de poezie", ne-au fost prezentate şi nouă câteva manuscrise de acest gen. Le-am considerat – şi le privim în continuare – cu toată simpatia umană, în primul rând ca „documente" şi „fenomene naturale". Criteriile „pur" estetice, pentru cei ce au văzut – cum se spune – „moartea cu ochii" sunt cu totul secundare. Adesea, chiar, de neînţeles. Având şi o experienţă similară de detenţie, ne putem transpune cu uşurinţă şi într-o astfel de spirit. Ea are realitatea sa indiscutabilă.

Despre ce „critică estetică" mai poate fi vorba, când eşti bătut, timorat, înfometat, înfrigurat? Poezie nu se poate scrie după Auschwitz? De fapt, după cum demonstrează experienţa de pretutindeni, ea se poate totuşi scrie în continuare. Şi se va mai scrie, fără îndoială. Dar în cercuri restrânse, elective şi selective, în toate cazurile, oricum, marginale. Deoarece poezia, în sensul său tot mai evoluat şi specializat, reprezintă un „accident". Un adevărat *lusus naturae*. El este repede preluat şi radical modificat de conştiinţa estetică modernă, net predominantă. Câţi mari poeţi mai au, azi Franţa, Germania, Italia? Unii au tras concluzia, doar după acest argument pur statistic (înşelător de altfel), a superiorităţii incontestabile a poeziei române, „cea mai mare" etc. Vom reveni, mai jos, şi asupra unui astfel de complex „naţionalist", prezentat în ambalaj „poetic"...

Frenezia publicistică are, pe de altă parte, cauze nu mai puţin profunde. Libertatea de expresie a devenit o realitate, după mai mult de o jumătate de secol de teribilă cenzură. Un fruct mult timp interzis este devorat (cuvântul nu ni se pare prea tare) cu aviditate şi voluptate. De unde un val enorm de reviste de toate tipurile, articole şi comentarii, pasiunea irezistibilă a „interviurilor”, „meselor rotunde”, „colocviilor”, un bogat „curier” de „scrisori”, „opinii”, şi „drept la replică”, de „corespondenţe de la cititori” şi „răspunsuri la scrisori”, a căror semnificaţie, pe multe planuri, nu poate fi ignorată. Este vocea, în esenţă indistinctă, a „opiniei publice” (câtă este), cu toate calităţile şi insuficienţele acestui mod public şi needucat de exprimare. „Activul” unei astfel de activităţi este impresionant: exerciţiul liber, democratic şi profund civic al ideilor personale; defulare ideologică de mari proporţii; alternativă spontană la toate represiunile şi sclerozele „culturii oficiale”; satisfacerea şi compensarea ideală a viciilor vechiului sistem şi a nedreptăţilor societăţii actuale. Şi multe altele...

Dar „pasivul”? Câteva urmări sunt mai ales deosebit de grave. Lipsa de interes total, dar şi de competenţă reală, face ca lucrările (câte sunt) de istorie literară, filologie, critică specializată, teorie literară etc. să nu aibă, practic, nici un fel de „recepţie”. Ele cad, invariabil, în gol. Nu preocupă pe nimeni, în această sferă. Seria de *Opere* de T. Vianu, cel mai mare repertoriu de idei literare existent din cultura noastră – reluăm acest exemplu concludent – n-a avut nici un ecou, nici o recenzie semnificativă şi este doar un simplu exemplu. Astfel de lucrări par încă un fel de... „tichii de mărgăritar”. Uneori nu mai ştim nici dacă nu trebuie să folosim această expresie tradiţională chiar şi pentru nemulţumirea critică personală faţă de o astfel de stare de lucruri...

Am spune totuşi, din perspectiva idealului nostru cultural, că o astfel de situaţie este, în orice caz, total negativă. Improvizaţia permanentă şi fragmentarismul inevitabil, discontinuitatea şi spontaneitatea, fără nici o bară de direcţie, abolirea tacită, dar continuă şi definitivă, a preocupărilor de studiu, specializare, competenţă reală aprofundată (şi alte exigenţe de acest gen) fac din astfel

de materiale mari obstacole ale dezvoltării intelectuale. În plus, scara de valori se modifică în sens negativ.

„Publicistica” riscă să invadeze totul şi să elimine, din atenţia generală, studiile serioase, metodice şi în profunzime. Preocupările sale doar de „actualitate”, insistenţa sa exorbitantă de a constitui preocuparea unică; stilul său „publicistic” de exprimare: improvizat, neperiat, descusut, adesea de-a dreptul jalnic, devin dominante. Nu credem, foarte direct spus, că această publicistică inconsistentă poate fi o formulă ideală, un model cultural.

Ar fi absurd, pe de altă parte, să respingem, detestăm, devalorizăm, în esenţă, *poezia* şi *publicistica*. Pe aceasta din urmă o practicăm – în felul nostru – şi noi înşine. Sunt, fără îndoială, moduri fundamentale, indispensabile, de expresie umană şi socială. Ceea ce dorim să sugerăm este doar reechilibrarea şi restructurarea raportului actual, adesea mult prea defavorabil altor forme, nu mai puţin fundamentale şi necesare, ale expresiei culturale. Precizarea este, din punctul nostru de vedere, fundamentală. Este imposibil de demonstrat că o cultură în care doar *poezia* şi *publicistica* sunt preocupările, dacă nu exclusive, în orice caz centrale, net dominante, reprezintă, într-adevăr, o cultură „mare”, „majoră”. Nimic mai mult.

Concepţia noastră despre cultură este, în două cuvinte, „holistică” şi funcţională. În sensul că în ansamblul funcţiilor culturale, un principiu de echilibru şi sinteză exercită o funcţie necesară de autoreglare şi compensare. Ceea ce respingem sunt doar excesele şi denaturările de orice tip, care decurg din orice gen de exclusivism. Exorbitanţa şi exagerarea dezlănţuită, necontrolată, în oricare dintre activităţile culturale, se dovedesc, până la urmă, sterile şi negative. O „filozofie” şi o „etică” a echilibrului, mediei şi sintezei, orientată de un centru ferm de gravitaţie, prezidează, în subtext, aceste aspiraţii. Ele au tradiţia lor milenară. Şi faptul că revin mereu în actualitate dovedeşte, încă o dată, că astfel de tendinţe au o reală valoare antropologică, de adevărate constante umane.

Dar nu este cazul de a invoca citate celebre de tipul *est modus in rebus* şi altele de acelaşi gen, pentru demonstraţii mult mai simple. Să ni se dea voie, deci, să

observăm fără nici o inhibiţie că, într-o cultură, care are, să spunem, o mie de poeţi, dar care n-a izbutit *încă* să realizeze un singur mare *Dicţionar al limbii române*, o singură mare *Enciclopedie românească* (pe care alţii, vecini, din aceeaşi zonă, le au de mult) şi alte asemenea lucrări indispensabile, ceva nu este totuşi în ordine. Ne putem dispensa senin de astfel de lucrări fundamentale şi consola doar cu vitalitatea poeziei? N-am crede. A avea propriile noastre lucrări de referinţă şi instrumente de lucru reprezintă o obligaţie şi o „datorie" culturală strict indispensabilă.

Nu încercăm nici o satisfacţie nici când observăm plutitul etern peste toate valurile, accidentele şi crizele istoriei, într-o indiferenţă „poetică" totală. Şi alţii au observat aceeaşi, să-i spunem, incongruenţă: „Ţara a ars. Baba se piaptănă şi poeţii valerizează" – I.D. Sârbu, 18 aprilie 1989; data are şi ea mica sa semnificaţie[9]. Tendinţa evazionistă, în sensul bun al cuvântului, de regenerare integrală a orizontului spiritual, rămâne şi ea, mereu, foarte puternică. O revistă de provincie, făcută în special de poeţi tineri, consacră un număr întreg Veneţiei (*Euphorion*, 4/1995). El exprimă, în subtext, toate frustrările, legitime, ale izolării şi claustrării într-un infern concentraţionar, urât şi sordid, refugiul magnific, în decor veneţian fastuos, al unei întregi generaţii. Dar ce gândeşte *ea* efectiv despre contextul imediat, putem cel mult deduce. O astfel de preocupare este total absurdă, neimportantă, deci neglijabilă, chiar şi conştiinţei poetice? Cel puţin aceşti apolitici, total desideologizaţi, sunt într-adevăr oneşti cu ei înşişi până la capăt...

Nu acceptăm, pe de altă parte, nici sofismul primatului definitiv al fragmentului, proclamat genul specific şi exemplar al epocii „post-moderne", formulă incomparabilă de expresie etc. Adesea el nu camuflează, în realitate, decât spiritul amorf, improvizaţia, o idee sau o inspiraţie de moment. De asemenea, incapacitatea de a construi, absenţa unui proiect cultural personal, mondenitatea – mai ales – a prezenţei publicistice, dacă se poate cotidiene, prin acceptarea tuturor comenzilor telefonice. Este şi explicaţia marelui număr de „culegeri" de texte ocazionale. O mare cultură făcută numai din culegeri de frag-

mente, de orice tip, nu este însă posibilă. Nu s-a văzut şi nici nu e de dorit. Ea nu poate constitui, în nici un caz, un ideal cultural. Fragmente? De acord. Dar ceva în genul lui Fr. Schlegel, nu al improvizaţiilor fără cap şi coadă, care ni se prezintă uneori cu mari aere eseistice, de fapt simplă jurnalistică pe orice teme culturale: „Un fragment, asemenea unei opere de artă, trebuie să fie complet izolat de lumea înconjurătoare şi perfect în sine, ca un arici (*wie ein Igel*)" (*Athenaeum Fragmente*, 206[10]). Fragmente reale de acest tip a dat L. Blaga, în *Discobolul* şi alte texte, şi deloc „fragmentariştii" actuali. Vocaţia şi destinaţia lor irezistibilă este de fapt coşul de hârtii.

Că publicistica are enorma sa utilitate, nimic mai adevărat. Dar o anume infatuare şi morgă publicistică, atunci când pretinde că doar ea, mai ales, în ipoteza comentatorului politic, ar deţine singură adevărul, se cere corectată şi adusă, pe cât posibil, pe o linie mediană, acceptabilă, de echilibru. De cazul „cronicarului literar" (pe care nu-l mai citeşte, azi, de fapt mai nimeni), adept al mitului, cu totul perimat, că doar el singur stabileşte „valoarea unei opere literare", am mai amintit.

O astfel de mentalitate a fost propagată, în perioada dictatorială, în special de scriitorii care dominau prin poziţiile lor, multe oficiale, „viaţa literară". Atunci s-a impus definitiv mitul conform căruia „critică" înseamnă exclusiv „cronică literară", comentariul publicistic de strictă actualitate literară, despre ultimele apariţii. Cu alte cuvinte, doar cronica despre ultima „mea" carte. Restul ar avea extrem de mică importanţă. Un izvor mai îndepărtat – şi mult mai stimabil – a fost şi mentalitatea strict actualistă a lui E. Lovinescu. Acesta (cum s-a şi observat de altfel) „are de la început mentalitatea unui cronicar şi a creat cronicari" (G. Călinescu). Specie utilă, repetăm, în limitele sale specifice, dar, în nici un caz, supremul ideal critic. Necesităţile economice moderne (repetăm) transformă tot mai mult „cronica" în „informaţie" şi „publicitate", la cel mai înalt nivel posibil. Altfel spus, să dea cititorilor motive să cumpere cartea discutată. Cronicile lungi, prolixe, plictisitoare, scrise prea pretenţios-eseistic, care nu spun, în câteva propoziţii, despre ce este vorba într-o carte şi dacă are vreo importanţă, nu mai interesează în realitate pe nimeni.

Criticii literari, şi încă de prim ordin, care după 1989 au devenit jurnalişti, comentatori politici şi ideologi notabili, au avut o mult mai exactă intuiţie a momentului istoric şi un instinct publicistic mult mai sigur. Şi deci, o prezenţă mult mai utilă în cultura actuală. A funcţionat, am spune, un admirabil fenomen de autoreglare culturală spontană, de compensare şi reechilibrare a unei mari absenţe.

Activitatea lor dovedeşte, în acelaşi timp, şi o altă realitate esenţială : o cultură care mizează doar pe imagini şi lirisme, pe intuiţii şi reacţii de gust, pe „impresii" şi nu pe „idei", care nu cunoaşte măcar iluzia sau seducţia „construcţiei", „operei de durată", ca să nu spunem şi a „sistemului", va rămâne veşnic minoră şi iremediabil marginală. Insistenţa asupra acestei teme este necesară. Fiindcă dacă şi o „imagine" şi o „intuiţie" se pot ridica la universalitate, doar traduse într-un limbaj ideatic, ele devin cu adevărat limpezi, clarificate, deci comunicabile şi, într-o ultimă fază, transmisibile, efectiv universalizate.

Am intrat într-o altă epocă istorică, în care astfel de probleme, aproape inexistente cu mai bine de o jumătate de secol în urmă, devin tot mai importante. Iar cultura română nu poate nici ea, nu are cum să le evite şi să le trateze cu suficienţă. De unde, necesitatea unei radicale schimbări de optică istorică şi de reorganizare culturală. „Poetul" şi „jurnalistul", ca tipuri intelectuale reprezentative, nu pot rezolva astfel de dificultăţi.

Tendinţa enciclopedică

O problemă plină de „complexe" care revine periodic în discuţie, dar mai mult evitată şi eludată decât rezolvată în esenţă, este „enciclopedismul românesc". El se opune, în mod direct şi structural, atât „poeziei", cât şi „publicisticii" dominante. În legătură cu această tendinţă culturală, se invocă, în genere – dar niciodată în cadrul unei discuţii cu adevărat sistematice – două categorii de argumente. Amândouă deosebit de importante. Într-un sens, este vorba de însăşi esenţa, tendinţa şi viitorul culturii române. Este aproape inutil să revenim asupra precizării că, pentru noi, atributul de „român" nu are nici

un fel de conotaţie „naţionalistă”. Defineşte doar o tradiţie culturală, cadrul său istoric de manifestare şi limba în care ea se exprimă.

În mod evident, există o mare tradiţie enciclopedistă, de la D. Cantemir la B.P. Hasdeu, de la N. Iorga, la Mircea Eliade, pentru a da doar câteva repere reprezentative, indiscutabile. S-a şi vorbit, de altfel, de „modelul Cantemir” (Constantin Noica). Putem chiar considera o astfel de tendinţă drept una din axele directoare şi unul din pilonii de susţinere ai culturii noastre. De asemenea, şi ca un mod „specific” de a rezolva o situaţie culturală esenţială sau o gravă criză istorică. Enciclopedismul personalităţilor invocate, ca şi al celor din sfera lor de influenţă, a fost, în primul rând, o necesitate, aproape un „expedient”, înainte de a defini o vocaţie propriu-zisă. Un astfel de „reflex” ni se transmite şi nouă, celor din perioada actuală.

Se poate deci vorbi, în cazul iluştrilor predecesori, aproape de un „enciclopedism fără voie”. Neexistând nimic anterior în spatele lor, decât un gol cultural imens, ei au fost puşi în situaţia de a recupera, imediat, cât mai mult posibil şi simultan în toate direcţiile. Obsesia esenţială a fost – şi a rămas – eliminarea acestui gol istoric. Şi nu oricum, ci cât mai repede posibil, printr-o aliniere şi sincronizare globală şi cuprinzătoare, în scopul recuperării integrale, în toate domeniile culturii. Viteza şi coeficientul nostru de adaptare au fost şi au rămas, până azi, considerabile. Vocaţia noastră este de a ne sincroniza, asimila şi integra cultural, pe cât mai multe planuri, adesea în mod precipitat. Deoarece, aproape în toate compartimentele culturale, golurile sunt încă imense şi necesităţile imediate. Primul impuls este deci de a traduce şi compila. Uneori frenetic. Apoi începe să intervină un întreg proces de integrare, cu adevărat creator, de asimilare, filtrare şi sintetizare reală. Obligaţia noastră actuală este de a reface, disciplina şi organiza, pe baze moderne şi tot mai bine studiate, întreg acest proces. El poate fi definit, fără exagerare, de semnificaţie istorică.

Dar „enciclopedismul” – românesc sau altul – poate invoca şi argumente mult mai profunde. Ce reprezintă, de fapt, această voinţă de cuprindere culturală totală? Oricât de imperfectă, aventuroasă sau chiar greşit orientată ar fi

ea, într-un caz sau altul? Nimic altceva decât o aspiraţie şi o nevoie invincibilă de adevăr şi universalitate. De a le „realiza” (în înţelesul englezesc al cuvântului). Ţine de esenţa adevărului de a fi absolut, integral şi inevitabil circular. În sensul că termenul său iniţial şi final se întâlnesc, după parcurgerea întregii sale sfere.

O teorie în acest sens a făcut şi Hegel, în prefaţă la *Phänomenologie des Geistes*, unde citim şi acest mare, imens, adevăr: „Adevărul este întregul”. Deci nu partea, nu fragmentul, nu elementul component, ci totalitatea, care, în acest caz, se confundă cu universalitatea cunoştinţelor. Ne amintim, bineînţeles, şi de Pascal: „Puţin din toate (*peu de tout*). Deoarece nu poţi fi universal ştiind tot ce se poate şti despre tot, trebuie să ştii puţin din toate. Căci este mult mai frumos să ştii câte ceva din toate, decât să ştii tot despre un singur lucru; această universalitate este cea mai frumoasă. Dacă le-am putea avea pe amândouă, cu atât mai bine; dar dacă trebuie să alegem, s-o alegem pe aceasta şi lumea o simte şi o ştie, căci lumea este adesea un bun judecător” (*Pensées*, 42). Şi într-un caz şi în altul, aspiraţia spre adevărul şi universalitatea culturală integrală se confundă. Himeră, într-un sens, fără îndoială. Dar o himeră fecundă. Deoarece ea singură impulsionează cunoaşterea, cuprinderea sa sintetică, integrarea şi totalizarea a cât mai multe elemente posibile şi în cât mai multe domenii ale cunoaşterii. Nu este vorba, în nici un caz, de eclectism, ci de încorporarea, pas cu pas şi pe trepte superioare de sinteză, a tuturor achiziţiilor anterioare. În felul acesta, până şi istoria noastră culturală se poate insera, măcar în unele puncte, sintezei culturale globale a umanităţii.

Poate părea destul de curioasă, dacă nu chiar bizară, într-un fel – într-o cultură ca a noastră – obsesia polemică anti-goetheană şi, mai mult decât atât, o carte de tipul *Despărţirea de Goethe* de Constantin Noica (1976). Ca şi cum Goethe şi „goetheanismul” au constituit vreodată o preocupare majoră, apăsătoare, obsedantă, a culturii noastre. „Răfuiala” cu Goethe (care a contaminat şi pe alţii), oricât de inteligentă şi adecvată ar fi ea, rămâne doar un caz de solipsism filozofic. Ea pune, în orice caz, alături de alte texte, nu lipsite de unele contraziceri (într-un mod

aproape involuntar) dilema esenţială a culturii noastre: deschiderea spre universalitate, dar – s-ar înţelege din subtext – şi regretul, imposibilitatea, fatalitatea de a nu o putea realiza. În orice caz: resemnarea şi/sau refuzul de a realiza universalitatea după modelul goethean: „Goethe acoperă tot, se deschide către tot şi înţelege tot, afară de două lucruri, care aveau să fie esenţiale lumii de după el: istoria şi fizico-matematicile. Acestea sunt limitele lui. Iar ele sunt, într-un fel, şi pragurile culturii noastre tradiţionale, cu deschiderile lor cu tot: *nu* am avut o bună întâlnire cu istoria, pe care a trebuit uneori s-o «boicotăm»; *nu* am trimis, cultural, spre ştiinţe experimentale şi matematism”[11]. Oricum ar fi, universalitatea integrală, goetheană sau nu, ne este sau ne-ar fi structural refuzată. Deci, implicit, şi cunoaşterea universală şi enciclopedismul cu toate urmările sale. Experienţa istorică, mult mai puţin profetică, ar spune că o astfel de teză se verifică doar în parte. Iar în plan efectiv-universal, se poate veni şi cu argumentul absolutului irealizabil, oricând şi în orice domeniu. Doar o universalitate culturală, fatal limitată, un enciclopedism congenital imperfect etc. sunt posibile. Nu numai în cultura română.

Pusă în aceşti termeni, problema este de fapt irezolvabilă. Să vedem totuşi ce „va spune” istoria. Ce surprize ne va rezerva? Deocamdată, în această fază pur contextuală şi pe care, în mod voit, dorim s-o sustragem speculaţiilor nebuloase şi inconcludente, apar două alternative. Cel puţin la fel de importante, fie că ne... „despărţim” de Goethe sau nu. El nici nu bănuia ce soartă filozofică ingrată, devastatoare, va avea la gurile Dunării. Când am vizitat casa lui Goethe de la Frankfurt, am observat – între multe altele – şi o presă uriaşă de... stors rufe. Detaliu teribil de prozaic, s-ar spune. Într-adevăr. Dar care simbolizează, cel puţin, un mic fapt neînsemnat: o mare literatură, o mare cultură, o mare filozofie, în perioada actuală, nu se mai pot face decât într-un mediu civilizat. Într-o mare civilizaţie. Deci, ca să împingem butada până la capăt, filozofi, filozofi, dar cu... rufele impecabil spălate. Povestea cu butoiul lui Diogene şi altele de acest gen (de care este plin Diogene Laerţiu, deoarece chiar şi pe vremea lui reprezentau doar simple

curiozităţi anecdotice, gesturi singulare de „avangardă”, să zicem) nu ne convinge. După cum nici o modestă cameră, într-o vilă amărâtă, într-un vârf oarecare de munte, sau cabana din pădure a lui Heidegger, oricât s-ar explica ele prin detalii biografice, nu constituie idealuri de existenţă civilă şi, în general, intelectuală. Preferăm interiorul somptuos, de mare aristocrat, de pildă, al lui... Platon. De ce prejudecata că filozoful „trebuie” să locuiască în condiţii mizerabile? Din caritatea publică? etc. Dar să revenim la dilemele noastre strict actuale.

Ne face plăcere să constatăm că Andrei Pleşu – care a „luat” de la Constantin Noica doar ceea ce era, efectiv, „bun” – se apropie cel mai mult de adevăr, atunci când face două observaţii emblematice despre enciclopedismul românesc:

1. În condiţiile date, ale istoriei noastre recente – şi, am adăuga, încă de la începuturile modernizării iluministe – deschiderea spre Europa echivalează, se confundă, stimulează efectiv „un gust al enciclopediei”[12]. Este, de fapt, efectul deschiderii bruşte a „luminii” după o lungă perioadă de întuneric. „Lumina” ne invadează dintr-o dată şi total. Şi, atunci, devenim consumatori culturali frenetici, la limita bulimiei. „Eu am un soi de senzualitate pantagruelică în faţa cunoaşterii. Aproape totul mă interesează. Sigur că nu în toate am o părere avizată şi nu în totul pot să-mi fac în general o părere. Dar nu mai puţin... există acest bovarism universal al cunoaşterii, care e totuşi ceva serios”. „Este acel spaţiu de emulaţie intelectuală, căreia să-i zicem enciclopedism, şi în care eu m-am format”[13]. Reacţii foarte asemănătoare întâlnim şi la H.-R. Patapievici. Foarte probabil, şi la alţii. Noi înşine, în treacăt fie spus, am avut astfel de seducţii „enciclopediste”, localizate în lumea ideilor literare. Despre valoarea reală a unor astfel de experienţe intelectuale nu se poate invoca decât, cel mult,... filozofia sticlei: ea este „plină” sau „goală”, totdeauna doar pe jumătate, după împrejurări; depinde de modul cum evaluăm astfel de eforturi culturale.

2. Esenţială este şi profunda dilemă actuală: totalizare a cunoaşterii sau specializare? Enciclopedism difuz şi împrăştiat, sau formaţie riguroasă, strict disciplinată, tehni-

cizată şi precis compartimentată? Sincronizarea actuală, la antipodul întregii noastre vocaţii latente enciclopedice, ne obligă, evident, la specializare. Deci, la o reorientare decisă şi radicală la polul opus. Enciclopedismul are azi o foarte proastă cotă intelectuală în Occident. Pare profund amatoristic şi iremediabil diletant, depăşit, anacronic. Nimic mai adevărat. Se pot introduce totuşi – din punctul nostru de vedere – şi câteva amendamente şi nuanţe. Unele sunt importante:

a. Evident, avem nevoie, neapărat, de instituţii de cea mai înaltă profesionalitate. Doar că efortul, esenţial, trebuie îndreptat în direcţia realizării lor în spaţiul nostru cultural. Specializarea trebuie deci „adusă acasă”. Chiar dacă, deocamdată, cum spunea şi Sorin Antohi: la noi când eşti un specialist adevărat într-un domeniu, eşti *încă* singurul specialist român adevărat. O solitudine care, uneori, descurajează, dar alteori stimulează şi îndârjeşte.

b. Spiritele româneşti cu vocaţie enciclopedică – şi cazul Mircea Eliade este un foarte bun exemplu – atunci când sunt puse în situaţia să lucreze în Occident, ele se supun integral şi cu succes tuturor exigenţelor specializării. De fapt, studiile sale de orientalistică erau specializate încă din ţară. Ioan Petru Culianu este un al doilea exemplu. Ceea ce dovedeşte că astfel de vocaţii enciclopedice nu sunt nici ostile, nici impermeabile rigorilor stricte ale specializării, atunci când ele sunt obligate să se specializeze. Totul este când şi unde practicăm specializarea necesară. Mai exact, o putem practica în cele mai bune condiţii posibile. Deocamdată, posibilităţile noastre sunt extrem de reduse. Ne resemnăm, totuşi, la infinit, la această situaţie?

c. Dificultatea, pentru moment, într-adevăr enormă, este că noi nu ne-am pus încă la punct o bună metodă de a recupera „sintetic” şi „enciclopedic” şi de a şterge, în felul acesta, cât mai multe din petele albe de pe harta culturii. Mai întâi, nu avem încă o bună deprindere de a privi, contempla, studia – fie şi de sus – marile ansambluri culturale, marile probleme, prin parcurgerea preferenţială şi metodică a marilor sinteze. În Franţa, a studia toată viaţa un singur autor este perfect posibil. La noi ar fi o totală aberaţie. Orizontul se închide. Micul fragment

devoră totalitatea. Ne vom preocupa doar de detalii şi vom ignora – senini, naivi, „specializaţi" – ansamblul. „Pădurea sau/şi copacii"?... A compila, frunzări prima carte care ne cade în mâini devine o adevărată calamitate. Deci un efort prioritar şi esenţial ar trebui făcut în vederea realizării şi parcurgerii unor scheme globale, de sinteză.

Regretăm că nu mai avem la îndemână referinţa exactă în care N. Iorga se plângea sarcastic, dar şi indignat, că al său *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* a fost „făcut praf" de un foarte modest istoric francez, dar mare specialist în istoria... Bretaniei. Deci, al unui foarte, foarte mic fragment al „istoriei umanităţii". Dimpotrivă, acelaşi *Essai* este „desfiinţat" şi de „studentul" Mircea Eliade, dintr-o perspectivă de şi mai mare... „sinteză". Ştim bine, pe de altă parte, împreună cu Fustel de Coulanges, că avem nevoie de un „deceniu de analiză pentru o oră de sinteză". Doar că preconceptul sintezei finale ar trebui să conducă – în permanenţă – toţi paşii noştri, mărunţi, analitici, prealabili.

În sfârşit, operaţia cea mai dificilă dintre toate: definirea şi impunerea unui principiu şi a unei metode eficiente de selecţie. Nu putem parcurge, cunoaşte, integra „tot". Bineînţeles. Este o evidenţă. Dar putem elabora, într-un spirit iniţial de sinteză provizorie, un număr de repere, de puncte fixe, de fenomene, date şi elemente tipice. Un fel de grilă sintetică a cunoaşterii, prin care să filtrăm, să recuperăm şi să regrupăm totalitatea datelor enciclopedice pe care le obţinem şi la care avem acces. Acestea s-ar restrânge sub forma unor mici concentrate, subansamble tot sintetice, dar de mai mari dimensiuni, adevăraţi *topoi* ai cunoaşterii enciclopedice.

Noi le-am denumit, alături de alţii, în teoria literaturii şi în comparatistică, „invariante" sau „constante". Deci, o deosebită atenţie pentru regularităţile tipice, „duratele lungi", „constantele" şi „invariantele" oricărui conglomerat enciclopedic, la prima vedere încă indistinct şi amorf. În felul acesta, el poate fi efectiv perceptibil şi asimilabil. Dar, pentru aceasta este nevoie de cu totul altă optică şi metodologie culturală. Începând cu cea a învăţământului superior şi terminând cu un anume stil de lucru, adevăratul nod al problemei. Fără de care, lucrările de referinţă,

instrumentele de bază ale culturii – de la bibliografii şi ediţii, la istorii ale ideilor şi enciclopedii – sunt, teoretic şi practic, imposibile. Apar, în presă, uneori, şi astfel de apeluri şi chiar recunoaşteri publice. Din lectura lor se poate trage concluzia – în definitiv îmbucurătoare – că există chiar şi în cultura română actuală poetico-publicistică şi astfel de specimene bizare, preocupate totuşi de „lucrări de largă respiraţie": Z. Ornea, Ovidiu Drimba, Iordan Chimet; la... rigoare – după constatările generoase ale autorului[14] – chiar şi... alţii.

Că există, fără îndoială, „o măsură în toate", se aplică şi acestor adevăruri „enciclopediste". Ele sunt de luat *cum grano salis* şi într-un spirit de prudenţă şi maximă seriozitate. Căci nu putem uita, în acelaşi timp, nici marile neajunsuri ale enciclopedismului aventuros, nici ale extensiunii cunoştinţelor superficiale şi dispersate, generatoare de noi forme fără fond, de diletantism, amatorism şi, adesea, de insuportabilă şi catastrofală poligrafie culturală. Cineva scria la noi, cândva, despre toate: şi despre Iosif Vulcan şi poezia braziliană, şi despre indieni, „lupta cu absurdul" şi despre pasiuni, şi despre neoclasicism şi Urmuz şi multe altele. Totul într-un stil apos, omogen, cu o disponibilitate egală şi fără nici o competenţă precisă, reală, în toate direcţiile. Definitiv perimată, ea este şi definitiv uitată. Acest pseudo-enciclopedism autodidact şi fals erudit, compilativ, care mergea foarte rar la izvoare, nu intră, în nici un caz, în vederile noastre.

Citind pe unii şi pe alţii, ne-am făcut şi un mic florilegiu de citate greşite. Sunt trei explicaţii posibile: cineva l-a auzit de la alţii, l-a prins din aer şi a reţinut doar ideea; sau a uitat expresia sa textuală, în ipoteza (mult mai rară) a unei lecturi directe, sau pur şi simplu, nu l-a reţinut exact fiindcă nu l-a înţeles bine (sau invers). Definim, de fapt, întreaga condiţie a „culturii după ureche". Dar până la a deplânge, precum Constantin Noica, „această uriaşă acumulare de cunoştinţe", ce ar „ţine de o demonie a intelectului (nu şi a raţiunii), spre deosebire de filozofia cea mare" (de ce această preocupare sau obsesie ar trebui să constituie o preocupare universală, *n.n.*?), care „poate duce la simplu neopozitivism sau, încă mai rău, la simplu enciclopedism

(încă o dată: de ce? *n.n.*), ca în Occident, spre dezorientarea lumii contemporane”[15], parcă ne preocupă mai mult soarta culturii noastre. Pentru ea, acest „simplu enciclopedism”, bineînţeles, asimilat, are *încă* importanţa sa de prim ordin. Şi nu renunţăm la el.

Integrarea europeană

În mod evident, pentru cultura română – care a intrat într-o nouă fază de dezvoltare – stabilirea unor noi relaţii cu ceea ce se recunoaşte a fi „cultura europeană” constituie un eveniment, într-adevăr, capital. Idealul său este de a deveni o cultură europeană integrală sau, cel puţin integrabilă, în anumite condiţii precise. „Universalizarea” nu este posibilă decât în aceste cadre şi sub această emblemă. Valoarea sa este riguros simbolică: „Europa”, într-o astfel de perspectivă, presupune nu numai un imens salt cultural calitativ, dar şi o schimbare radicală de optică: acceptarea şi asumarea, până la capăt, a tuturor consecinţelor sale. Urmările potenţiale sunt enorme.

În secolul XX, cultura română s-a aflat numai în două astfel de momente cruciale. Primul, după Marea Unire, a făcut posibilă orientarea forţelor creatoare, după împlinirea idealului naţional, colectiv, în noi direcţii, prin realizarea unor proiecte strict individuale, în primul rând, dar şi prin noi deschideri „externe”, spre zone până atunci nefrecventate: orientalistică (India, cazul lui Mircea Eliade), zona anglo-saxonă, dar şi filozofiile iraţionaliste, mistice etc. opuse, în general, filozofiei tradiţionale de catedră.

Instaurarea regimului comunist, după 1947, şi politica sa de izolare antieuropeană totală, în principiu ermetică, au produs alte două tipuri de „integrare europeană”. Cel dintâi a avut un sens net de „rezistenţă” („prin cultură”, dar nu numai; am discutat anterior această problemă), de opoziţie la sistemul totalitar comunist. Se înregistrează, în 1975, şi un adevărat strigăt de disperare şi un apel patetic de salvare. El aparţine lui M. Niţescu, în textul său recent dezvăluit *Dialectica puterii*: „Salvarea noastră reală, singura salvare, nu poate fi decât *integrarea în destinul şi cultura Europei Occidentale*”[16]. Cultura română îşi recla-

mă, în condiţii cu adevărat dramatice, adevărata sa tradiţie, identitate şi vocaţie. Nu ezităm să declarăm strigătul de disperare al lui M. Niţescu drept „istoric”.

După 1989, „integrarea europeană” dobândeşte un al doilea sens, nu mai puţin esenţial: de reintegrare şi refacere a legăturilor întrerupte, de fapt, o jumătate de secol, de recuperare şi reducere febrilă a decalajului, devenit între timp enorm; de readaptare la noi condiţii cultural istorice, profund modificate. Ceea ce pune în faţa culturii noastre actuale libere alte noi şi foarte dificile probleme. De rezolvarea lor bine orientată depinde întreg progresul integrării europene viitoare. Formulăm foarte concis doar ideile esenţiale.

O primă exigenţă, de bază: toate condiţiile noii culturi române invocate anterior – de la primatul culturii citadine şi „medii”, la elogiul tendinţelor constructive, al continuităţii şi enciclopedismului – urmăresc acelaşi ideal fundamental: reducerea, pe cât posibil cât mai rapidă şi semnificativă, a decalajului cultural existent. Nimic mesianic, festivist sau oficial, totuşi, într-o astfel de atitudine de recuperare. Dar nici disperare, blazare ori pasivitate sceptică resemnată. Noua cultură va fi activă, energetică, militantă sau... nu va fi (aproape) deloc. Toate speculaţiile, pretins filozofico-etnografic-folcloriste, despre „pasivitate”, „fatalismul oriental” şi „resemnarea mioritică” şi alte asemenea mistificări comode (deoarece ele scuză... multe) trebuie respinse cu energie. Nimeni nu poate dovedi, de fapt, că „românului” îi este refuzată, în mod structural şi deci definitiv, combativitatea culturală. Totul este doar o problemă de clarificare ideologică, educaţie şi deprindere, într-o perioadă de stabilitate istorică. Recunoaştem: condiţii dificile, într-adevăr. Departe însă de a fi imposibile şi cu atât mai puţin irealizabile ori utopice.

O a doua condiţie, nu mai puţin esenţială: integrarea europeană este teoretic şi practic imposibilă fără acceptarea şi asimilarea unui număr de valori comune. În speţă, normele, legile, procedeele, formele culturale, dar şi politico-juridice europene, inclusiv instituţionalizate. Este ceea ce au preconizat toţi „proeuropenii” noştri, începând cu iluminiştii. Apoi, cu deosebită putere şi

eficienţă, paşoptiştii. Din care cauză, „lecţia paşoptiştilor” – cum atrage atenţia recent şi Stelian Tănase – continuă să rămână de maximă actualitate[17]. Faptul că ideologia de extremă dreaptă dintre cele două războaie, în frunte cu Nae Ionescu – spiritul probabil cel mai retrograd al epocii din întreg sud-estul european – a combătut tocmai acest paşoptism proeuropean, în deplin consens cu fascismul antidemocratic al epocii, ilustrează, între multe altele, şi o enormă eroare de ordin istoric. Au existat, există şi vor exista, desigur, cele „două Românii”. Am subliniat acest fapt incontestabil şi anterior. Doar că România „noastră” este... diferită. Şi, în definitiv, de ce naţionalismul şi „decuplarea de Europa”, preconizată în deceniul trei, ar constitui un model cultural? În epoca actuală, mai ales, după atâtea experienţe negative? Dorim o societate şi o cultură aliniate cât mai intens şi profund posibil standardelor europene. Vom lămuri mai jos ce înţelegem, în mod exact, prin această „aliniere”.

Depăşirea unui mit critic foarte rezistent reprezintă a treia condiţie a integrării. De fapt, nimeni nu poate să precizeze în ce constă, în termeni concreţi, valoarea „absolută” a unei opere, româneşti sau de orice altă naţionalitate. În schimb, se poate dovedi, cu mult mai multă claritate, ce înseamnă o valoare de „circulaţie”. Şi integrarea europeană reprezintă, în perioada actuală, în primul rând, primatul valorilor de circulaţie asupra celor absolute. Este o realitate evidentă, fundamentală. Admitem, în definitiv, că există şi valori absolute. Dar de ce să nu fie puse în situaţia să şi „circule”? De ce am declara doar, precum G. Călinescu, foarte dogmatic de altfel, că „universalul” este absolutul? „Chestiunea răspândirii e de ordin cu totul secundar (de ce?, *n.n.*) şi exterior (ce înseamnă, în acest caz precis, „exterior”? *n.n.*) şi depinde numai de legile difuziunii”[18] (şi de ce acestea ar fi atât de puţin importante şi neglijabile, de expediat printr-o trăsătură de condei? *n.n.*).

Chiar dacă exemplele istorice pot, sau mai exact, au putut justifica teza existenţei unor valori obiective şi total independente de orice circulaţie şi recunoaştere universală (Buddha necunoscut în Europa, teatrul *noh* necunoscut lui Shakespeare şi multe, multe alte împrejurări de

acest fel), evoluţia actuală, care tinde spre formarea unei „literaturi universale”, modifică în mod tot mai radical această perspectivă restrictivă, unilaterală. Procesul, bineînţeles, este încă în plină desfăşurare. Dar de pe acum se observă cel puţin trei orientări net deosebite:

1. Intensificarea comunicaţiilor culturale la scară planetară şi circulaţia liberă, în orice direcţie, prin traduceri, informaţii intens mediatizate, instituţii şi reuniuni de orice tip, fac ca fenomenul „răspândirii” să devină, de fapt, „principal” şi câtuşi de puţin „secundar”. Am intrat, efectiv, într-o altă fază culturală a umanităţii. Ea respinge, face de fapt practic imposibil orice izolaţionism, fie el „absolut” sau nu; 2. Toate aceste noi realităţi tind spre formarea unei alte mentalităţi culturale, profund schimbate, cu criterii de valorificare şi mijloace de expresie tot mai comune, generalizate şi extinse, la limită, la scară mondială; 3. Tendinţa generală, în astfel de condiţii profund schimbate, este cooperarea şi stimularea reciprocă, emulaţia şi competiţia creatoare între diferite culturi. În nici un caz, baricadarea, orgolioasă şi inaccesibilă, îndărătul „specificităţii”, declarată „absolută”, intangibilă, nemodificabilă şi netransmisibilă. Chiar şi Marco Polo făcea, la timpul său, experienţa unor noi culturi. Dar azi, când deschidem doar televizorul conectat la zeci de reţele-satelit? Acum „suntem” în Bankok, peste o oră la San Francisco şi aşa mai departe.

Ceea ce nu înseamnă – a patra condiţie a oricărei integrări europene efective – că nu trebuie să ţinem seamă şi de situaţiile intermediare existente. Iar acestea impun, în această fază, şi o serie de principii de selecţie culturală, adaptate, în mod necesar, momentului actual. Pentru cultura română care încearcă „să iasă în lume”, la sfârşitul secolului XX, şi astfel de aspecte sunt foarte importante. Ele pot fi enumerate, pe scurt, astfel:

1. Recunoaşterea definitivă şi irevocabilă a policentrismului cultural. Centrul cultural *unic* a dispărut. Polul mondial al culturii nu mai există. Nici Parisul, nici Roma, nici un alt centru de mare cultură. Şi, bineînţeles, nici Moscova, Pekin sau Tokyo (sau toate, după împrejurări). „Oferta” şi disponibilitatea culturală au devenit, în princi-

piu, universale şi alternative. Totul depinde de sistemul existent de relaţii, de afinităţi şi, mai ales, de tehnicile moderne de difuziune şi de manipularea lor.

2. Selecţia valorilor culturale devine, în consecinţă, diferenţiată şi pluralistă, în mod inevitabil. Centrele de valorificare externă şi „canoanele" respective se multiplică şi se diversifică. Ele sunt tot mai critic puse în discuţie, în special în S.U.A., modificate şi reformulate după noi criterii, cu tendinţa regrupării finale în jurul unui „canon universal". El nu reprezintă încă o realitate critică propriu-zisă. Dar nu alta este orientarea actuală în ultimele decenii ale secolului şi, mai ales, în cel viitor[19]. Doar unii mici provinciali întârziaţi mai mizează exclusiv doar pe canoanele arondismentului 6 al Parisului. Un fenomen cultural, românesc sau altfel, va fi deci receptat, după împrejurări, pe o latură sau alta, după principiul selectivităţii receptorului, al criteriilor şi „canoanelor" sale şi nu al „emiţătorului". Un singur exemplu: în perioada Lovinescu-Călinescu era absolut inimaginabil ca lucrări de critică şi teorie literară românească să fie traduse în Japonia, în S.U.A., în Italia şi în alte zone culturale. Acum, acest fapt, chiar dacă incipient, începe să devină totuşi efectiv posibil. El nu poate fi, bineînţeles, exagerat, dar nici ignorat.

3. O astfel de selectivitate, cu mare coeficient de autonomie, rămâne, în mod fundamental, deschisă, aleatorie. Şi această nouă realitate contrazice, din plin, miturile criticii noastre literare. Una din marile sale iluzii – eroare de care ne lovim mereu – este că ea „fixează" valoarea. Dimpotrivă, recepţia poate fi şi imprevizibilă, capricioasă, uneori chiar scandaloasă pentru ierarhiile şi clişeele noastre interne. Autori, opere, creaţii, cu mare priză naţională, pot fi cu desăvârşire ignorate în străinătate. În mod perfect legitim şi invers: autori practic nerecunoscuţi sau devalorizaţi în ţară pot fi, dintr-o dată, receptaţi şi consacraţi, într-un mod sau altul, în alte zone culturale.

Imposibil deci să prezicem cu certitudine ce aspect cultural va circula sau nu. Sau să organizăm certitudini cu anticipaţie. Tot ce se poate postula este că surprizele vor fi, şi în viitor, enorme. În definitiv, ce cotă critică avea în

ţară E. Ionescu? Despre acesta, G. Călinescu chiar scria (înainte de 1940), că... „e de mirare că acest tânăr a dispărut din publicistică”[20]. Or, se ştie azi prea bine că el n-a... „dispărut” deloc. Dimpotrivă. Evident, se poate face foarte mult ca valorile româneşti să devină cât mai cunoscute posibil şi deci potenţial „competitive” internaţional. Dar a teleghida o recepţie sau alta constituie o imposibilitate manifestă. Totul este de a pune cultura română doar în situaţia de a fi cât mai cunoscută şi studiată. Dacă se va produce o „descoperire” sau nu, a unor valori ale sale, fenomenul ţine de o cu totul altă logică. Afinităţile, momentul istoric, o conjunctură favorabilă, relaţiile, întâmplarea chiar au jucat şi vor juca un mare rol.

4. Problema devine cu atât mai actuală, cu cât prin câteva cazuri, în ţară şi masiv în „exil”, scriitorul cu dublă (poate chiar triplă) apartenenţă culturală şi literară reprezintă de pe acum o realitate tot mai evidentă. Deci, scriitori români *şi* francezi, români *şi* americani etc. Suntem „noi” şi „alţii” în acelaşi timp, cu dublă identitate. Am atins această problemă şi anterior. Formele de sinteză sunt variate şi încă nu bine precizate. Dar acest nou fenomen cultural-literar, al biculturalismului şi bilingvismului, implică de pe acum participarea inevitabilă la duble, triple şi chiar mai multe sisteme de relaţii, recepţii şi validări.

O nouă conştiinţă literară se formează. Şi ea nu se mai poate orienta doar după valori, criterii şi canoane strict locale. Orizontul său are alte dimensiuni, orientat de noi repere. Iar tendinţa lor este să se apropie, chiar să se integreze şi să se identifice, pe cât posibil, canoanelor recunoscute ca universale. În acest punct ultim, asimptotic, absolutul şi relativul se întâlnesc. Valoarea de „circulaţie” devine „absolută” şi invers. O adevărată *coincidentia oppositorum* culturală şi axiologică începe să devină posibilă. Mai mult: să se impună chiar ca realitatea dominantă a conştiinţei literare a secolului următor. „Orizontul 2000” al culturii şi literaturii nu mai are nici o legătură, să spunem, cu *la peur de l'an mille*.

În sfârşit, o ultimă condiţie – de fapt capitală – a integrării europene este respingerea oricărui naţionalism şi izolaţionism cultural. Are deci o valoare emblematică o

confesiune, ca aceasta, directă şi radicală, a lui H.-R. Patapievici: *De ce îmi displace naţionalismul nostru.* Pentru că este exclusiv „paseist" şi profund dăunător intereselor reale, concrete, *prezente*, ale ţării. „Naţionalismul nostru verbal se împacă foarte bine cu superficialitatea, indolenţa şi indiferenţa cu care ne urmărim interesele naţionale specifice"[21]. Obstacolul naţionalist are profunde consecinţe socio-politice şi, mai ales, implicaţii ideologice: rezistenţa vechilor structuri pe de o parte, intensificată de virulenţa naţional-comunismului pe de alta. Xenofobia, antisemitismul, şovinismul şi specificul agresiv, antioccidentalismul şi mitul „luminii care vine de la răsărit" se opun radical oricărei integrări europene reale şi în adâncime. În plus, orice naţionalism de acest tip alunecă, inevitabil, în extremism. Partida se joacă deci, încă o dată, la nivel ideologic. Fără o serioasă şi militantă cultură ideologică, democratică, de centru, care să echilibreze orice excese, progresele nu pot fi mari.

Pentru un observator străin recent (din Israel), această ideologie românească „liberală", într-adevăr, „nu varsă flăcări spectaculoase". Numele citate (militante *Pentru Europa*) sunt totuşi importante: Nicolae Manolescu, Matei Călinescu, Mircea Iorgulescu, Gelu Ionescu, Andrei Pleşu, G. Dimisianu, Gh. Grigurcu[22]. De Alexandru George, Alexandru Paleologu şi Iordan Chimet am amintit anterior şi noi. De fapt, o antologie recentă de idei şi controverse româneşti, 1990-1995, *Revenirea în Europa*[23], dovedeşte că audienţa ideii proeuropene, care a atins şi marea presă, este şi mai extinsă. Ea are deci suficientă vitalitate, confirmată şi stimulată, în esenţă, şi de „spiritul veacului". El este, orice s-ar spune, în cultura noastră, „european" şi nu „izolaţionist-răsăritean".

Eliberarea de complexe

Concluzia se impune de la sine: o cultură (română) autentică, liberă, neoficială, care nu se orientează după nici un principiu de „comandă", presupune depăşirea oricăror „complexe" culturale. Complexele fac parte din psihologia umană şi psihologia le studiază. Avem în vedere, în acest caz precis, doar implicaţiile culturale şi

denaturările lor în această sferă de manifestare. Ele definesc o stare negativă, supărătoare, de subdezvoltare şi infantilism cultural. Sunt obstacole esenţiale în calea oricărei maturizări, handicapul integrării noastre reale în marile structuri şi ierarhii culturale ale lumii moderne. Proces, fără îndoială, extrem de dificil. El presupune o terapeutică de lungă durată, şi pe termen scurt, chiar de şoc, cu care cultura română n-a fost încă, în mod evident, nici pe departe obişnuită. Dar ea nu poate face nici un pas hotărât înainte fără depăşirea complexelor sale tradiţionale. Acestea o apasă, adesea, până la asfixie şi paralizare. O „istorie” a acestor complexe şi a formelor sale specifice de manifestare ar constitui o contribuţie esenţială la istoria interioară a culturii române.

Primul complex de eliminat (dar la fel de bine se poate spune, ca şi celorlalte complexe, „prejudecăţi” sau „superstiţii”) este chiar complexul obsedant al „Europei”. Pe toate planurile. Pentru simplul şi bunul motiv că o astfel de revendicare nu poate fi decât inutilă, dacă nu şi absurdă, pentru cel ce este, se simte, se manifestă efectiv, concret şi de multă vreme, ca „european”. De „aici” şi nu din altă parte. O stare de spirit spontană, naturală, organică, total neprogramată, îl stăpâneşte. Ea poate avea, bineînţeles, şi justificări ideologice (cum şi are de altfel). Dar, în primul rând, ea reprezintă o reacţie spirituală, naturală, total neostentativă şi numai aparent polemică.

Deci un model firesc şi direct de manifestare în spirit şi stil european şi nimic mai mult. Când E. Lovinescu scria limpede şi apăsat, iluzionându-se mult prea optimist: „Gloriile nu ne mai vin de la Paris, prin informaţii de ziare şi complezenţe publicitare” (şi asta în 1932!), el se comporta în acest stil, total neinhibat şi necomplexat, „permiţându-ne să ne facem rânduiala în propria casă” [24]. Fără vagi certificate externe de presă, încă extrem de prestigioase şi puternice la noi. El se simţea critic „român” şi „european” în acelaşi timp. În mod firesc, indisolubil. Vom reveni asupra acestei stări riguros specifice. „Europa” se cere, desigur, descoperită. Dar, mai întâi, pentru o categorie încă redusă, este adevărat, ea reprezintă – chiar de pe acum – o realitate interioară. Suntem europeni, „aparţinem” Occidentului. Trăim organic această stare de

spirit şi nu simţim mereu nevoia unor confesiuni şi declaraţii. O conştiinţă vie în acest sens a existat la noi încă din perioada iluministă, cu prelungiri până între cele două războaie. Apoi, cu mare putere, după 1989, cu explicaţii şi efecte compensatorii.

Simetrică şi solidară cu dilema tradiţională *Est/Vest*, este şi alternativa cultură *majoră/minoră*. Un alt complex tradiţional, generator de mari sentimente de umilinţă şi inferioritate, după cum vom vedea. Ea a fost pusă şi discutată de L. Blaga, de alţii, tot în perioada anilor ’30-’40. Un astfel de complex nu poate fi depăşit nici prin revoltă, prin resemnare, prin recunoaşterea umilă şi pasivă a faptului împlinit, ci exclusiv prin ceea ce francezii exprimă prin formula *passer outre*. Cu alte cuvinte, să încetăm să mai fim obsedaţi, la infinit, de psihoza „major/minor”, dar nici să aşteptăm, mesianic, o soluţie miraculoasă, de la nu ştiu ce „forme istorice” în devenire, nebuloase şi imprevizibile, care ne-ar salva de la catastrofă.

Aceasta pare să fi fost totuşi „soluţia” Constantin Noica, dintr-un text din 1943: „...Tensiunea interioară a culturii române devine: să te pierzi în creaţia personală care e umbra culturilor majore? S-o spunem deschis: teoretic... dilema aceasta pare fără ieşire. Din fericire, conştiinţa teoretică a insolubilităţii nu ne mai poate paraliza. În fapt, noi mergem către forme istorice”[25]. Dar, chiar şi aşa fiind, „formele istorice”, la sfârşitul secolului XX, sunt cu totul altele decât cele întrevăzute în deceniile doi şi trei. Şi, în definitiv, de ce să mizăm mereu doar pe aceste „forme”, care s-ar însărcina *ele* să facă doar ceea ce ar trebui să facem *noi*? Cu alte cuvinte, istoria să rezolve pentru şi în locul nostru toate dificultăţile? Iar noi să rămânem mereu doar eterni spectatori ai „istoriei”? De ce n-am acţiona *şi* noi? Măcar în momente cruciale? *Pentru* noi şi *prin* noi? Astfel de reacţii ţin de esenţa oricărei vitalităţi şi a oricărui act creator din lume, fără nici un fel de certificate de naţionalitate.

Colecţia de complexe nu se opreşte, bineînţeles, aici. Ea este mult mai bogată. Într-o enumerare expeditivă (dar nu şi superficială) ea reţine şi „obsesia identităţii”. Ce suntem, de fapt? În Occident, o astfel de problemă este

aproape fără sens. În orice caz, nimeni nu şi-o mai pune, în termenii apăsător-obsedanţi, ai unei evidente „crize de identitate”, atât de tipică studiilor noastre, numeroase, pe această temă. Cel mult, poate fi vorba de o polemică, precum într-o cunoscută carte, la timpul său, de Edmond Demolins, *A quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons* (1926). Matei Călinescu chiar pregăteşte o lucrare densă şi acută pe această temă: *Enigmele identităţii*, cu studii despre E.M. Cioran, E. Ionescu, M. Sebastian, adică despre autorii, dintre cele două războaie, care au reflectat intens, inclusiv în contextul cultural al emigraţiei, asupra acestei probleme iritante. Ea este, pentru mulţi, încă profund traumatizantă. Din fericire, ultima generaţie de politologi în formaţie pare să fi depăşit acest important obstacol.

Ne gândim, în primul rând, la Alina Mungiu, Stelian Tănase, Dan Pavel, Sorin Antohi. Acesta din urmă întreprinde o analiză sistematică a complexului, convertit într-o „geografie simbolică” şi ajunge la concluzia (pe care o împărtăşim integral): „Consider că misiunea istorică a «românităţii» metafizice omogene, agresive şi izolaţioniste s-a împlinit”[26]. S-a făcut chiar exces de speculaţii pe tema „o viziune românească a lumii” (doar pe baze exclusiv folclorice, ca şi cum cultura noastră „cultă”, „citadină” etc. n-ar fi şi ea „românească”), „sentimentul românesc al fiinţei” etc. etc. De ce, atunci în definitiv, n-ar exista şi un „sentiment paraguayan al fiinţei”, vorba lui E.M. Cioran? Ca şi al insulelor Azore, Madeira etc.? Ne consolăm că al... Insulei Şerpilor, cel puţin, a fost surprins – literar – de Alexandru Macedonski, şi încă din 1906, în *Le calvaire de feu*.

De fapt toate aceste complexe se reduc la alte două, esenţiale, care se justifică şi se compensează reciproc: complexul de inferioritate şi de superioritate. Ele domină, în mod evident, întreaga noastră cultură modernă. Dar prezenţa lor se face simţită şi mai înainte. Chiar pe vremea când Miron Costin scria *De neamul moldovenilor din ce ţară au ieşit strămoşii lor*, în scopul de a suplini „lipsa de ştiinţa începutului acestei ţări”, apoi ca să combată „adăosăturile”, „ocările” şi „basnele” adnotatorilor lui Grigore Ureche. „Imaginea României” – cum vedem –

nu este o preocupare chiar foarte recentă! Cele două complexe sunt omniprezente, dominante şi adesea devoratoare. Le regăsim, în forme subtile, camuflate sau brutal exprimate, la toţi creatorii români, fără excepţie. O explicaţie elementară, sumară, dar profundă în felul său, rămâne, în primul rând, raportarea la eternul amor propriu (vanitate şi orgoliu) universal uman. De ce el ne-ar fi interzis? Restul este, într-adevăr, literatură. Se poate propune chiar şi o mică schiţă morfologică a acestor complexe. Doar simple sugestii pentru aprofundări viitoare.

Un mod curent de a-ţi ascunde profundul sentiment de inferioritate de a nu fi, de pildă, tradus, cunoscut în străinătate etc., etc., este bagatelizarea şi minimalizarea sistematică, implacabilă, feroce, dar în forme „transfigurate", a unor astfel de ecouri. Acest gen de reacţie este tipică, de pildă (pentru a lua numai un exemplu) la G. Călinescu. Oriunde, în *Istoria literaturii române*, vine vorba de relaţii, traduceri, nu mai vorbim de cariere literare într-o altă limbă (vezi cazul lui Panait Istrati), intervine pe loc ironizarea, minimalizarea sau „desfiinţarea" pur şi simplu. Se poate „psihanaliza", pe texte precise, o întreagă gamă de reacţii, mai mult sau mai puţin „sublimate". Ele se întâlnesc şi la E. Lovinescu, amintit anterior. O explicaţie obiectivă există : doi critici – incontestabil mari critici – au sentimentul legitim al valorii lor. Însă şi conştiinţa că ei se manifestă într-o cultură minoră, marginală, provincială, care-i condamnă etern la obscuritate. Şi atunci fiecare vine cu consolările sale : dar sunt un creator „absolut" (G. Călinescu), dar numai eu am dreptul să fac ordine în literatura „mea" (E. Lovinescu) etc. Şi nu se poate spune că nu au dreptate în felul lor. Numai că subconştientul nu le dă pace şi complexul de inferioritate, mai mult sau mai puţin bine refulat, continuă să-i domine, să-i agite, să-i roadă. Spre nefericirea lor...

În astfel de situaţii, intervine şi revolta deschisă împotriva barierei lingvistice şi decizia de a o sparge. Deci de a face, cu orice preţ, o carieră internaţională, într-o limbă de mare circulaţie. Ne amintim, fireşte, de T. Tzara (chiar şi de emulul său paranoic Isidor Isou), de B. Fundoianu, de alţii. Iată şi o declaraţie a lui Eugen

Ionescu, din 1934: „Vă declar că mă jenează incomensurabil faptul că sunt condamnat să rămân o rudă săracă a intelectualităţii europene; faptul că nu suntem decât trei sute de inşi care ne batem capul cu ideile, cerneala şi hârtia – şi încă prost – şi că, neavând cititori ne citim între noi înşine, constituie una din tristeţile, din „malaises"-urile mele permanente"[27]. S-a ţinut, într-adevăr, de cuvânt şi a devenit o celebritate internaţională. La fel au raţionat şi Mircea Eliade şi E.M. Cioran. (Marele patron-simbol-precursor, Alexandru Macedonski.) Şi, de fapt, toţi „exilaţii" care au făcut, efectiv, o „carieră" oarecare într-o altă cultură. În astfel de cazuri, complexul de inferioritate caută să-şi găsească o compensaţie necesară. Uneori, ea reprezintă chiar o strălucită revanşă asupra ignorării, marginalizării şi, mai ales, persecutării suferite în patrie. Motivarea ideologică este cu totul secundară în astfel de cazuri. Esenţiale rămân reuşita, victoria, respectiv reputaţia occidentală de dimensiuni variabile, care ar putea fi invocată, cu toate exagerările de rigoare.

Complexul de inferioritate are şi alte aspecte. El este resimţit ca definitiv şi ireparabil. Cultura română este şi rămâne prin definiţie minoră. Omul de cultură român nu poate fi decât un etern elev, discipol, epigon, *suiveur* al unui „maestru" occidental. Nimic mai mult. Capacitatea sa de a lua şi iniţiative proprii îi este congenital şi structural refuzată. Ceea ce se poate numi independenţă intelectuală, soluţii proprii, „personalitate" şi chiar „originalitate", este de neconceput. Destinul său rămâne doar sincronizarea mecanică, parafraza, compilaţia seacă, în perpetuitate. Când ne-am permis, cândva, să aducem unei celebrităţi critice franceze şi unele obiecţii, am produs un dezgust sincer şi chiar oroare. Căci cultura română este, nu poate fi altfel, decât o eternă colonie. Un critic român măcar *egal* – şi nu mai mult – cu unul occidental? Dar este o aberaţie totală! A te compara cu o celebritate de la *Seuil*, o megalomanie nepermisă, insuportabilă! O infatuare egolatră, demnă de dispreţ şi caricatură! O enormitate! Şi cu câtă suficienţă jalnică privesc anumiţi compilatori *qui puent la médiocrité* unele eforturi locale de a propune *malgré tout* şi soluţii şi sisteme proprii. În sfera ideilor literare, de pildă.

La polul opus, complexul de superioritate, dezvăluit cu agresivitate, face nu mai puţine ravagii. Lipsa de orice simţ al proporţiilor îl caracterizează în primul rând. Din care cauză, cei ce au acest complex se lansează în superlative bombastice, delirante. Poezia română, de pildă, mai ales cea actuală şi mai ales... a „mea" este sau ar fi „cea mai mare din Europa" (Adrian Păunescu). Complexul superiorităţii, de regulă individualist, se dezlănţuie şi sub forma minimalizării, excluderii, agresivităţii faţă de orice influenţe şi ierarhii străine, occidentale. Ea n-ar trebui numai negată, dar şi radical răsturnată şi înlăturată. Fiind în Germania, cu ani în urmă, am înregistrat unele ecouri (negative, politicoase) ale unei conferinţe anterioare a lui Constantin Noica. El ar fi început cu cuvintele: „Am venit să vă cert...". „Să vă dau, deci *eu*, lecţii de filozofie", de „conduită intelectuală" sau cam aşa ceva. Şi unde asta, unde? În ţara lui Kant, Hegel şi a celorlalţi mari filozofi. Când vii, mai ales, dintr-o cultură evident „mică" şi nu poţi oferi *încă* nici măcar o singură operă personală tradusă în limba germană etc., etc.

Explicaţii psihologice, bineînţeles, există. Şi încă din plin. Ceea ce nu ne împiedică să observăm şi infatuarea, orgoliul enorm, teribilul complex de inferioritate-superioritate, mai ales, ce inspiră şi astfel de răbufniri şi exhibiţionisme. Îndrăznim totuşi să afirmăm: ceea ce se numeşte, în genere, cultură română, nu merită astfel de exagerări penibile, nici compensaţii stridente, nici respingeri umilitoare, aruncaţi pentru totdeauna în bolgiile infernului cultural. Măsura dreaptă este cea mai echitabilă. *Ni cet excès d'honneur, ni cette indignité.*

O soluţie nu numai că se întrevede, dar ea începe să fie pusă, din fericire, şi în practică. Depăşirea complexelor, de orice tip şi, în orice caz, reducerea lor considerabilă la scară, este efectiv posibilă. Începem să întrevedem o astfel de soluţie. O surdină constructivă pusă oricăror excese. Evoluţie fundamentală, care ar defini – de fapt – o nouă etapă a culturii noastre. Fenomenul fiind mult prea aproape de noi, el nu poate fi încă bine perceput în întreaga sa complexitate şi amploare. Trei note ni se par însă perceptibile de pe acum. Ele vor cunoaşte o mare şi, avem unele motive să sperăm, o tot mai favorabilă evoluţie.

Cea dintâi este eliberarea de teroarea barajului lingvistic. Fenomenul depăşirii acestei bariere este foarte vizibil mai ales la scriitorii bilingvi, care scriu cu aceeaşi dezinvoltură atât în limba de adopţiune (ceea ce este perfect normal), dar – în continuare – şi în limba română. În acest din urmă caz, în mod cu totul firesc, spontan, natural, şi, detaliu esenţial, fără nici o preocupare imediată de a fi „receptat", a deveni „celebru", a face, mai ales, o „nouă" carieră în literatura română, o vreme părăsită etc. O foarte precisă şi semnificativă confesiune, în acest sens, întâlnim, recent, la Matei Călinescu[28]. Despre cazul său, a lui Ion Vianu şi Virgil Nemoianu, ne-am ocupat anterior în *Români în „Republica literelor"*.

Mai înainte, fenomenul „dublului lingvistic" inevitabil şi bine asumat a putut fi observat şi la D. Ţepeneag, în *Le mot sablier* (1984), probabil cea mai bună carte a sa. Un scriitor se poate salva, emigra, realiza într-o altă limbă. Cazurile sunt frecvente. Dar o întreagă literatură nu poate, totuşi, „să plece". Poate fi ea condamnată, refuzată, negată în bloc, doar pentru că îşi păstrează condiţia sa lingvistică, istorică şi organică? O concluzie ar fi că o limbă trebuie cultivată, în continuare, în mod natural, fără nici o preocupare imediată de receptare internaţională. Ea vine sau nu vine. Traduceri? Cât mai multe posibil. Dar, mai întâi, să dăm cea mai desăvârşită expresie instrumentului lingvistic de care dispunem în mod originar. Dacă este „inferior" sau „superior", aceste calificative reflectă doar ecoul, adeziunea ori respingerea publicului exterior. În actul creaţiei şi al conştiinţei sale, care se actualizează în creaţie, astfel de considerente ar trebui să dispară. Şi, de fapt, la marii creatori ele au şi dispărut. Pur şi simplu ele nici nu există.

Apariţia unui nou tip de scriitor cu dublă – şi pe deplin firească – identitate: a fi „român" *şi* „european" în acelaşi timp, fără nici o disociere (după cum am subliniat anterior), constituie o a doua formă de depăşire profundă a complexelor identităţii. A avea o dublă calitate nu mai constituie un defect, o anomalie sau un conflict, ci reprezintă doar o nouă formă de sinteză. A cultiva, cu alte cuvinte, într-o deplină spontaneitate, o dublă conştiinţă literară. Pentru noi, problema nu este chiar de dată foarte

recentă. Am schiţat-o, am presimţit-o mai ales, încă în anii 1976-1978, dar şi în alte perioade, când scriam despre aceste teme – sub forma „ieşirii din provincialism", a fi „provincial şi universal" ca o soluţie de existenţă în contextele culturale străine, adesea strivitoare[29].

Problema capătă o nouă dimensiune şi din perspectiva „literaturii comparate". Ea este pusă în faţa unor fenomene literare noi, de tipul *Noialtri* (în speţă italieni, *n.n.*) *europei*, după titlul unei cărţi a comparatistului italian A. Gnisci (1991). Deci poţi fi – cu drepturi şi aspiraţii riguros egale, pe deplin legitime – român, italian etc. *şi* european, în acelaşi timp. Fără rezerve, complexe sau crize. Am tras anterior unele concluzii în acelaşi sens, despre *Integrare şi identitate culturală*, prin raportare şi la modificările actuale evidente ale raportului „naţional-universal" în literatură[30]. Nu se mai poate vorbi de compartimente riguros închise, exclusive, ci doar de relaţii complementare. Deci o dublă existenţă literară, normală şi spontană devine perfect posibilă. Fără a pune în discuţie, dar nici a privilegia „specificitatea", deloc imuabilă. Ea intră în tot mai multe, noi şi inedite combinaţii, încât orice „purism" devine practic imposibil. Păşim, progresiv, într-o perioadă de interferenţe şi „metisaje" culturale inevitabile. Fenomen strict obiectiv, de acceptat şi evaluat ca atare.

A treia formă, în sfârşit, de depăşire a complexelor de orice tip este de a le... ignora pur şi simplu. Este cea mai dificilă, dar şi cea mai eficace dintre toate. Însă nu oricum, ci de a le absorbi şi încorpora în actul unor creaţii solide, durabile şi cât mai pline de personalitate posibil. De fapt, adevăraţii creatori şi oameni de cultură nici nu au de ce şi cum să-şi pună astfel de probleme inhibitorii, absorbiţi total în actul creaţiei. Ei au o conştiinţă proprie, „cred" în ce scriu şi în proiectul lor şi trec la acţiune, într-o deplină consecvenţă cu sine. Toate celelalte considerente devin secundare. Orice *prise de conscience*, reală şi profundă, este clarificatoare, energetică şi inevitabil productivă, fecundă, prin însăşi existenţa sa intrinsecă, imperioasă. Cine este, într-adevăr, „sigur" de sine, procedează şi scrie în consecinţă. El nu se mai „teme" de concurenţă, nici de marile handicapuri istorice, nici de, uneori, enormele obstacole externe. A devenit o conştiin-

ţă liberă şi neinhibată, care priveşte înainte şi acţionează, cu tot mai multă convingere şi spirit de iniţiativă, dând tot ce are mai bun. Dincolo de orice obstacole, nihilisme şi ratări posibile. Să ne cultivăm mai întâi, efectiv şi cu maximă seriozitate, personalitatea. Apoi vom vedea cum „stăm” cu istoria...

Bineînţeles, cultura are spontaneitatea sa organică. Totul depinde însă de existenţa a cât mai mulţi creatori, cu o cât mai largă conştiinţă a problemelor şi alternativelor culturale esenţiale. Numai o conştiinţă pe deplin clarificată despre scopurile culturale esenţiale poate fi efectiv stimulată. Şi astfel ea poate să fie precursoare, să anticipe, într-o perspectivă ideologică tot mai largă. Acest program teoretic va căpăta deci consistenţă, un conţinut real prin opere ce nu pot fi, în esenţă, nici „planificate”, nici „comandate”, nici „controlate”. Cultura noastră va fi doar ceea ce creatorii săi vor fi capabili să realizeze prin toate operele lor. Conştiinţa culturală generală poate fi însă tot mai edificată, energia creatoare tot mai intens stimulată şi planul de acţiune tot mai bine pus la punct, pe măsură ce bazele unei culturi dezvoltate sunt tot mai bine şi profund studiate şi elucidate. Reperele sale devin în mod inevitabil termeni fecunzi de comparaţie şi emulaţie.

Rezultatul final nu poate fi decât unul singur: creativitatea presupune diferenţierea, asimilarea critică, interpretarea personală. Sincronizarea inevitabilă nu exclude – chiar şi în condiţiile lui *global village* – originalitatea şi competiţia la cel mai înalt nivel posibil. În unele cazuri, fericite, nici chiar depăşirea unor mari modele şi repere. Să mai amintim încă o dată, în sfârşit, pe urmele lui M. Kogălniceanu, că „traducţiile nu fac o literatură”? Şi că nimic nu înlocuieşte iniţiativa personală? Epigoni eterni doar în umbra marilor culturi majore? O astfel de creativitate, creditată ca potenţial competitivă, nu înseamnă câtuşi de puţin o aspiraţie „naţionalistă”.

O cultură deschisă, conştientă de posibilităţile sale, eliberată de complexe, propulsată cu toată energia, edificată asupra scopurilor sale de bază, consolidată pe fundamente şi cu bune instrumente de lucru nu poate privi decât cu deplină încredere înainte, în viitorul său. Iar dacă îl va rata, atunci ea nu va mai putea da vina pe nimeni.

NOTE

I. Rezistenţă şi cultură

1. Rezistenţa intelectuală: două generaţii, in: *Jurnalul literar*, I, 3, 22 ianuarie 1990.

[1] Între timp a apărut, dar în... Germania, „biografia documentară care se citeşte ca un roman poliţist", ce povesteşte viaţa dizidentului român în perioada 1983-1989, scrisă de Herma Kennel: *Es ist Dinge, die muss man einfach tun. Der Wiederstand des jungen Radu Filipescu* („Există lucruri care pur şi simplu trebuie făcute – Rezistenţa tânărului Radu Filipescu") (Freiburg, Herder, 1995).

2. Coşmarul literaturii: reînfiinţarea P.C.R., in: *Dreptatea*, XXII, 249, 30 noiembrie 1990.

[1] În acelaşi sens, şi în aceeaşi perioadă, Adrian Marino, *Libertatea comunicaţiilor*, in: *Dreptatea*, 3 iunie 1990.

3. Rezistenţa literară, in: *România literară*, XXIV, 23, 6 iunie 1991; versiunea americană: *Literary Resistance*, in: *ARA Journal*, 16-17, 1992, p. 26-31; poate fi reţinut şi faptul că tipologia noastră a fost acceptată şi de cercetători străini ai literaturii şi culturii române (Eva Behring, *Rumänische Literaturgeschichte von den Aufängen bis zur Gegenwart*, Konstanz, Universitätsverlag, 1994, pp. 289-290).

4. Rezistenţa culturală, o problemă deschisă, in: *Convorbiri literare*, 3, serie nouă, martie 1996.

[1] Dan Pavel, *Al XVI-lea Congres Anual al Academiei Române Americane de Ştiinţe şi Arte*, in: *22*, II, 28, 19-26 iulie 1991; Dora Mezdrea, *Masa rotundă pe tema „Rezistenţa culturală (literară şi artistică în România)"*, in: *Dreptatea*, 405, 11 iulie 1991.

[2] J.-P. Sartre, *Situations* (Paris, Gallimard, 1948), II, p. 47.

[3] Virgil Ardeleanu, *Rezistenţa prin cultură*, in: *România liberă*, 18 aprilie 1991.

[4] Adrian Marino, *„Rezistenţa prin cultură"* (interviu), in: Gabriela Rusu-Păsărin, *Dizidenţă sau rezistenţă prin cultură* (Timişoara, 1993), pp. 78-93.

[5] Alina Mungiu, *România, mod de folosire* (Bucureşti, Ed. Staff, 1994), p. 107.

[6] Tema ne-a preocupat îndeaproape: *Literatura citadină*, in: *Cronica*, IV, 2, 22 martie 1969; *Condiţia literaturii citadine*, in: *România literară*, II, 9, 8 mai 1969.

[7] *Evenimentul zilei*, 27 octombrie 1995.

[8] Nicolae Manolescu, *Schimbarea la faţă a culturii*, in: *România literară*, XXXVIII, 32, 16-22 august 1995.

[9] Adrian Marino, *Tendances esthétiques*, in: *Les Avant-Gardes littéraires au XXe siècle,* sous la direction de Jean Weisgerber (Budapest, Akádemiai Kiadó, 1984), II, pp. 633-791 (datat: 1983, p. 791).

[10] *Scrisori despre exil: Matei Călinescu şi Ion Vianu.* Matei Călinescu, I, *Itaca*, in: *Viaţa românească*, XC, 9-10, septembrie-octombrie 1995, p. 104.

[11] Adrian Marino, *O carte de sertar*, in: *Tribuna Ardealului*, 68, 8 aprilie 1993; *Document de epocă*, in: *România liberă*, 1412, 15 noiembrie 1994.

[12] Mircea Saucan, *Isidore*. Roman traduit du roumain par Maria Constandache (Paris, Editions de le Différence, 1994).

[13] Adrian Marino, *Jurnal-München, 1987* (note finale), in: *Jurnalul literar*, I, 20, 21, mai 1990; *Amintiri din deportare* (cu subtitlul „Din textele rezistenţei anticomuniste"), *Idem*, I, 33, 20 august 1990; *Evadări în lumea liberă* (Iaşi, Institutul European, 1993), pp. 153-188.

[14] Poate fi consultată, în acest sens, şi nota introductivă semnată A.M., la versiunea românească a cronicii romanului *Le second messager* (1988) de Bujor Nedelcovici; *Din critica literară a inegalităţii*, in: *Jurnalul Literar*, I, 44, 5-11 noiembrie 1990;

[15] N. Steinhardt, *Cartea împărtăşirii*. Ediţie gândită şi alcătuită de Ion Vartic (Cluj, Apostrof, 1995), pp. 5-6.

[16] Iordan Chimet, Pavel Chihaia, *Rezistenţa culturii româneşti, Asociaţia Mihai Eminescu*, in: *Luceafărul românesc* (Montreal), 6, 61-62, ianuarie-februarie 1996.

[17] Ruxandra Cesereanu, *Schiţă pentru Gulagul românesc. Cruciaţi, amorali şi decăzuţi*, in: *România literară*, XXIX, 1, 10-16 ianuarie 1996; recent şi amintirile lui Alexandru Zub, *Despre rezistenţa spirituală anticomunistă*, in: *Memoria*, 15, 1995, pp. 8-11; de consultat întreaga colecţie a revistei.

[18] Virgil Ardeleanu, *Adevăruri inutile?*, in: *România liberă*, 24 august 1995.

5. „Dosarul" Mircea Eliade, in: *Jurnalul literar*, III, 27-30 octombrie 1992.

[1] *Corespondenţă inedită. Mircea Eliade către A. Marino*, in: *Jurnalul literar*, III, 27-30, octombrie 1992 (1); III, 31-34, noiembrie 1992 (2); III, 35-43, decembrie 1992 (3); IV, 44-52, ianuarie-februarie 1993 (4); V, 9-10, martie 1993 (5).

Publicarea acestei corespondenţe inedite este precedată de o introducere de Mircea Handoca:

„De peste două decenii urmăresc cu atenţie spre a strânge într-un corpus unitar epistolele scrise sau primite de Mircea Eliade.

De altfel, primul din cele zece volume *Mircea Eliade şi contemporanii săi* se află sub tipar la Editura Minerva.

Scrisorile către Adrian Marino îşi au un loc bine stabilit în această întreprindere editorială. Ele sunt prea importante pentru a mai aştepta câţiva ani până vor vedea lumina tiparului. Le încredinţăm ca atare *Jurnalului literar*, căruia îi mulţumim pentru ospitalitate.

Adrian Marino – critic şi istoric literar de reputaţie internaţională, autor al unei celebre *Hermeneutici*... – a fost într-o etapă a vieţii D-sale, după cum bine se ştie, preocupat de studiul operelor lui Mircea Eliade. E drept că de aproape un deceniu cercetătorul clujean a renunţat la investigaţia metodică a operei acestuia, deşi a mai publicat totuşi : *Mircea Eliade et la sécularisation de la littérature*, în *Dialogue*, 8/1982, pp. 81-95, studiu reprodus şi în *C.R.E.L.* 3/1985, p. 92-104 şi *Orientamenti romeni nell' ermeneutica di Mircea Eliade*, in : *Micea Eliade e l'Italia.* A cura di Marin Mincu – Roberto Scagno (Milano, Jaka Book, 1986), pp. 187-193.

Adrian Marino îmi scria, printre altele, la 4 iunie 1992, despre cartea D-sale *Hermeneutica lui Mircea Eliade* : „Am avut extrem de multe neplăceri extra-literare, care aproape m-au făcut să regret că am scris această carte. Cu plăcere enormă, aproape cu entuziasm, repede, exact într-o sută de zile, grosolan apoi răstălmăcită. Iată de ce m-am ocupat de *Hermeneutica lui Mircea Eliade* :

1) Pentru a sparge, în 1979-1980, o blocadă, a sfida o interdicţie, a participa – în felul meu – la o cultură paralelă, în plină epocă ceauşistă. Cartea a fost interzisă, apoi «aprobată» în cadrul unor manevre de culise şi captare, încurajate – trebuie spus cu tărie – şi de cel în cauză. Am amănunte şi dovezi. Nu îndrăznesc să spun că a fost şi un gest de «rezistenţă» intelectuală ; noţiunea s-a banalizat şi depreciat azi.

2) Pentru a întemeia, a «inventa», a «descoperi» o tradiţie hermeneutică românească de la care eu (şi alţii) să se revendice în lucrările lor viitoare. Ca să nu plutesc total în aer, am construit această «hermeneutică a lui Mircea Eliade» din elementele operei sale. Atât şi nimic mai mult".

În unele momente de cumpănă, dezgustat de multele mizerii rezervate de deceniul al nouălea, intenţiona să distrugă această corespondenţă. S-a răzgândit până la urmă şi a donat-o Bibliotecii Române.[...]"

[2] Şerban Madgearu, *Interviu cu dl. Adrian Marino*... in : *Cotidianul*, 19 martie 1992. Reproducem un pasaj :

„A.M. : Îmi amintesc în modul cel mai neplăcut de *Hermeneutica lui Micea Eliade*. O carte pe care aproape regret că am scris-o. Am scris-o cu intenţiile cele mai bune din lume : să sparg o blocadă. Cartea a fost scrisă în '79 şi editată în '80, într-o perioadă de ceauşism-stalinism pur, când Eliade era anatemizat, dar pe care unii încercau să-l recupereze. Intenţia mea a fost de a reintroduce în cultura română un nume important şi – în acelaşi timp – de a-mi justifica propriile mele lucrări viitoare (pentru că eu lucrez planificat). Ei bine, această carte a nimerit între două fronturi. Pe de o parte, unii domni din străinătate au crezut că este vorba de o manevră de recuperare a lui Eliade în contul regimului din ţară

(care se poate să fi încercat să profite de iniţiativa mea, dar nu cu voia mea). Pe de altă parte, în ţară am fost atacat pentru că sunt idealist, antimarxist (ceea ce e riguros exact). În perioada aceea nu era comod. Am fost atacat în *Scânteia* şi făcut praf în *Revista de filosofie*. S-a încercat într-adevăr să i se ceară lui Eliade – pentru că se acceptase publicarea acestei cărţi şi se traduseseră şi prozele fantastice – o declaraţie favorabilă «extraordinarului» regim din ţară. E drept că Eliade n-a marşat, dar eu, ca să termin cu această poveste, în '84, ultima dată când puteam să-l văd la Paris, am refuzat s-o fac".

[3] Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*. În româneşte de Paul G. Dinopol, prefaţă de Vasile Nicolescu (Bucureşti, Univers, 1978).

[4] Idem, *Fragments d'un journal*, II, 1970-1978 (Paris, Gallimard, 1981), p. 149 (însemnare din 15 septembrie 1973).

[5] După o ştire de presă: *O ipoteză tulburătoare, Mircea Eliade a vizitat România la începutul anilor '80*, in: *Evenimentul zilei*, 12 octombrie 1993. „Vizită incognito". Ştire nici reţinută, nici confirmată, nici dezminţită, după informaţiile noastre. Se pot face şi unele speculaţii (foarte riscate) între această „ipoteză tulburătoare" şi coincidenţa datelor şi a „aprobării" – după multe ezitări şi contradicţii – a *Hermeneuticii lui Mircea Eliade* (1980)? Cât şi în legătură cu alte dispoziţii administrative? Problemă (deocamdată) insolubilă.

[6] *Fragments d'un journal*, II, p. 92.

[7] *Mitul „situaţiei ireversibile"*, in: *22*, IV, 7-10, 1993.

[8] *România liberă*, 24 aprilie 1992.

[9] Paris, Gallimard, 1973, p. 554.

[10] Adrian Marino, *L'herméneutique de Mircea Eliade*, traduit du roumain par Jean Gouillard, Paris, Gallimard, „Essais", CCXIV, 1981, 424 p.

[11] Mircea Eliade, *Journal*, IV, 1979-1985. Translated from Romanian by Mac Linscott Ricketts (Chicago and London, The University of Chicago Press, 1990), pp. 28-29.

[12] Idem, *Fragments d'un journal*, II, p. 72.

[13] De ex., Lawrence E. Sullivan (recenzie), in: *The Journal of Religion*, vol.62, nr.3, July 1982, p. 326.

6. Din critica literară a ilegalităţii. Situaţia culturii române actuale, in *Jurnalul literar*, I, 28, 16 iulie 1990 (I); I, 29, 23 iulie 1990 (II); I, I, 30, 30 iulie 1990 (III).

Textul este precedat de o notă explicativă şi de mici precizări, *Din critica literară a ilegalităţii*: „Public, în noile condiţii de libertate, un text din ilegalitate, recent recuperat la München. El a fost transmis în trei emisiuni ale postului de radio *Europa liberă*, în anul 1982, în perioada directoratului M. Cismărescu, sub numele şi vocea bunului şi vechiului prieten Mircea Carp, redactor bine cunoscut şi mult audiat al acestui post. Domnia sa îşi face o plăcere de a restabili paternitatea acestui text, pe care l-a dactilografiat

după manuscrisul meu (distrus pe loc) pe pagini purtând antetul *Voice of America*, adus în ţară în copii xerox. Textul se resimte într-o oarecare măsură de toate contextele şi chiar incertitudinile momentului istoric respectiv. A.M."

(II) „P.S. Prescurtările acestui text îmi aparţin în întregime. Pasajele suprimate „datau". Au intervenit şi foarte mici intervenţii stilistice". Din nou, precizarea finală:

„Acest text a fost transmis, ca şi celelalte anterioare, la postul de radio *Europa liberă* în 1982, cu vocea şi sub semnătura lui Mircea Carp (A.M.)."

Pot fi urmărite în presa epocii, punct cu punct, toate datele şi evenimentele literare amintite în acest text. O astfel de documentare, strict bibliografică nu intră, deocamdată, în preocupările noastre.

7. Din critica literară a ilegalităţii. O utopie politică (titlu *post festum*), in: *Jurnalul literar*, I, 44, 5-11, noiembrie 1990. Mici retuşări stilistice. Textul este precedat de o notă introductivă:

Din critica literară a ilegalităţii

Continuând reactualizarea textelor critice ce n-au fost trecute, în regimul ceuşist de dictatură, prin cenzură şi care au fost totuşi difuzate sau tipărite în străinătate (vezi *J.l.*, nr.28, 29, 30/90: *Situaţia culturii române actuale*, text din 1982), republicăm acum în traducere şi textul recenziei noastre la romanul lui Bujor Nedelcovici, *Le second messager*, roman traduit du roumain par Alain Paruit (Paris, Albin Michel, 1985, 391 p.). Ea a fost scrisă direct în limba franceză, la Paris, şi publicată în revista *Dialogue. Revue d'Etudes roumaines et des Traditions Orales Méditéranéennes* (nr. 14/1985, pp. 136-141, Université Paul Valéry, Montpellier), semnată, efectiv „Adrian Marino, Cluj-Napoca". Este, cred, primul şi probabil singurul ecou critic românesc, semnat de un critic rămas în ţară, la acest roman interzis de cenzura ceauşistă. Lectură predominant şi tăios ideologică.

Se poate aminti, în trecere, că în aceeaşi revistă (nr. 9/1982, pp. 149-151) am publicat anterior şi două recenzii la alţi doi autori interzişi: Alexandru Ciorănescu, *Ion Barbu*, (Boston, Twayne Publishers, 1981, 195 p.) şi Sanda Stolojan, preşedinta „Ligii pentru apărarea drepturilor omului", *Duiliu Zamfirescu* (Boston, Twayne Publishers, 1980, 156 p.), texte „scoase" din ţară.

8. Din critica literară a ilegalităţii. Aventura limbajului, in: *Jurnalul literar*, II, 15-16, aprilie-mai 1991. Text însoţit de următoarea notă: „Traducerea recenziei volumului *Le Mot Sablier* de Dumitru Ţepeneag (Paris, P.U.L., 1984, 130 p.), scrisă în franceză, la Paris, în 1988 şi publicată în revista franceză *Dialogue*, 19/1989 pp. 159-181."

Republicată, în versiunea editurii, ca prefaţă la traducerea volumului: Dumitru Ţepeneag, *Cuvântul nisiparniţă* (Bucureşti, Univers, 1994), pp. 5-7.

9. „Cetatea totală". O carte uitată, in: *Jurnalul literar*, I, 7, 19 februarie 1990.

[1] *La cité totale*, Traduit du roumain par Şerban Cristovici. Postface de Paul Goma (Paris, Editions du Seuil, 1980), 320 p.

[2] Ediţia originală în limba română: München, Ion Dumitru Verlag, 1982; ulterior, în ţară: *Cetatea totală* (Bucureşti, Editura Eminescu, 1992).

II. Între conformism şi libertate

1. Cazul Constantin Noica. Titlu iniţial: *Dosarul Constantin Noica*, in: *22*, III, 40, 9-15 octombrie 1992; 41, 15-21 octombrie 1992; 42, 22-28 octombrie 1992; 43, 29 octombrie – 11 noiembrie 1992; 44, 12-18 noiembrie 1992.

[1] Adrian Marino, *Gânduri despre Constantin Noica*, text urmat de *Corespondenţa Constantin Noica-Adrian Marino*, in: *Tribuna*, 48, 4-10 decembrie 1992 şi 49, 11-17 decembrie 1992; Idem, *Constantin Noica inedit* in: *Opinia* (Buzău), I, 1, septembrie 1992, p. 5, cu precizarea: „(scrisoarea) mi-a fost adresată la 23 august 1986, în vederea constituirii dosarului premiului *Herder*, pe care Constantin Noica urma să-l primească în 1988. Moartea sa neaşteptată a împiedicat acest proiect. Fusesem rugat să colaborez la alcătuirea întregului dosar de către Dr. Peter Wunderli, preşedintele juriului internaţional *Herder*". Despre acest episod, *Gânduri...* şi alte materiale în *Dosarul* amintit: B.C.U. Cluj, *Fondul „Adrian Marino"*, nr. 23.

[2] Detalii în secţiunea I, *Rezistenţă şi cultură*; în volumul de faţă, pp. 41-51.

[3] Adrian Marino, *Cauze şi efecte*, in: *România liberă*, 24 aprilie 1992.

[4] Andrei Pleşu, Gabriel Liiceanu, *Despre Constantin Noica*, in: *Euphorion*, II, 6-8, 1991.

[5] Constantin Noica, *Rugaţi-vă pentru fratele Alexandru* (Bucureşti, Humanitas, 1989), pp. 122-123.

[6] Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniş* (Bucureşti, Cartea Românească, 1983), pp. 204-205.

[7] Mircea Eliade, *Fragments d'un journal*, II, 1970-1978 (Paris, Gallimard, 1981), p. 72.

[8] Bucureşti, Humanitas, 1991, p. 175.

[9] cf. Wladislaw Tatarkiewicz, *Analysis of Happiness* (Warszawa – The Hague, 1976), p. 209; în general, întreg capitolul *Character and Happiness.*

[10] *Jurnal de idei*, p. 194.

[11] Gabriel Liiceanu, *Despre limită* (Bucureşti, Humanitas, 1994).

[12] Constantin Noica, *Simple introduceri la bunătatea timpului nostru.* Ediţie îngrijită de Marin Diaconu şi Gabriel Liiceanu (Bucureşti, Humanitas, 1992). Notă asupra ediţiei, p. 7.

[13] Idem, *Jurnal de idei*, pp. 387, 136, 202.

[14] *Pour une morale de l'ambiguïté* (Paris, Gallimard, 1964), p. 205.

[15] Constantin Noica, *Des-cifrare des-tăinuire*, in: *Gând românesc*, VI, 5-12/1938.

[16] Studiul lui Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească* (Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995), pp. 211-220, passim.

[17] *Tribuna Ardealului*, 15 septembrie 1992.

[18] Constantin Noica, in: *Viaţa românească*, 7/1987, pp. 54-55.

[19] Bucureşti, Kriterion Verlag, 1988.

[20] Adrian Marino, *Complexul cultural Noica*, in: *Tribuna*, 21 aprilie 1988.

[21] Idem, *Din nou: stânga, centru sau dreapta?*, in: *22*, 32, 14-20 august 1992; *Pentru Europa...* (Iaşi, Polirom, 1995), pp. 148-154.

[22] Mircea Eliade, *op. cit*, II, p. 74.

[23] *Jurnal de idei*, p. 386.

[24] Am discutat pe larg această situaţie în capitolul *Cultura oficială, cultura alternativă*, pp. 256-299.

[25] Paris, Gallimard, 1973, p. 69.

[26] *Fondul „Adrian Marino”* amintit, Dosar nr.23.

[27] *Jurnal de idei*, p. 153.

[28] Şerban Madgearu, *Interviu cu dl. Adrian Marino...* in: *Cotidianul*, 19 martie 1992.

[29] *Euphorion*, II, 6-8, 1991.

[30] *Jurnal de idei*, p. 188.

[31] Gabriel Liiceanu, *Jurnalul de la Păltiniş*, pp. 204-205.

[32] *Colocviu fără menajamente*, (La TV, cu I. Sava), *Gabriel Liiceanu nu face concesii*, in: *Românul liber*, XII, 2 februarie 1996, p. 12; o altă versiune, cu unele mici deosebiri, in: *Cotidianul*, V, 291, 13 septembrie 1995.

[33] *Dreptatea*, 1 septembrie 1992.

[34] *Lupta* (Paris), 188, 7 septembrie 1992.

[35] Trebuie menţionat (din raţiuni strict bibliografic-documentare) că acest studiu, pe care l-am dorit cât mai rece şi documentat posibil, ne-a atras atacuri violente din partea presei de extremă dreaptă, insulte grosolane în unele foi de provincie (în Cluj, de pildă) etc. N-am crezut necesar nici un fel de răspuns. În acelaşi timp – dovadă că o conştiinţă critică liberă nu numai că există, dar că înţelege să se şi manifeste public – o parte din presa literară s-a pronunţat, dimpotrivă, deosebit de favorabil. Poate fi consultată, în acest sens, mai ales, *Revista Revistelor* din *România literară* (40, 9-15 decembrie 1992; 42, 23-29 decembrie 1992; 33, 21-28 octombrie 1993; cu citate din diferite publicaţii). După Dan C. Mihăilescu: „Foarte exactă, scrisă cu gravitate, sever dar echilibrat, contribuţia lui A.M. va rămâne o referinţă sigură în domeniu”. (Pronostic... optimist?, *n.n.*). *Să fie oare Noica răul deplin al culturii române?*, in: *Cotidianul. Supliment cultural. Litere. Arte. Idei*, 7 decembrie

1992. Un ecou favorabil şi în Israel, *Minimum* (Tel-Aviv), II, 76, iulie 1993, semnat Iacob Popper.

2. Mitul „situaţiei ireversibile”, in: *22*, IV, 7, 18-24 februarie 1993, 8, 25 februarie – 3 martie 1993; 9, 4-10 martie 1993; 10, 18-24 martie 1993.

[1] *22*, 4, 1993, p. 10.

[2] Corneliu Coposu, *Dialoguri cu Vartan Arachelian* (Bucureşti, 1992), p. 19.

[3] Am evocat ulterior această situaţie in: *Convertirile unui talent amoral* (Titlul original: *De ce „Pactul cu diavolul”?*, în legătură cu Petru Dumitriu), in: *Cuvîntul*, I (VI), 3 aprilie 1995.

[4] Situaţia este scoasă ulterior, în mod independent, în evidenţă, şi de H.-R. Patapievici: „Orice ai face, nu există alternativă”, în: *Două măsuri şi un morman de cadavre*, in: *22*, VII, 3, 17-23 ianuarie 1995.

III. O nouă cultură politică

1. Politic şi apolitic, in: *Epoca*, I, 5, 5-11, decembrie 1990.

2. Literatura şi politica, in: *Jurnalul literar*, I, 47, 26 noiembrie – 2 decembrie 1990.

[1] *Interrelations of Literature*. Edited by Joseph-Pierre Barricelli and Joseph Gribaldi (New York, The Modern Language Association of America, 1982), pp. 123-149.

3. Este literatura „reacţionară”?, in: *Jurnalul literar*, I, 43, 29 octombrie – 4 noiembrie 1990.

[1] Virgil Nemoianu, *A Theory of Secondary. Literature, Progress and Reaction* (Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1989), 242 p.

[2] Un text al nostru, imediat după 1989, *Ideologie şi literatură*, in: *Jurnalul literar*, I, 6, 12 februarie 1990.

4. Între etic şi politic. Titlul iniţial: *Doina Cornea: Între etic şi politic*, in: *România literară*, XXIV, 3; 17 ianuarie 1991.

[1] Doina Cornea, *Liberté? Entretiens avec Michel Combes suivis de lettres ouvertes adressées à Nicolae Ceauşescu, Ion Iliescu, Petre Roman* (Paris, Criterion, 1990, 272 p.).

5. Intelectualii şi alegerile, in: *Alternativa. Supliment politic. Cotidianul*, I, 6 septembrie 1992.

[1] Observaţii ulterioare în acelaşi sens la Marian Cătălin Avramescu, *Aşteptând pe Havel. Opoziţia intelectuală în România de azi*, in: *Sfera Politicii*, I, 6, mai 1993.

6. Don Quijote a greşit adresa, in: *22*, V, 22-28 iunie 1994.

[1] Am comentat acest interviu, citit încă la apariţie (în SUA), in: *Deziluzie sau speranţă?*, in: *Jurnalul literar*, I, 32, 11 iunie 1990.

7. Intelectualii şi politica, in: *Românul liber*, XI, 5 mai 1995. Tema ne-a preocupat după 1989, adesea în termeni polemici:

Intelectualii şi lupta politică, in: *Patria*, I, 1, 16 februarie 1990; *Scriitorul şi puterea*, in: *22*, I, 35, 14 septembrie 1990; *Între „suferinţă" şi „competenţă"*, in: *Alternativa. Supliment politic. Cotidianul*, I, 8, 6 noiembrie 1992 (reluat in: *Tribuna Ardealului*, I, 205, 18 noiembrie 1992).

[1] *22*, VI, 13, 29 martie – 4 aprilie 1995, p. 13, la lansarea cărţii sale *Imitaţie de coşmar* (Bucureşti, Editura Du Style, 1995).

[2] *Lecţie de istorie ratată la Liceul „Spiru Haret"*, in: *România liberă*, 20 martie 1995.

[3] În acelaşi sens, recent, Andrei Pleşu, *Intelectuali şi partide*, in: *Dilema*, IV, 161, 9-15 februarie 1996.

8. Problemele politologiei româneşti, in: *Românul liber*, XI, 8-9 august-septembrie 1995. Reprodus in: *Sfera Politicii*, V, 34, ianuarie 1996, pp. 41-45; 35, februarie 1996, pp. 38-39.

[1] Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej* (Bucureşti, Univers, 1995), p. 146.

[2] Ghiţă Ionescu, *Comunismul în România*. Traducere din limba engleză de Ion Stanciu (Bucureşti, Editura Litera, 1994).

[3] Constantin Dumitrescu, *Cetatea totală* (Bucureşti, Editura Eminescu, 1992). Prima ediţie în lb. română; München, 1992.

[4] Subtitlul: *Cronică morală a unui timp plictisit de morală* (Bucureşti, Albatros-Universal Dalsi, 1995).

[5] Sorin Antohi, *Civitas imaginalis. Istorie şi utopie în cultura română* (Bucureşti, Editura Litera 1994).

[6] Dan Pavel, *Etica lui Adam sau de ce rescriem istoria* (Bucureşti, Editura Du Style, 1995).

[7] Alina Mungiu, *Românii după '89. Istoria unei neînţelegeri* (Bucureşti, Humanitas, 1995).

[8] Bucureşti, Albatros, 1994; în acelaşi sens: *Balul mascat*. Un dialog cu Mircea Mihăieş (Iaşi, Polirom, 1996).

[9] Sibiu-Braşov, 1991, pp. 5-8.

[10] *Irepetabilul trecut*, pp. 36, 42.

[11] *Fantoma...*, p. 189.

[12] *Irepetabilul trecut*, p. 104.

[13] *Fantoma...*, p. 89.

[14] *Op. cit.*, p. 20.

[15] *Irepetabilul trecut*, pp. 111-114.

[16] *Op. cit.*, pp. 162-164.

[17] Adrian Marino, *Rezistenţa literară*, in: *România literară*, XXIV, 23, 6 iunie 1991; versiunea americană: *Literary Resistance*, in: *ARA Journal*, 16-17, 1992, pp. 26-31; în acest volum pp. 21-27.

[18] Eva Behring, *Rumänische Literaturgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart* (Konstanz, Universitätsverlag, 1994), pp. 289-290.

[19] *Fantoma...* p. 137.

[20] *Irepetabilul trecut*, p. 11.

[21] *Op. cit.*, pp. 170-171.

[22] *Fantoma...* pp. 180, 190, 191.

[23] *Irepetabilul trecut*, pp. 72, 73.

[24] *Op. cit.*, p. 120.

[25] *Op. cit.*, p. 143.

[26] *Condamnaţi la fericire*, p. 15.

[27] *Irepetabilul trecut*, pp. 105-110.

[28] Ştefan Zeletin, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei şi politicii burgheziei române*. Ediţia a III-a îngrijită de C.D. Zeletin (Bucureşti, Editura Scripta, 1992).

9. Politologia românească: Aspecte şi tendinţe, in: *Românul liber*, XI, XI, 10, oct. 1995. Reprodus in: *Sfera politicii*, 35, februarie 1996, pp. 39-40; 36, martie 1996, pp. 32-34 şi 37, aprilie 1996, pp. 42-44.

[1] Bucureşti, Publishing House Elf, 1991.

[2] Adrian Marino, *Intelectualii şi politica*, in *Românul liber*, XI, 5 mai 1995; în acest volum, pp. 149-158.

[3] Bucureşti, Editura Litera, 1991.

[4] Bucureşti, Editura Staff, 1993.

[5] Nr.24, ianuarie 1995.

[6] Bucureşti, Editura Staff, 1995.

[7] Bucureşti, Ed. Kadet, 1994, cf. şi comentariul nostru: *Aici radio... Horasangian*, in: *România liberă*, 1473, 31 ianuarie 1995.

[8] Bucureşti, Editura Staff, 1994.

[9] Adrian Marino, *O nouă istorie a ideilor*, in: *Cotidianul. Supliment cultural. Litere. Arte. Idei*, 30 ianuarie; în acest volum, pp. 247-255.

[10] Dan Pavel, *Etica lui Adam sau de ce rescriem istoria* (Bucureşti, Editura DU Style, 1995).

[11] Adrian Marino, *Cetatea cărţilor*, in: *Jurnalul literar*, II, 43-46, noiembrie-decembrie 1991.

[12] Idem, mai multe texte pe această temă fundamentală; ultimul: *Păturile mijlocii – o problemă esenţială*, in: *România liberă*, 8 noiembrie 1994; recent şi Stelian Tănase, *Noua burghezie*, in: *Sfera Politicii*, 32, octombrie 1995, p. 3.

10. Cele două Românii, in: *Sfera Politicii*, IV, 31, septembrie 1995, pp. 2-5.

[1] Adrian Marino, *Din istoria teoriei „formă fără fond"*, in: *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale* (Iaşi, Polirom, 1995), pp. 191-198, 214.

[2] Z. Ornea, *Junimea şi junimismul* (Bucureşti, Editura Eminescu, 1975).

[3] Andrei Pippidi, *Les „Formes Vides". Hier et aujourd'hui*, in: *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, XXX, 3-4, 1992, pp. 209-216.

[4] Timişoara, Helicon, 1993.

[5] Bucureşti, Humanitas, 1995.

[6] *22*, 7-10, 1993; în acest volum, pp. 104-118.

[7] *România liberă*, 19 august 1995.

[8] Adrian Marino, *Convertirile unui talent amoral* (titlu originar: *De ce „Pactul cu diavolul”?*), in: *Cuvîntul*, I, (VI), 3, aprilie 1995.

IV. O nouă cultură română

1. Rănile revoluţiei culturale, in: *România literară*, 23, 1, 6 ianuarie 1990. În acest sens şi articolele: *Speranţele culturii libere*, in: *Tribuna*, 1, 28 decembrie; *Un alt scriitor,* in: *Jurnalul literar*, I, 8, 26 februarie 1990 şi *Coşmarul literaturii: reînfiinţarea P.C.R.*, in: *Dreptatea* XXII, 249, 30 noiembrie, 1990; ultimul, în acest volum, pp. 17-20.

2. Postcomunismul cultural, in: *Cotidianul. Supliment cultural. Litere. Arte. Idei*, 8 noiembrie 1993. Reprodus in: *Xenopoliana*, II, 1-4, 1994, pp. 118-121.

3. Criză de structură in: *România literară*, XXVI, 15, 22-28 aprilie 1993. Răspuns la ancheta *Există o criză a culturii?* cu următoarele întrebări:

„Există astăzi în România o criză a culturii?

De ce natură (economică, socială, morală, estetică etc.) este această criză?

Socotiţi criza culturii legată exclusiv de condiţiile tranziţiei?

Ce efecte ale crizei actuale întrevedeţi pentru cultura de mâine?

Consideraţi necesară reaprecierea moştenirii culturale a epocii comuniste? Vedeţi vreo legătură între această reapreciere şi soluţiile culturale în general?

Puteţi oferi sugestii cu privire la valoarea culturii din anii dictaturii? Care sunt operele valoroase? Ce criterii socotiţi utile în aprecierea valorii lor?”

[1] *Histoire de la Transylvanie.* Sous la direction de Béla Köpeczi (Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992), 743 p.

[2] Ion Vartic, *Et in Liliput ego*, in: *Apostrof*, IV, 1-2, 1993, p. 3.

[3] G. Călinescu, *Bietul Ioanide.* Ed. a II-a (Bucureşti, Editura pentru literatură, 1965), p. 70.

[4] Ne referim, între altele, la mediocrele materiale: *Filierele Dezinformării. Cum se face la Paris istoria Transilvaniei*, in: *Tribuna*, 8 şi 9/1993.

[5] Ed. by Ac. Ştefan Pascu, Profesor Ştefan Ştefănescu (Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987), 260 p.

[6] Bucureşti, Univers, 1981, 582 p.

[7] Bucureşti, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1979, 973 p., în 4°. Cu acest prilej şi un colocviu; *Dicţionarele literare şi locul*

lor în cadrul culturii româneşti contemporane, Iaşi, 7-8 decembrie 1979. Extras din *Anuar de lingvistică şi istorie literară*, XXVII, 1979-1980, pp. 297-329.

[8] Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, 527 p.

[9] Un comentariu al nostru la apariţie in: *Apostrof*, VI, 8, 1995.

[10] Madrid, Instituto nacional del libro español, Ministerio de Cultura, 1979, 495 p., în 8°.

[11] Academia Americano-Română de Ştiinţe şi Arte, vol. 13, Davis, 1992, 400 p., în 8°.

[12] Tel-Aviv, Minimum, 1986, 437 p., în 8°.

4. Canon sau personalitate literară?

Cu titlul redacţiei, la rubrica „Polemici": „Câteva întrebări", in: *România literară*, p. XXV, 38, 25 noiembrie – 1 decembrie 1992.

[1] Bucureşti, Editura Minerva, 1990, 338 p., în 8°.

[2] Volumul I (1800-1945), (Bucureşti, Editura Minerva 1991), 372 p., în 8°.

[3] Matei Călinescu, *Despre „Istoria literaturii române" de Ion Negoiţescu*, in: *22*, III, 39, 2-8 octombrie 1992.

[4] Virgil Nemoianu, *Bătălia Canonică. De la critica americană la cultura română*, in: *România literară*, XXIII, 41, 11 octombrie 1990.

[5] *The Hospitable Canon*... Virgil Nemoianu and Robert Royal (eds.), (Amsterdam-Philadelphia 1991).

5. O nouă cultură română. Răspuns la „Ancheta" revistei *Vatra*, 266, 3, mai 1993.

[1] Ioan Petru Culianu, *Cultură română?*, in: *Agora*, 3, 1991, pp. 31-36 (datat: „8 septembrie 1982").

[2] Adrian Marino, *„Dosarul" Mircea Eliade*, in: *Jurnalul literar*, III, 27-30, octombrie 1992; în acest volum, pp. 41-51.

[3] *Aevum*, fasc. III, 1980, pp. 541-543.

6. Români în „Republica Literelor", in: *Cotidianul. Supliment cultural. Litere. Arte. Idei*, 11 aprilie 1994.

[1] Adrian Marino, *„Amintiri în dialog", o lectură ideologică*, in: *22*, V, 16, 20-26 aprilie 1994.

[2] Idem, *Literature and Ideology in the Republic of Letters*, in: *aesthetics and the Literature of Ideas.* Essays in Honor of A. Owen Aldridge, ed. by François Jost... (New York University of Delaware Press; London and Toronto, Associated University Press, 1990), pp. 214-224.

7. Integrare şi identitate culturală. Titlul anterior: *„Decolonizarea" Europei literare*, in: *Cotidianul. Supliment literar. Litere. Arte. Idei*, 29 mai 1995.

[1] Carla Valentino, *Idee d'Europa nella cultura letteraria del Novecento* (Roma, Editrice Dimesione Europea/European Dimension, 1990).

[2] Adrian Marino, *La „letteratura europea”, oggi*, in: *I Quaderni di Gaia*, 1/1990, pp. 103-116; tr. rom., in: *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale* (Iaşi, Polirom, 1995), pp. 111-129.

[3] Idem, *„European” and World Literature: A New Comparative View*, in: *Proceedings of the XIIIth Congres of the I.C.L.A.*, Tokyo, 1991; vol. 3, *Literary Theory*, pp. 299-308; tr. rom. in: *Pentru Europa*, pp. 130-140.

[4] Ibidem. *Etiemble ou le comparatisme militant* (Paris, Gallimard, 1982), pp. 63-81.

[5] Roma, Bulzoni, 1991.

[6] *Minimo commune multiplo* (Roma, Bulzoni, 1991), pp. 61-74.

[7] Armando Gnisci-Franca Sinopoli, *Letteratura Comparata. Volume primo* (Roma, Sovera, 1995), pp. 205-218.

[8] *Europa Provincia Mundi.* Essays in Comparative Literature and European Studies offered to Hugo Dyserinck on the occasion on his Sixty-Fifth Birthday. Ed. by Joep Leersen and Karl Ulrich Syndram (Amsterdam-Atlanta, Ga., 1992).

[9] Armando Gnisci, *Verso un nuovo cencetto di letteratura nazionale--mondiale*, in: *I Quaderni di Gaia*, 5-6-7/1992-1993, pp. 135-139.

[10] Idem, *Noialtri europei*, pp. 91-92.

8. Soarta teoriei literare, in: *Jurnalul literar*, II, 9-12, martie 1991.

[1] D.D. Roşca, *L'influence de Hegel sur Taine théoricien de la connaissance et de l'art* (Paris, 1928), tr. rom., Bucureşti, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1968; Liviu Rusu, *Essai sur la création artistique* (Paris, Alcan, 1935); reeditare, Bucarest, Editions Univers, 1972.

[2] Tudor Vianu, *Postume* (Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1966).

[3] Texte alese, sistematizate şi comentate de Ion Ianoşi (Bucureşti, Biblioteca pentru toţi, Editura Minerva, 1974).

9. O nouă istorie a ideilor, in: *Cotidianul. Supliment cultural. Litere. Arte. Idei*, 30 ianuarie 1995.

[1] Bucureşti, Editura Litera, 1994, 302 p.

[2] Preocupare centrală a autorului: *Utopica. Studii asupra imaginarului social* (Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991 (carte depusă la editură încă din 1987).

[3] E.M. Cioran, *Leçon de sagesse*. Propos recueillis par Michel Jakob, in: *Magazine littéraire*, 327, décembre 1994, p. 26.

[4] *Cazul Constantin Noica*; în acest volum, pp. 78-103.

10. Cultura oficială, cultura alternativă, Cultura oficială, in: *22*, VII, 7, 14-20 februarie 1996 (I); 8, 21-27 februarie 1996 (II); 9, 28-29 februarie-1-5 martie 1996 (III); 10, 6-13 martie 1996 (IV); **Cultura alternativă,** in: *Românul liber*, XII, 3 martie 1996; 4, aprilie 1996.

[1] cf. Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească* (Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995), p. 435.

[2] Andrei Şerban, *Scrisoare deschisă domnului Nicolae Manolescu* (4.09.1995), in: *România literară*, 36, 1995; în acelaşi sens: *România liberă*, 5 septembrie 1995 etc.

[3] De ex., Simona Hodoş, *Duplicitatea artistului la maturitate*, in: *România liberă*, 9 septembrie 1995.

[4] *Manifestul de la Operă*, in: *România liberă*, 12 septembrie 1995.

[5] Andrei Şerban, *Pentru o informare corectă*, in: *Lupta* (Paris), 253, 7 octombrie 1995.

[6] Valentin Nicolau, *Ministerul Culturii Lor*, in: *Fahrenheit 451*, I, 2 iulie-august 1995.

[7] Adrian Marino, *După „Salonul Naţional de carte"*, in: *Tribuna Ardealului*, II, 107, 2 iunie 1993.

[8] *Expres Magazin*, 44, 1994.

[9] G. Călinescu, *Scrieri despre artă*. Ediţie îngrijită de George Muntean (Bucureşti, Meridiane, 1968), I, p. 108.

[10] Alina Mungiu, *Românii după '89. Istoria unei neînţelegeri* (Bucureşti, Humanitas, 1995), pp. 89-90.

[11] De ex., George Pruteanu, *Poticnelile „căderii în prezent"*, in: *Dilema*, III, 153, 15-21 decembrie 1995.

[12] *România liberă*, 7 iulie 1995.

[13] Gheorghe Caragiani, *Riflessioni sulle traduzioni e la ricezione della letteratura romena in Italia*, in: *Synthesis*, XXII, 1995, pp. 7-18; Adrian Niculescu, *Corespondenţă din Italia. Zilele „României" de la Roma, Cronica unui eşec anunţat*, in: *România liberă*, 30 septembrie 1994.

[14] Rodica Voinescu, Liviu Petrescu, *„Clive şi Anna" la Frankfurt*, in: *Cotidianul. Supliment cultural. Litere. Arte. Idei.* V, 41, 30 octombrie 1995.

[15] *România literară*, XXVIII, 24-25, 24 iunie-4 iulie 1995.

[16] *Se va cere desfiinţarea Ministerului Culturii*, in: *Evenimentul zilei*, 14 decembrie 1995.

[17] Un exemplu recent: Victor Mircea, *La Ministerul Culturii. Incompetenţa instaurată autoritar degradează şi descalifică activitatea instituţională*, in: *România liberă*, 9 ianuarie 1996.

[18] cf. Dan Ciachir, *Cronica ortodoxă* (Iaşi, Timpul, 1994), pp. 317-318.

[19] Theodore Roszak, *The Making of Counter Culture. Reflexions on the Technocratic Society and its youthful Opposition* (Garden City), N.Y., 1969.

[20] André Gide, *Journal, 1939-1949. Souvenirs* (Paris, Gallimard, 1955), p. 296.

[21] cf. H.-R. Patapievici, *Cerul văzut prin lentilă* (Bucureşti, Nemira, 1995), p. 20.

[22] Adrian Marino, *Cycle social*, in: *Les Avant-gardes littéraires au XXe siècle* (Budapest, 1984), II, pp. 1051-1058 (anterior: *Le cycle social de l'avant-garde*, in: *Cahiers roumains d'études littéraires*, 2/1980, pp. 71-80).

[23] Matei Călinescu, *Viaţa şi opiniile lui Zacharias Lichter*. Ed. a III-a (Iaşi, Polirom, 1995), p. 7.

[24] *22 plus, Supliment al revistei „22"*, 21, 6 decembrie 1995.

[25] Alina Mungiu, *România, mod de folosire* (Bucureşti, Staff, 1994), p. 77.

[26] Ioan Buduca, *Caragiale contra lui Stalin*, in: *Cuvîntul*, 1, 1996.

[27] Nicolae Manolescu, *Schimbarea la faţă a culturii*, in: *România literară*, 32, 16-22 august 1995.

[28] Ceea ce am susţinut şi noi, în mai multe texte; de pildă: *De ce mica proprietate*, in: *Dreptatea*, 23, 2 martie 1990; *Vocaţia P.N.Ţ.C.D. este crearea unei pături mijlocii* (interviu), in: *Cotidianul*, 19 martie 1992; *Păturile mijlocii o problemă esenţială*, in: *România liberă*, 8 noiembrie 1994 etc.

[29] Apostol Stan, *Putere politică şi democraţie în România 1859-1918* (Bucureşti, 1995), pp. 333-334.

[30] *Retrospectiva G.D.S.* in: *22*, VII, 1, 4, 4-9 ianuarie 1996.

[31] Adrian Marino, *O reformă necesară: Uniunea Scriitorilor*, in: *Jurnalul literar*, I, 3, 15 ianuarie 1990.

11 Pentru o nouă cultură română

[1] Adrian Marino, *Despre „revizuiri"*, in: *Cuvîntul*, I, 4, mai 1995; *Cine deţine monopolul istoriei literare?*, in: *Cuvîntul*, I, 8, septembrie 1995.

[2] Ion Simuţ, *O schimbare de paradigmă*, in: *Revizuiri* (Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995), pp. 299-306.

[3] H.-R. Patapievici, *Disputa colectivistă*, in: *22*, VI, 38, 20-25 septembrie 1995.

[4] Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească* (Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1995), pp. 96, 97, 140, 144.

[5] T.S. Eliot, *The Classics and the Man of Letters* (1942; London, 1943), p. 13.

[6] Andrei Pleşu, *„Noi* boicotăm istoria şi valorificăm mărunt imediatul", in: *Luceafărul*, 25, 26 iulie 1995.

[7] Mircea Eliade, *Cele două Românii*, in: *Profetism românesc* (Bucureşti, 1990), II, p. 171.

[8] cf. Leon Volovici, *Ideologia naţionalistă şi problema evreiască în România anilor '30* (Bucureşti, Humanitas, 1991), p. 96; alte citate din Emil Cioran etc., pp. 97-98.

[9] I.D. Sârbu, *Neamul şi epoca la tribunalul istoriei*, in: *Jurnalul literar*, VI, 41-44, decembrie 1995, p. 17.

[10] Friedrich Schlegel, *Werke in zwei Bänden* (Berlin und Weimar, 1980), I, p. 214.

[11] Constantin Noica, *Rostirea filozofică românească* (Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1970), p. 229.

[12] Andrei Pleşu, *op. cit.*, in: *Luceafărul*, 25, 26 iulie 1995.

[13] *Adriana Babeţi în dialog cu Andrei Pleşu*, in: *Orizont*, 9, 19 septembrie 1995.

[14] Geo Şerban, *Amplitudini, Adrian Marino, Z. Ornea şi Ovidiu Drimba*, in: *România liberă*, 1559, 11 iunie 1995.

[15] Constantin Noica, *Meditaţii introductive asupra lui Heidegger*, in: Martin Heidegger, *Originea operei de artă*, tr. rom. (Bucureşti, Editura Univers, 1982), p. 7.

[16] M. Niţescu, *Sub zodia proletcultismului. Dialectica puterii.* Ed. îngrijită de M. Ciurdaru (Bucureşti, Humanitas, 1995), p. 396.

[17] Stelian Tănase, *Lecţia paşoptiştilor*, in: *Sfera Politicii*, IV, 33, 1995, pp. 2-4.

[18] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent.* Ed. a II-a revăzută şi adăugită (Bucureşti, Editura Minerva, 1982), p. 955.

[19] Adrian Marino, *Biografia ideii de literatură. Secolul XX* (partea a 2-a), vol. IV în curs de apariţie; problema este reluată pe larg şi în volumul V, în pregătire, în cadrul analizei ideii de *literatură universală* în secolul XX.

[20] Idem, *op. cit.*, p. 915.

[21] *Cuvîntul*, I, 11, decembrie 1995.

[22] Elena-Esther Tacciu, *Adrian Marino: Direcţii în ideologia românească de azi*, in: *Ultima oră. Cotidian israelian de limbă română*, I, 247, 12 ianuarie 1996.

[23] *Revenirea în Europa, idei şi controverse româneşti. 1990-1995.* Antologie şi prefaţă de Adrian Marino (Craiova, Aius, în curs de apariţie).

[24] E. Lovinescu, *Memorii*, 1916-1930 (Craiova, 1932), II, p. 225.

[25] cf. Z. Ornea, *op. cit.*, p. 145.

[26] Sorin Antohi, *Românii în 1995; geografie simbolică şi identitate socială*, III, in: *22*, 50, 13-19 decembrie 1995.

[27] Eugen Ionescu, *Nu* (Bucureşti, editura Vremea, 1934), p. 288.

[28] *Scrisori despre exil. Matei Călinescu şi Ion Vianu.* Matei Călinescu *Itaca*, in: *Viaţa românească*, XC, 9-10, 1995, p. 108.

[29] Adrian Marino, *Carnete europene* (Cluj, Dacia, 1976), pp. 42-46; *Prezenţe româneşti şi realităţi europene* (Bucureşti, Albatros, 1978), pp. 31-43.

[30] Idem, *„Decolonizarea" Europei literare*, in: *Cotidianul. Supliment cultural. Litere. Arte. Idei,* 19 mai 1995; în acest volum, cu titlul modificat, pp. 237-242.

Sumar

În colecţia PLURAL
au apărut

1. Adrian Marino – *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice şi culturale*
2. Lev Şestov – *Noaptea din grădina Ghetsimani*
3. Matei Călinescu – *Viaţa şi opiniile lui Zacharias Lichter*
4. Barbey d'Aurevilly – *Dandysmul*
5. Henri Bergson – *Gîndirea şi mişcarea*
6. Liviu Antonesei – *Jurnal din anii ciumei: 1987-1989*
7. Stelian Bălănescu, Ion Solacolu – *Inconsistenţa miturilor: Cazul Mişcării legionare*
8. Marcel Mauss, Henri Hubert – *Teoria generală a magiei*
9. Paul Valéry – *Criza spiritului şi alte eseuri*
10. Virgil Nemoianu – *Micro-Armonia*
11. Vladimir Tismăneanu – *Balul mascat*
12. Ignaţiu de Loyola – *Exerciţii spirituale*
13. * * * – *Testamentum Domini* (ediţie bilingvă)
14. Adrian Marino – *Politică şi cultură*

PLURAL M

1. Émile Durkheim – *Formele elementare ale vieţii religioase*
2. Arnold Van Gennep – *Riturile de trecere*
3. Carlo Ginzburg – *Istorie nocturnă*

În pregătire:

Georges Duby – *Anul 1000*
Michel de Certeau – *Fabula mistică*
Vasile Gogea – *Fragmente salvate*
Paul Ricoeur, J.L. Marion ş.a. – *Fenomenologie şi teologie*
* * * – *Marele Inchizitor. Dostoievski şi noi.*
Stelian Tănase – *Revoluţia ca eşec*
Henri Bergson – *Materie şi memorie*

Bun de tipar : iunie 1996 Apărut : 1996
Editura Polirom, B-dul Copou nr.3 • P.O. Box 266,
6600, Iaşi • Tel. & Fax (032) 214100 ; (032) 214111
Email: polirom@mail.cccis.ro

Tiparul executat la Polirom S.A. 6600 Iaşi,
Calea Chişinăului nr. 32
Tel.: (032) 230323 ; Fax: (032) 230485.

Valoarea timbrului literar se virează
la ASPRO, Cont nr. 45.108.012.108,
BCR Filiala sect. 1 Bucureşti